

ANSVARSGENOMBROTT M.M.

Betänkande av betalningsansvarskommittén
med förslag till ändringar i aktiebolagslagen

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2015

National Library
of Sweden

SOU
1987:59

ANSVARSGENOMBROTT M.M.

Betänkande av betalningsansvarskommittén
med förslag till ändringar i aktiebolagslagen

SOU
1987:59

SOU
1987:59 B
Justitiet

Statens offentliga utredningar
1987:59
Justitiedepartementet

Ansvarsgenombrott m.m.

Betänkande av betalningsansvarskommittén
Stockholm 1987

Beställningsadress:
Allmänna Förlaget
Kundtjänst
106 47 Stockholm
Tel: 08/739 96 30

Allmänna Förlagets bokhandel:
Informationsbokhandeln
Malmtorgsgatan 5, Stockholm
Tel: 08/739 95 65

Beställare som är berättigade till remissexemplar
eller friexemplar kan beställa sådana under adress:
Regeringskansliets förvaltningskontor
SOU-förrådet
103 33 Stockholm
Tel: 08/763 23 20 Telefontid 8.10–12.00 (externt och internt)
08/763 10 05 12.00–16.00 (endast internt)

ISBN 91-38-1006-9-X
ISSN 0375-250X

Till Statsrådet och chefen för justitiedepartementet

Den 18 oktober 1984 bemyndigade regeringen dåvarande statsrådet Wickbom att tillkalla en kommitté med högst sju ledamöter med uppdrag att utreda frågor om betalningsansvaret för juridiska personers skulder m.m. Med stöd av detta bemyndigande förordnades den 20 december 1984 till ledamöter numera justitiekanslern Hans Stark, advokaten Göran Hellberg, riksdagsledamöterna Lars-Erik Lövdén, Karl Anders Petersson och Bengt-Ola Rytta, chefsåklagaren, numera riksdagsledamoten Bengt Harding Olson samt kommunalrådet, f.d. riksdagsledamoten Joakim Ollén. Stark utsågs att vara ordförande.

Kommittén antog namnet betalningsansvarskommittén.

Till sakkunniga förordnades den 14 februari 1985 bankdirektören Ulf Lignell, auktoriserade revisorn Sten Lundvall, förbundsjuristen Per Ossmer, direktören Sten Siljeström och skattedirektören Nils Sture Åman. Till experter förordnades samma dag numera departementsrådet Per-Ove Englebrecht, numera kanslirådet Per Pettersson och rådmannen Arne Wilhelmsson.

Den 18 februari 1985 förordnades till sekreterare hovrättsassessorn Olle Abrahamsson.

Kommittén får härmed överlämna betänkandet Ansvarsgenombrott m.m.

Reservationer har avgivits av ledamöterna Hellberg, Ollén, Olson och Petersson. Särskilda yttranden har lämnats av ledamöterna Lövdén och Rytta, av sakkunniga Lignell, Ossmer, Siljeström och Åman samt av experten Wilhelmsson.

Utredningsuppdraget är härmed slutfört.

Stockholm i oktober 1987

Hans Stark

Göran Hellberg

Joakim Ollén

Karl-Anders Petersson

Lars-Erik Lövdén

Bengt Harding Olson

Bengt-Ola Rytta

/Olle Abrahamsson

Innehållsförteckning

<i>Förkortningar och litteratur</i>	9
<i>Sammanfattning</i>	11
<i>Summary</i>	23
<i>Författningsförslag</i>	31
1. Förslag till lag om ändring i aktiebolagslagen (1975:1385) .	31
2. Förslag till lag om ändring i lagen (1987:667) om ekonomiska föreningar	35
3. Förslag till lag om ändring i förmånsrättslagen (1970:979) .	36
<i>Direktiven</i>	37
I ANSVARSGENOMBROTT M.M.	43
1 Inledande anmärkningar	43
2 Nuvarande regler om annans betalningsansvar	45
2.1 Direkt ansvar enligt lag	45
2.1.1 Förpliktelser före registrering m.m.	45
2.1.2 Förpliktelser sedan likvidationstvång inträtt	45
2.1.3 Vissa skatter och avgifter	46
2.1.4 Advokataktiebolag	46
2.1.5 Upplöst bolag	46
2.1.6 Skadestånd	47
2.2 Indirekt ansvar enligt lag	47
2.2.1 Tillskottsplikt vid aktieteckning till underkurs	47
2.2.2 Återbetalning av olovligt utdelad vinst m.m.	48
2.2.3 Återvinning i konkurs m.m.	49
2.2.4 Skadestånd	50
2.3 Ansvarsgenombrott	51
2.3.1 Inledning	51
2.3.2 Ansvarsgenombrott i rättspraxis	51
2.3.3 Uttalanden om ansvarsgenombrott i litteraturen	55
3 Utländsk rätt	59
3.1 Inledning	59

3.2	Förenta staterna	60
3.3	Storbritannien	64
3.4	Västtyskland	65
3.5	Europeiska gemenskapen (EG)	66
3.6	Några andra länder	68
4	<i>Tidigare behandling i riksdagen av frågan om ansvarsgenombrott</i>	71
4.1	Frågans behandling vid 1979/80 och 1980/81 års riksmöten ...	71
4.2	Frågans behandling vid 1981/82 och 1982/83 års riksmöten ...	72
5	<i>Behovet av regler om ansvarsgenombrott</i>	77
5.1	Inledning	77
5.2	USS:s betänkande	78
5.3	Exempel från utlandet	83
5.4	BRÅ:s undersökningar av företagskonkurser m.m.	91
5.5	Kommitténs överväganden	93
5.5.1	Vem behöver ansvarsgenombrott?	93
5.5.2	Bör rättsregler om ansvarsgenombrott lagfästas?	95
5.5.3	Principiellt ställningstagande i frågan om behovet av regler om ansvarsgenombrott	95
6	<i>Personkretsen</i>	99
6.1	Inledning	99
6.2	Olika ägarstrukturer	99
6.3	Inflytande utan ägande	101
6.4	Bulvanförhållanden	102
6.5	Kommitténs överväganden	103
6.5.1	Ansvar för aktieägare	103
6.5.2	Ansvar för annan än aktieägare	104
7	<i>Sakliga förutsättningar för ansvarsgenombrott</i>	107
7.1	Inledning	107
7.2	De sakliga förutsättningarna för ansvarsgenombrott	108
7.3	Utvärdering och slutsatser	118
8	<i>Vissa processuella frågor m.m.</i>	121
8.1	Talerätt	121
8.2	Föremålet för talan	122
8.3	Förhållandet till annan lagstiftning	123
8.4	Förmånsrätt	124
8.5	Efterställande av fordran	125
8.6	Jämkning?	125
9	<i>Lagförslag</i>	127
9.1	Lagförslaget i huvuddrag	127
9.2	Lagförslagets inriktning	127
9.3	Förslaget till lag om ändring aktiebolagslagen	128
9.4	Förslaget till lag om ändring föreningslagen	137

9.5	Förslaget till lag om ändring i förmånsrättslagen	138
10	<i>Andra reformförslag</i>	141
10.1	Inledning	141
10.2	Reglerna om kontrollbalansräkning	142
10.2.1	Nuvarande ordning	142
10.2.2	Reformbehovet	143
10.2.3	Kommitténs överväganden	144
10.3	Avsaknad av utmätningsbar egendom	146
10.3.1	Nuvarande ordning	146
10.3.2	Förekomsten av aktiebolag som saknar utmätningsbar egendom	146
10.3.3	Kommitténs överväganden	146
10.4	Underlåtenhet att insända årsredovisning	148
10.4.1	Nuvarande bestämmelser	148
10.4.2	Problemets omfattning och orsaker	149
10.4.3	Kommitténs överväganden	150
10.5	Lagförslag	151
II	JURIDISKA PERSONER SOM DELÄGARE I HANDELS- BOLAG	155
1	<i>Uppdraget</i>	155
2	<i>Nuvarande ordning</i>	156
2.1	Civilrättsliga regler	156
2.2	Skatterättsliga regler	157
3	<i>Frågans tidigare behandling</i>	158
3.1	1974 års bolagskommitté	158
3.2	Prop. 1979/80:143	160
4	<i>Pågående reformarbete inom skatterätten</i>	163
5	<i>Vissa statistiska uppgifter</i>	165
6	<i>Kommitténs överväganden</i>	166
III	ÅTGÄRDER MOT BULVANSKAP	169
1	<i>Inledning</i>	169
2	<i>Bakgrunden till utredningsuppdraget</i>	171
2.1	Lagutskottets betänkande 1982/83:16	171
2.2	Eko-kommissionens förslag till bulvanlag	172
2.3	Remissyttrandena över eko-kommissionens förslag	172
2.4	Införandet av lagen om vissa bulvanförhållanden	173
3	<i>Kommitténs uppdrag</i>	175

4	<i>Förekomsten av illojala bulvanskap</i>	177
4.1	Inledning	177
4.2	Remissvaren på eko-kommissionens betänkande SOU 1983:46	178
4.3	Näringsförbudskommitténs betänkande	181
4.4	Viteskommitténs betänkande	181
5	<i>Några lagregler med tillämpning på bulvanförhållanden</i>	183
5.1	Lagen om vissa bulvanförhållanden	183
5.2	Bulvanregeln i 7 kap. 31 § jordabalken	184
5.3	Straffbestämmelser	185
5.4	Lagen om näringsförbud	186
5.5	Regler om näringstillstånd	187
5.6	Bestämmelser om viten	187
5.7	Återvinning i konkurs	188
5.8	Återbäring av olovligt utdelad vinst	188
6	<i>Ansvar för huvudmannen i vissa fall enligt rättspraxis</i>	191
7	<i>Rättspraxis beträffande dold äganderätt till fastighet</i>	193
8	<i>Metodvalet</i>	197
8.1	Inledning	197
8.2	Allmänna iakttagelser rörande principerna för lagstiftning mot bulvanskap	197
8.3	Metodvalet i gällande lagstiftning	198
8.4	Metodvalet i eko-kommissionens förslag till bulvanlag	200
8.5	Metodvalet i USS:s förslag till lag om skatteansvar	203
9	<i>Kommitténs överväganden</i>	207
9.1	Inledning	207
9.2	Regler om ekonomiskt ansvar för huvudmannen	207
9.3	Åtgärder mot bulvanskap som anordnas i syfte att kringgå förvärvshinder m.m.	210
9.4	Åtgärder med anledning av svårigheterna att bevisa bulvanskap	212
	<i>Reservationer och särskilda yttranden</i>	215
	<i>Bilaga 1</i>	227
	<i>Bilaga 2</i>	235

Förkortningar och litteratur

Vissa förkortningar

ABL	Aktiebolagslagen (1975:1385)
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
FL	Lagen (1951:308) om ekonomiska föreningar
HBL	Lagen (1980:1102) om handelsbolag och enkla bolag
HD	Högsta domstolen
Hovr	Hovrätt
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, Avd. I
NRt	Norsk Retstidende
Prop.	Proposition
RR	Rådhusrätt
SFS	Svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk juristtidning
Tr	Tingsrätt
USS	Utredningen om säkerhetsåtgärder m.m. i skatteprocessen
UfR	Ugeskrift for Retsvaesen

Litteratur som citeras i förkortad form

Hellner	Juridiska personers skadeståndsansvar. Uppsats i Teori och Praxis. Festskrift till Karlgren (1964)
Nial	Svensk associationsrätt i huvuddrag, tredje upplagan (1985)
Rodhe	Moderbolags ansvar för dotterbolags förpliktelser. Uppsats i Festskrift till Hellner (1984)
Stjernquist	Föreningsfirmans funktion (1950)

Sammanfattning

Betänkandet består av tre huvuddelar. I del I behandlas frågor om personligt betalningsansvar i vissa fall för aktiebolags och ekonomiska föreningars skulder, s.k. ansvarsgenombrott. Kommittén föreslår att regler härom införas i aktiebolagslagen, i lagen om ekonomiska föreningar och i förmånsrättslagen. Betänkandet innehåller i denna del också förslag till ändrade regler i aktiebolagslagen om skyldighet att låta revisor granska kontrollbalansräkning, om skyldighet att upprätta kontrollbalansräkning då ett aktiebolag befunnits sakna utmätningsbara tillgångar samt om personligt ansvar vid underlåtenhet att insända årsredovisningshandlingar till patent- och registreringsverket. Del II i betänkandet innehåller överväganden rörande juridiska personers delägarskap i handelsbolag. I del III behandlas frågor om bulvanskap. I delarna II och III avstår kommittén från att lägga fram förslag till lagändringar.

I Förslag till regler om ansvarsgenombrott

Aktiebolag och ekonomiska föreningar är från sina ägare och medlemmar fristående rättssubjekt. Som ett grundstadgande i aktiebolagslagen är inskrivet att delägarna inte har något personligt ansvar för bolagets förpliktelser. (En regel av samma innebörd finns i föreningslagen; vad som i det följande sägs om ansvar för aktiebolags skulder har motsvarande tillämpning vad gäller ekonomiska föreningar.) Ett aktiebolags borgenärer är alltså hänvisade till att söka få betalning för sina fordringar ur bolagets tillgångar och de kan inte vända sig mot aktieägarna personligen vare sig dessa är fysiska eller juridiska personer.

Till skydd för borgenärernas intressen innehåller aktiebolagslagen ett regelsystem som är avsett att ge garantier för att en bolagsförmögenhet uppkommer vid bolagets bildande och att denna förmögenhet sedan vidmakthålles under bolagets verksamhet. Borgenärernas intressen tillgodoses också av regler om ansvar för annan än bolaget i vissa bestämda situationer. Enligt 13 kap. 2 § ABL blir styrelsens ledamöter personligen ansvariga för bolagets uppkommande förpliktelser om de försummar att vidta åtgärder som är föreskrivna i fall då det finns anledning befara att bolaget förlorat viss del av aktiekapitalet. Aktiebolagslagen innehåller vidare bestämmelser

om skadeståndsansvar för bland andra styrelseledamöter och aktieägare gentemot bolaget och dess borgenärer. För bolagets obetalda skatter kan den som företräder bolaget bli personligen ansvarig enligt särskilda författningar. Härjämte finns bestämmelser om skyldighet att återbära från bolaget olovligt utdelad vinst. För borgenärernas säkerhet har också reglerna om återvinning i konkurs betydelse.

De lagreglerade fallen av personligt betalningsansvar för bolagets skulder kan sägas ha karaktär av påföljd för bolagsfunktionärer och andra i fall då de försummat sina skyldigheter i olika avseenden eller då överträdelse skett av vissa bestämda regler. Tillämpningen av dessa bestämmelser behöver inte uppfattas som något åsidosättande av principen om aktieägarnas frihet från personligt ansvar för bolagets förpliktelser. Någon generellt inriktad lagregel med denna innebörd finns inte. I rättspraxis har däremot ett sådant åsidosättande – ansvarsgenombrott – förekommit i några fall, i vilka ett fasthållande av principen om aktieägarnas ansvarsfrihet ansetts leda till ett icke godtagbart resultat. Ansvarsgenombrott är alltså inte någon helt okänd företeelse inom rättstillämpningen. Avgörandena är emellertid fåtaliga och rättsläget i fråga om vilka förhållanden som skall föreligga för att ansvarsgenombrott skall kunna ske måste betecknas som oklart.

Kommittén anser att det bör ske ett klaggörande i lag av att ansvarsgenombrott under särskilda omständigheter kan inträffa samt att det också behövs en precisering av vilka omständigheter som i sådana fall måste vara uppfyllda. Detta skulle väsentligt underlätta en enhetlig rättstillämpning och skapa en högre grad av förutsebarhet. Ett lagfästande av möjligheten till ansvarsgenombrott bör dessutom få en preventiv effekt därigenom att aktieägare och bolagsledning kan komma att iaktta större återhållsamhet när det gäller åtgärder som är till skada för borgenärerna. Detta är ett icke oviktigt skäl för en reglering i lag.

Sakliga förutsättningar för ansvarsgenombrott

Kommittén har inte ansett sig böra lägga fram förslag till regler om ansvarsgenombrott som skulle innebära genomgripande förändringar i gällande rätt. Ett riktmärke för kommitténs arbete har varit att principen om aktieägarnas personliga ansvarsfrihet även i fortsättningen skall ha giltighet men att denna princip skall få genombrytas i vissa särskilt kvalificerade fall av åsidosättande av bolagsborgenärernas intressen.

Vid bestämmandet av de sakliga förutsättningarna för ansvarsgenombrott i en regel av nu angiven innebörd avstår kommittén från att i lagtext söka i detalj beskriva alla tänkbara förfaranden som bör föranleda ansvarsgenombrott. Kommittén har funnit att de svårigheter detta skulle föra med sig är av den arten att de inte kan övervinnas. I stället föreslår kommittén en generellt verkande regel som anger att ansvarsgenombrott kan ske om en aktieägare begagnat sitt inflytande över bolaget *på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt*. Regeln kompletteras med en bestämmelse om att ansvar inte skall inträda i annat fall än *då bolagets ekonomiska underlag varit*

uppenbart otillräckligt i förhållande till verksamhetens art och omfattning samt till förutsebara risker.

I kommitténs lagförslag är underkapitalisering en *nödvändig men inte tillräcklig* grund för ansvarsgenombrott. Det fordras dessutom att aktieägaren begagnat sitt inflytande över bolaget på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt. Huruvida det skett får bli att bedöma utifrån en helhetssyn, varvid *orsakerna till underkapitaliseringen* är av väsentlig betydelse. Om det bristande kapitalunderlaget inte låter sig förklaras av ekonomiska realiteter utan i stället visar sig bero på att en delägare i eget intresse förhindrat kapitalbildning i bolaget kan detta, enligt vad kommittén närmare utvecklar i betänkandet, ofta tas till intäkt för att borgenärernas intressen åsidosatts på ett otillbörligt sätt.

I betänkandet betonar kommittén att underkapitalisering av ett aktiebolag i sig inte är att betrakta som en otillbörlig faktor som bör föranleda ansvarsgenombrott. Det avgörande är i stället de bakomliggande förklaringarna till underkapitaliseringen. Sådana orsaker som oskickligt företagande, dåliga konjunkturer, svåra branschförhållanden eller oturliga affärshändelser är i regel inte skäl nog för att anse borgenärerna otillbörligt behandlade; allt sådant hör till affärslivets beständiga villkor och kan inträffa i företagsformer med eller utan personligt ansvar. När det däremot föreligger ett planmässigt handlande för att minimera det för borgenärerna i händelse av bolagets obestånd tillgängliga bolagskapitalet kan otillbörlighetskravet vara uppfyllt. Vad som därvid närmare besett gör handlandet otillbörligt kan sägas vara att verksamhetsformens grundförutsättningar rubbats genom ett avsiktligt och för bolaget skadligt undertryckande av dess kapitalbildning.

Den av kommittén föreslagna lagstadgade principen för vad som i sakligt hänseende bör fordras för att ansvarsgenombrott skall få ske har kommittén fått fram bland annat genom att studera och analysera ett stort antal verkliga och fiktiva fall, där ansvarsgenombrott har eller kunde ha ifrågasatts. Undersökningen omfattar inte bara frågan om vilka beteenden och andra faktorer som i en given situation bör medföra ansvar utan tar också i beaktande frågan i vad mån det är eller bör vara möjligt att utkräva ansvar enligt det så att säga ordinära borgenärsskyddsrättsliga regelverket. En avsevärd del av betänkandet ägnas åt sådana undersökningar och åt fallrelaterade bedömningar av de föreslagna ansvarsgenombrottsreglernas räckvidd. Kommittén har funnit detta tillvägagångssätt ändamålsenligt och nödvändigt, ej minst med tanke på att tillämpningen av en generellt verkande lagregel om ansvarsgenombrott i högre grad än eljest måste bli beroende av lagens förarbeten.

Kommittén har funnit att den föreslagna ansvarsgenombrottsregeln kommer att kunna tillämpas i sådana situationer där det närmast är fråga om missbruk av aktiebolagsformen och där verksamheten bedrivits uteslutande på borgenärernas risk under det att det ordinära borgenärsskyddsrättsliga regelsystemet samtidigt framstår som otillräckligt. Däremot skulle sådana fall där det inte helt saknats ambition att förse bolaget med ett eget ekonomiskt underlag falla vid sidan av tillämpningsområdet. Den genomförda

analysen visar att den föreslagna ansvarsgenombrottsregeln får genomslagskraft i kvalificerade fall, samtidigt som verkningssfältet blir så begränsat att den generella giltigheten av principen om aktieägarnas frihet från personligt ansvar aldrig kommer i fara. Enligt kommitténs uppfattning innefattar regeln en rimlig avvägning mellan behovet av effektiva åtgärder mot illojal företagsamhet och risken för en uppluckring av aktiebolagslagens övergripande regel om personlig ansvarsfrihet.

Krav på orsakssamband

För att en aktieägare skall kunna dömas till ansvarsgenombrott måste det enligt kommitténs förslag kunna konstateras ett *orsakssamband* mellan aktieägarens agerande och bolagets oförmåga att betala sina skulder. Det fordras alltså dels att aktieägaren begagnat sitt inflytande över bolaget på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt, dels att aktieägarens beteende haft betydelse för uppkomsten av obeståndet. Något krav på att aktieägaren skall ha utövat sitt inflytande i kraft av någon viss storlek på aktieinnehavet uppställs inte utan det avgörande är att han rent faktiskt haft sådant inflytande över verksamheten att hans agerande varit orsak till bolagets obestånd. Genom kravet på orsakssamband har kommittén velat åstadkomma bland annat att de aktieägare går fria som endast i ringa mån kunnat påverka beslutsprocessen i bolaget eller som förvärvat aktier i bolaget i kapitalplaceringssyfte men inte befattat sig med dess verksamhet.

Avtalsenliga förpliktelser

Innebörden av en dom på ansvarsgenombrott är enligt kommitténs lagförslag i huvudfallet att aktieägaren blir lika ansvarig som bolaget för alla skulder som bolaget självt inte förmår infria. Kommittén har emellertid funnit att om denna princip tilläts gälla oinskränkt även beträffande bolagets kontraktsmässiga förpliktelser, detta i vissa situationer skulle kunna leda till icke godtagbara resultat. Exempelvis skulle det vara föga rimligt om en person med hjälp av ansvarsgenombrott skulle få betalt av ägaren för sin kontraktsenliga fordran på bolaget om vederbörande redan vid kontrakts tillfället var helt på det klara med att uppläggningsen av bolagets verksamhet var arrangerad på sådant sätt att utsikterna att få betalt av bolaget för fordringen var osäkra. Kommittén föreslår därför en särskild regel av innebörd att en delägare inte behöver svara för förpliktelser som uppkommit genom avtal med viss borgenär, om delägaren gjort vad som på honom skäligen ankommit för att upplysa borgenären om bolagets ekonomiska förhållanden.

Ansvar för annan än aktieägare

För kommittén har det stått klart att regler om ansvarsgenombrott måste ha sin huvudsakliga inriktning mot och sin väsentligaste betydelse för de personer som har ett *ägarintresse* i bolaget. Detta följer redan av ansvarsgenom-

brottets principiella karaktär av att innebära ett urkraftsättande av aktiebolagslagens generella regel om personlig ansvarsfrihet för bolagets delägare. Personer utanför aktieägarkretsen har i allmänhet också mindre att vinna på en borgenärsfientlig uppläggning av bolagets verksamhet än de som på grund av ägande har rätt att få del av bolagets vinst.

Kommittén har emellertid funnit att regler om ansvarsgenombrott som befattar sig enbart med frågan om just aktieägarnas ansvar skulle framstå som otillfredsställande. I vissa fall skulle sådana regler helt förfela sitt mål. Problemet hör samman med det förhållandet att den verkliga makten över bolaget långt ifrån alltid ligger hos aktieägarna. En regel som undantagslöst utpekade dem som de ansvariga oberoende av vem som haft den reella bestämmanderätten skulle vara inkonsekvent och orättvis. I betänkandet utvecklar kommittén utförligt denna problematik och analyserar typiska situationer där beslutanderätten har förskjutits från aktieägarna till andra personer.

En enligt kommitténs bedömning adekvat lösning på problemet är att låta ansvar på samma grunder som för aktieägarna få göras gällande mot den som haft ett *bestämmande inflytande* över bolagets verksamhet. En på så sätt gjord utvidgning av ansvarskretsen skulle i hög grad befrämja effektiviteten av en lagstiftning om ansvarsgenombrott. Den föreslagna utvidgningsregeln bör ändå inte kunna uppfattas som alltför långtgående, eftersom det för ansvar krävs både att vederbörande haft ett bestämmande inflytande och att han begagnat det inflytandet på ett gentemot bolagsborgenärerna otillbörligt sätt. Är ettdera av dessa båda villkor inte uppfyllt kan ansvarsgenombrott inte komma i fråga.

En konsekvens av den föreslagna utvidgningsregeln är att bestämmelserna om ansvarsgenombrott kan komma att tillämpas på dem som följer ett aktieinnehav genom anlitande av *bulvan*. Detta uppfattar kommittén som mycket tillfredsställande. En annan konsekvens är att det vid *koncernbildningar* går att utkräva ansvar för ett dotterbolags skulder ej endast av moderbolaget utan även av *moderbolagets ägare* och av *systerbolag inom koncernen*. Regeln kan också få tillämpning på förhållandet mellan flera aktiebolag som ägs av en och samma fysiska person och utgör därigenom ett sätt att komma till rätta med missförhållanden inom *sidoordnade koncerner*. I bolagsgrupperingar med inslag av *korsvist ägande* kan det inträffa att aktierna till största delen ägs av bolagen själva. Utan utvidgningsregeln skulle det inte vara möjligt att vid behov rikta en ansvarsgenombrottstalan mot personer inom den för bolagen gemensamma företagsledningen.

Den föreslagna regeln om utvidgning av den ansvariga personkretsen är avsedd att kunna tillämpas på envar som har ett bestämmande inflytande över ett bolags verksamhet. Om t.ex. en *kreditgivare* rent faktiskt tillvällt sig ett bestämmande inflytande över verksamheten och missbrukar sin maktposition på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt kan ansvarsreglerna träffa också honom. Något hinder mot att på samma grunder döma en *styrelseledamot* eller en *verkställande direktör* till ansvar föreligger i princip inte. Detta kan synas anmärkningsvärt eftersom det i aktiebolagslagen

redan finns en i stort sett tillfredsställande reglering av bolagsfunktionärernas ansvar. Avgörande för möjligheterna att döma en sådan person till ansvar enligt den av kommittén föreslagna regeln är emellertid inte personens ställning som funktionär i bolagets ledning utan det förhållandet att det skett en faktisk förskjutning av bestämmanderätten från aktieägarna till bolagsfunktionären i fråga. Något verkligt motsatsförhållande eller konkurrens mellan å ena sidan reglerna om bolagsledningens ansvar och å andra sidan möjligheterna att tillämpa ansvarsgenombrottsreglerna på personer som ingår i ledningen föreligger därför inte. Det torde för övrigt komma att höra till de rena undantagsfallen att en befattningshavare i ledande ställning kan hållas ansvarig enligt ansvarsgenombrottsreglerna utan att han samtidigt har ett ägarintresse i bolaget.

Formella förutsättningar för ansvarsgenombrott

Frågan om ansvarsgenombrott saknar i princip intresse så länge som bolaget förmår att självt betala sina skulder. Om en talan om ansvarsgenombrott kunde väckas utan att bolagets betalningsoförmåga blivit klart dokumenterad, skulle obefogade rättsanspråk kunna väckas till skada inte bara för den som utsätts för anspråket utan även för bolaget självt. Vidare skulle enskilda borgenärer kunna förmå den betalningsansvarige till separatuppgörelser, som skulle innebära ett otillbörligt åsidosättande av övriga borgenärens intressen. Ej minst skulle en sådan ordning vara betänkelig med avseende på leverantörer och andra som har svårt att bevaka sina intressen.

Enligt kommitténs mening talar starka sakliga skäl för att det som förutsättning för en talan om ansvarsgenombrott bör uppställas att bolaget har blivit försatt i *konkurs*. Talerätten bör primärt tillkomma konkursförvaltare. Först om denne avstår från att föra talan bör denna möjlighet övergå till borgenärerna. Oavsett vem som för talan bör vad processen kan komma att inbringa fördelas bland borgenärerna enligt de vanliga företrädesreglerna. Lagfästandet av den nu angivna ordningen föreslås ske genom att konkurslagens regler beträffande talan om återvinning i konkurs ges motsvarande tillämpning.

Ändring i förmånsrättslagen

Kommittén har funnit att regler om ansvarsgenombrott bör kompletteras med bestämmelser som vid behov kan hindra den betalningsansvarige från att, om han tillika har ställning som borgenär i bolagets konkurs, konkurrera med övriga konkursborgenärer. Kommittén föreslår därför att en särskild regel införes i förmånsrättslagen av innebörd att den som förklarats betalningsskyldig på grund av ansvarsgenombrott kan få betalt för sin fordran först efter det att övriga borgenärer fått full betalning.

Förslag till vissa ändringar i aktiebolagslagen

Revisors granskning av kontrollbalansräkning

Enligt 13 kap. 2 § ABL har ett aktiebolags styrelse skyldighet att ofördröjligen upprätta en särskild balansräkning – så kallad kontrollbalansräkning – så snart det finns skäl att anta att mer än halva aktiekapitalet förbrukats. Om denna skyldighet försummas blir styrelseledamöterna personligen ansvariga för bolagets därefter uppkommande förbindelser. Personligt ansvar kan i visst fall också inträda om styrelsen beslutar att fortsätta verksamheten trots att upprättad kontrollbalansräkning visar att mer än halva aktiekapitalet gått förlorat. Om kontrollbalansräkningen däremot skulle utvisa att minst halva aktiekapitalet finns i behåll får verksamheten drivas vidare utan att ytterligare åtgärder för att få till stånd likvidation av bolaget behöver vidtagas och utan att styrelseledamöterna riskerar att bli personligen ansvariga.

Den likvidationsavväjande och ansvarsbefriande verkan som lagen ger åt en kontrollbalansräkning, som visar att minst halva aktiekapitalet finns i behåll, kan utgöra en frestelse för styrelsen att oriktigt värdera tillgångs- och skuldposter i kontrollbalansräkningen. Enligt vad kommittén erfarit förekommer det också, framförallt i fåmansbolag, antedateringar och annat fusk vid upprättande av kontrollbalansräkning. För att komma till rätta med dessa oegentligheter föreslår kommittén att det i aktiebolagslagen inskrives att kontrollbalansräkningen måste vara *granskad av revisor* för att få beaktas när fråga uppkommer om personligt ansvar på grund av försummad likvidationsplikt.

Avsaknad av utmätningsbar egendom

Enligt vad kommittén inhämtat händer det ganska ofta att utmätning hos aktiebolag inte kan ske därför att bolaget saknar utmätningsbar egendom. Det är heller inte ovanligt att aktiebolaget härefter fortsätter sin verksamhet och blir föremål för upprepade utmätningsförsök utan att fördenskull träda i likvidation eller försättas i konkurs.

Det kan på goda grunder antagas att ett bolag som befunnits sakna utmätningsbar egendom i regel har förbrukat större delen av aktiekapitalet och därför rätteligen borde iaktta bestämmelserna om tvångslikvidation. Som ett led i strävandena att göra likvidationsreglerna mera effektiva föreslår kommittén att ett resultatlöst utmätningsförsök hos ett aktiebolag alltid skall medföra skyldighet för bolagets styrelse att upprätta kontrollbalansräkning. Försummas det blir, i kommitténs lagförslag, styrelseledamöterna personligen ansvariga för bolagets uppkommande förbindelser enligt det regelsystem som redan finns i 13 kap. 2 § ABL.

Underlåtenhet att insända årsredovisning

Ett villkor för bedrivande av verksamhet i aktiebolagsform är att skyldigheten att insända årsredovisningshandlingar till patent- och registreringsverket fullgörs. När handlingarna ingivits blir de offentliga och därigenom tillgängliga för såväl det allmänna som för bolagets aktieägare, affärskontrahenter, arbetstagare och andra enskilda intressenter. Ej minst för bolagets borgenärer är det av största vikt att med ledning av aktuella årsredovisningshandlingar få tillfälle att bedöma bolagets ekonomiska ställning.

Det har emellertid visat sig att många bolag i strid mot aktiebolagslagens bestämmelser underlåter att ge in de ifrågavarande handlingarna. Särskilt allvarligt är det om underlåtenheten beror på att bolagets finansiella ställning försämrats så mycket att bolaget vill undvika att borgenärerna får kännedom om saken.

Kommittén har funnit att de påtryckningsmedel som nuvarande lagstiftning anvisar i form av vitesföreläggande och tvångslikvidation inte är tillräckligt effektiva när det gäller att förmå bolagen att i rätt tid upprätta och insända årsredovisningen. Kommittén föreslår därför att reglerna kompletteras med en bestämmelse om att verkställande direktören och styrelseledamöterna skall kunna hållas personligen ansvariga för förpliktelser som bolaget ådrar sig efter det att försummelsen att inge årsredovisningen varat under viss tid. En sådan regel bör få en icke obetydlig preventiv effekt. Vad gäller tidpunkten för inträdet av det personliga ansvaret föreslår kommittén att den bestäms till 15 månader efter räkenskapsårets utgång. Det innebär i praktiken att de ansvariga personerna i bolagsledningen under en tid av minst sex månader måste ha försummat sin skyldighet att inge handlingarna för att riskera att drabbas av personligt ansvar.

II Juridiska personer som delägare i handelsbolag

I handelsbolag svarar delägarna personligen för bolagets förpliktelser. Intet hindrar emellertid att delägarna utgöres av juridiska personer utan personligt ansvar. Detta kan synas i viss mån motsägelsefullt och innebära att den finansiella grunden för ett handelsbolags verksamhet kan vara mycket svag. Det har därför ifrågasatts om det bör vara tillåtet för exempelvis två aktiebolag att ensamma vara delägare i ett handelsbolag eller för ett aktiebolag att vara den ende fullt ansvarige bolagsmannen i ett kommanditbolag. Också skattemässiga skäl har föreburits för att inskränkningar bör göras i framförallt aktiebolags möjligheter att driva verksamhet i handelsbolags- och kommanditbolagsform.

Kommittén anser att det finns flera goda skäl för att inte inskränka rätten för juridiska personer att ingå som bolagsmän i handelsbolag. Först och främst finns det ett företagsmässigt betingat behov för juridiska personer att kunna samverka i handelsbolagsform med andra juridiska personer eller med fysiska personer. Hänsynen till borgenärernas intressen ger heller knappast anledning till en sådan inskränkning. Den verksamhet som en

juridisk person bedriver i handelsbolagsform kan nämligen från borgenärer-
nas synpunkt sett lika väl bedrivas av den juridiska personen själv och då
utan annan säkerhet för borgenärerna än den juridiska personens eget
kapitalunderlag. Ytterligare ett skäl är att kommitténs förslag till ansvars-
genombrottsregler, om de genomföres, kommer att ge vissa möjligheter att
komma till rätta med de mest flagranta fallen av otillbörliga förfaranden
som kan drabba ett handelsbolags borgenärer då den ansvarige bolagsman-
nen utgöres av ett aktiebolag eller en ekonomisk förening.

De *skattemässiga skäl* som kan tänkas tala för en begränsning av juridiska
personers rätt att ingå som delägare i handelsbolag har att göra med det
förhållandet att ett handelsbolag inte är ett eget skattesubjekt utan att dess
förmögenhet, vinster och förluster får fördelas mellan bolagsmännen i den
ordning de själva överenskommer. De möjligheter till underskottsavdrag
som därigenom uppkommer för bolagsmännen har, om någon av dem är en
juridisk person, visat sig kunna utnyttjas på ett sätt som kan betecknas som
missbruk.

I betänkandet *Staketmetod för beskattning av handelsbolag*, SOU
1986:44, har företagsskattekommittén lagt fram ett förslag vars huvudtanke
är att handelsbolag skall bli eget skattesubjekt. Om förslaget genomföres
kommer möjligheterna att missbruka handelsbolagsformen i skatteflyktsyf-
te att minska avsevärt. I så fall finns det inte heller från beskattnings-
synpunkt anledning att begränsa rätten för juridiska personer att vara
delägare i handelsbolag. Skulle förslaget inte komma till genomförande kan
det finnas andra skatterättsliga lösningar på problemet.

Enligt kommitténs uppfattning är problemen med juridiska personers
delägarskap i handelsbolag nästan uteslutande av skatterättslig karaktär.
Det är därför naturligt och riktigt att i första hand söka åstadkomma
skatterättsligt prägade lösningar. Möjligheterna härtill kan långtifrån anses
uttömda. Mot denna bakgrund anser kommittén att det för närvarande
saknas anledning att ta upp den civilrättsligt inriktade frågan om begräns-
ningar bör införas vad avser juridiska personers medverkan som delägare i
handelsbolag.

III Åtgärder mot bulvanskap

Ekonomiskt ansvar för huvudmannen

Ett syfte med att anordna ett bulvanskap kan vara att huvudmannen vill
undgå att ta det ekonomiska ansvaret för en viss rättshandling eller för
förpliktelser som är förenade med en viss verksamhet. Omständigheterna
kring ett bulvanskap med detta syfte kan ibland vara sådana att bulvan-
skapet bör betraktas som illojalt. Också från principiella utgångspunkter
kan det te sig otillfredsställande att den som i realiteten avses skola dra
fördel av ett rättsförhållande kan undandra sig det ekonomiska ansvaret
genom anlitande av bulvan. Det är därför naturligt att frågan ställs om det

genom lagstiftning om ansvar för huvudmannen går att komma till rätta med problemet.

Vid besvarandet av denna fråga måste det först göras klart att långt ifrån alla bulvanskap där syftet är att huvudmannen skall undgå gäldsansvar har rättsordningens ogillande. Sådana situationer är i själva verket vanligt förekommande i rättslivet, exempelvis i kommissionärsverksamhet, utan att det kan komma i fråga att annan än bulvanen skall bära det slutliga ansvaret. Det uppfattas inte som illojalt utan tvärtom som en naturlig sak att borgenären kan vända sig endast mot den han faktiskt trätt i förbindelse med och vars kreditvärdighet och ställning i övrigt han har haft tillfälle att pröva före handlingens genomförande.

Erfarenheten visar att utomordentligt stora svårigheter möter när det gäller att dra gränsen mellan illojala bulvanförhållanden där ett betalningsansvar för huvudmannen ter sig påkallat och andra situationer där borgenärerna bör hänvisas till att hålla sig till mellanmannen. Tidigare utredningar (eko-kommissionen och USS, när det gäller betalningsansvaret för skatter) får anses ha misslyckats med att finna en sådan från rättssäkerhetssynpunkt godtagbar gräns. Inte heller betalningsansvarskommittén har vid sina överväganden kunnat finna någon tillfredsställande lösning på problemet.

Vid ställningstagandet till behovet av en allmän regel om ekonomiskt ansvar för huvudmannen i bulvansituationer bör hänsyn tas till vissa förändringar i rättsläget som kan väntas inträda inom den närmaste framtiden. Kommittén syftar dels på de ändrade reglerna om återvinning i konkurs, som träder i kraft den 1 januari 1988, dels på kommitténs förslag till lagbestämmelser om ansvarsgenombrott för aktiebolag och ekonomiska föreningar. Dessa lagändringar är ägnade att leda till att huvudmannen görs ansvarig för bulvanens förpliktelser i vissa praktiskt betydelsefulla situationer. Lagändringarna gör det mindre angeläget att söka genomföra en generell reglering av huvudmannens ansvar i bulvanförhållanden, med de mycket stora vanskligheter detta skulle innebära från rättssäkerhetssynpunkt.

Kommittén har inte mött några krav från det praktiska rättslivet om generella regler om ekonomiskt ansvar för huvudmannen i bulvanförhållanden. På *skatteansvarsområdet* finns däremot starkt grundade önskemål om skärpta regler till förhindrande av skatteflykt genom bulvankonstruktioner. Det är dock inte kommitténs uppgift att överväga förslag med särskild inriktning på detta område.

På nu angivna skäl har kommittén kommit till den uppfattningen att åtminstone i dagens läge inga nya regler bör införas rörande huvudmannens ekonomiska ansvar i bulvanförhållanden.

Åtgärder mot bulvanskap som syftar till att kringgå förvärvshinder m.m.

Vid sidan om de bulvanskap som anordnas i syfte att huvudmannen skall undgå gäldsansvar står de bulvanfall där syftet är att kringgå förbud och hinder av olika slag. Det kan gälla fall där huvudmannen inte kan utverka

myndighets tillstånd att själv få förvärva eller behålla viss egendom eller att få bedriva viss verksamhet. Hindret eller förbudet för huvudmannen kan lika väl vara uppställt direkt i lagstiftningen. Kringgåendefallen kan emellertid också avse situationer då huvudmannen anlitar en bulvan för att kringgå besittningsskyddsregler i hyresförhållanden eller för att komma ifrån förelägganden eller förpliktelser som är knutna till viss egendom.

På många rättsområden finns redan bestämmelser som avser att förhindra och beivra bulvanskap som är tillkomna i kringgåendesyfte. Bestämmelsernas inriktning varierar beroende på vad som inom det särskilda området befunnits ändamålsenligt, men gemensamt för dem är att de uppställer en konkret och klart iakttagbar situation som utgångspunkt för bedömningen. Reglerna kan, såsom i lagen om vissa bulvanförhållanden, vara inriktade på straff och på tvångsförsäljning av egendom. I andra fall kan reglerna vara så beskaffade att huvudmannen träffas av rättsverkningar som om han handlat i eget namn. Bulvanmotverkande regler av annat slag är de som innehåller krav på tillstånd som är så utformade att de är svåra att uppfylla för en bulvan.

Enligt kommitténs bedömning bör införandet av regler som generellt straffbelägger eller på annat sätt söker komma till rätta med begagnandet av bulvan i kringgåendesyfte inte tillrättas. Sådana regler skulle bli alltför oprecisa, eftersom de inte skulle kunna ta hänsyn till de speciella omständigheterna på varje särskilt rättsområde. Lagstiftning mot bulvanskap som anordnas i kringgåendesyfte måste därför även i framtiden angripas genom särslagstiftning. Något påtagligt behov av att införa strängare regler på de områden där bulvaninriktade regler redan finns har kommittén inte kunnat iakttaga. På flera områden är dessa regler nyligen tillkomna eller reviderade, varvid bulvanproblematiken som naturligt är ägnats särskild uppmärksamhet. Huruvida bulvaninriktade regler behöver införas på nya områden är en fråga som bäst kan besvaras i samband med översyn av varje särskilt rättsområde i dess helhet. Kommittén finner inte anledning att lämna förslag till sådana regler.

Bevisvårigheter vid bulvanskap

Kännetecknande för ett bulvanskap är att det ligger i de agerandes, särskilt i huvudmannens, intresse att dölja förhållandets verkliga karaktär och få det att framstå som om rättshandlingen företas av bulvanen för egen räkning. Det ligger därför i sakens natur att det kan vara svårt att bevisa att ett bulvanskap föreligger.

Nu angivna förhållande kan utgöra ett problem i sådana situationer då bulvanskapet betjänar ett illojalt syfte. Kommittén har emellertid kommit till slutsatsen att detta problem inte går att lösa skilt från det sakliga innehållet i och det bakomliggande syftet med bestämmelserna om bulvanskap i varje särskilt fall. Enligt kommitténs uppfattning skulle det vara en förfelad åtgärd att införa regler som med generell verkan gav anvisningar om vilken bevisning som krävs för att ett bulvanskap skall anses föreligga

eller om hur bevisbördan skall fördelas mellan den som påstår att ett bulvanskap föreligger och den utpekade huvudmannen. Kommittén avråder därför från tillskapandet av lagförslag med denna inriktning.

Summary

Main outlines of the report

This report falls into three main parts. Part I deals with questions of personal liability in certain cases for the debts of corporations and incorporated associations. The Committee recommends that the rules on "lifting the corporate veil" be incorporated in the Companies Act (1975:1385), the Incorporated Associations Act (1987:667) and the Priority Claims Act (1970:979). This part of the report also recommends provisions, to be incorporated in the Companies Act, concerning the obligatory examination by an auditor of the balance sheet which, on pain of personal liability for the members of the Board of Directors, is to be drawn up as soon as there is reason to suppose that more than half the share capital has been consumed. The Committee also recommends that a balance sheet of this kind be made obligatory whenever a corporation has been found to lack distrainable assets. A further proposal concerns the personal liability of the Managing director and members of the Board of Directors in the event of failure to transmit annual report document to the registration authority. Part II of the report contains deliberations concerning the part-ownership of incorporated associations by legal persons. Part III deals with questions of dummy-owner and figurehead relations. In Parts II and III the Committee does not recommend any statutory amendments.

The part of the report likeliest to interest English-speaking readers is that dealing with questions of "lifting the corporate veil", and this part, accordingly, is dealt with at some length in the following pages, while on the other hand no further consideration is given to the rest of the report.

Further details of the proposed rules for lifting the corporate veil

A corporation is a separate legal subject from its owners. Chap. 1, Section 1 of the Companies Act lays down, as a fundamental principle, that the shareholders are not personally liable for the company's obligations. Thus the creditors' of a corporation must look to the corporations assets for settlement of their claims and have no recourse against the shareholders

personally, whether the shareholders be physical or legal persons.

To safeguard the interests of creditors, the companies Act lays down an extensive code of rules aimed at ensuring that corporate assets will materialise when a company is formed and that those assets will be maintained while the company is operative. The rules refer to such questions as compulsory liquidation of the company when it has made losses, the limits to gratuitous payments from the company and the prohibition of loans to shareholders in certain cases. The creditors interests are also safeguarded by rules concerning the liability of others than the company in certain specified situations. Chap. 13, Section 2 of the Companies Act makes the members of the Board of directors personally liable for obligations incurred by the Company if they neglect to take measures prescribed in cases where there is reason to fear that the company has lost a certain portion of its share capital. The Companies Act also contains provisions concerning liability and damages incurred, for example, by members of the Board of Directors and shareholders vis-à-vis the company and its creditors. Under special enactments, the person representing the company can become personally liable for its unpaid taxes. The rules of the Bankruptcy Act concerning recovery and bankruptcy also have a bearing on safeguards for creditors. Another type of safeguard for creditors exists in the rules obliging the company to give a public account of its economic circumstances.

Those cases of personal financial liability for the company's debts which are regulated by statute can be said to take the form of legal consequences for company officials and others when they have neglected their duties in certain respects or when certain specified rules have been violated. The implementation of these provisions need not be interpreted as any disregard of the principle whereby shareholders are exempted from personal liability for the company's obligations. Swedish company legislation does not include any general rule of law to this effect. In decisional law, on the other hand, disregard of this kind – "lifting (or piercing) the corporate veil" – has occurred in a number of cases where it was found that adherence to the principle of the shareholders' exemption from liability would have unacceptable consequences. Lifting of the corporate veil, then, is not entirely unknown in Swedish case law. The relevant decisions, however, are few in number and the state of the law concerning the preconditions for lifting the veil must be termed unclear.

The Committee feels that legislation is called for making it clear that the corporate veil can be lifted in special circumstances, and it also feels that a definition is needed of the conditions to which the lifting of the veil in such cases will be subject. This would greatly facilitate uniform implementation of the law and would establish a higher degree of predictability. Moreover, the establishment on a statutory basis of the possibility of lifting the corporate veil should serve a preventive purpose in the sense of shareholders and company managements exercising greater restraint regarding measures harmful to creditors. This is no mean argument in favour of statutory regulation.

Specific preconditions for lifting the veil

The Committee has not felt called upon to recommend rules on lifting the corporate veil which would imply any thoroughgoing changes to existing law. One benchmark of its deliberations has been that the principle of the shareholders' personal exemption from liability should continue to apply but that the possibility should exist of "piercing" it in certain blatant cases of disregard for the interests of a company's creditors.

In defining the specific preconditions for lifting the corporate veil in a rule to the effect indicated above, the Committee has refrained from any attempt at making the statutory text describe in detail every conceivable procedure which should prompt the lifting of the corporate veil. The Committee has found that this would entail insuperable difficulties. Instead the Committee recommends a general rule indicating that *the corporate veil can be lifted if a shareholder has used his influence on the company in a manner which is unfair to the creditors*. This rule is combined for the provision to the effect that liability is not to occur except when the company has obviously been undercapitalised in relation to the nature and scope of its operations and in relation to predictable risks.

The Company's statutory draft makes undercapitalisation a necessary but not sufficient precondition for lifting the corporate veil. The shareholder must also have used his influence on the company in a manner which is unfair to the creditors. The question of whether this has happened will have to be appraised in a holistic perspective, in which *the causes of undercapitalisation will be of cardinal importance*. If the inadequacy of the capital base cannot be put down to economic realities but instead is found to be due to a part-owner, acting in his own interest, having prevented the capitalisation of the company, then – a point enlarged on by the committee in its report – this can often be taken to indicate that the creditors' interests have been improperly disregarded.

In its report the Company emphasises that undercapitalisation of a corporation is not in itself to be regarded as an improper factor which should occasion the lifting of the corporate veil. The crucial factor is instead the underlying causes of undercapitalisation. Causes such as inept management, adverse cyclical or trade conditions or business reverses are not, as a rule, sufficient ground for deeming the creditors to have been improperly treated; all such matters are of the essence of business conditions and are liable to occur in forms of enterprise with or without personal liability. When, on the other hand, there has been systematic action to minimise the amount of corporate capital available to the creditors in the event of the company becoming insolvent, the impropriety test may be satisfied. What then makes the action improper on closer inspection can be said to be the disruption of the basic conditions of the form of business through an intentional and detrimental suppression of the company's capitalisation.

The statutory principle recommended by the Committee concerning the specific requirements which should be laid down for lifting the corporate

veil has been partly derived from the study and analysis of a large number of actual and fictitious cases in which the question of lifting the veil arose or could have arisen. The inquiry concerns not only the forms of behaviour and other factors which, in a given situation, should entail liability but also includes the question as to what extent it is or should be possible to exact liability under what might be termed the ordinary statutory safeguards for creditors. A considerable portion of the report is devoted to inquiries of this kind and to case-related assessments of the range of the proposed rules for lifting the corporate veil. The Committee has found this procedure to be both practical and necessary, not least considering that the application of a general statutory rule for lifting the corporate veil is bound to be abnormally dependent on the travaux préparatoires.

The Committee has found that the proposed rule for lifting the corporate veil will be applicable to situations essentially involving abuse of the corporate structure, with activities conducted exclusively at the creditors' risk at the same time as the regular system of safeguards for creditors is manifestly insufficient. By contrast, cases where the aim of providing the company with an economic base of its own was not entirely absent would fall outside the purview of the rule. The analysis undertaken has shown that the proposed rule for lifting the corporate veil would have an impact on blatant instances, at the same time as its field of application would be too restricted ever to jeopardise the general validity of the principle of the shareholders' exemption from personal liability. In the Committee's opinion, the rule constitutes a reasonable balance between the need for effective measures to combat disloyal enterprise and the risk of emasculating the general rule of the Companies Act concerning exemption from personal liability.

The causal connection text

The committee recommends that, in order for a shareholder to incur personal liability, a causal connection must be established between the shareholder's action and the inability of the company to pay its debts. In other words, the shareholder must have used his influence on the company in a manner which is unfair to the creditors and, secondly, the shareholder's behaviour must have been material to the insolvency. There is no stipulation of the shareholder having exerted influence by virtue of a shareholding of a certain size; instead the crucial consideration is that, as a plain fact, he exerted such influence on the activity that his action was a cause of the company's insolvency. One of the Committee's aims in defining this causal connection test is for those shareholders to be exempted who have not been able to exert any significant influence on the decision-making process in the company or who have acquired shares in the company as an investment but have not concerned themselves with the conduct of its affairs.

Contractual obligations

According to the Committee's statutory draft, the main effect of lifting the corporate veil will be to make the shareholder as liable as the company for all debts which the company itself is not capable of honouring. But the Committee has found that if this principle is also allowed to apply unrestrictedly to the company's contractual obligations, this could have unacceptable consequences in certain situations. For example, it would be rather unreasonable for a person to obtain payment of his contractual demand on the company from the owner through the process of lifting the corporate veil if he was already aware, when entering into the contract, that the company's operations were arranged in such a way that he could not be certain of receiving payment from the company in settlement of the claim. The Committee therefore recommends a special rule to the effect that a part-owner need not be held liable for obligations arising out of agreements with a particular creditor if the part-owner did what could reasonably be expected of him to apprise the creditor of the company's financial circumstances.

Liability of non-shareholders

It has been clear to the Committee that rules on lifting the corporate veil must primarily refer to and affect persons having a *proprietary interest* in the company. This is already implied by the essential import of lifting the corporate veil, which is to override the general rule of the companies Act concerning the exemption of the company's part-owners from personal liability. Besides, persons not belonging to the circle of shareholders usually have less to gain from the establishment of the company's activities on a basis detrimental to creditors than those who, by virtue of their ownership, are entitled to a share in the company's profits.

The Committee has found, however, that rules on the lifting of the corporate veil would be unsatisfactory if they were to deal exclusively with the question of shareholders' liability. In certain cases, rules of this kind would miss their target altogether. This problem is connected with the fact of the true power in a company by no means invariably being vested in the shareholders. A rule making the shareholders liable without exception, regardless of the true location of decision-making power, would be inconsistent and unjust. In its report the Committee enlarges on these problems, analysing typical situations in which decision-making powers have shifted from the shareholders to other persons.

An adequate solution to the problem in the Committee's opinion is to allow liability on the same grounds as that incurred by the shareholders to be asserted against the person exerting *decisive influence* on the company's activities. This enlargement of the circle of liability would make legislation on lifting the corporate veil a good deal more incisive. Even so, the proposed rule of enlargement would not seem to be excessively farreaching, because liability would be conditional both on the person concerned having wielded decisive influence and on his having used that influence in a manner

which was unfair to the company's creditors. If either of these two conditions is not satisfied, there can be no question of lifting the corporate veil.

One consequence of the proposed rule of enlargement is that provisions on lifting the corporate veil may come to be applied on persons concealing their shareholding by means of a *figurehead*. The committee finds this highly satisfactory. Another consequence is that, in the *parent-subsidiary corporation context*, liability for the debts of a subsidiary company can be exacted not only from the parent company but also from *the owners of the parent company* and from *sister-companies within the group*. This rule may also come to be applied to the relationship between several corporations owned by one and the same physical person, thus providing a remedy for abuses within *parallel groups*. In corporate groups with elements of *cross-ownership*, there may be cases of most shares being owned by the companies themselves. Without the enlargement rule, it would not be possible, should the need arise, to bring proceedings for lifting the corporate veil against persons within the joint management of the companies.

The proposed rule for enlarging the circle of liability is intended for application to every person with a decisive influence on a company's operations. If, for example, a grantor of credit has actually acquired decisive influence on operations and abuses his position of power in a manner which is unfair to the creditors, the rules of liability may also be directed against him. In principle there is nothing to prevent a *Board member* or a *Managing director* being found liable on the same grounds. This may seem remarkable since the Companies Act already contains what on the whole are satisfactory provisions concerning the liability of company officers. But the possibility of such a person being held liable under the rule proposed by the Committee will hinge, not on his status as a member of the company management but on the fact of decision-making powers having shifted from the shareholders to the company official concerned. Accordingly, there is no real antithesis or competition between on the one hand, the rules concerning the liability of the company management and, on the other, the possibility of lifting the corporate veil to obtain remedy against members of a company management. Besides, it is likely to be very exceptional for a leading company official to be held liable under the rules of lifting the corporate veil without at the same time having a proprietary interest in the company.

Formal conditions for lifting the corporate veil

In principle, the question of lifting the corporate veil is of no interest as long as the company is capable of meeting its debts. If proceeding for lifting the corporate veil could be filed without the company's insolvency being clearly established, unjustified legal claims could be brought, to the detriment not only of the persons against whom the claims were lodged but also of the company itself. Furthermore, individual creditors could induce the debtor to enter into separate settlements, which could mean improper disregard of

the interests of other creditors. This would be a dubious situation not least with regard to suppliers and other who have difficulty in safeguarding their interests.

In the Committee's opinion there are powerful reasons for making an action for lifting the corporate veil conditional on the company having been declared *bankrupt*. The right of action should be primarily reserved for the trustee in bankruptcy. Only if he refrains from filing an action should this right pass to the creditors. Whoever brings the action, the assets thus made available should be distributed among the creditors in keeping with the ordinary rules of priority. It is recommended that this proposed order of things be given statutory confirmation by applying, *mutatis mutandis*, the rules of the Bankruptcy Act on recovery proceedings in bankruptcy.

Amendment of the Privileged Claims Act

The committee has found that the rules for lifting the corporate veil should be combined with provisions which, if necessary, can be made to prevent the debtor, if he also has the status of a creditor in the company's bankruptcy, from competing with other bankruptcy creditors. The committee therefore recommends that the Privileged Claims Act be made to include a special rule to the effect that a person declared personally liable as a result of the corporate veil being lifted may not obtain settlement of his claim until full payment has been received by the other creditors.

Författningsförslag

1. Förslag till Lag om ändring i aktiebolagslagen (1975:1385)

Härigenom föreskrivs i fråga om aktiebolagslagen (1975:1385)

dels att i lagen skall införas en ny paragraf, 1 kap. 1 a §, av nedan angivna lydelse,

dels att 11 kap. 3 § och 13 kap. 2 § skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 kap.

1 a §

Kan ett aktiebolag inte uppfylla sina förpliktelser mot borgenärerna och beror detta på att en delägare begagnat sitt inflytande över bolaget på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt, svarar delägaren solidariskt med bolaget för vad som brister. Ansvar inträder dock inte i annat fall än då bolagets ekonomiska underlag varit uppenbart otillräckligt i förhållande till verksamhetens art och omfattning samt till förutsebara risker. För förpliktelser på grund av avtal med viss borgenär inträder ej ansvar för delägare, som gjort vad som på honom skäligen ankommit för att upplysa borgenären om bolagets ekonomiska förhållanden.

Den som utan att vara delägare har ett bestämmande inflytande över bolagets verksamhet är ansvarig enligt de grunder som anges i första stycket.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

I fråga om rätt att påkalla betalningsansvar enligt vad nu är sagt och om väckande av talan härom tillämpas bestämmelserna i 4 kap. 19 och 20 §§ konkurslagen (1987:672).

11 kap.

3 §

Minst en månad före ordinarie bolagsstämma skall årsredovisningshandlingarna för det förflutna räkenskapsåret avlämnas till revisorerna.

Senast en månad efter det resultaträkningen och balansräkningen blivit fastställda, skall avskrift av årsredovisning och revisionsberättelse insändas till registreringsmyndigheten. På avskriften av årsredovisningen skall styrelseledamot eller verkställande direktör teckna bevis om att resultaträkning och balansräkning fastställts med uppgift om fastställsedagen. Beviset skall även innehålla uppgift om bolagsstämmans beslut beträffande bolagets vinst eller förlust.

Om avskrift av årsredovisning och revisionsberättelse inte, på sätt sägs i andra stycket, insänts inom femton månader efter räkenskapsårets utgång svarar verkställande direktören och styrelseledamöterna solidariskt för bolagets uppkommande förpliktelser. Ansvarat gäller inte för förpliktelser som uppkommer efter det att handlingarna insänts.

13 kap.

2 §

Det åligger styrelsen att ofördröjligen upprätta en särskild balansräkning så snart det finns skäl att anta att bolagets eget kapital understiger hälften av det registrerade aktiekapitalet. Visar balansräkningen att så är fallet, skall styrelsen snarast möjligt till bolagsstämma hänskjuta fråga om bolaget skall träda i likvidation. Godkänns ej på bolagsstämma inom åtta månader efter hänskjutandet balansräkning avseende ställningen vid tiden för stämman som utvisar att det egna kapitalet uppgår till det registrerade aktiekapitalet,

Det åligger styrelsen att ofördröjligen upprätta och låta revisorerna granska en särskild balansräkning så snart det finns skäl att anta att bolagets eget kapital understiger hälften av det registrerade aktiekapitalet. Samma skyldighet inträder om bolaget vid utmätning befinnes sakna utmättningsbara tillgångar. Visar balansräkningen att bolagets eget kapital understiger hälften av det registrerade aktiekapitalet skall styrelsen snarast möjligt till bolagsstämma hänskjuta fråga om bolaget skall träda i likvidation. Godkänns

Nuvarande lydelse

skall styrelsen, om ej bolagsstämman beslutar att bolaget skall träda i likvidation, hos rätten ansöka att bolaget försätts i likvidation. Sådan ansökan kan även göras av styrelseledamot, verkställande direktör, revisor eller aktieägare.

Föreslagen lydelse

ej på bolagsstämma inom åtta månader efter hänskjutandet *en av revisorerna granskad* balansräkning avseende ställningen vid tiden för stämman som utvisar att det egna kapitalet uppgår till det registrerade aktiekapitalet, skall styrelsen, om ej bolagsstämman beslutar att bolaget skall träda i likvidation, hos rätten ansöka att bolaget försätts i likvidation. Sådan ansökan kan även göras av styrelseledamot, verkställande direktör, revisor eller aktieägare.

Görs ansökan enligt första stycket, förordnar rätten att bolaget skall träda i likvidation, om det ej under ärendets handläggning i tingsrätten styrks att balansräkning utvisande att bolagets eget kapital uppgår till det registrerade aktiekapitalet blivit granskad av revisorerna och godkänd av bolagsstämman.

Vid beräkningen av det egna kapitalets storlek skall inom linjen tilläggas en post utvisande den ökning av tillgångarnas sammanlagda värde som skulle följa, om de redovisades till försäljningsvärdet med avdrag för försäljningskostnaderna. Beträffande sådana anläggningstillgångar som undergår fortlöpande värdeminskning gäller dock att de tas upp till anskaffningsvärdet minskat med erforderliga avskrivningar och nedskrivningar, om därigenom erhålls ett högre värde. Vidare skall vid beräkningen hänsyn inte tas till skuld på grund av statligt stöd för vilket återbetalningsskyldigheten är beroende av bolagets ekonomiska ställning, om stödet – för det fall att bolaget försätts i konkurs eller träder i likvidation – skall återbetalas först sedan övriga skulder till fullo betalats.

Underlåter styrelseledamöterna att fullgöra vad som åligger dem enligt första stycket, svarar de och andra som med vetskap härom handlar på bolagets vägnar solidariskt för bolagets uppkommande förbindelser. Sådant ansvar inträder även för aktieägare som, när likvidationsplikt föreligger enligt första stycket *tredje* meningen, med vetskap härom deltar i beslut att fortsätta bolagets verksamhet. Den ansvarighet som det nu är fråga om gäller dock ej för förbindelser som uppkommer sedan likvidationsfrågan hänskjutits till rättens prövning

Underlåter styrelseledamöterna att fullgöra vad som åligger dem enligt första stycket, svarar de och andra som med vetskap härom handlar på bolagets vägnar solidariskt för bolagets uppkommande förbindelser. Sådant ansvar inträder även för aktieägare som, när likvidationsplikt föreligger enligt första stycket *fjärde* meningen, med vetskap härom deltar i beslut att fortsätta bolagets verksamhet. Den ansvarighet som det nu är fråga om gäller dock ej för förbindelser som uppkommer sedan likvidationsfrågan hänskjutits till rättens prövning

Nuvarande lydelse

eller sedan en balansräkning, som utvisar att bolagets eget kapital uppgår till det registrerade aktiekapitalet, blivit granskad av revisorerna och godkänd av bolagsstämma.

Föreslagen lydelse

eller sedan en balansräkning, som utvisar att bolagets eget kapital uppgår till det registrerade aktiekapitalet, blivit granskad av revisorerna och godkänd av bolagsstämma.

Denna lag träder i kraft den

2. Förslag till Lag om ändring i lagen (1987:667) om ekonomiska föreningar

Härigenom föreskrivs att i lagen (1987:667) om ekonomiska föreningar skall införas en ny paragraf, 1 kap. 3 a §, av nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 kap.

3 a §

Kan en ekonomisk förening inte uppfylla sina förpliktelser mot borgenärerna och beror detta på att en föreningsmedlem begagnat sitt inflytande över föreningen på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt, svarar medlemmen solidariskt med föreningen för vad som brister. Ansvar inträder dock inte i annat fall än då föreningens ekonomiska underlag varit uppenbart otillräckligt i förhållande till verksamhetens art och omfattning samt till förutsebara risker. För förpliktelser på grund av avtal med viss borgenär inträder ej ansvar för medlem, som gjort vad som på honom skäligen ankommit för att upplysa borgenären om föreningens ekonomiska förhållanden.

Den som utan att vara medlem har ett bestämmande inflytande över föreningens verksamhet är ansvarig enligt de grunder som anges i första stycket.

I fråga om rätt att påkalla betalningsansvar enligt vad nu är sagt och om väckande av talan härom tillämpas bestämmelserna i 4 kap. 19 och 20 §§ konkurslagen (1987:672).

Denna lag träder i kraft den

3. Förslag till Lag om ändring i förmånsrättslagen (1970:979)

Härigenom föreskrivs att i förmånsrättslagen (1970:979) skall införas en ny paragraf, 20 §, av nedan angivna lydelse

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

20 §

Om gäldenären är ett aktiebolag eller en ekonomisk förening går fordran från den, som enligt 1 kap. 1 a § aktiebolagslagen (1975:1385) eller 1 kap. 3 a § lagen (1987:667) om ekonomiska föreningar ålagts betalningsansvar för bolagets eller föreningens förpliktelser, efter andra fordringar.

Denna lag träder i kraft den

Direktiven

Direktiven för kommittén finns i anförande till statsrådsprotokollet den 18 oktober 1984 av dåvarande chefen för justitiedepartementet, statsrådet Wickbom. I direktiven anföres att kommitténs uppdrag skall vara att

- kartlägga i vilka fall det kan finnas behov av regler om annans betalningsansvar för skulder i aktiebolag och ekonomiska föreningar samt föreslå lämpliga regler och ange konsekvenserna av dessa;
- överväga i vilken utsträckning juridiska personer bör tillåtas som delägare i handelsbolag; samt
- överväga om det är ändamålsenligt att införa regler om ekonomiskt ansvar för huvudmannen och att vidta andra åtgärder för att komma till rätta med de missförhållanden som är förenade med bulvanskap.

Föredragande statsrådet anförde härefter följande.

Nuvarande ordning m.m.

Näringsverksamheten i vårt land bedrivs i stor utsträckning genom juridiska personer. Aktiebolag och ekonomiska föreningar är de vanligaste formerna.

Ett utmärkande drag för verksamheten som bedrivs i aktiebolagsform är att ansvaret för skulder som uppkommer i verksamheten drabbar bolaget som sådant och att delägarna svarar endast med sitt insatskapital. Reglerna innebär med andra ord att borgenärerna är hänvisade till att söka få betalning för sina fordringar ur bolagets tillgångar och normalt inte kan vända sig mot de enskilda delägarna vare sig dessa är fysiska eller juridiska personer. Till skydd för borgenärernas intresse har uppställt ett omfattande regelsystem för att trygga att en bolagsförmögenhet verkligen skapas vid bolagets bildande och att detta bundna kapital inte sedan försvinner under bolagets verksamhet. Även en ekonomisk förenings borgenärer är hänvisade till föreningens tillgångar och kan inte vända sig mot medlemmarna personligen.

Den personliga ansvarsfriheten för delägarna eller medlemmarna anses vara en grundläggande princip i både aktiebolagsrätten och föreningsrätten.

I detta sammanhang vill jag erinra om att kooperationsutredningen i betänkandet (SOU 1984:9) Kooperativa föreningar har föreslagit en lag om kooperativa föreningar som är avsedd att ersätta lagen (1951:308) om ekonomiska föreningar. Kooperationsutredningen föreslår inte nå-

gon ändring i nu gällande regler om personlig ansvarsfrihet för för-
eningsmedlemmarna. Betänkandet remissbehandlas f.n.

Enligt 1 kap. 2 § aktiebolagslagen (1975:1385) uppkommer en kon-
cern genom att ett aktiebolag förvärvar så många aktier eller andelar i
en juridisk person att det har mer än hälften av rösterna i denna.
Härmed jämföras att aktiebolaget i andra fall har ett bestämmande
inflytande över den juridiska personen och dessutom en betydande
andel i resultatet av dess verksamhet. Aktiebolaget är moderbolag och
den juridiska personen dotterföretag. Moderbolag och dotterföretag
bildar tillsammans en koncern. Koncernbestämmelserna föreskriver
bl.a. att det skall göras en samlad koncernredovisning. Däremot finns
det inga lagregler som ålägger moderbolaget betalningsansvar för dot-
terföretagets skulder.

Flera bolag som ägs av samma fysiska person eller begränsade per-
sonkrets utgör inte en koncern i aktiebolagslagens mening. De träffas
därför inte heller av några bestämmelser som gäller för koncerner.
Särskilda bestämmelser har dock tidigare övervägts för dessa s.k. sido-
ordnade koncerner (se prop. 1979/80:143 s. 69).

Den tidigare nämnda principen om delägarnas eller medlemmarnas
ansvarsfrihet är inte undantagslös. I lagstiftningen har gjorts vissa av-
steg, som ibland kallas ansvarsgenombrott. Sålunda ådras sig de som
före ett aktiebolags bildande deltar i en åtgärd eller ett beslut på
bolagets vägnar ett solidariskt ansvar för de förpliktelser som ingåtts
(2 kap. 13 § aktiebolagslagen). Om en aktiebolagsstyrelse underlåter att
fullgöra likvidationsskyldighet när bolaget förlorat en viss del av aktie-
kapitalet, så blir styrelseledamöterna och andra som med vetskap om
obeståndet handlat på bolagets vägnar likaledes solidariskt ansvariga för
uppkomna förpliktelser (13 kap. 2 § aktiebolagslagen).

Möjlighet för ett bolags fordringsägare att göra gällande ett personligt
ansvar finns vidare enligt bestämmelserna i 15 kap. aktiebolagslagen om
skadeståndsskyldighet för stiftare, styrelseledamot, verkställande direk-
tör och aktieägare som uppsåtligen eller av oaktsamhet skadar bolaget
eller någon annan. För de ekonomiska föreningarnas vidkommande
finns liknande bestämmelser i lagen om ekonomiska föreningar. Av
betydelse i detta sammanhang är också den skadeståndsskyldighet som
föreligger med anledning av brott, t.ex. gäldenärsbrott.

Ansvar för en juridisk persons skulder kan vidare uppkomma till följd
av skatterättsliga bestämmelser. Enligt uppbördslagen (1953:272) kan
sålunda den som i egenskap av företrädare för en juridisk person har
verkställt skatteavdrag, men uppsåtligen eller av grov oaktsamhet har
underlåtit att betala det innehållna beloppet i rätt tid och ordning, bli
solidariskt betalningsskyldig med den juridiska personen för skattebe-
loppet jämte restavgift. En motsvarande ordning gäller enligt särskilda
författningar bl.a. när mervärdesskatt inte inbetalats samt när arbetsgi-
varavgift inte inlevererats i rätt tid och ordning.

I rättspraxis har förutsättningar för s.k. ansvarsgenombrott ansetts
föreligga i vissa fall när det gäller enmans- och fåmansföretag (se NJA
1942 s. 473, 1947 s. 647 och 1975 s. 45). Gemensamt för de olika rätts-
fallen kan sägas vara att företagen haft ett mycket begränsat antal
delägare och drivit en verksamhet som varit osjälvständig i förhållande
till delägarnas egen verksamhet och som syftat till att tillgodose delägar-
nas direkta intressen mera än att uppnå vinst inom företaget. Företagens

tillgångar har varit obetydliga i förhållande till storleken av de fordringsanspråk som sannolikt kunde väntas.

Frågan om ansvarsgenombrott har i rättspraxis också prövats när det gäller koncernförhållanden, senast i NJA 1982 s. 244. Högsta domstolen har i det målet ansett att moderbolaget i en koncern, genom det sätt varpå bolaget förhållit sig, ådragit sig betalningsskyldighet för leveranser till dotterbolagen.

I anslutning till den praxis som utvecklats beträffande ansvarsgenombrott har hävdats (se Håkan Nial Svensk associationsrätt i huvuddrag. 2 uppl. 1976 s. 205) att domstolarna kan bli benägna att presumera att, om ett dotterbolag inte kan uppfylla sina förpliktelser, moderbolaget har drivit dotterbolaget på ett mot borgenärerna illojalt sätt och att alltså moderbolaget för att ej bli ansvarigt för dotterbolagets förpliktelser måste visa att dotterbolaget inte fått otillbörligt svaga resurser och inte heller otillbörligt utnyttjats av moderbolaget. (Se även Knut Rodhe Moderbolags ansvar för dotterbolags skulder i festskrift för Jan Hellner, 1984, s. 481–499.)

Frågor om ansvarsgenombrott behandlades vid det 30:e nordiska juristmötet i Oslo 1984. Utgångspunkt för överläggningarna var därvid en uppsats av konsumentombudsmannen Gerhard af Schultén. Finland. Moderbolags ansvar för dotterbolags förpliktelser – ansvarsgenombrott (se handlingarna från det 30:e nordiska juristmötet i Oslo den 15–17 augusti 1984. s. 77–122).

Behovet av en utredning

Det stora flertalet aktiebolag driver en seriös verksamhet och fullgör sina förpliktelser mot det allmänna på ett lojalt sätt. Det är emellertid allmänt känt att aktiebolagsformen under senare tid allt oftare utnyttjas i samband med ekonomisk brottslighet. Ett viktigt skäl till detta är delägarnas ansvarsfrihet för bolagets skulder.

Det förekommer också att bolag bildas eller förvärvas uteslutande i syfte att tjäna som täckmantel för brottslig verksamhet. I vissa fall utgör bolagsförvärvet ett led i t.ex. ett skattebedrägeri. De bolag som används är oftast fåmansbolag med lågt aktiekapital. En grundläggande teknik är att begagna sig av rättshandlingar mellan två eller flera bolag som ägs av samma fysiska person eller begränsade personkrets.

Frågan om ansvarsgenombrott har behandlats i riksdagen vid åtskilliga tillfällen. Senast väcktes två motioner vid 1981/82 års riksmöte (delvis yrkande 7 i motionen 1578 och motionen 1713) där det begärdes en översyn av reglerna om ansvarsgenombrott.

I sitt utlåtande över bl.a. dessa motioner förklarade lagutskottet (LU 1982/83:16) att tiden nu är mogen för en mera övergripande utredning om betalningsansvaret för en juridisk persons skulder. Härför talade inte bara behovet av åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten utan också att rättsläget när det gäller ansvarsgenombrott är oklart. Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets hemställan (rskr. 1982/83:89).

Den utredning som riksdagen har begärt bör nu komma till stånd och jag förordar därför – i överensstämmelse med förslag från kommissionen (Ju 1982:05) mot ekonomisk brottslighet – att en kommitté tillkallas.

I sitt utlåtande föreslog lagutskottet även att en utredning om bulvanförhållanden skulle komma till stånd. Utredningen utfördes sedermera av kommissionen mot ekonomisk brottslighet, eko-kommissionen, se betänkandet (SOU 1983:46) Bulvanlag.

Som jag strax skall återkomma till bör det ankomma på kommittén att ytterligare överväga vissa frågor om ekonomiskt ansvar för huvudmannen i ett bulvanförhållande.

Riktlinjer för utredningsarbetet

Regler om s.k. ansvarsgenombrott

Kommittén bör i första hand kartlägga i vilka fall det kan finnas behov av regler om annans betalningsansvar för skulder i aktiebolag och ekonomiska föreningar. Kommittén bör föreslå lämpliga regler och ange konsekvenserna av dessa.

Utgångspunkten för kommittén bör vara att man inte genom en uppluckring av ansvarsfriheten skall hämma eller försvåra seriös näringsverksamhet. Principen om delägarnas frihet från ansvar för aktiebolags och föreningars skulder bör fortfarande vara vägledande. Regler om ansvarsgenombrott bör i första hand ta sikte på fall där det står klart att samhällets och andra borgenärs intressen illojalt har åsidosatts.

Kommittén bör ägna särskild uppmärksamhet åt sådana fall då två eller flera aktiebolag ägs av samma fysiska person eller begränsade personkrets, dvs. s.k. sidoordnade koncerner. Det förekommer inte sällan att sådana bolagsgrupperingar utnyttjas för ekonomisk brottslighet. Missbruket går ofta ut på att tillgångar tillförs ett bolag, samtidigt som kostnader styrs till och samlas hos ett annat bolag som i stort sett saknar tillgångar. Situationen kan t.ex. vara den att ett bolag äger maskinerna i en rörelse och ett annat är arbetsgivare i förhållande till de anställda. Dessa båda bolag låter sedan ett tredje bolag använda maskinerna och utnyttja arbetskraften.

Också när det gäller koncerner med över- och underordnade företag bör utredningen se över gällande regler i syfte att stärka skyddet för borgenärerna. De problem som har aktualiserats gäller här t.ex. koncernbidrag från ett bolag till ett annat eller säkerheter som ställs av ett bolag för ett annat bolags skulder. Transaktioner av detta slag som har nära samband med reglerna om vinstutdelning bör i allmänhet vid en samlad bedömning kunna godtas. Så torde emellertid inte alltid vara fallet. Om syftet med transaktionen t.ex. är att i ett besvärligt ekonomiskt läge offra ett bolag till förmån för ett annat, kan det få förödande konsekvenser för det första bolagets borgenärer.

Även behovet av regler om fysiska personers ansvar i övrigt för en juridisk persons skulder bör undersökas. Därvid bör bl.a. bestämmelserna om tvångslikvidation, skadeståndsansvar och återbäring av vinstutdelning analyseras.

Vid sina överväganden av frågan om ansvarsgenombrott liksom av andra frågor bör kommittén samordna reglerna i aktiebolagslagen med reglerna på närliggande rättsområden. Jag vill här särskilt peka på reglerna om återvinning i konkurs och om gäldenärsbrott.

Kommittén bör inrikta sig på att finna generella lösningar som kan gälla på alla rättsområden. Kommittén bör dock vid sina överväganden

ta särskild hänsyn till att missbruket av bolagsformen främst gäller vissa rättsområden, i första hand skatteområdet. Som jag nyss har nämnt finns det f.n. regler om solidarisk betalningsskyldighet för företrädare som underlåter att göra skattebetalningar för en juridisk person. Vidare har utredningen om säkerhetsåtgärder m.m. i skatteprocessen (USS) i ett betänkande (SOU 1983:23) Lag om skatteansvar föreslagit att företrädarnas betalningsansvar skall utvidgas till vissa andra situationer. USS:s förslag är emellertid inte begränsat till frågan om ställföreträdarnas betalningsansvar för juridiska personers skulder utan det gäller allmänt frågan om utvidgat betalningsansvar för annan persons skatt. Denna fråga bereds f.n. i finansdepartementet. Alldeles oavsett vilken ställning man tar till USS:s förslag är det mycket som talar för att de speciella förhållandena på skatteområdet gör det nödvändigt med särregler på det området när det gäller annans betalningsansvar för juridiska personers skulder. Det bör dock ankomma på kommittén att utforma sina förslag med särskilt beaktande av förhållandena på skatteområdet. Däremot bör kommittén inte ha till uppgift att utforma de särregler som kan behövas på skatteområdet.

Kommittén bör närmare undersöka vilka lösningar ifråga om ansvars-
genombrott som valts i utländsk rätt, främst engelsk, amerikansk och tysk.

Juridiska personer som delägare i handelsbolag

Även handelsbolag har under senare år kommit att utnyttjas i den ekonomiska brottsligheten. I handelsbolaget svarar visserligen delägarna personligen för bolagets förpliktelser. Inte sällan begränsas i realiteten detta ansvar genom att delägarna är juridiska personer. Kommittén bör därför överväga i vilken utsträckning juridiska personer bör tillåtas som delägare i handelsbolag och härvid särskilt uppmärksamma den speciella formen kommanditbolag (jfr prop. 1979/80:143 s. 42). Vid sina överväganden bör kommittén ta hänsyn inte bara till bolagsborgenärernas skyddsbehov utan också till de skattemässiga intressen som kan tala för den ena eller andra lösningen. I det sammanhanget bör kommittén beakta det arbete som utförs av 1980 års företagsskattekommitté (B 1979:13).

Ekonomiskt ansvar i bulvanförhållanden m.m.

En fråga med nära anknytning till spørsmålet om ansvars-
genombrott gäller i vad mån huvudmannen i ett bulvanförhållande bör åläggas ekonomiskt ansvar gentemot tredje man.

Eko-kommissionen har i betänkandet (SOU 1983:46) Bulvanlag föreslagit en generell bulvanlag som innefattar bl.a. en civilrättslig reglering av bulvanskapen. Vid bulvanskap som anordnas av huvudsakligen illotala skäl föreslår eko-kommissionen således att huvudmannen och bulvanen åläggs ett solidariskt ekonomiskt ansvar för de fordringar för tredje man som en bulvanhandling kan ge upphov till.

Regeringen har tidigare i dag på min hemställan beslutat att lagrådets yttrande skall inhämtas över förslag till lag om vissa bulvanförhållanden m.m. Bortsett från vissa speciella regler på hyres- och arrendeområdet innehåller emellertid lagrådsremissen inte några bestämmelser om ekonomiskt ansvar i bulvanförhållanden.

Eko-kommissionen har enligt min mening gjort en förtjänstfull genomgång av de rättsliga problem som är förenade med en lagstiftning om bulvanskap. Emellertid är det svårt att tillräckligt överblicka konsekvenserna av den av eko-kommissionen föreslagna generella regeln om ekonomiskt ansvar i bulvanförhållanden. Det bör därför ankomma på kommittén att ytterligare överväga om det är ändamålsenligt att införa regler om ekonomiskt ansvar för huvudmannen för att komma till rätta med de missförhållanden som är förenade med bulvanskap.

Även om det införs regler om ekonomiskt ansvar för huvudmannen finns det enligt min mening fortfarande ett behov av att öka samhällets möjligheter att ingripa mot illojala bulvanförhållanden. Kommittén bör därför med utgångspunkt i eko-kommissionens förslag överväga även andra åtgärder för att komma till rätta med de missförhållanden som bulvanskap kan ge upphov till. Kommittén bör härvid ägna särskild uppmärksamhet åt de problem som är förenade med svårigheterna att bevisa att det föreligger ett bulvanförhållande.

Ramar för uppdraget

Kommittén bör vara oförhindrad att ta upp också andra frågor inom den ram för utredningsarbetet som nu har redovisats.

Utredningsarbetet bör vara avslutat före utgången av år 1986.

I Ansvarsgenombrott m.m.

1 Inledande anmärkningar

Enligt 1 kap. 1 § ABL svarar delägare i ett aktiebolag ej personligen för bolagets förpliktelser. I 2 § FL stadgas på motsvarande sätt att för en ekonomisk förenings skulder häftar endast föreningens tillgångar. Från grundregeln att aktiebolag och ekonomiska föreningar ensamma har ansvar för sina åligganden finns några i lag angivna undantag. Några är så utformade att de innebär skyldighet för annan än associationen att utge ersättning till dess borgenärer. Sådana fall avser annan persons *direkta ansvar* för associationens förbindelser. Andra i lag reglerade undantag från huvudprincipen medför skyldighet för delägare och andra att i vissa situationer utge ersättning till associationen, vilket medelbart gynnar fordringsägarna. Dessa bestämmelser kan sägas innefatta ett *indirekt ansvar* för associationens skulder. Slutligen kan det undantagsvis förekomma att aktieägare eller medlemmar i en ekonomisk förening med stöd blott av allmänna rättsgrundsatser förklaras skyldiga att fullgöra bolagets eller föreningens åligganden. När så sker brukar man tala om *ansvarsgenombrott*. Kommitténs genomgång av gällande ansvarsregler följer den nu beskrivna systematiken. Termen ansvarsgenombrott begagnas i betänkandet som beteckning för det ansvar för ett aktiebolags eller en ekonomisk förenings förpliktelser som, hittills utan formellt lagstöd, kunnat ifrågakomma för aktieägare, föreningsmedlemmar eller andra intressenter i bolaget eller föreningen. (I andra sammanhang har det förekommit att termen ansvarsgenombrott använts i en vidare bemärkelse och som beteckning även för lagreglerade fall av aktieägars och styrelseledamöters ansvar. Jfr Rodhe, s. 486, som är kritisk till detta språkbruk.)

Den lagfästa regleringen av ansvaret för ekonomiska föreningars förbindelser är väsentligen densamma som för aktiebolag. När i det följande talas om ansvaret i aktiebolagsförhållanden har framställningen i regel avseende även på ekonomiska föreningar utan att detta varje gång uttryckligen anges. Från och med den 1 januari 1988 gäller en ny lag om ekonomiska föreningar (SFS 1987:667). Vad beträffar ansvaret för ekonomiska föreningars skulder råder i allt väsentligt överensstämmelse mellan den hittillsvarande och den nya lagen. I de fall då hänvisning görs till lagrum i *föreningslagen* åsyftas nu gällande lag. Kommitténs förslag till författningsändring har dock anpassats till den föreningslag som träder i kraft den 1 januari 1988. En sådan anpassning har också gjorts till den nyligen beslutade *konkurslag* (SFS 1987:672), som träder i kraft samma dag.

I försäkringsrörelselagen och bankaktiebolagslagen finns bestämmelser om betalningsansvar, vilka i vissa stycken motsvarar liknande bestämmelser i aktiebolagslagen. De föreslagna regeländringarna i fråga om tredje mans ansvar för aktiebolags och ekonomiska föreningars skulder torde sakna praktisk relevans med avseende på den verksamhet som bedrivs i försäkrings- och bankaktiebolag. Betänkandet innehåller därför inte några förslag till ändringar i de båda först nämnda lagarna.

2 Nuvarande regler om annans betalningsansvar

2.1 Direkt ansvar enligt lag

2.1.1 Förpliktelser före registrering m.m.

I 2 kap. 13 § ABL stadgas att ett aktiebolag inte kan förvärva rättigheter eller ikläda sig skyldigheter innan det registrerats. Avtal som sluts i ett oregistrerat bolags namn blir likväl ej ogiltiga. Av lagrummets andra stycke framgår nämligen att avtalet i stället blir bindande för den eller de personer som handlat på bolagets vägnar eller som fattat beslut om ett sådant handlande. När bolaget blivit registrerat övergår ansvaret på bolaget, dock endast om förpliktelserna följer av stiftelseurkunden eller tillkommit efter det bolaget bildats. Även efter bolagets registrering kan således *stiftare, styrelseledamöter, verkställande direktör, aktieägare* och *andra* ha ett kvarstående personligt ansvar för förpliktelser som dessförinnan ingåtts på bolagets vägnar. Motsvarande bestämmelser om personlig bundenhet finns i 3 § FL.

Om personligt ansvar, som kan uppkomma vid fall av ofullständig firma-teckning, finns bestämmelser i 16 kap. 1 § ABL och 35 § FL.

2.1.2 Förpliktelser sedan likvidationstvång inträtt

Om det finns skäl att anta att ett aktiebolags eget kapital nedgått till mindre än hälften av det registrerade aktiekapitalet ankommer det enligt 13 kap. 2 § första stycket ABL på bolagets styrelse att ofördröjligen upprätta en särskild balansräkning. Visar balansräkningen att så är fallet, skall styrelsen snarast möjligt till bolagsstämma hänskjuta fråga om bolaget skall träda i likvidation. Godkänns ej på bolagsstämma inom åtta månader efter hänskjutandet balansräkning avseende ställningen vid stämman som utvisar att det egna kapitalet uppgår till det registrerade aktiekapitalet, skall styrelsen vidare – om inte bolagsstämman själv fattar beslut om likvidation – hos rätten ansöka att bolaget försätts i likvidation. Sådan ansökan kan även göras av enskild styrelseledamot, verkställande direktör, revisor eller aktie-ägare.

Underlåter *styrelseledamöterna* att fullgöra vad som sålunda åligger dem blir de och andra, som med vetskap härom handlar på bolagets vägnar, enligt 13 kap. 2 § fjärde stycket ABL personligen ansvariga för bolagets

därefter uppkommande förbindelser. Samma ansvar drabbar *aktieägare* som, när saken hänskjutits till bolagsstämma, med vetskap om att likvidationsplikt föreligger deltar i beslut att fortsätta bolagets verksamhet.

Personligt ansvar inträder inte för förbindelser som uppkommit sedan likvidationsfrågan hänskjutits till rättens prövning eller sedan en av revisorerna granskad och av bolagsstämman godkänd balansräkning upprättats, som utvisar att bolagets eget kapital uppgår till det registrerade aktiekapitalet.

För de ekonomiska föreningarnas vidkommande finns inte någon föreskrift om tvångslikvidation på grund av brist i det bundna kapitalet. Där emot finns bestämmelser om att likvidation skall inträda bland annat om antalet medlemmar nedgår under föreskrivet minimum. Om så sker och föreningen fortsätter sin verksamhet utan att utse likvidatorer blir enligt 75 § FL de som med vetskap om förhållandet deltar i beslut om fortsatt verksamhet eller som handlar på föreningens vägnar personligen ansvariga för föreningens därefter uppkommande förbindelser.

2.1.3 Vissa skatter och avgifter

Enligt några författningar av skatterättslig natur kan i vissa situationer den som företräder en juridisk person åläggas ett personligt betalningsansvar för skulder som den juridiska personen eljest ensam skulle svarat för. I 77 a § uppbördslagen stadgas sålunda att den som i egenskap av *företrädare för arbetsgivare*, som är juridisk person, verkställt skatteavdrag men uppsåtligt eller av grov oaktsamhet underlåtit att betala det innehållna beloppet i rätt tid och ordning själv är – solidariskt med den juridiska personen – betalningsskyldig för skattebeloppet och tillkommande restavgift. Liknande bestämmelser om företrädaransvar finns i 48 a § lagen om mervärdeskatt, i 21 § lagen om uppbörd av socialavgifter från arbetsgivare, i 17 § lagen om punktskatter och prisregleringsavgifter samt i 22 § lagen om avdrags- och uppgiftsskyldighet beträffande vissa uppdragsersättningar. I alla dessa fall gäller att betalningsskyldigheten får jämkas eller efterges om särskilda skäl föreligger samt att företrädaren har regressrätt gentemot den juridiska personen.

2.1.4 Advokataktiebolag

För aktiebolag som bedriver advokatverksamhet finns i 1 kap. 1 § tredje stycket ABL en bestämmelse som avviker från den allmänna regeln om frihet från personligt betalningsansvar för aktieägare. I anförda lagrum stadgas sålunda att *delägare i advokataktiebolag* solidariskt med bolaget svarar för sådana förpliktelser mot klienter som bolaget ådrager sig under den tid delägarskapet varar.

2.1.5 Upplöst bolag

Aktiebolag som bildats före den 6 juni 1973 och vars registrerade aktiekapital vid utgången av år 1981 ej uppgick till 50 000 kr skall enligt övergångsbe-

stämmelserna (senaste lydelse 1981:460) i samband med införandet av aktiebolagslagen i vissa fall avföras ur aktiebolagsregistret och därmed anses upplöst. Enligt p. 4, tredje och fjärde styckena av övergångsbestämmelserna skall när så skett *styrelseledamöter, verkställande direktör* och – med viss inskränkning – *aktieägarna* solidariskt svara för bolagets förpliktelser.

2.1.6 Skadestånd

Aktiebolagslagen innehåller regler ej endast om skadeståndsskyldighet gentemot bolaget utan även om skadelidande tredje mans möjligheter att utkräva ansvar direkt av den som vållat skadan. Beträffande det direkta skadeståndsansvaret gäller enligt 15 kap. ABL följande.

Stiftare, styrelseledamot, verkställande direktör och *revisor*, som genom överträdelse av aktiebolagslagen eller bolagsordningen uppsåtligen eller av oaktsamhet vållar skada för aktieägare eller annan, skall ersätta skadan. En *aktieägare* är inte skyldig att positivt verka i bolagets intresse. Väljer han att delta i förvaltningen, får han i första hand tillvarata sina egna intressen utan att därigenom bli ansvarig mot bolagets borgenärer. Han är emellertid skyldig att ersätta skada, som han genom att medverka till överträdelse av aktiebolagslagen eller bolagsordningen uppsåtligen eller av grov oaktsamhet tillfogar aktieägare eller annan. I båda fallen kan skadeståndet jämkas efter vad som är skäligt med hänsyn till handlingens beskaffenhet, skadans storlek och omständigheterna i övrigt.

Vad gäller förhållandena i ekonomisk förening stadgas i 106-108 §§ FL att *styrelseledamot, revisor, likvidator, likvidationsrevisor* eller *syssloman*, som genom överträdelse av föreningslagen eller stadgarna uppsåtligen eller av vårdslöshet tillskyndat medlem, borgenär hos föreningen eller annan tredje man skada är pliktig att till denne utge ersättning för skadan. Detsamma gäller *medlem* eller *röstberättigad utan medlemskap*, som genom sådan överträdelse uppsåtligen eller av grov vårdslöshet tillskyndat medlem, borgenär hos föreningen eller annan tredje man skada. I båda fallen kan under vissa förhållanden ersättningsskyldigheten jämkas.

Vid sidan av skadeståndsreglerna i ABL och FL gäller enligt 2 kap. 4 § skadeståndslagen att den som vållar ren förmögenhetsskada genom brott i allmänhet är fullt ut ersättningsskyldig härför.

2.2 Indirekt ansvar enligt lag

2.2.1 Tillskottsplikt vid aktieteckning till underkurs

I 2 kap. 2 § ABL föreskrivs att emission av aktier inte får ske till underkurs och att, om aktierna betalas med apportegendom, värdet av denna egen- dom ej får sättas högre än det verkliga värdet för bolaget. Överträds dessa förbud kan *aktietecknaren* avkrävas vad som brister i fråga om tillskotts- kapitalet. Om det t.ex. i bolagets konkurs visar sig att apportegendomen

varit övervärderad eller över huvud taget inte kan godtas som apportegendom är aktietecknaren sålunda skyldig att till konkursboet erlægga vad som felas intill aktiernas nominella belopp.

2.2.2 Återbetalning av olovligt utdelad vinst m.m.

I 12 kap. 1 § ABL föreskrivs att utbetalning till aktieägarna av bolagets medel får ske endast enligt lagens bestämmelser om vinstutdelning, utbetalning vid nedsättning av aktiekapitalet eller reservfonden och utskiftning vid bolagets likvidation.

Bestämmelser om högsta tillåtna vinstutdelning återfinns i 12 kap. 2 § ABL och innebär i huvudsak att vad som enligt fastställd balansräkning utgör fritt eget kapital får utdelas i den mån det inte enligt lag eller bolagsordning skall avsättas till reservfond. I fråga om koncernförhållanden gäller dessutom att vinstutdelning i moderbolag inte får överstiga vad som enligt fastställd koncernbalansräkning på motsvarande sätt är tillgängligt för utdelning. Det exakta preciserandet av vad som är utdelningsbar vinst kompletteras i paragrafens andra stycke med den regeln att vinstutdelning inte får ske med så stort belopp att utdelningen med hänsyn till bolagets eller koncernens konsolideringsbehov, likviditet eller ställning i övrigt står i strid mot god affärssed.

Lagens regler om begränsning av möjligheten att utbetala bolagets medel till aktieägarna är sanktioner i 12 kap. 5 § ABL. Där sägs att vid lagstridig utbetalning skall *mottagaren återbetala* vad han uppburit jämte ränta, dock att sådan skyldighet ej föreligger om mottagaren hade skälig anledning antaga att utbetalningen utgjorde laglig vinstutdelning. Vidare stadgas att för brist som uppkommer vid återbäringen är *de som medverkat till beslutet* om utbetalning eller verkställande därav eller till upprättande eller fastställande av en till grund för beslutet liggande oriktig balansräkning ansvariga enligt skadeståndsreglerna i 15 kap. 1-4 §§ ABL.

Aktiebolagslagen känner inte några andra former av vederlagsfria utbetalningar än de som omnämns i 12 kap. 1 §. I fråga om så kallad *förtäckt vinstutdelning*, som kan bestå i exempelvis gåvor, orimligt hög lön, försäljning till underpris, köp till överpris, utlåning till för låg ränta eller inlåning till för hög ränta, har i rättspraxis följande grundprincip fastslagits. Om den förtäckta vinstutdelningen inte går utöver det belopp som finns tillgängligt för utdelning står den inte i strid mot utbetalningsrestriktionerna. I den mån den förtäckta utdelningen går utöver denna gräns likställs den däremot med vanlig olovlig vinstutdelning och medför samma påföljder som sådan.

Några särskilda regler i aktiebolagslagen beträffande *koncernbidrag*, dvs. vederlagsfria överföringar från i första hand dotterbolag till moderbolag, finns inte. Tillåtligheten av koncernbidrag är därför från bolagsrättslig synpunkt att bedöma enligt bestämmelserna i 12 kap. ABL om vinstutdelning och annan utbetalning. Detta innebär i korthet att koncernbidrag från ett dotterbolag inte får gå utöver det belopp som enligt fastställd

balansräkning utgör fritt eget kapital efter föreskriven avsättning till reservfond. Härtill kommer att bidraget, sett ur dotterbolagets egen synvinkel, måste vara förenligt med den förut omtalade allmänna försiktighetsregeln i 12 kap. 2 § andra stycket ABL.

Beträffande utdelningens storlek i ekonomisk förening finns i 18 § FL regler som i sina huvuddrag överensstämmer med reglerna i aktiebolagslagen. Härutöver stadgas att utdelning, som beräknas på annat sätt än i förhållande till den omfattning i vilken medlemmarna deltagit i föreningens verksamhet eller i övrigt tagit denna i anspråk, får fastställas till högst en ränta för år på inbetalda insatser som motsvarar riksbankens diskonto med tillägg av tre procentenheter. Påföljderna för olovlig vinstutdelning i ekonomisk förening är upptagna i 19 § FL och är i stort sett desamma som motsvarande bestämmelser i aktiebolagslagen.

2.2.3 Återvinning i konkurs m.m.¹

Konkurslagens återvinningsregler ger ett aktiebolags eller en ekonomisk förenings konkursbo möjlighet att i vissa fall påfordra återgång av eller ekonomisk gottgörelse för sådana transaktioner som länt till nackdel för borgenärerna eller som gynnat någon av dem på de övrigas bekostnad. I 30 § konkurslagen stadgas sålunda att rättshandling, varigenom på otillbörligt sätt viss borgenär gynnats framför andra eller gäldenärens egendom undandragits borgenärerna eller hans skulder ökats, går åter, om gäldenären var eller genom sitt förfarande blev insolvent samt den andre kände till eller bort känna till gäldenärens insolvens och de omständigheter som gjorde rättshandlingen otillbörlig. Beträffande gåva sägs i 31 § konkurslagen att sådan – med vissa undantag – går åter om den fullbordats senare än sex månader före fristdagen (i allmänhet dagen för konkursansökan). Gåva som fullbordats dessförinnan men senare än ett år eller, när den skett till någon gäldenären närstående, två år före fristdagen går åter, om det icke visas att gäldenären varken var eller genom gåvan blev insolvent. I de därefter följande paragraferna behandlas flera andra situationer då återvinning kan komma i fråga, däribland fall av förtida betalning och av ställande av säkerhet. Genomgående är återvinningsfristerna längre när transaktionerna avsett närstående. Av 29 a § konkurslagen framgår att vid tillämpning av återvinningsreglerna menas med närstående till en juridisk person bland andra den som har en på andelsrätt eller därmed jämförligt ekonomiskt intresse grundad väsentlig gemenskap med den juridiska personen samt den som genom en ledande ställning har ett bestämmande inflytande över den juridiska personens verksamhet.

Vid återvinning skall den av gäldenären utgivna egendomen som regel

¹En ny konkurslag (1987:667) träder i kraft den 1 januari 1988. Lagen ger ökade möjligheter till återvinning i vissa fall, bland annat genom längre återvinningsfrister. En väsentlig nyhet är att den som är närstående till konkursgäldenären skall anses ha kännedom om att ifrågavarande rättshandling är otillbörlig om det inte görs sannolikt att den närstående varken hade eller borde ha haft sådan kännedom.

återbäras till konkursboet. Finns egendomen inte i behåll skall i stället ersättning för egendomens värde utgå.

Enligt 117 § försäkringsavtalslagen kan återkrav framställas mot försäkringsinrättning om att återfå de senaste tre årens premier på en livförsäkring. Detta gäller dock endast om försäkringen tecknats av gäldenären inom en tioårsperiod före konkursansökan samt premierna inte stod i skäligt förhållande till gäldenärens villkor. Stadgandet kan inte tillämpas om gäldenären lämnat ett så kallat oåterkalleligt förmånstagarförordnande.

Talan om återvinning och talan enligt 117 § försäkringsavtalslagen kan föras av konkursförvaltaren och, subsidiärt, av enskild borgenär. Enligt 55 § konkurslagen skall i förvaltarberättelsen anmärkas, huruvida förhållande förekommit som kan föranleda återvinning.

I 100 a § konkurslagen finns angiven en begränsning vad gäller närstående arbetstagares rätt till lön, arvode eller pension från en konkursgäldenär. Där stadgas nämligen att sådan fordran inte får göras gällande i vidare mån än som kan anses skäligt med hänsyn till gjord arbetsinsats, verksamhetens lönsamhet och omständigheterna i övrigt och i intet fall för längre tid tillbaka än ett år innan konkursansökan gjordes. Regeln kompletteras med ett stadgande i 12 § tredje stycket förmånsrättslagen, som inskränker möjligheten att göra gällande förmånsrätt beträffande bevakningsgill sådan fordran.

2.2.4 Skadestånd

I avsnitt 2.1.6 har redogjorts för det skadeståndsansvar som gäller i förhållande till ett aktiebolags borgenärer.

Såvitt avser skadeståndsskyldighet gentemot aktiebolaget självt stadgas i 15 kap. ABL att *stiftare, styrelseledamot, verkställande direktör och revisor*, som vid fullgörande av sitt uppdrag uppsåtligen eller av oaktsamhet skadar bolaget, skall ersätta skadan. För att *aktieägare* skall kunna åläggas skadeståndsskyldighet fordras det att han genom att medverka till överträdelse av aktiebolagslagen eller bolagsordningen uppsåtligen eller av grov oaktsamhet tillfogar bolaget skada. I båda fallen kan skadeståndet jämkas efter vad som är skäligt med hänsyn till handlingens beskaffenhet, skadans storlek och omständigheterna i övrigt.

Beträffande skadeståndsskyldighet gentemot ekonomisk förening sägs i 106 § FL att *styrelseledamot, revisor, likvidator, likvidationsrevisor eller syssloman*, som vid fullgörandet av sitt uppdrag uppsåtligen eller av vårdslöshet tillskyndar föreningen skada, är pliktig att ersätta föreningen härför. *Föreningsmedlem eller röstberättigad, som icke är medlem*, är skadeståndsskyldig om han genom överträdelse av föreningslagen eller stadgarna uppsåtligen eller av grov vårdslöshet åsamkar föreningen skada. I samtliga fall kan under vissa betingelser ersättningskyldigheten jämkas.

2.3 Ansvarsgenombrott

2.3.1 Inledning

Av den föregående redogörelsen har framgått att annan person – med frångående av principen att aktiebolag och ekonomiska föreningar är fristående rättssubjekt som ensamma svarar för sina förpliktelser – i några i lag särskilt angivna situationer kan åläggas betalningsansvar för sådana skulder, för vilkas infriande fordringsägarna eljest varit hänvisade uteslutande till associationen. (Om t.ex. en aktieägare åläggs skadeståndsansvar behöver detta dock i och för sig inte uppfattas som ett frångående av denna princip. Åläggandet kan lika väl sägas avse en skyldighet att svara för aktieägarens *egna* förpliktelser, vilka uppkommit just genom det skadeståndsgrundande beteendet.) Vid sidan av en redogörelse för gällande rätt beträffande ansvarsgenombrott faller även de situationer då betalningsanspråk riktas mot ägaren eller annan på grund av att han uttryckligen, exempelvis genom att teckna borgen, åtagit sig ett personligt ansvar eller genom konkludent handlande givit associationens borgenärer grundad anledning tro att han personligen skulle svara för uppkommande förbindelser. I sådana fall är den legala grunden för delägarnas bundenhet av avtalsrättslig karaktär. Den följande framställningen tar sikte på sådana situationer där personligt ansvar för delägarna kommit eller satts i fråga med stöd av allmänna rättsgrundsatser.

2.3.2 Ansvarsgenombrott i rättspraxis

NJA 1935 s. 81¹: En skräddarmästare vid namn Sandström drev sedan ett antal år en skrädderirörelse. Han lät därefter inregistrera firman "Nils Sandströms skrädderiförening u.p.a.". Enligt stadgarna skulle föreningens ändamål vara att genom skrädderirörelse avsätta alster av medlemmarnas verksamhet samt att i samband med skrädderirörelsen idka därmed sammanhängande verksamhet och ekiperingsaffär. Medlemmarna i föreningen var, enligt protokoll från konstituerande sammanträde, Sandström själv jämte två tillskärare och två sömmerskor, alla anställda i Sandströms skrädderirörelse. Till styrelse utsågs Sandström. De fyra övriga betalade aldrig någon insats och kallades inte till några fler sammanträden. Efter föreningens bildande fortgick rörelsen på samma sätt som tidigare. Sedan föreningen försatts i konkurs yrkade ett leverantörsbolag förpliktande för Sandström att personligen utge ersättning för varor som han beställt i föreningens namn och som levererats till denna. Bolaget gjorde därvid gällande bland annat att varorna kommit Sandström personligen till godo och att någon från Sandström skild juridisk person i verkligheten inte funnits.

¹Rättsförhållandena i målet var att bedöma enligt 1911 års föreningslag.

Rådhusrätten ogillade yrkandet med motivering att det inte styrkts, att Sandström för egen räkning rekviderat eller bekommit varorna, samt att det inte heller i övrigt ådagalagts något förhållande till följd varav Sandström kunde anses betalningsskyldig. Hovrätten fann ej skäl att ändra R.R:ns dom. HD dömde däremot Sandström att betala. I domen uttalade HD bland annat att det var uppenbart, att föreningen tillkommit i syfte att Sandström skulle kunna i dess namn utöva den av honom tidigare i eget namn bedrivna rörelsen, samt att rörelsen efter föreningens bildande fortfarande drivits uteslutande för Sandströms räkning och varorna följaktligen kommit honom till godo. En minoritet om tre ledamöter fastställde hovrättens dom.

NJA 1942 s. 473¹: En ekonomisk förening, som enligt sina stadgar hade till uppgift att genom köp eller byggande av hus anskaffa och upplåta lämpliga bostäder åt medlemmarna, uppdrog åt ett entreprenadföretag att på en föreningen tillhörig tomt uppföra en nybyggnad innehållande lokaler för tryckeriverksamhet samt bostäder. Av andelarna i föreningen ägdes 46 av ett aktiebolag medan återstående fyra andelar ägdes av bolaget närstående personer. Bolaget drev sedan tidigare tryckerirörelse i en byggnad på en av bolaget ägd tomt, som gränsade till den av föreningen ägda tomten. Nybyggnaden på föreningens tomt avsåg att utvidga den på bolagets tomt befintliga byggnaden och att användas för bolagets rörelse. Under byggnadsarbetet uppkom vissa skador på en annan grannfastighet. Dess ägare yrkade förpliktande för bolaget att utge ersättning härför. Bolaget invände att det inte var bolaget utan föreningen som ägde tomten och som därmed var att anse som byggherre.

R.R:n underkände bolagets invändning under anförande att bolaget på samma sätt som om bolaget varit ägare till tomten haft rådighet över densamma samt att byggnadsföretaget bedrivits för bolagets räkning. Bolaget sökte ändring och hävdade vid hovrätten att R.R:ns dom stod i strid med rättsbegreppet juridisk person över huvud och att den satte ur kraft gällande rättsregler för juridiska personers struktur samt att, då lagstiftningen erkänt en förening såsom juridisk person, det vore en ren absurditet att förklara en ensamägare till föreningsandelarna ansvarig för föreningens förpliktelser. Hovrätten biföll ändringssökandet och befriade bolaget från betalningsskyldighet. I HD blev utgången den motsatta. HD:s dom motiverades med att, enligt vad omständigheterna sades utvisa, bolaget i verkligheten rådde över tomten såsom om bolaget vore ägare till densamma och att bolaget därför var den verkliga byggherren samt att vid sådant förhållande bolaget – oavsett att föreningen stod som ägare till tomten och undertecknat det upprättade entreprenadkontraktet – icke kunde undgå att ersätta den uppkomna skadan.

NJA 1947 s. 647: Fyra aktiebolag och en stad, vilka alla ägde kraftverk vid en å, bildade tillsammans ett aktiebolag. Avsikten härmed var att det nybildade bolaget skulle förvärva en damm och utnyttja regleringsmöjlig-

¹Rättsförhållandena i målet var att bedöma enligt 1911 års föreningslag.

heterna vid denna, vilket skedde. Aktiekapitalet uppgick till 30 000 kr. Kostnaderna för dammens skötsel och underhåll bestreds med tillskott från aktieägarna, i den mån aktiekapitalet ej togs i anspråk därtill. Under en tidsperiod av tre år tillfördes bolaget sålunda omkring 72 000 kr. Någon ersättning för vattenregleringen uppbar bolaget inte. Under en vårfloed sköttes dammanläggningen på sådant sätt att översvämningsskador uppstod på annans mark. Det skadeståndskrav som med anledning härav riktades mot bolaget översteg bolagets förmåga och föranledde att bolaget försattes i konkurs. Den skadelidande markägaren yrkade då att ersättningsbeloppet skulle betalas av aktieägarna själva. Hans talan bifölls i alla instanser. HD:s domskäl innehöll att bolaget utgjort allenast ett aktieägarnas gemensamma verkställighetsorgan för handhavandet av vattenhushållningen vid dammen och att bolaget icke utövat någon självständig verksamhet. Med hänsyn härtill och till omständigheterna i övrigt kunde aktieägarna inte undgå ersättningsskyldighet.

NJA 1975 s. 45: Mellan två aktiebolag, som behärskades av en och samma person och som båda ägdes av denne och medlemmar av hans familj, slöts avtal om att det ena bolaget skulle driva sin rörelse i kommission för det andra bolaget. Sedan kommissionärsbolaget försatts i konkurs yrkade några av bolagets fordringsägare ävensom konkursboet att huvudbolaget skulle förpliktas svara för konkursfordringarna. Formellt sett angick målet således inte frågan om *aktieägarnas* personliga ansvar.

Underinstanserna ogillade yrkandena. HD förklarade att något betalningsansvar för huvudbolaget uppenbarligen ej kunde grundas redan på den personella gemenskapen mellan bolagen eller på att kommissionärsbolagets verksamhet drivits uteslutande i huvudbolagets intresse. Emellertid hade kommissionärsbolagets tillgångar otvivelaktigt icke varit av den storlek som krävts för att den i dess namn drivna rörelsen skulle kunnat bedrivas självständigt. Vidare syntes sistnämnda bolag ej ha disponerat rörelsetillgångar av betydelse utöver ett lager av bilar, och detta hade ägts av huvudbolaget. Vad som tillförts utifrån hade tydligen, senast före varje räkenskapsårs bokslut, överförts till huvudbolaget. Än vidare, fortsatte HD, hade rättsförhållandet mellan bolagen företett betydande avvikelser från vad som regelmässigt präglar ett vanligt kommissionsförhållande. Med hänsyn till det anförda fann HD att huvudbolagets ställning med avseende på kommissionärsbolagets rörelse borde anses ha varit sådan att huvudbolaget fick betraktas som den egentlige rörelseidkaren eller i allt fall såsom i så hög grad medverkande i verksamheten, att huvudbolaget ej kunde undgå att svara för rörelseförpliktelse. HD biföll därför fordringsägarnas talan. Konkursboets yrkande, att huvudbolaget skulle åläggas ett generellt betalningsansvar för kommissionärsbolagets skulder, ogillades däremot.

NJA 1982 s. 244: I en koncern bestående av ett moderbolag och 17 dotterbolag utförde de cirka 400 anställda i moderbolaget arbeten åt dotterbolagen, som betalade ersättning härför till moderbolaget. Leveranser till dotterbolagen beställdes av dessa vart för sig, varvid leverantörerna uppmanades att sända ordererkännande till det beställande dotterbolaget men –

med förklaring att koncernens ekonomirutiner på så sätt skulle förenklas – faktura till koncernens huvudkontor. Vidare redovisade moderbolaget i sin balansräkning koncernens samtliga leverantörsskulder oavsett vilka koncernbolag som beställt varorna och utan hänsyn till vilka bolag fakturorna var utställda på. Sedan koncernen inställt sina betalningar och moderbolaget försatts i konkurs bevakades i konkursen fordringar avseende leveranser enligt fakturor utställda på moderbolaget. Konkursboet bestred bevakningarna under påståendet att dessa avsåg fordringar på dotterbolagen. Leverantörerna gjorde gällande dels att moderbolaget genom uttryckliga åtaganden, konkludent handlande samt passivitet ådragit sig betalningsskyldighet i enlighet med fakturorna, dels att ansvarsgenombrott borde inträda enär moderbolaget integrerat dotterbolagens rörelser i sin egen på sådant sätt, att moderbolaget inte kunde undandra sig betalningsskyldighet för skulder som uppkommit i rörelsen.

Tr:n underkände båda grunderna. Beträffande frågan om ansvarsgenombrott anmärkte tr:n bland annat att dotterbolagen haft egna tillgångar, att moderbolag och dotterbolag haft skilda borgenärskretsar samt att det ej gjorts gällande att moderbolaget förfarit illojalt mot borgenärerna. Utgången blev densamma vid hovrätten, som vidrörande ansvarsgenombrottsfrågan uttalade att annat ej visats än att moderbolaget sökt undvika att dotterbolagen drevs med förlust samt att dotterbolagen haft tillgångar till betydande värden och i viss utsträckning kunnat disponera likvida medel på löpande konton hos moderbolaget, även om moderbolaget i princip handhaft alla in- och utbetalningar för koncernen. Det fick sålunda, menade hovrätten, anses klarlagt att dotterbolagen inte utrustats med otillbörligt svaga resurser för den av dem bedrivna verksamheten. Moderbolaget kunde därför inte sägas ha arrangerat förhållandet till dotterbolagen på ett mot dessas borgenärer klart illojalt sätt. Den omständigheten att dotterbolagen redovisningsmässigt och i vissa andra hänseenden måhända intagit en osjälvständig ställning i förhållande till moderbolaget föranledde enligt hovrätten inte annan bedömning och moderbolaget kunde följaktligen inte åläggas något betalningsansvar för leverantörernas fordringar. Målet överklagades till HD, som fann att det sätt varpå moderbolaget förhållit sig med avseende på bland annat koncernredovisning och betalningsrutiner givit leverantörerna anledning att uppfatta moderbolaget såsom ansvarigt för betalningen av leveranserna samt att det måste stått klart för moderbolaget att leverantörerna haft denna uppfattning. Moderbolaget kunde därför, förklarade HD, inte undgå betalningsskyldighet för leveranserna. Vid denna bedömning, som tydligtvis innebar att moderbolaget blev ersättningskyldigt på avtalsmässig grund, behövde HD ej ingå på frågan om ansvarsgenombrott.

2.3.3 Uttalanden om ansvarsgenombrott i litteraturen

I den rättsvetenskapliga litteraturen har frågor om ansvarsgenombrott behandlats av åtskilliga författare.¹

Hellner ("Juridiska personers skadeståndsansvar", Teori och praxis. Festskrift till Karlgren, 1964, s. 166) menar att hittillsvarande rättspraxis är ett magert underlag för allmänna slutsatser och att ett försök att formulera en princip om ansvarsgenombrott i svensk skadeståndsrätt därför blir ganska trevande. "Principen torde ej kunna tillämpas på andra bolag än dem som har ett begränsat antal delägare, driver en verksamhet som är osjälvständig i förhållande till delägarnas egen verksamhet och därvid eftersträvar att tillgodose delägarnas direkta intressen mera än att uppnå vinst inom bolaget, samt har i förhållande till sannolika skadeståndsanspråk begränsade tillgångar. Även med denna begränsning förefaller principen medföra en betydande risk för personlig betalningsskyldighet för aktieägare, och det kan ifrågasättas om den bör tillämpas i fall där bolaget gjort vad som bör betraktas som rimligt för att tillgodose eventuella skadelidande, t.ex. tecknat ansvarsförsäkring till rimliga belopp."

Kedner-Roos (Kommentar till Aktiebolagslagen, 2:a uppl. 1982, s. 17) uttalar att ett åsidosättande av huvudregeln om delägarnas frihet från personligt ansvar utan direkt lagstöd naturligtvis kräver starka skäl och fortsätter: "De rättsfall och de uttalanden i litteraturen som föreligger för svensk rätts del tyder på att ansvarighetsgenombrott kan komma i fråga i sådana fall där delägare på ett stötande sätt använt bolags- eller föreningsform för att minimera sin egen ersättningsskyldighet och där bolaget eller föreningen utrustats med helt otillräckliga kapitalresurser. Särskilt nära till hands ligger läran om ansvarighetsgenombrott i fall där ansvarssubjektet är ett kapitalsvagt dotterbolag till ett finansiellt bättre utrustat moderbolag."

af Schultén (Moderbolags ansvar för dotterbolags förpliktelser/ansvarsgenombrott/, Forhandlingene ved det 30. nordiske juristmötet, Del I, s. 77 ff) uttalar att det förefaller ganska klart att domstolarna i de nordiska länderna är beredda att "dra åt sidan ridån" mellan ett dotterbolag och dess moderbolag för att ålägga moderbolaget ett ansvar, som det inte skulle ha om de bolagsrättsliga privilegiet respekterades men att det å andra sidan förefaller lika klart, att ett moderbolag inte har något generellt ansvar för ett dotterbolags förpliktelser, inte ens om dotterbolaget är mycket fast

¹ Utöver vad som framgår av den följande redogörelsen har frågor om ansvarsgenombrott i svensk rätt berörts i arbeten av *Stjernquist*, Föreningsfirmans funktion, 1950, s. 81 ff, *Danielsson*, Aktiekapitalet, 1952, s. 108 ff, *Borgström*, Koncernrättsliga problem, 1970, s. 157 ff, *Grönfors*, Ställningsfullmakt och bulvanskap, 1961, s. 294, 311 ff, 320 och samma författare, Avtalslagen 1984, s. 27, samt vidare av bland andra *Hessler*, SvJT 1956, s. 189 ff och samma författare Allmän sakrätt, 1983, s. 530 f, *Anjou*, Artikel i tidskriften Balans, 1978, nr 6, s. 17 ff, *Hörlyck*, Artikel i Scandinavian Studies in Law, 1980, s. 207 ff, *Hjermer*, Uppsats i Festskrift till Thornstedt, 1983, s. 269 ff (särskilt s. 290 f) och *Gorton*, Uppsats i Tidsskrift for Rettsvitenskap, 1985, nr 2, s. 198 ff. Se även SOU 1983:23, Lag om skatteansvar, s. 128 ff, och Forhandlingene ved Det 30. nordiske juristmötet 1984, Del II, s. 165-204 (Referat av en debatt kring ämnet Morselskaps ansvar for datterselskaps forpliktelser/Ansvarsgjenombrodd).

sammanlänkat med moderbolaget. En minsta gemensamma nämnare för ansvarsgenombrott menar sig af Schultén ha funnit i en princip om identifikation, på så sätt att ansvarsgenombrott blir resultatet av en avvägning där upprätthållandet av det aktiebolagsrättsliga normsystemet ställs mot vikten av att i det enskilda fallet ge andra rättsregler genomslagskraft. "Fördelen med denna princip är att den täcker såväl kontraktuella som utomkontraktuella situationer och att den ger domstolarna en fastare grund att stå på än om de skall tvingas motivera ansvarsgenombrott med missbruk av bolagsformen eller liknande. Identifikation bygger på en objektiv bedömning av moderbolagets och dotterbolagets förfarande. Detta harmonierar enligt min mening med de domstolsavgöranden som återopats i detta referat.¹ Man kan inte utläsa ur domsmotiveringarna, att subjektiva missbrukssyften skulle varit avgörande för ärendenas utgång. I denna förklaringsmodell är graden av dotterbolagets integrering med moderbolaget, det egna kapitalets tillräcklighet m.m. inte utgångspunkten för moderbolagets ansvar men omständigheter av väsentlig betydelse, när det gäller att låta det bolagsrättsliga regelsystemet vika undan för andra rättsliga hänsyn."

Rodhe ("Moderbolags ansvar för dotterbolags skulder", Festskrift till Hellner, 1984, s. 481 ff) påpekar att rättsfallet NJA 1947, s. 647 är det enda fall där HD statuerat ansvarsgenombrott för aktieägare i ett aktiebolag och menar att man kan sätta in det avgörandet i ett internationellt perspektiv, varvid man återfinner tre allmänt gängse rekvisit, vilka tillsammans motiverar ansvarsgenombrottet: bolaget hade intet självständigt affärsmässigt syfte, bolaget hade ingen självständig förvaltning och bolaget var underkapitaliserat i förhållande till den verksamhet det skulle bedriva. Rodhe fortsätter: "Bolaget i fråga var inte ett dotterbolag i egentlig mening utan det var vad som med en internationellt antagen term benämnes gemensamt dotterbolag, alltså ett bolag som äges av flera andra bolag utan att domineras av något av dem. Det finns emellertid all anledning antaga, att utgången under i övrigt lika förhållanden skulle ha blivit densamma om det varit fråga om ett dotterbolag – helägt eller icke – i egentlig mening. Enligt min mening kan man karaktärisera detta rättsfall som en svala, vilken inte gör någon sommar. Men samtidigt är det en varning." – Även i NJA 1975, s. 45 (kommissionärsbolagsfallet) kan man enligt Rodhe återfinna de tre rekvisiten frånvaro av eget intresse, osjälvständighet och underkapitalisering.

Rodhe avvisar möjligheten av att ställa in fallen av ansvarsgenombrott i ett allmänare sammanhang på det sätt att relationen mellan dotterbolag och moderbolag ses som en variant av relationen mellan en bulvan och dennes huvudman samt förklarar att det finns två avgörande skäl häremot. "Det ena är att bulvanförhållandet typiskt sett innebär att bulvanen vill dölja sin huvudman. Detta rekvisit föreligger regelmässigt inte i förhållandet mellan dotterbolag och moderbolag – tvärtom skall moderbolaget i sin koncernredovisning tala om vilka dotterbolag man har, och å andra sidan

¹Bland andra NJA 1942, s. 473, NJA 1947, s. 647, NJA 1975, s. 45 och NJA 1982, s. 244. (Kommitténs anm.)

skall ett dotterbolag i sin förvaltningsberättelse tala om vad dess moderbolag heter. Det andra skälet hänför sig till vem som slutligen skall svara för en förbindelse. I ett bulvanförhållande är bulvanen typiskt sett en mellanman, och det slutliga ansvaret skall bäras av huvudmannen. Ett ansvarsgenombrott däremot innebär att moderbolaget ålägges ett borgensliknande ansvar för den gäld, som slutligen skall bäras av dotterbolaget. Moderbolaget har i princip regressrätt mot dotterbolaget, låt vara att denna vanligen är värdelös när ett ansvarsgenombrott statueras och därför aldrig göres gällande.” Rodhe framhåller slutligen att mycket av vad som gäller beträffande ett moderbolags ansvar kan vara tillämpligt även i fall då aktieägaren inte är ett bolag utan en fysisk person.

Nial (Svensk associationsrätt i huvuddrag, 3:e uppl. 1985, s. 218 ff) redogör ganska ingående för rättspraxis och för hur den har uppfattats, varefter han drar slutsatsen att någon klar ståndpunkt i frågan om ansvarsgenombrott knappast har utbildats i svensk rätt. Emellertid, fortsätter Nial, torde den väsentliga förutsättningen för ansvarsgenombrott böra vara att bolagets eller föreningens verksamhet drivits i moderbolags eller annan (andra) ägares intresse med tillgångar som uppenbart varit en företagsekonomiskt otillräcklig bas för de risker och förpliktelser som verksamheten kunnat antas medföra. Man skulle därvid upprätthålla den viktiga principen att en riskfylld verksamhet kan förläggas till ett aktiebolag utan att personligt ansvar drabbar delägarna samtidigt som man kräver att de presumtiva borgenärernas intressen ej äventyras genom uppenbart otillräcklig kapitalgrundval. Det personliga ansvaret borde även kunna undvikas genom en rimlig försäkring mot de risker verksamheten innebär. Nial säger vidare:

”Betydelsen av antalet delägare synes diskutabel. De vanligaste fallen då ansvarsgenombrott kan vara motiverat är nog de där det finns en enda (verklig) ägare, såsom i fallet moderbolag med helägt dotterbolag. Men även om det finns ett avsevärt antal delägare – kanske betydligt fler än i fallet NJA 1947, s. 647, där antalet delägare var fem – kan kapitalgrundvalen vara så otillfredsställande i förhållande till verksamhetens omfattning och risker att ansvarsgenombrott framstår såsom påkallat. I detta sammanhang kan ifrågasättas om det är av betydelse att ägaren är moderbolag utan personligt ansvar för delägarna. Det kan möjligen synas mindre betänkligt att låta ansvaret drabba ett sådant moderbolag än en eller flera fysiska personer. I moderbolagsfallet sker ju ansvarsgenombrottet endast i ett led, och de fysiska personer som äger moderbolaget åtnjuter personlig ansvarsfrihet. Detsamma är förhållandet i en sådan bolagskonstruktion som förelåg i NJA 1975, s. 45.

Det måste anses angeläget att domstolarna endast med försiktighet dömer till ansvarsgenombrott. Härför talar två skäl. För det första är den personliga ansvarsfriheten en i ABL och FL fastslagen grundprincip av största betydelse för företagen och näringslivet. Från grundsatsen gör lagen bestämda, begränsade undantag för fall av överträdelse av de borgenärs-skyddsregler, som lagen ställt upp såsom ersättning för att borgenärerna ej kan göra sina fordringar gällande mot medlemmarna. Men det kan inte

rimligen accepteras att domstolarna underminerar den lagstadgade grundsatsen genom att utan stöd av lagstiftning i större utsträckning göra nya undantag enligt obestämda och tånjbara regler. Det andra skälet mot en extensiv tillämpning av ansvarsgenombrottet är att man inte därigenom skulle vinna en allmännare säkerhet för fordringsägare mot att en rörelse drivs utan tillräckliga resurser för att fullgöra uppkommande skulder bl.a. på grund av skador förorsakade genom verksamheten. Sådan verksamhet kan ju drivas t.ex. av ett bolag med stort antal delägare (utan personliga resurser) eller av en enskild näringsidkare. Om man vill skydda tredje man när det gäller en med större skaderisker förbunden verksamhet bör det ankomma på lagstiftningen att ge föreskrifter t.ex. om erforderliga kapitalresurser för drivande av sådan rörelse eller om skyldighet för rörelseidkaren att ordna försäkring mot skaderiskerna. – Principen om medlemmarnas frihet från personligt ansvar synes därför böra brytas endast i sådana fall där arrangemanget med dotterbolaget framstår som ett mot fordringsägarna illojalt missbruk. Just missbruk synes i många länder vara förutsättningen för ansvarsgenombrott. – – – Det synes emellertid inte osannolikt att domstolarna kommer att visa sig benägna att, åtminstone när det gäller helägda dotterbolag och därmed likartade fall presumera att, om ett dotterbolag inte kan uppfylla sina förpliktelser, moderbolaget har drivit dotterbolaget på ett mot borgenärerna illojalt sätt och att alltså moderbolaget för att ej bli ansvarigt för dotterbolagets förpliktelser måste visa att dotterbolaget inte fått otillbörligt svaga resurser och inte heller otillbörligt utsugits av moderbolaget. – Slutligen påpekas, att utländska domstolar kan tänkas i fråga om svenska moderbolags utländska dotterbolag anse ansvarsgenombrott föreligga även om så ej skulle vara fallet enligt svensk rätt. Om det svenska moderbolaget har tillgångar i domstolslandet, kan i sådant fall dessa tillgångar bli tagna i anspråk av det utländska dotterbolagets fordringsägare.”

3 Utländsk rätt

3.1 Inledning

I alla moderna rättssystem av västerländsk modell gäller som huvudregel att ägaren till ett aktiebolag inte är ansvarig för bolagets förpliktelser. Denna princip om personlig ansvarsfrihet är emellertid alltid underkastad vissa begränsningar. Dessa kan vara mer eller mindre långtgående och utformade på skilda vis. Av de länder, som uppmärksammas i följande översikt, intar USA en särställning därutinnan, att den uppsättning av särskilda bestämmelser till skydd för bolagsborgenärerna – regler om skadestånd, vinstutdelning, återvinning i konkurs, offentlig redovisning och annat – som i varierande grad återfinns i västeuropeisk bolagsrätt till stor del saknar motsvarighet i USA. Utrymmet för och behovet av regler om ansvarsgenombrott har därför varit större i USA än i t.ex. England, Västtyskland och Sverige. Vid en jämförelse mellan rättssystemen visar det sig också att praxis beträffande ansvarsgenombrott i de sistnämnda länderna varit restriktiv och mestadels avsett fall av utpräglad undantagskaraktär medan domstolarna i USA i betydligt större utsträckning accepterat ansvarsgenombrott som ett rättsligt institut och utvecklat mera heltäckande teorier om när ansvarsgenombrott skall kunna ske.

Den följande framställningen av utländsk rätt illustreras blott i några enstaka fall med exempel från rättspraxis. I ett senare sammanhang (se avsnitt 5.3) återges emellertid ett antal i utlandet inträffade fall av ansvarsgenombrott.

Vid utarbetandet av redogörelsen för förhållandena i utlandet har kommittén begagnat sig av i huvudsak följande tryckta arbeten.

1) Barber, *Piercing the Corporate Veil*. Artikel i *Willamette Law Review* 1981, s. 371-404.

2) Gorton, *Through the Corporate Veil – Något om ansvarsgenombrott i amerikansk rätt*. Artikel i *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 1985, s. 198-217.

3) af Schultén, *Moderbolags ansvar för dotterbolags förpliktelser/ansvarsgenombrott*. Uppsats i *Forhandlingene ved det 30. nordiske juristmøtet*, Del I, 1984, särskilt s. 99-104.

4) Borum, *Disregard of Legal Entity*. Uppsats i *Festskrift til Hurwitz* 1971, s. 75-105.

5) Business Law in Europe. Legal, tax and labour aspects of business operation in the ten European Community Countries and Switzerland, 1982.

6) Rodhe, Företagskombinationer i Västtysklands nya aktiebolagslag. Artikel i Ekonomisk Revy 1966, s. 595-602.

7) Watson, Liability of a company for the debts of an insolvent "related company". Inlägg i Journal of Business Law 1983, s. 295-296.

8) Hörlyck, Disregard of the legal entity in Scandinavian company law. Artikel i Scandinavian Studies in Law 1980, s. 207-217.

9) Munch, Modregning i konkurs i lyset af nyere retspraksis. Artikel i Ugeskrift for Retsvaesen 1983, s. 149-167.

3.2 Förenta staterna

Varje delstat har sin egen "general corporation law", som reglerar registrering, kapitalisering, styrelses och aktieägars rättigheter och skyldigheter, upplösning av aktiebolag m.m. Härjämte finns såväl delstatlig som federal lagstiftning med föreskrifter för och inskränkningar i bolagens verksamhet. Någon lagstiftning som särskilt reglerar aktieägarnas ansvar gentemot bolagets fordringsägare finns varken på federal eller delstatlig nivå. Däremot finns en rikhaltig men svåröverskådlig judikatur beträffande ansvarsgenombrott och ämnet har sedan länge diskuterats i den juridiska litteraturen.

Ehuru praxis kan skifta något mellan de olika delstaterna är det en säker utgångspunkt vid beskrivning av amerikansk rätt att varje aktiebolag a priori uppfattas som ett självständigt, från dess delägare skilt rättssubjekt. För bolagets förpliktelser svarar delägarna inte på annat sätt än att det insatta aktiekapitalet kan behöva tas i anspråk. Principen om aktieägarnas begränsade ansvar gäller såväl i enmans/fåmans-aktiebolag som i koncernförhållanden och såväl i kontraktsrättsliga som i utomobligatoriska sammanhang. Om principens upprätthållande i ett enskilt fall skulle uppfattas som stötande för den allmänna rättskänslan anses emellertid domstolarna, under den ytterligare förutsättningen att bolaget och dess ägare kan betraktas som en enhet, kunna "genomtränga den juridiska slöjan" och ålägga aktieägarna personligt ansvar för bolagets skulder.¹ Så har också skett i många fall vad gäller bolag som ägts och kontrollerats av ett begränsat antal personer eller av ett annat bolag. Några fall av ansvarsgenombrott då aktierna varit spridda på ett stort antal händer, finns däremot inte redovisade. Om aktierna ägts av flera ägare är det inom doktrinen en vanlig ståndpunkt att skillnad bör göras mellan ägarna, så att endast de aktieägare som aktivt tagit del i skötseln av bolagets verksamhet skall drabbas av

¹En ofta återopad expert på amerikansk bolagsrätt (Fletcher) uttrycker saken på ungefär följande vis: "När den juridiska formen begagnas som medel för att åsidosätta allmänna intressen eller för att främja orättfärdiga, bedrägliga eller brottsliga syften, kommer domstolen att betrakta bolaget blott som en sammanslutning av personer."

ansvarsgenombrott. Något belägg i rättspraxis för riktigheten av denna uppfattning synes dock inte finnas.

Det förhållandet, att bolagsbildningens syfte varit att undvika personligt ansvar för delägarna, uppfattas såsom något i och för sig legitimt och utgör i vart fall inte tillräcklig grund för ansvarsgenombrott. Vilka faktorer som måste tillkomma är svårt att precisera och kan inte anges med någon enkel formel, särskilt som domstolarna brukar motivera sina avgöranden med att, under hänvisning till samtliga omständigheter i det särskilda fallet, åberopa ett allmänt rättvisekrav. Vad som är möjligt är att utifrån refererade rättsfall ställa samman faktorer som, i olika kombinationer, varit för handen i de fall som resulterat i ansvarsgenombrott.

1) Sammanblandning av bolagets och aktieägarnas personliga förmögenhetsmassor, exempelvis på det sättet att betalningar till bolaget inflyter på någon aktieägars personliga bankkonto.

2) Ianspråktagande av bolagets tillgångar för aktieägarnas personliga bruk eller för andra verksamhetsfrämmande ändamål.

3) Uraktlåtenhet att iaktta föreskrivna bolagsrättsliga formaliteter i samband med emission och teckning av aktier. Exempelvis fattas beslut härom utan lagstadgad styrelsemedverkan.

4) Uppgift lämnas till utomstående att viss enskild aktieägare har personligt ansvar för bolagets förpliktelser.

5) Bristfällig protokollering av fattade beslut.

6) Identiska ägarförhållanden i flera bolag.

7) Identitet mellan företagsledning och/eller styrelse i flera bolag.

8) Underkapitalisering i förhållande till en rimlig uppskattning av de med bolagets verksamhet förenade riskerna.

9) Avsaknad av separat bokföring.

10) Begagnande av bolagsformen som ett medel för att genomföra ett enstaka äventyrligt projekt.

11) Förläggande av en speciellt riskfylld del av ett företags verksamhet till ett särskilt bolag.

12) En enda person eller medlemmar i en och samma familj äger alla aktierna.

13) Kontors- och affärsutrymmen används av bolaget och dess ägare gemensamt.

14) Bolaget och dess ägare har samma personal i sin tjänst och anlitar samma advokat.

15) Hemlighållande eller lämnande av oriktiga uppgifter beträffande ägar-, lednings- och ekonomiska intresseförhållanden i bolaget samt förtigande av delägarnas egna affärsaktiviteter. I sistnämnda fall lämnas det t.ex. inte någon upplysning om enskilda aktieägars förbindelser med ett annat bolag, som lånar ut pengar till dem utan godtagbar säkerhet.

16) Underlåtenhet att vid transaktioner mellan besläktade bolag respektera bolagens formella självständighet.

17) Begagnande av ett bolag som tillhandahållare av arbetskraft, tjänster eller varor åt annan person eller annat bolag.

18) Överförande av bolagets tillgångar på aktieägare, annan person eller annat bolag till skada för bolagets borgenärer.

19) Manipulativa förfaranden med besläktade bolags tillgångar och skulder, så att tillgångarna samlas hos ett bolag och skulderna hos ett annat.

20) Avtal mellan bolaget och annan person i avsikt att med hjälp av bolagsformen minska den andra personens affärsmässiga risker.

21) Utnyttjande av ett bolag som kryphål för illegala transaktioner.

22) Bildande och begagnande av ett bolag för att på bolaget överföra annan persons eller annat företags skulder.

När det gäller att i det enskilda fallet avgöra om förhandenvarande omständigheter utgör tillräcklig anledning för att sätta principen om personlig ansvarsfrihet ur kraft ställer domstolarna regelmässigt två frågor av successiv relevans, vilka båda måste kunna besvaras jakande ("the two-prong test"):

A. Föreligger det med avseende på intressen och ägandeförhållanden en sådan enhet mellan bolaget och dess ägare att bolaget och ägarna inte kan anses utgöra separata rättsfigurer?

B. Skulle upprätthållandet av den personliga ansvarsfriheten leda till ett orättfärdigt resultat?

Vid besvarandet av den första frågan kommer det formella handhavandet av bolagets angelägenheter i förgrunden. Granskningen tar sikte på sådana omständigheter som att bolagets medel inte hållits åtskilda från delägarnas eller att viktiga beslut som rört bolaget tillkommit på informell väg och inte blivit dokumenterade. Om prövningen skulle utfalla på det sättet att bolaget och dess ägare bedöms ha utgjort skilda rättsfigurer är därmed nog. Om det däremot konstateras en oskiljbar såväl personell som finansiell sammanlänkning mellan bolaget och ägarna, något som ibland uttrycks med att bolaget varit blott ett redskap i aktieägarnas händer eller utgjort en ensam aktieägars "alter ego", går domstolen vidare till frågan om ett för rättskänslan stötande resultat skulle uppkomma om ansvarsgenombrott inte tilläts inträda.

Det bör alltså observeras att de omständigheter som hör till en allmän skälighetsbedömning – i främsta rummet frågan om bolaget varit underkapitaliserat och, i kontraktsfallen, vilka möjligheter bolagets affärskontrahenter haft att göra en korrekt bedömning av bolagets ekonomiska status – får betydelse först sedan det kunnat påvisas att aktieägarna i sina relationer med bolaget inte hållit erforderlig distans. I praxis har detta problemlösningsschema applicerats även på utomobligatoriska skadeståndsfall, något som inom doktrinen kritiserats av flera författare under påpekande att det från skadeoffrens synpunkt är ovidkommande ifall det formella bolagsrättsliga regelsystemet efterlevts eller inte.

Det fallet att ett moderbolag påstås ansvarigt för ett dotterbolags skulder har i stort sett bedömts enligt samma principer som då aktierna ägs av en eller ett begränsat antal fysiska personer. Tvåfrågeprovet tillämpas, varvid domstolen först undersöker om dotterbolaget varit så hårt styrt av moderbolaget att man kan tala om en hopfogning av de båda företagen samt

prövar den härmed sammanhängande frågan i vilken utsträckning de formella skiljelinjerna hållits klara mellan bolagen. Följande faktorer, delvis igenkända från föregående uppräknings, anses, vid sidan av den mer eller mindre givna förutsättningen att moderbolaget äger merparten av aktierna i dotterbolaget, fordra särskild uppmärksamhet.

- 1) Moderbolaget och dotterbolaget har samma ledning och/eller styrelse.
- 2) Moderbolaget svarar för dotterbolagets finansiering.
- 3) Dotterbolaget har bildats av moderbolaget.
- 4) Dotterbolaget är i hög grad underkapitaliserat för sitt ändamål.
- 5) Moderbolaget betalar löner och andra utgifter för dotterbolaget och täcker dess förluster.

- 6) Dotterbolaget har i stort sett inte någon annan affärskontrahent än moderbolaget och har inte några egna tillgångar utöver vad som tillskjutits av moderbolaget.

- 7) Dotterbolaget framställs i skilda sammanhang som en avdelning inom moderbolaget eller beskrivs dotterbolagets verksamhet som moderbolagets egen.

- 8) Styrelsen och/eller företagsledningen i dotterbolaget agerar inte självständigt till gagn för dotterbolaget utan följer de direktiv som moderbolaget ger i sitt intresse.

- 9) De juridiska formaliteterna kring dotterbolagets verksamhet iakttas inte.

- 10) Moderbolaget använder dotterbolagets egendom som sin egen.

- 11) Tjänstemän i nyckelpositioner flyttas mellan moderbolaget och dotterbolaget, det anordnas gemensamma policykonferenser och moderbolaget utbildar dotterbolagets personal.

- 12) Moderbolagets och dotterbolagets medel sammanblandas.

Parallellt med tvåfrågeprovet, som betraktas som vedertaget, förespråkas och prövas ibland andra förklaringsmodeller för att hålla aktieägarna ansvariga. Det är svårt att få någon entydig bild av dessa modellers tillämpning i praxis. I de fall då domstolen ålagt ett ansvar utöver vad som skulle följt av tvåfrågeprovet ensamt torde emellertid bolaget ofta ha handlat som ombud för ägarna eller också kan ägarna på ett eller annat sätt ha garanterat personligt betalningsansvar. – I en pågående mycket uppmärksam rättsvist mellan Indiska staten med flera såsom kärande och Union Carbide Corporation såsom svarande i egenskap av moderbolag till Union Carbide India Limited med anledning av den så kallade Bhopalkatastrofen har kärandena till stöd för sin talan åberopat en tidigare veterligen oprövad teori om moderbolags ansvar i multinationella koncerner. Teorin bygger på de förutsättningarna att multinationella företag på grund av deras globala omfattning, teknologi och finansiella resurser kan bedriva sådan verksamhet som kan förorsaka industriella katastrofer, att det direkta inflytande som moderbolagets ledning har över koncernens hela verksamhet inte hålls tillbaka av vare sig nationella gränser eller av internationell lagstiftning samt att de multinationella företagens konstruktion med ett nätverk av dotterbolag och avdelningar gör det synnerligen svårt att avgöra

vilken enhet inom koncernen som är ansvarig för uppkomna skador.

Som alternativ till ansvarsgenombrott väljer domstolarna emellanåt att i ett bolags konkurs efterställa aktieägarnas fordringar, oavsett vilken förmanrätt dessa eljest skulle haft. Särskilt gäller detta i fall då bolaget varit underkapitaliserat samtidigt som det varit behärskat av ett annat bolag.

3.3 Storbritannien

Fastän avgjort redan 1897 uppfattas rättsfallet *Salomon v. Salomon & Co Ltd*, i vilket fastslogs principen att ett aktiebolag är ett självständigt rättssubjekt även om det helt domineras av en enda ägare, alltså som vägleddande och som ett hinder mot att tillåta ansvarsgenombrott annat än i mycket begränsad omfattning. Omständigheterna i det nämnda fallet var i korthet följande.

Salomon hade under många år drivit en sko- och läderaffär. År 1892 bestämde han sig för att fortsättningsvis driva rörelsen i aktiebolagsform. Med iakttagande av alla formaliteter bildade han ett aktiebolag, i vilket han själv kom att äga praktiskt taget alla aktierna. Som betalning för överlåtelsen av affären till bolaget erhöll han förutom aktierna en med pantsäkerhet förenad skuldsedel på 10 000 £. Redan något år senare råkade bolaget på grund av yttre orsaker i svårigheter och försattes i likvidation. Tillgångarna räckte för att betala Salomon men inte de oprioriterade borgenärerna. De senare krävde personlig betalningsuppfyllelse av Salomon och hade framgång i underinstanserna, som menade att Salomon i verkligheten förblivit ägare till affären och att bolagsbildningens syfte att undvika ett personligt ansvar för affärsförbindelserna stod i strid med lagens andemening. I överhuset blev utgången den motsatta. En av lorderna argumenterade: "Det tycks mig ofrånkomligt att bolaget, sedan det en gång blivit lagligen bildat, måste behandlas som varje annan självständig rättsfigur med rättigheter och skyldigheter som är helt dess egna samt att avsikten hos dem, som deltog i bildandet av bolaget, är fullständigt ovidkommande när det gäller att avgöra vilka dessa rättigheter och skyldigheter är." En annan av lorddomarna uttalade: "Juridiskt sett är bolaget en från aktietecknarna helt och hållet skild person; och fastän det kan inträffa att verksamheten efter bolagsbildningen fortgår på precis samma sätt som tidigare och att bolaget leds av samma personer och att vinsten fördelas på samma sätt som tidigare, så är bolaget i lagens mening självständigt i förhållande till dess ägare." Felet var, menade den sistnämnde domaren, att ägaren tillgodosågs före de oprivilegierade fordringsägarna; som lagen var skriven var deras sak ohjälplig.

Det har hävdats att Salomondomen uppbyggde en nästan ogenomtränglig mur mellan ägare och bolag och lett till att regeln om varje bolags självständiga ställning upprätthålles med stor konsekvens i engelsk rätt. I några enstaka avgöranden har domstolarna emellertid brutit med denna princip och låtit de ekonomiska realiteterna och behovet av materiell rättfärdighet överväga. Det har då mestadels rört sig om klart otillbörliga förfaranden

från aktieägarnas sida. Någon enhetlig linje tycks rättstillämpningen inte följa i dessa undantagssituationer och de domar, i vilka ansvarsgenombrott statuerats, har av en av doktrinen män (Gower) karaktäriserats som utslag av "slumpmässig vägran att tillämpa ett logiskt resonemang när ett sådant alltför flagrant skulle stå i strid med rättvisa, lämplighet eller (i synnerhet) statens inkomstintressen".

I Companies Act 1948 finns en bestämmelse som innebär att aktieägaren blir ansvarig gentemot bolagets borgenärer om det vid bolagets konkurs kan visas att han genom sin kontroll över bolagets verksamhet medverkat till att bolaget handlat svikligt eller bedrägligt mot borgenärerna. Vad som i sådant fall kan fränvinnas ägaren kommer i första hand konkursboet till godo.

I flera fall har domstolarna konstaterat ett "agency"-förhållande och på den grund ålagt aktieägarna ett personligt ansvar. Strängt taget torde de flesta av dessa avgöranden inte böra betraktas som en följd av ansvarsgenombrott utan mera som resultat av att uppdragsavtal eller dylikt ansetts föreligga. Möjligen kan man skönja en ökad benägenhet hos domstolarna att uppfatta relationen mellan ägaren – särskilt om denne är ett annat bolag – och bolaget just som ett "agency"-förhållande.

Underkapitalisering har i domstolspraxis knappast tillerkänts avgörande betydelse för frågan om ansvarsgenombrott och tycks i allmänhet inte vara en faktor som uppmärksammas särskilt. I något rättsfall har dock underkapitalisering betecknats som "en signifikant omständighet" vid bestämmande om ett dotterbolag skulle uppfattas såsom helt sammansmält med sitt moderbolag.

Följande domstolsförklaring i ett 1975 avgjort rättsfall illustrerar hur förhållandevis strängt principen om bolagsrättslig autonomi upprätthålles: "– – – länge etablerad och inte nu möjligt för domstolarna att ändra – – – att varje bolag inom en koncern är en separat rättslig enhet i besittning av separata lagliga rättigheter och skyldigheter, så att de rättigheter som tillkommer ett bolag inom koncernen inte kan utövas av ett annat bolag inom samma koncern – – –. Det är måhända tillåtligt att med tanke på det moderna affärslivets villkor beklaga existensen av dessa principer. Men det är omöjligt att förneka, ignorera eller vägra åtlyda dem."

3.4 Västtyskland

Tysk rätt erkänner två aktiebolagsformer, nämligen aktiebolag (AG) och bolag med begränsat ansvar (GmbH). Antalet GmbH överstiger 200 000 medan antalet AG, som huvudsakligen utgör en verksamhetsform för den mera storskaliga industrin, uppgår till omkring 2 000. För båda bolagsformerna gäller som huvudregel att aktieägarna inte har något ansvar för bolagets skulder, bortsett från att det insatta kapitalet kan gå förlorat.

Beträffande GmbH gäller principen om personlig ansvarsfrihet även för moderbolag i förhållande till helägt dotterbolag. I undantagsfall har emellertid ansvarsgenombrott tillåtits inträda. De principer rättspraxis härvidlag

följt är ganska svårfunna. Allmänt torde man våga påstå att praxis varit restriktiv och utgått från föreställningen att ansvarsgenombrott inte bör förekomma i andra fall än då bolagsformen missbrukats. Exempel på missbruk, som lett till ansvarsgenombrott, är att ett moderbolag avsiktligt utnyttjat sin ansvarsfrihet till skada för borgenärerna, antingen genom att tillskansa sig dotterbolagets tillgångar eller genom att från början utrusta det med otillräckligt kapital, i vartdera fallet i syfte att låta borgenärerna stå för bolagets förluster. – Styrelseledamöter och VD i ett GmbH har plikt att verka för bolagets bästa. Om de brister härutinnan kan de bli tvingande att själva ersätta borgenärerna för genom deras handlande uppkomna förluster.

Reglerna beträffande ansvaret för AG:s skulder är i stort sett desamma som för GmbH. En viktig skillnad är emellertid att om ett AG är moderbolag till ett annat aktiebolag – AG eller GmbH – ansvarar moderbolaget gentemot dotterbolaget för varje förlust som orsakats av moderbolagets dominerande inflytande över dotterbolaget. I sådana fall kan även styrelseledamöter och VD i moderbolaget hållas ansvariga om de försummat sina skyldigheter. Det sagda gäller under förutsättning att något kontroll och vinstöverföringsavtal ej träffats mellan bolagen. Har så skett, vilket av skattemässiga skäl är vanligt, har moderbolaget ett långtgående indirekt ansvar på det sätt att bolaget för varje år måste täcka den årsförlust som kan ha uppstått i dotterbolaget och som inte kan täckas av fritt eget kapital i detta. Skulle avtalet uppsägas måste moderbolaget på anfordran ställa säkerhet för dotterbolagets borgenärers fordringar.

Beträffande GmbH finns en särskild, nyligen antagen lagregel om att bolagsmans fordran för lån till bolaget inte får göras gällande i bolagets konkurs, om lånet givits för att avvärja konkurs eller om bolaget vid tidpunkten för långivningen varit i så beträngt läge att ett externt lån inte skulle kunnat fås på marknadsmässiga villkor.

I tysk skatterättslig lagstiftning finns ett omfattande och detaljerat regelverk som syftar till att medelst så kallad "Haftung" säkerställa betalning av vissa skatter och avgifter. Reglerna tar inte sikte just på att ålägga aktieägare ansvar för aktiebolags skatteskulder men kan i några fall få sådan effekt. Exempelvis kan den som förvärvar ett helt företag, under särskilda förutsättningar hållas ansvarig för företagets obetalda skatteskulder.¹

3.5 Europeiska gemenskapen (EG)

Arbetet inom EG på att harmonisera aktiebolagsrätten mellan de olika medlemsländerna har, jämte annat, resulterat i flera förslag till en förordning om så kallade *Europabolag*. Tanken har varit att möjliggöra ett slags överstatliga bolag som alternativ till de inhemska aktiebolagen. Enligt det senaste förslaget, som legat vilande sedan 1975, skall ett europabolag kunna tillskapas genom samgående av bolag bildade i olika medlemsstater eller genom bildande av moder- eller dotterbolag till sådana bolag. I en

¹Om Haftung, se närmare SOU 1983:23 s. 206-230.

särskild avdelning som handlar om koncerner finns i förslaget ett uttryckligt stadgande om att moderbolag är ansvarigt för dotterbolags förpliktelser. Moderbolaget får krävas under förutsättning att betalning från dotterbolaget uteblivit trots skriftlig påminnelse. Den föreslagna ansvarsregeln skulle vara tillämplig på koncernförhållanden, där ett bolag innehar mer än hälften av rösträtten i ett annat bolag eller har makt att tillsätta mer än hälften av ett annat bolags ledning. I anslutning till motsvarande ansvarsbestämelse i en äldre version (1970) uttalas i en EG-bulletin följande: "I praktiken är det redan i dag så att det härskande företaget utan vidare och utan att vara uttryckligen förpliktad därtill infriar ett underställt företags skulder. Koncernens anseende står därvid på spel."

Ett utkast till direktiv (det nionde) rörande *koncernförhållanden* gick i början av 1986 ut till medlemsländerna för kommentar. Utkastet är en omarbetning av ett tidigare direktivförslag från omkring år 1980, som inte lett till antagande. Det senaste förslaget stadgar i art. 9 att varje företag (any undertaking), som uppträder som om det faktiskt tillhörde "the management body" i ett aktiebolag, är ansvarigt för varje skada som uppkommit genom att företaget direkt eller indirekt begagnat sitt inflytande över bolaget till att förmå detta till åtgärder som inte varit förenliga med bolagets egna intressen. Har så skett kan ansvar avkrävas det påverkande företaget på samma villkor som om detta även formellt tillhört bolagets "management body". Denna ansvarsregel är inte begränsad till koncernförhållanden utan är generellt tillämplig i fall då ett företag utövat faktisk dominans över ett aktiebolag. Som skäl härför framhålls i en särskild kommentar, att ett aktieinnehav betydligt under 50 procent ofta kan vara tillräckligt för utövande av ett avgörande inflytande över ett aktiebolag, utan att man fördenskull kan tala om ett koncernförhållande i legal mening.

I direktivutkastet ges särskilda ansvarsregler för det fall att två bolag genom ett särskilt kontrakt manifesterat att det ena bolaget skall ha rätt att bestämma över det andra. Ett kontrakt av denna typ ger koncernledningen ökade lagliga möjligheter till dispositioner mellan bolagen. I gengäld får det bestämmande bolaget ett direkt ansvar för det underlydande bolagets förpliktelser, oberoende av om dessa uppkommit före eller efter kontraktet. Om det bestämmande bolaget äger minst 90 procent av det andra bolagets kapital behövs inte något avtal eftersom samma rättsverkan uppkommer genom en ensidig förklaring från det förstnämnda bolaget. Det bestämmande bolaget har emellertid en möjlighet att undgå ansvar om det förmår visa att det andra bolagets betalningsoförmåga har andra orsaker än att det bestämmande bolaget utövat eller underlåtit att utöva sitt inflytande över det andra bolaget.

Strävandena mot enhetliga aktiebolagsregler inom EG har visat sig innefatta stora svårigheter och i vad mån förslagen om europabolag och om direktiv till koncernregler kommer att godkännas av europarådet är oviss.

3.6 Några andra länder

I Norge, Danmark och Finland skiljer sig den rättsliga regleringen av ansvaret för aktiebolags skulder inte stort från vad som gäller i Sverige. (Den norska aktiebolagslagen ger dock större möjlighet att ålägga aktieägare skadeståndsskyldighet. För detta krävs nämligen inte överträdelse av lag eller bolagsordning utan det räcker att aktieägaren uppsåtligen eller av oaksamhet medverkat till den uppkomna skadan.) Inte i något av länderna finns det någon generell lagstiftning angående ansvarsgenombrott. Liksom är fallet i Sverige har emellertid domstolarna i ett fåtal extraordinära fall ändå funnit det möjligt att statuera ansvarsgenombrott. Någon större uppmärksamhet synes dessa fall inte ha fått i den juridiska debatten.¹

Inte heller i Nederländerna finns det några allmänna lagbestämmelser om aktieägars ansvar. Detta förhållande har ej hindrat domstolarna från att i ett par fall, då en ensam ägare disponerat över alla aktierna i ett bolag, sätta principen om personlig ansvarsfrihet ur kraft. I holländsk doktrin har det framförts argument för en vidgad tillämpning av ansvarsgenombrottsmöjligheten.

I Frankrike har ett moderbolag i princip inte något ansvar för ett dotterbolags skulder. I händelse av dotterbolagets konkurs kan emellertid ansvarsgenombrott ske i den formen att moderbolagets förmögenhetsmassa får ingå i konkursen trots att bolaget formellt inte är försatt i konkurs. Villkoret härför är att en domstol förklarar att bolagens verksamhet varit så hopblandad att bolagen i själva verket utgjort ett enda företag.

I Italien gäller principen om bolagsrättslig autonomi med den betydelsefulla inskränkningen, att en ensam aktieägare är obegränsat ansvarig för bolagets förpliktelser. Det anses emellertid normalt vara tillräckligt att en enda aktie ägs av någon annan person för att ägaren till de övriga aktierna skall undgå ansvar. Företag, som vill etablera dotterbolag i Italien brukar därför rådas att tillse, att en liten minoritetspost av aktierna tecknas av någon annan person.

På Nya Zeeland gäller sedan 1981 en aktiebolagsrättslig regel, varigenom ett bolag – men, i vart fall enligt ordalydelsen, inte en aktieägende privatperson – kan bli ansvarigt, helt eller delvist, för ett annat konkursförsatt bolags skulder. Förutsättningen är att bolagen är besläktade enligt en i lagen intagen, ganska vid koncerndefinition samt att en domstol finner betalningsansvaret skäligt (just and equitable). Vid bedömande av om ett sådant ansvar är skäligt skall domstolen särskilt beakta

- 1) den utsträckning i vilken det besläktade bolaget deltagit i skötseln av det konkursförsatta bolagets angelägenheter;
- 2) det besläktade bolagets beteende gentemot det konkursförsatta bolagets borgenärer;

¹Märk dock de i inledningen till detta kapitel omnämnda uppsatserna av Munch och af Schultén samt referat av debatten kring den sistnämndes uppsats vid nordiska juristmötet i Oslo 1984.

3) den utsträckning, i vilken orsakerna till obeståndet varit hänförliga till det besläktade bolagets handlande;

4) övriga omständigheter som rätten finner vara av betydelse.

I lagen sägs uttryckligen att ansvarsgenombrott inte får ske om enda anledningen härtill skulle vara att det konkursförsatta bolagets borgenärer handlat i förlitande på släktskapen mellan bolagen. Om domstolen bestämmer sig för ansvarsgenombrott har den också möjlighet att förordna om sammanföring av flera besläktade konkursbons tillgångar och skulder till ett stort konkursbo, varvid hänsyn skall tagas till minoritetsägares och förmånsberättigade borgenärs intressen.

4 Tidigare behandling i riksdagen av frågan om ansvarsgenombrott

4.1 Frågans behandling vid 1979/80 och 1980/81 års riksmöten

I två motioner till 1979/80 års riksmöte framfördes önskemål om utredning av frågan om införande av regler om ansvarsgenombrott. I motion 1120 (s) anfördes bland annat: "En sanktion mot ekonomisk brottslighet som äger rum under täckmantel av juridiska personer är att den brottslige åläggs personligt skadeståndsansvar. Uppdagas brottsligt förfarande, inträder sådant skadeståndsansvar enligt allmänna rättsgrundsatser. För att förebygga risker för skador bör emellertid rörelse över huvud taget inte få bedrivas utan personligt ansvar, om inte den juridiska personen har ett tillräckligt eget kapital. – I vissa situationer framstår den begränsning av ansvaret för skuld som följer med användandet av juridiska personer som illa motiverad. Som regel betalar seriösa företag sina dotterbolags skulder, om det behövs. Så sker emellertid inte alltid. I mindre seriösa sammanhang används den juridiska personens form just som ett instrument för att samla upp skulder och låta dem gå i graven med företaget. Det förtjänar övervägas om inte lagstiftningen om juridiska personer bör ändras så att i vissa särpräglade undantagssituationer fysisk eller juridisk person, som har ett bestämmande inflytande i en annan juridisk person, åläggs ett direkt ansvar för dennas skulder. Frågan bör utredas." – I motion 1864 (vpk) anfördes bland annat att "möjligheterna till ansvarsgenombrott för styrelseledamöter/ägare i fåmansbolag" borde underlättas.

Motionerna hänvisades till justitieutskottet och remissbehandlades. På justitieutskottets begäran avgav lagutskottet yttrande (LU 1980/81:2 y). I yttrandet anförde lagutskottet inledningsvis följande: "De önskemål om ansvarsgenombrott som framförs i motionerna torde främst ta sikte på aktiebolag. Ett utmärkande drag för verksamhet som bedrivs i aktiebolagsform är att ansvaret för skulder som uppkommer i verksamheten drabbar bolaget som sådant och att delägarna svarar endast med sitt insatskapital. Reglerna innebär med andra ord att borgenärerna är hänvisade till att söka få betalning för sina fordringar ur bolagets tillgångar och inte kan vända sig mot delägarna personligen vare sig dessa är fysiska eller juridiska personer. Till skydd för borgenärernas intresse har uppställts ett omfattande regelsystem som innebär garantier för att en bolagsförmögenhet verkligen skapas

vid bolagets bildande och att detta bundna kapital inte sedan försvinner under bolagets verksamhet. Det anförda gäller i huvudsak också ekonomiska föreningar. Även en ekonomisk förenings borgenärer är således hänvisade till föreningens tillgångar och kan inte vända sig mot medlemmarna personligen. — Som framgår av det anförda är den personliga ansvarsfriheten för delägarna eller medlemmarna en grundläggande princip i aktiebolagsrätten och föreningsrätten. Ansvarsfriheten kan sägas vara en förutsättning för att aktiebolagen och de ekonomiska föreningarna skall kunna dra till sig det för verksamheten nödvändiga kapitalet. Utskottet vill i anslutning härtill peka på att ansvarsfriheten för delägarna är av betydelse, inte minst när ett företag råkar i kris. Av hänsyn till sysselsättningspolitiken och andra samhällseliga skäl kan det vara erforderligt att ett krisdrabbat företag tillförs nytt kapital och därigenom kan fortsätta driften.”

Lagutskottet redogjorde herefter översiktligt för gällande regler om ansvar för aktiebolags och ekonomiska föreningars skulder samt för rättspraxis beträffande ansvarsgenombrott, varpå utskottet framhöll att möjlighet redan fanns att ålägga dem som har ett bestämmande inflytande över en juridisk person ansvar för dennes skulder i sådana fall då fordringsägarnas intressen klart och illojalt åsidosatts. Utskottet anförde vidare att man inom den civilrättsliga lagstiftningen inte utan starka skäl borde urholka principen om ansvarsfrihet ytterligare samt att sådana starka skäl inte visats föreligga. Härjämte erinrade utskottet om att omfattande ändringar skett i konkurslagen och annan lagstiftning som syftar till att sådana förfaranden som avsågs med motionerna skulle kunna förhindras och uppdagas. Utskottet påpekade i det sammanhanget att nya regler möjliggjort att ställföreträdare för aktiebolag och vissa andra juridiska personer kunde meddelas ett straffsanktionerat näringsförbud om de handlat otillbörligt samt hänvisade till att departementschefen under förarbetena till bestämmelserna om näringsförbud (prop. 1979/80:83, LU 1979/80:31) uttalat att han inte ansåg det erforderligt att komplettera straffsanktionen med bestämmelser om personligt betalningsansvar men att om erfarenheterna av tillämpningen av det nya näringsförbudet visade, att behov av ett vidgat sanktionssystem förelåg, saken fick tas upp till förnyat övervägande.

Lagutskottet föreslog att motionerna, såvitt avsåg regler om ansvarsgenombrott, skulle avslås. I sitt av riksdagen godkända betänkande (JuU 1980/81:21) förklarade sig justitieutskottet dela lagutskottets uppfattning och hemställde att motionerna skulle avslås.

4.2 Frågans behandling vid 1981/82 och 1982/83 års riksmöten

Vid 1981/82 års riksmöte väcktes två motioner med begäran om en översyn av reglerna om ansvarsgenombrott. I motion 1578 (vpk) anfördes, jämte annat, att mindre nogräknade personer i skydd av sitt bolag kan lura skattemyndigheter och den enskilde konsumenten, att förutsättningarna att

nå den verkliga huvudmannen är mycket små samt att frågan om ett uttryckligt lagfästande av möjligheten att genom regler om bland annat ansvarsgenombrott komma till rätta med dessa förhållanden måste utredas. I motion 1713 (s) anfördes bland annat följande: "En rad uppmärksammade konkurser under senare år har givit vid handen att den associationsrättsliga lagstiftningen är behäftad med åtskilliga brister vad gäller inte minst koncernförhållanden. – I november 1981 granskade riksdagens lagutskott omständigheterna kring en konkurs som inträffat i Höganäsföretaget Kockums Construction, ett företag ingående i Rendex-Bjurenvallkoncernen, som erhållit ca 60 miljoner i statliga medel för att utveckla, tillverka och marknadsföra vissa produkter inom agrosektorn. På industridepartementets uppdrag har en revisionsbyrå granskat bakgrunden till konkursen och bland annat konstaterat att den invecklade bolagsbildningen, som t.ex. innebär att tillgångar hänförliga till ett visst bolag inte sällan belastat ett annat i koncernen ingående vilande eller rörelsedrivande bolag, i hög grad försvårat utredningen. – I en frågedebatt i riksdagen den 12 november uppmärksammades ett liknande fall i vilket maskiner och andra tillgångar tillförts ett bolag samtidigt som kostnader styrts till och samlats hos ett bolag som i stort sett saknade tillgångar. Även i sistnämnda fall var ägaren densamma i samtliga aktiebolagskonstellationer. Det är mycket svårt att finna något annat motiv för att på detta sätt splittra upp ett bolag än att man vid ett förväntat obestånd skall kunna tillförsäkra sig tillgångar samtidigt som man övervärlar ansvaret för de anställda på samhället. – Problemen torde i hög grad sammanhånga med ofullständigheter i den lagstiftning som rör koncerner. – En koncern är i princip inte någon juridisk person. Likväl hanteras den ofta på det sättet att de olika enheter som ingår i koncernen helt dirigeras av en koncernstyrelse, som åtminstone formellt sett inte har något som helst ansvar för de olika bolagen. Tillgångarna flyttas mellan olika bolag i koncernen. Den reella administrationen läggs in under ett administrationsbolag, som ofta kan vara moderbolag. Ofta utarmas vissa bolag på andra bolags bekostnad i det s.k. allmänna koncernintresset. Det händer t.ex. inte sällan att de olika bolagsborgenärerna, däribland också de anställda som i detta sammanhang bör räknas såsom borgenärer även om de därutöver har vissa andra särskilda intressen, finner sig bli nödlidande, då den juridiska personen – i allmänhet aktiebolag – i vilken de är anställda har lämnat över sina tillgångar till ett av koncernbolaget¹ bestämt bolag och även på annat sätt blivit utarmat till fördel för rationaliseringsåtgärder, som koncernledningen funnit nödvändiga i, som det heter, helhetens intresse. – Mot bakgrund av det oklara rättsläget när det gäller frågan om ansvarighetsgenombrott i koncerner och med hänsyn till att antalet konkurser där syftet inte sällan varit att utarma större eller mindre delar av koncernen ökat oroväckande torde en översyn av lagstiftningen i här berörda avseenden vara i hög grad påkallad."

¹Skall troligen vara "koncernledningen".

Motionerna hänvisades till lagutskottet och remissbehandlades. Av remissinstanserna förhöll sig några kritiska till motionärernas önskemål medan andra höll före att frågan om regler om ansvarsgenombrott borde utredas närmare. Några remissinstanser gick litet mera utförligt in på de problem som de ansåg vara förenade med ett införande av sådana regler.

Sålunda menade *riksåklagaren* att målsättningen att lagstiftningsvägen söka förebygga missbruk av aktiebolagsformen i hög grad framstod som angelägen men framhöll att detta var förenat med betydande avvägningsproblem, eftersom den associationsrättsliga lagstiftningen inte i första hand uppbars av de intressen motionärerna förespråkade utan i huvudsak hade helt andra syften, nämligen sådana som hade att göra med förutsättningarna för omsättningslivet och den ekonomiska verksamheten i stort.

Brottsförebyggande rådet anförde att det i och för sig är rimligt att företag som har ett avgörande inflytande över ett bolag och drar ekonomisk nytta av detta också ytterst bör vara ansvarigt för bolagets skulder. En sådan ordning skulle emellertid förutsätta en delvis annan syn på rättsförhållandet mellan moderbolag och dotterbolag eftersom det senare för närvarande fungerar som en självständig juridisk person. Det är också svårt att överblicka vilka konsekvenser en ändrad lagstiftning skulle få. För att inte helt bryta upp aktiebolagsrätten måste en princip om ansvarsgenombrott formuleras mycket restriktivt och begränsas till sådana fall där arrangemanget med dotterbolag framstår som ett klart mot fordringsägarna riktat illojalt missbruk. Det torde också överensstämma med internationell praxis där missbrukssynpunkten kan betecknas som ledande.

Sveriges advokatsamfund menade att om principen om aktieägarnas ansvarsfrihet gjordes till föremål för generella inskränkningar och kunde genombrytas i många olika situationer så skulle detta bli till skada även för lojala näringsidkare. Sannolikt skulle det likväl inte kunna förhindras att många avarter och illojala beteenden slank igenom. Skadan av så omfattande regler om ansvarsgenombrott, som motionärerna förespråkade, skulle därför kunna bli avsevärt större än nyttan.

Sveriges industriförbund uttalade att en lagstiftning till förekommande av missbruk av aktiebolagsformen måste, för att få önskvärd effekt, ges en sådan utformning att den även omfattar förfaranden som normalt inte kan sägas vara otillbörliga eller skadliga. I så fall kunde lojalt bedriven affärsverksamhet försvåras och negativa näringspolitiska effekter uppkomma. – Räddningsaktioner av nedläggningshotade företag kan, fortsatte Industriförbundet, i vissa fall bestå i förvärv av eller delägarskap i det krisdrabbade företaget. I sådana akuta situationer kan inte undvikas att beslut om förvärvet måste fattas mycket snabbt. Eftersom snabba operationer inte sällan måste ske på ofullständigt beslutsunderlag har de företag som tar på sig ägaransvaret ett starkt behov av att kunna överblicka och precisera sitt åtagande. Utan ansvarsbegränsningar uppstår oöverstigliga risker för privata företag att gå in i räddningsprojekt. I nu nämnda fall men även i andra strukturomvandlingssituationer där beslutsprocessen kan vara längre är det också med hänsyn till koncernens soliditet ett samhällsintresse att för-

värvarens kalkylerade risk ytterst är begränsad till kapitalinsatsen. – *Svenska bankföreningen* anförde liknande synpunkter och menade att regler om ansvarsgenombrott i koncernförhållanden skulle medföra en hämsko på näringslivets utveckling genom att viljan att bidra med riskvilligt kapital skulle minska avsevärt.

Svenska sparbanksföreningen uttryckte farhågor för att en regel om ansvarsgenombrott skulle kunna förhindra erforderliga rationaliseringsåtgärder och andra nödvändiga affärstransaktioner mellan bolag i samma koncern samt att koncernbidrag av skattemässigt värde för koncernen som helhet eller för dess konsolidering kunde motverkas med en sådan regel. Det kunde vidare vara svårt att avgränsa rekvisitet för ansvarighetens inträde, särskilt med tanke på att obeståndet kan ha sin grund i många samverkande åtgärder som var för sig tett sig företagsmässigt sunda vid åtgärdernas genomförande men som senare visar sig mindre välbetänkta. Härtill kommer att minoriteter i icke helägda dotterföretag kan motsätta sig nödvändiga kapitaltillskott och därigenom förhindra moderbolagets försök att rädda sitt dotterföretag.

I sitt av riksdagen godkända betänkande över de båda motionerna anförde lagutskottet bland annat (LU 1982/83:16): "Utskottet vill till en början framhålla att den personliga ansvarsfriheten för delägarna i aktiebolag eller medlemmarna i en förening är en grundläggande princip i aktiebolagsrätten och föreningsrätten. Ansvarsfriheten är en förutsättning för att aktiebolagen och de ekonomiska föreningarna skall kunna dra till sig det kapital som behövs för verksamheten och fyller därmed en viktig funktion i näringslivet. Samtidigt står det emellertid klart att ansvarsfriheten kan utnyttjas i illojala och brottsliga syften. I olika sammanhang har sålunda belysts hur bolagskonstruktioner används i ekonomisk brottslighet för att huvudmännen inte skall behöva stå det ekonomiska ansvaret för sina gärningar och hur samhället och borgenärerna därigenom drabbats av betydande förluster. – Under senare år har statsmakterna vidtagit olika åtgärder för att komma till rätta med den ekonomiska brottsligheten. Bland annat har reglerna om konkursförvaltning ändrats för att man skall få bättre möjligheter att förhindra och uppdaga otillbörliga förfaranden i samband med konkurs. Också i aktiebolagslagen har ändringar skett som syftar till att förhindra ekonomisk brottslighet. Enligt utskottets mening krävs det emellertid ytterligare åtgärder om man skall lyckas stävja den alltmer ökande ekonomiska brottsligheten. – Enligt utskottets mening är tiden nu mogen för en mera övergripande utredning av frågan om betalningsansvaret för en juridisk persons skulder. Härför talar inte bara behovet av åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten utan också att, som flera remissinstanser framhållit, rättsläget när det gäller ansvarsgenombrott är oklart. – Med hänsyn till att en lagreglering av ansvarsgenombrott innebär svåra avvägningsproblem bör vid en sådan utredning en närmare kartläggning ske av i vilka fall det kan finnas behov av regler om ansvarsgenombrott och en ingående analys göras av konsekvenserna av en eventuell lagreglering."

5 Behovet av regler om ansvarsgenombrott

5.1 Inledning

Den grundläggande betydelsen av att delägarna i ett aktiebolag inte är personligen ansvariga för bolagets förpliktelser framgår redan därav, att lagstadgandet vari detta utsäges fått sin placering före övriga bestämmelser i aktiebolagslagen. Friheten från personligt ansvar anses vara den omständighet som i främsta rummet utmärker aktiebolagsformen och ger den dess självständiga berättigande. Principen om personlig ansvarsfrihet är visserligen inte undantagslös. Exempelvis kan en aktieägare, som deltar i beslut att fortsätta bolagets verksamhet trots inträdd likvidationsplikt hållas personligen ansvarig för bolagets därefter uppkommande förbindelser. Detta och andra fall, i vilka personligt ansvar kan ifrågakomma enligt gällande rätt, avser emellertid speciella, klart avgränsade situationer. Regler om *ansvarsgenombrott* skulle däremot på ett mera generellt sätt inskränka giltigheten av det berörda portalstadgandet i aktiebolagslagen. När man utreder möjligheten att komplettera det aktiebolagsrättsliga regelverket med en sådan nybildning, som ansvarsgenombrott från principiell synpunkt innebär, är det därför naturligt och rimligt att man noga överväger om denna rättsfigur behövs. Om man finner att borgenärernas intressen åsidosätts i alltför stor omfattning och att de tillgängliga korrektiven häremot inte räcker till är det nämligen inte på förhand givet att ansvarsgenombrott är det rätta sättet att avhjälpa bristerna. Den avsedda skyddsökningen för borgenärerna kan visa sig bli mindre än man i förstone föreställer sig. Vidare kan icke önskvärda effekter t.ex. i form av minskad tillgång i näringslivet på riskvilligt kapital bli alltför påtagliga. I så fall kan man nödgas antingen avstå från att tillskapa regler om ansvarsgenombrott eller också utforma reglerna så, att de får en ganska begränsad räckvidd. Oberoende av vilken lösning frågan om ansvarsgenombrott får kan det givetvis alltjämt finnas ett behov av att förfina och effektivisera det ordinära regel-systemet till skydd för borgenärerna.

För att rätt kunna bedöma behovet av ansvarsgenombrott är det under alla förhållanden nödvändigt att samla ihop och ta del av ett omfattande faktamaterial. Att man därvid noga måste sätta sig in i det borgenärsskydds-rättsliga regelsystemet i vidsträckt mening står klart liksom att man måste studera vad som sagts i den juridiska debatten. Denna mera teoretiskt

präglade del av undersökningsarbetet måste emellertid kompletteras – förutom med granskandet av inhemsk rättspraxis – med insamlande och analys av ett stort antal i det praktiska rättslivet inträffade fall, där ansvarsgenombrott ifrågasatts. Först härigenom uppnås en tillräcklig breddning av det konkreta underlaget för en bedömning av behovet av ansvarsgenombrott. Kommittén redogör i det följande för ett antal från tidigare utredningar och från utländsk rättspraxis hämtade fall, vilka var på sitt sätt bidrar till sakens belysning. Värdefullt underlag av enahanda slag erbjuder den exempelsamling som redovisas i en till detta betänkande fogad bilaga med anteckningar från en av kommittén anordnad hearing. Kommittén har vidare bedömt att en av brottsförebyggande rådet publicerad rapport angående företagskonkurser och ekonomisk brottslighet är av sådant intresse för behovsbedömningen att en redogörelse för vissa delar av rapporten fått komma med i detta kapitel.

5.2 USS:s betänkande

Utredningen om säkerhetsåtgärder m.m. inom skatteprocessen (USS) har i ett delbetänkande (SOU 1983:23) föreslagit införandet av ett nytt rättsinstitut benämnt skatteansvar. Förslaget skulle innebära långtgående utökningar av tredje mans ansvar för bland andra juridiska personers skatteskulder. Om t.ex. ett aktiebolag inte kan betala sina skatteskulder skulle enligt lagförslaget betalning sålunda i stället kunna avkrävas den som hjälpt eller förmått bolaget till skattefusk; mottagit gåva från bolaget; köpt eller sålt egendom av resp. till bolaget för ett pris som väsentligt avvikit från marknadsvärdet; äger egendom som används i bolagets verksamhet och är av väsentlig betydelse för verksamheten; förvärvar bolagets näringsverksamhet eller särskild gren av denna.

För att få underlag för bedömningen av behovet av ett utökat betalningsansvar för tredje man gjorde USS en enkät till rikets kronofogdemyndigheter. Svaren, som sammanfattas i betänkandet s. 58-71, innehåller ett flertal verklighetsanknutna fall av betalningsundandragande. Några av exemplen såg ut som följer. (Ett par exempel återges i förkortat och redigerat skick.)

Exempel 1

AB X utförde rör- och plåtarbeten. Verksamheten innebar, att bolaget ställde arbetskraft till förfogande för olika reparationsarbeten. Dessa utfördes under ledning av uppdragsgivaren. – Bolagets styrelse utgjordes av A. Den som i praktiken drev rörelsen var B, som hade fullmakt av A. – Bolaget redovisade varken löneskatter eller arbetsgivaravgifter. Efter revision försattes det i konkurs. Därvid framkom att B året före konkursen lyft tantiem med miljonbelopp. Enligt konkursförvaltaren hade obeståndet orsakats av

uttagen, vilka med hänsyn till B:s ställning i bolaget borde kunna återvinnas.

Exempel 2

A var verksam i tryckeribranschen. Flera gånger hade av honom ägda bolag försatts i konkurs. Mönstret hade i stort varit att han startat ett aktiebolag och tömt det på dess tillgångar. Därefter hade bolaget bytt firma och trätt i likvidation eller konkurs. Verksamheten hade övertagits av ett nytt bolag som drivits på samma sätt. I regel hade ingen eller endast bristfällig bokföring förelegat. Skatter eller arbetsgivaravgifter hade inte betalats. – A organiserade verksamheten så att personalen var anställd i ett bolag. Maskinpark och lokaler ägdes av ett annat bolag, som hyrde ut det till produktionsbolaget. Ett tredje bolag hade hand om faktureringen. – Lokala skattemyndighetens och länsstyrelsens kontrollåtgärder försvårades avsevärt genom täta namnbyten och den bristande bokföringen.

Exempel 3

AB X, som var i färd med att successivt avveckla sin verksamhet, hade en checkräkningskredit i en bank. Bolagsledningen hade tecknat personlig borgen för denna. Bolaget kom överens med banken om avbetalning av denna. Det skedde genom att allt som inflöt under avvecklingen – utan avdrag för moms och A-skatter – inbetalades till banken. Checkräkningskrediten hade därför återbetalats då bolaget så småningom försattes i konkurs.

Exempel 4

A behärskade ett antal aktiebolag som drev konfektionstillverkning och konfektionsförsäljning. Han hade även några vilande aktiebolag. Aktierna i samtliga bolag ägdes av närstående till A. Samtliga bolag administrerades från tillverkningsbolagets, AB X, kontor. A hade vidare intressen i ett schweiziskt skrivbordsbolag, AB Y, samt i ett bolag i Portugal som utförde lönsömnad åt de svenska företagen. – Mellan AB X och AB Y träffades avtal enligt vilket det senare övertog betalningsansvaret för vissa av AB X:s skulder, dock inte skulderna till staten, mot att dettas samtliga tillgångar övergick i AB Y:s ägo. Tillgångarna belastades av företagsinteckningar som i huvudsak innehades av A och hans familj. AB X försattes därefter i konkurs.

I ett avsnitt om reformbehovet (s. 241-252) har USS närmare motiverat angelägenheten av att införa de föreslagna utökningarna av annan persons betalningsansvar för juridiska personers skatteskulder. Utredningen konstaterar att de rättsliga medel, som enligt nuvarande ordning står till buds för att motverka situationer där den skattskyldige inte vill eller inte kan göra rätt för sig är otillräckliga. Återvinning enligt konkurslagen sägs vara ett omständligt, dyrbart och föga effektivt system. Det anförs att processuella

och bevismässiga skäl gör skadeståndstalan till en oframkomlig väg. När reglerna i aktiebolagslagen om tillskapande och upprätthållande av aktiekapitalet eftersatts sägs likaledes att bevissvårigheter och andra processuella problem hindrar ett effektivt tillvaratagande av statens intressen såsom borgenär. Reglerna om näringsförbud har, enligt utredningen, inte motsvarat de förväntningar som ställdes då reglerna tillkom.

USS fortsätter: "Naturligtvis kan skärpt lagstiftning mot skattskyldiga som försummar eller kan tänkas komma att försumma sina betalningsförpliktelser i skattesammanhang ge vissa förbättringar. Det är emellertid utredningens uppfattning att ett aldrig så väl utbyggt uppbördssystem och/eller långtgående kriminaliseringar av betalningsvägran och andra liknande åtgärder som i första hand måste riktas mot den skattskyldige knappast kan ge tillräckligt goda resultat. Många av de skattegäldenärer som det här handlar om är helt enkelt okänsliga för ingripanden från samhällets sida. Har en skattegäldenär satt sig i sinnet att inte betala sin skatt erbjuder vårt rättssystem så många möjligheter – t.ex. genom omdispositioner av egendom – att det allmänna i praktiken står i det närmaste maktlöst. Av psykologiska skäl är det för övrigt knappast tillrådligt att ta till alltför långtgående åtgärder – främst av kriminalpolitisk art – mot enskilda skattskyldiga. Den lösning som ligger närmast till hands är därför att söka dra in medparter som på ett eller annat sätt hjälper de skattskyldiga att göra sig egendomslösa inför ett väntat skattekrav."

De i kronofogdemyndigheternas enkätsvar beskrivna exemplen på betalningsundandragande har i USS:s betänkande inte undergått någon egentlig analys med avseende på möjligheterna att enligt redan befintlig lagstiftning utkräva betalningsansvar av bolagets ägare, ledning och affärspartners. En undersökning av vilka dessa möjligheter är skulle måhända kunnat se ut på följande vis.

Exempel 1

Huvuddelen av tantiembeloppet torde kunna återvinnas från B med stöd av 30 § konkurslagen (rättshandling varigenom på otillbörligt sätt gäldenärens egendom undandragits borgenärerna). Möjligen kan även 31 § konkurslagen (avtal som delvis har egenskap av gåva) eller 33 § konkurslagen (oskäligen lön till närstående) vara tillämplig. Alternativt torde tantiemet kunna betraktas som olovlig vinstutdelning, som kan återkrävas från B enligt 12 kap. 5 § ABL. Att B eventuellt inte är aktieägare utgör därvid inte något hinder, ty de restriktioner som gäller för utdelning till aktieägare anses analogt tillämpliga vid utbetalning till tredje man. Det kan även göras gällande att B genom utbetalningen av tantiemet gjort sig skyldig till oredlighet mot borgenärer, 11 kap. 1 § brottsbalken (avhändande av egendom av betydelse så att obestånd eller risk härför uppkommer), eller medverkan till detta brott. I så fall är han skadeståndsskyldig intill fulla värdet av den skada borgenärerna åsamkats, 2 kap. 4 § skadeståndslagen.

Exempel 2

Vad som läggs A till last är först och främst att han tömt bolagen på deras tillgångar. Om detta gått till på så sätt, att bolagen överlätit sin egendom till A eller honom närstående utan att få något vederlag härför, kan mot förfarandet finnas åtminstone följande reaktionsmöjligheter:

a. Åtal mot A för oredlighet mot borgenärer samt, vid konstaterat brott, skadeståndsskyldighet enligt skadeståndslagen.

b. Besluten att ge bort bolagens tillgångar är ej förenliga med den grundläggande regeln att ett aktiebolag skall drivas i vinstsyfte. Såsom stridande mot aktiebolagslagen torde besluten därför kunna medföra att A, redan i sin egenskap av aktieägare, enligt 15 kap. 3 § ABL blir skadeståndsskyldig gentemot bolagen eller borgenärerna. Om A haft ställning som styrelseledamot eller VD kan han krävas på skadestånd enligt 15 kap. 1 § ABL. För tillämpande av sistnämnda lagrum, såvitt avser skadestånd till bolagen, fordras det inte att aktiebolagslagen överträtts utan det räcker med att skada uppkommit.

c. Förutsättning för återvinning enligt 30 och 31 §§ konkurslagen föreligger sannolikt.

d. De vederlagsfria överlåtelseerna kan alternativt betraktas som vinstutdelning. I så fall har föreskrifterna i 12 kap. ABL om högsta tillåtna vinstutdelning, som är tillämpliga även vid förtäckt utdelning, uppenbarligen överträtts. Återbäring kan därför vidkomma enligt 12 kap. 5 § ABL. Oavsett vem som tillgodoförts bolagens egendom kan A, såsom medverkande till besluten härom, hållas ansvarig enligt 12 kap. 5 § andra stycket jämfört med 15 kap. ABL.

e. (beträffande skatter och avgifter till det allmänna) Personligt ansvar för A enligt 77 a § uppbördslagen och liknande författningsrum.

Vad som ytterligare läggs A till last är att han organiserat sin verksamhet i flera bolag, bland annat så att ett bolag, som ägt maskinerna, hyrt ut dessa till ett annat bolag, som använt dem i sin produktion. Det beskrivna förfarandet är ju i och för sig tillåtet samt klandervärt först om hyressättningen varit sådan att den innefattat benefika transaktioner mellan bolagen. Har det sistnämnda varit fallet kan det överlåtande bolagets konkursbo kräva det *mottagande bolaget* på betalning i enlighet med återvinningsreglerna i konkurslagen och bestämmelserna om olovlig vinstutdelning i aktiebolagslagen samt A på skadestånd p.g.a. brott (oredlighet mot borgenärer), p.g.a. överträdelse av aktiebolagslagen (beslut i strid mot vinstsyftet) och/eller – om han varit VD eller styrelseledamot i det överlåtande bolaget – enligt 15 kap. 1 § ABL (skada har tillfogats bolaget). Skulle det mottagande bolaget ha överlätit den återvinningsbara egendomen till A kan enligt 40 a § konkurslagen återvinning i stället ske hos honom (eller hos annan som egendomen överlåtits till). I den mån den oriktiga hyressättningen innefattat (förtäckt) olovlig vinstutdelning (till tredje man) enligt 12 kap. ABL är inte bara det mottagande bolaget utan även A, såsom

medverkande till eller verkställare av beslutet, ansvarig för att återbäring sker till konkursboet.

Exempel 3

Syftet med att prioritera betalningen av bankkrediten antas ha varit att undvika ett personligt borgensansvar i bolagets konkurs. *Bolaget* har inte lidit någon skada genom betalningarna; det är ju skyldigt att betala alla sina skulder, även sådana för vilka säkerhet finns i form av borgen. Däremot kan de övriga borgenärerna ha missgynnats. Om bolaget vid betalningarna var på obestånd kan möjligen ansvar för mannamån mot borgenärer ifrågakomma, 11 kap. 4 § brottsbalken. I så fall skulle ersättning kunna avkrävas bolagets företrädare i form av brottsskadestånd, 2 kap. 4 § skadeståndslagen. En annan möjlighet är att i konkursen söka återvinna beloppet från banken. Sådan talan fördes med framgång i rättsfallet NJA 1978 s. 194. I det fallet hade emellertid beloppet satts in på bolagets checkkonto kort före det bolaget försattes i konkurs. I förevarande exempel gick bolaget först "småningom" i konkurs och checkkrediten hade då successivt blivit betald.

Exempel 4

Avtalet innebär att AB Y köper AB X:s tillgångar till priset av övertagandet av AB X:s skulder (utom till staten), vilket får till följd att AB X kommer att sakna tillgångar men ha en kvarstående skuld till staten.

Om man till en början väl villigt utgår från att transaktionen var av affärsmässig karaktär, så att AB X:s tillgångar var värda ungefär lika mycket som vederlaget, dvs. summan av AB X:s skulder (utom till staten), innebär affären ju inte någon förändring av AB X:s förmögenhetsställning. Det kan förefalla som om transaktionen får den effekten att statens (prioriterade) fordran blir värdelös. Emellertid var den redan tidigare, eftersom AB X:s alla tillgångar var belastade med företagsinteckningar (fordran med företagsinteckningssäkerhet går före skattefordran), varför det är tveksamt om avtalet mellan bolagen kan eller bör angripas. AB Y kan ej gärna klandras för att det inte övertog även skatteskulden; bolaget hade ju då gjort en förlustaffär. Hade åter skatteskulden övertagits i stället för fordringar med *bättre* förmånsrätt kunde kanske mannamånsbrott ha ifrågasatts. Om företagsinteckningarna tillkommit på ett icke invändningsfritt sätt kan bedömningen bli en annan.

Saken ställer sig annorlunda om avtalet *inte* varit affärsmässigt betingat utan syftat till att åstadkomma en förmögenhetsöverföring från AB X till AB Y. I så fall är det i realiteten fråga om en gåva, som i AB X:s konkurs kan bli föremål för återvinning hos AB Y (31 § konkurslagen). Transaktionen kan alternativt uppfattas som en form av vinstutdelning (till tredje man i så fall; AB Y har inte något ägarintresse i AB X), som skall återbäras i den mån reglerna i 12 kap. ABL om högsta tillåtna vinstutdelning överträtts. Om det vid återbäringen uppkommer brist är de som medverkat till avtalet eller till dess verkställande personligen ansvariga för bristen, 12 kap.

5 § andra stycket ABL. Avtalet torde vidare strida mot aktiebolagslagens grundregel att varje bolag skall ha till syfte att uppnå vinst. Enligt 15 kap. 3 § ABL skulle därför aktieägarna i AB X teoretiskt kunna bli skadeståndsskyldiga gentemot såväl konkursboet som skadelidande borgenärer. Styrelseledamöterna och VD i AB X är skadeståndsskyldiga redan enligt 1 § samma kapitel och därför – såvitt avser skadestånd gentemot bolaget – oberoende av om någon aktiebolagsrättslig bestämmelse överträtts.

Några mera bestämda slutsatser om det befintliga regelsystemets räckvidd och användbarhet när det gäller att avkräva tredje man ansvar för ett aktiebolags (skatte)skulder ger den gjorda genomgången naturligtvis inte anledning till. Exempelunderlaget är för ofullständigt och alldeles för litet. Analysen är dessutom mera teoretiskt än praktiskt inriktad. Den utgör likväl en illustration till det förhållandet, att gällande lagstiftning i och för sig tillhandahåller en ansevärd arsenal av regler om annan persons betalningsansvar då ett aktiebolag avhänt sig egendom på alltför oförmånliga villkor eller på annat sätt blivit misskött.

Om det förhåller sig så, att det befintliga regelsystemet inte utnyttjas i den utsträckning som egentligen vore möjlig frågar man sig om anledningen här till. I olika sammanhang, t.ex. vid den av kommittén anordnade hearingen (se bilaga 1), har kommittén stött på uppfattningen att det nuvarande skyddet för borgenärerna i och för sig är ganska gott men att borgenärer och konkursförvaltare i stor utsträckning saknar såväl tillräcklig kunskap om bestämmelsernas användbarhet som vilja att ta erforderliga initiativ. När en konkurs är ett faktum konstaterar borgenärerna ofta utan vidare att de gjort en förlust med det belopp som fordringen motsvarar. Konkursförvaltarena å sin sida är mestadels obenägna att föra talan om återvinning etc. annat än i uppenbara fall. Enligt den refererade uppfattningen skulle därför det redan existerande regelsystemet till skydd för borgenärerna innehålla en stor outnyttjad potential, som det borde vara en angelägen uppgift att på olika sätt söka aktivera.

5.3 Exempel från utlandet

I detta avsnitt beskrivs ett antal i utlandet inträffade fall av ifrågasatt ansvarsgenombrott. Fallen återges inte därför att de skulle vara speciellt representativa för respektive lands rättsordning – i så fall borde de närmast ha kommit med i redogörelsen för utländsk rätt – utan därför att de åskådliggör situationer som i mer eller mindre likartad form kan tänkas uppkomma även i vårt land.

Fall 1. (Norge. NRt 1937 s. 600)

Andresens og Bergens Kreditbank A/S overtog 1921 ett fartyg, som banken hade i pant. Banken ville inte realisera panten förrän fartygspriserna stigit och överlät därför åt en disponentfirma att tillse att fartyget under tiden

kom till användning. Fartyget överläts till ett för ändamålet bildat aktiebolag, i vilket banken ägde alla aktierna. Bolagets angelägenheter skulle ombesörjas av disponentfirman. Firmans chef gjorde sig skyldig till rättsstridig handling, för vilket aktiebolaget blev skadeståndsskyldigt. Skadelidande parter gjorde gällande att även banken var ersättningsansvarig och hade därutinnan framgång i Höyesterett. Domen upptog bland annat följande motivering: "— — — banken är ansvarig för de av bolaget och disponentfirman i bankens intresse vidtagna transaktionerna, vilka banken finansierade utan förbehåll. Bolaget var bankens egen skapelse och banken var både reellt och formellt allenarådande över bolagets angelägenheter. Bolagets ledning handhades av bankens befullmäktigade ombud och denne agerade utslutande i kraft av det generella uppdrag banken givit honom."

Kommentar: Aktieägaren/banken fick finna sig i att ansvarsgenombrott statuerades. Bolaget hade knappast något självständigt affärsmässigt syfte. Enda anledningen till bolagsbildningen var ju att kunna överföra ägandet av fartyget till ett aktiebolag. Bolagets förvaltning var också osjälvständig, eftersom dess ledning utgjordes av en person, vars göranden banken hade full kontroll över. Det förefaller vidare som om verksamheten i bolaget inte finansierades på normalt sätt utan vid behov genom penningtillskott från ägaren. — Utgången i målet har kritiserats av en norsk rättslär (professor M.H. Andenaes. Se *Forhandlingerne ved Det 30. nordiske juristmøtet 1984, Del II, s. 187*), som gjort gällande att domstolen borde ha hållit fast vid principen att ett aktiebolags ledning skall anses agera på bolagets och inte på aktieägarens vägnar.

Fall 2. (Norge. NRt 1975 s. 198)

Ett aktiebolag ägdes av ett holdingbolag, som i sin tur ägdes av tre bröder. Bröderna utgjorde tillika styrelse och innehade alla ledande ställningar i det förstnämnda bolaget. Blott någon vecka efter det att bolaget beställt och på kredit erhållit ett värdefullt varuparti, begärde bolaget ackordsförhandling. Ackord kom ej till stånd och bolaget försattes i konkurs. Leverantören yrkade att de tre bröderna skulle åläggas personligt betalningsansvar för varuleveransen. Hans talan ogillades av byretten och lagmansretten. I Höyesterett blev utgången den motsatta. Förstevoterande domaren, med vilken de övriga förklarade sig eniga, uttalade att bröderna vid beställningstillfället hade vetskap om de förhållanden, som ledde till att de kort tid därefter begärde ackordsförhandling. Domaren fortsatte: "De burde ha vaert klar over at det ikke var noe begrunnet håp om å unngå akkord eller konkurs, og de burde således ha forstått at selskapet ikke ville kunne betale kjøpesummen for varepartiet ved forfall. Når brødrene — — — under disse omstendigheter lot selskapet kjøpe et stort vareparti på kreditt, utviste de en slik uaktsomhet at det må medføre erstatningsansvar overfor selgeren."

Kommentar: Bolagets ledare — som via holdingbolaget tillika ägde aktierna i bolaget — gjordes personligen ansvariga för förbindelser som de ådrog bolaget vid en tidpunkt då de borde ha förstått att bolaget inte skulle ha

någon möjlighet att betala. Överfört till svenska förhållanden är det väl inte otänkbart att personligt ansvar kunnat inträda redan på grund av 13 kap. 2 § ABL, som stadgar ansvar för aktieägare och andra som låter bolagets verksamhet fortgå efter det att likvidationsplikt inträtt på grund av förbrukat aktiekapital. – Framstod det redan från början som helt klart att bolaget inte skulle kunna betala för leveransen, torde ansvar för bedrägeri samt skadestånd på grund av brott kunna ifrågakomma.

Fall 3. (Danmark. UfR 1978 s. 880)

Ett aktiebolag, *A/S Inka-Print*, som bedrev fabrikationsverksamhet i textilbranschen, råkade 1968/69 i betalningssvårigheter. I avsikt att rädda bolaget bildade en av bolagets största borgenärer – ett engelskt finansieringsbolag – ett nytt danskt aktiebolag, *Inka-Print International A/S*, med ett aktiekapital om 10 000 DKr, genom vilket bolag den fortsatta finansieringen av *Inka-Print* skulle ombesörjas. Samtidigt försäkrade sig det engelska bolaget om aktiemajoriteten i *Inka-Print*. Ett samarbetsavtal ingicks, enligt vilket *Inka-Print* skulle utföra lönearbete (textilfabrikation) åt *International*, som skulle leverera det för lönearbetet erforderliga materialet samt sälja de färdigtillverkade varorna. Som vederlag för lönearbetet skulle *Inka-Print* tillgodoräknas försäljningspriset med avdrag för råvarornas inköpspris jämte ytterligare avdrag med viss procent av försäljningspriset. *Inka-Print* skulle stå risken för eventuella försäljningsförluster. År 1976 trädde *Inka-Print* i likvidation. *International* hävdade separationsrätt till viss egendom i *Inka-Prints* bo.

Sjö- och Handelsrätten (majoriteten) uttalade: *Internationals* ekonomi styrdes från det engelska bolaget, som beviljade alla större utbetalningar och som ägde alla aktierna i *International*. *International* hade ingen självständig funktion, allt utfördes efter det engelska bolagets direktiv. Det engelska bolaget och *International* var inte normala handelspartner, som levererade varor för bearbetning och återlämnade dem för försäljning; *International* var personal- och kontorsmässigt närmast identiskt med *Inka-Print*, och det engelska bolaget var ett rent finansieringsföretag. Avsikten med det uppbyggda systemet har således uteslutande varit att uppnå en särställning i förhållande till andra borgenärer. – *Internationals* yrkande om separationsrätt förklarades härefter icke kunna bifallas.

Höjesteret stadfäste domen och uttalade: Ändamålet med det 1969 gjorda arrangemanget har endast varit att säkra det engelska bolagets tillgodohavanden, och *International* har inte utövat någon verksamhet vare sig med avseende på köp av råvaror eller försäljning av färdigvarorna, vilka såldes för *Inka-Prints* räkning och på det bolagets risk. Under dessa omständigheter har det icke genom samarbetsavtalet uppkommit någon rätt för *International*, som kan medföra separationsställning.

Kommentar: Ansvar inträdde här på så sätt att det ena dotterbolaget förvägrades den separationsrätt det normalt skulle haft i det andra dotterbolagets bo. Det gemensamma moderbolaget åsamkades härigenom samma ekonomiska belastning som om det på grund av ansvarsgenombrott måst

tillskjuta ett belopp, motsvarande separationsegendomens värde, till likvidationsbolaget. – En omständighet av betydelse för utgången av målet var att International saknade självständigt affärsmässigt syfte. Avsikten med bildandet av International var ju inte att bolaget skulle bedriva vinstgivande rörelse utan att det skulle begagnas som ett medel för att skydda de fordringar som moderbolaget hade i Inka-Print.

Fall 4. (Danmark. UfR 1980 s. 806)

Ett aktiebolag bedrev verksamhet i tre fabriker, med tillverkning av bland annat kyl- och frysmaskiner. Bolaget hade omkring 300 anställda och ägdes till största delen av en person, som tillika var bolagets verkställande direktör. År 1975 stiftade bolaget två dotterbolag, vardera med ett aktiekapital å 100 000 DKr. Kort tid efter dotterbolagens bildande utlånades aktiekapitalen till moderbolaget. Med få undantag blev de anställda i moderbolagen överförda till dotterbolagen, så att de som var sysselsatta med produktion och bokföring anställdes i det ena dotterbolaget medan personalen vid försäljningsavdelningen överfördes till det andra. År 1978 försattes moderbolaget i konkurs och samma år trädde dotterbolagen i likvidation. Likvidatorn i ett av dotterbolagen lät i moderbolagets konkurs bevaka prioriterade lönefordringar för omkring fyra miljoner DKr, oaktat fordringarna grundade sig på anställningar i dotterbolaget.

Till stöd för sin talan anförde dotterbolagets likvidator bland annat: Mellan bolagen fanns en sådan identitet, att de lönekrav som hade förmånsrätt i dotterbolaget, med samma anspråk på förmånsrätt borde kunna riktas mot moderbolaget. Dotterbolaget bildades uteslutande för att undgå löntagarrepresentation i moderbolagets styrelse. Det rörde sig om en formell bolagskonstruktion, som aldrig hade något reellt innehåll bortsett från nyssnämnda syfte. Aktiekapitalet utlånades genast till moderbolaget, som också stod för utbetalningarna av de anställdas löner. Enär dotterbolagets enda tillgång utgjordes av en fordran å moderbolaget, har de flesta – men inte alla – lönekraven tills vidare täckts av lönegaranti.

Moderbolagets konkursbo bestred bevakningen, såvitt avsåg att lönefordringarna skulle kunna göras gällande med förmånsrätt, samt anförde: Alla formella regler har iakttagits från dotterbolagets stiftande och framåt, varför det inte i en konkurssituation finns anledning att bryta igenom den företagna bolagsuppbyggnaden. Bildandet av dotterbolaget kom till stånd efter omsorgsfulla överväganden och föregicks av information till de anställda. Dotterbolaget tillkom inte med den senare inträffade konkursen i sikte och det föreligger inte något extraordinärt eller culpöst förhållande, vilket måste vara en förutsättning för att en formellt oklanderlig bolagsbildning skall underkännas. Det är fråga om en konflikt mellan två borge-närsgupper – de oprivilegierade fordringsägarna i moderbolaget och de privilegierade i dotterbolaget – där hänsynen till de oprivilegierade fordringsägarna måste väga tungt. Avgörande betydelse bör tillmätas det faktum att de privilegierade kände till bolagsuppbyggnaden och att de var

anställda i dotterbolaget under det att de oprivilegierade fordringsägarna i moderbolaget hade måst utgå från att det i moderbolaget, i enlighet med vad som framgick av bolagets räkenskaper, fanns endast ett fåtal anställda och därmed små privilegierade krav.

Det upplystes att, för det fall att löneanspråken skulle tillåtas få prioriterad ställning i moderbolagets konkurs, utdelningsprocenten för de oprioriterade fordringarna skulle sjunka från 40 till 32.

Vestre landsret godkände lönefordringarna som prioriterade på följande skäl: "Aktierne i det indstaevnte selskab har siden dettes stiftelse vaeret ejet af moderselskabet, og aktiekapitalen blev straks udlånt til dette. Datterselskabet har således ikke haft nogen kapital till rådighed. Datterselskabet og moderselskabet har haft samme overordnede ledelse, og det må -- -- antages, at bestyrelsen for datterselskabet reelt ikke har haft selvstaendig beslutningsmyndighed. Datterselskabet har ikke vaeret selvstaendig moms-registreret, og de to selskaber har vaeret sambeskattet. Datterselskabet, der har overtaget så godt som hele moderselskabets medarbejderstab på produktionssiden, har alene fungeret som mellemed ved udbetaling af lønninger til de ansatte. -- Herefter findes der at have foreligget et sådant sammenfald mellem de to selskaber, at datterselskabets medarbejdere ikke bør være afskåret fra at anmelde deres lønkrav i moderselskabets konkursbo."

Kommentar: Aktieägaren/moderbolaget tvingades svara för dotterbolagets förpliktelser, trots att något lagligt stöd härför egentligen inte fanns. De omständigheter som fick motivera ansvarsgenombrottet utgjordes -- förutom av visst beskattningsmässigt samband -- av att dotterbolaget icke haft något eget kapital att förfoga över, att dotterbolaget i verkligheten saknat självständig förvaltning samt att det inte heller haft något självständigt syfte, eftersom det fungerat uteslutande som ett mellanled vid löneutbetalningarna.

Fall 5. (USA. Luckenbach S.S. Co. v. W.R. Grace & Co.)

Luckenbach Co var ett stort rederiaktiebolag med ett aktiekapital uppgående till 800 000 dollar. Nästan alla aktierna ägdes av privatpersonen Edgar Luckenbach. Denne bildade ett nytt bolag, Luckenbach Steamship Co, med ett aktiekapital på endast 10 000 dollar. Även i detta bolag innehade Edgar Luckenbach aktiemajoriteten. De båda bolagen ingick härefter ett avtal, enligt vilket det nya bolaget fick hyra åtta fartyg av Luckenbach Co. Det nya bolaget åtog sig en befraktning för tredje man, bröt fraktavtalet och ådrog sig härigenom ett skadestånd, som vida översteg bolagets betalningsförmåga. I påföljande domstolsprocess ålades Luckenbach Co att svara för det nybildade bolagets skadeståndsskyldighet. Domstolen uttala- de: "-- -- for all practical purposes the two concerns are one, and it would be unconscionable to allow the owner of this fleet of steamers, worth millions of dollars, to escape liability because it had turned them over a year before to a USD 10 000 corporation, which is simply itself in another form."

Kommentar: Händelserna inträffade redan på 1910-talet. De båda bolagen var systerbolag. Det ena bolaget tvingades svara för det andras förpliktelser. Realiter torde de ekonomiska konsekvenserna härav ha blivit desamma om i stället aktieägaren, utan omgång via det andra systerbolaget, på grund av ansvarsgenombrott fått betala direkt till den skadeståndsberättigade. Vad som förmådde domstolen att frångå principen om varje bolags rättsliga autonomi synes ha varit en kombination av det nära sambandet mellan bolagen samt underkapitalisering hos det skadeståndsskyldiga bolaget.

Fall 6. (USA. Mull v. Colt Co.)

En och samma personkrets ägde 100 "tvåbilstaxibolag" i staden New York. Avsikten med att ha taxirörelsen uppdelad på så många små bolag var, enligt vad en domstol senare konstaterade, att ägarna skulle undgå det finansiella ansvar som normalt är förenat med bedrivandet av en stor taxirörelse i ett storstadsområde. Varje bolag hade tecknat minsta möjliga, av lagen tillåtna skadeförsäkring. När så en trafikolycka med åtföljande personskada inträffade, för vilken ett av bolagen var ansvarigt, räckte varken försäkringen eller bolagets egna resurser till. Den skadelidande begärde då att aktieägarna skulle tillskjuta vad som fattades. Domstolen fann med beklagande att någon rättslig möjlighet att bifalla den skadelidandes krav inte fanns samt anmärkte att om så ändå skedde, detta skulle "åstadkomma kaos".

Kommentar: Liksom i föregående fall var det – enligt i Sverige bruklig terminologi – fråga om en sidoordnad koncern, men här med helt andra förtecken. Fallet erbjuder argument både för och emot ansvarsgenombrott. Å ena sidan kan man hävda att ett i system satt riskbegränsande arrangemang med en stor mängd separata bolag innebär ett slags missbruk av aktiebolagskonstruktionen som ekonomisk verksamhetsform. Å andra sidan kan man fråga sig vad det finns för anledning att låta den skadeståndsberättigades möjligheter att få ersättning bli beroende av det från hans synpunkt slumpartade förhållandet att det skadevällande bolagets ägare råkar ha ytterligare tillgångar.

Det skulle också kunna hävdas att inskränkningar i rätten att driva verksamhet i flera bolag är att föredra framför att i efterhand statuera ansvarsgenombrott. – En sak för sig är att om samma situation uppkommit här i landet, trafikförsäkringssystemet förmodligen skulle gjort frågan om ansvarsgenombrott överflödig.

Fall 7. (USA. Minton v. Cavaney)

Ett aktiebolag, som mot avgift upplät en simbassäng åt allmänheten, blev skadeståndsskyldigt med anledning av en besökares död. Simbassängen var leasad och bolaget saknade praktiskt taget tillgångar. Aktiekapitalet hade aldrig inbetalats. Ägaren påstods vara personligen ansvarig för att skadeståndet erlades. Detta vann en domstols gillande. I domskälen angavs bland

annat att inga ansträngningar gjorts för att förse bolaget med ett adekvat kapital.

Kommentar: Fallet har sitt intresse som exempel på ansvarsgenombrott då den ekonomiska basen för ett bolags verksamhet varit i det närmaste obefintlig. Om fallet inträffat här i landet hade – eftersom registrering ej fått ske förrän aktiekapitalet inbetalats – personligt ansvar kunnat utkrävas redan med stöd av 2 kap. 13 § ABL.

Fall 8. (USA. Edwards Company, Inc. v. Monogram Industries, Inc.)

Aktiebolaget Monogram bildade Entronic Company, som var ett så kallat limited partnership. Denna bolagsform motsvarar ungefär ett svenskt kommanditbolag. Som enda fullt ansvarig delägare i Entronic insattes ett av Monogram för ändamålet bildat och av Monogram helägt dotteraktiebolag, Monotronics Inc. Entronic kom på obestånd och inställde betalningarna. Den fullt ansvarige delägaren, Monotronics, saknade medel att täcka förlusterna. En av Entronics leverantörer, som sålunda inte kunde utfå sin fordran, stämde då Monotronics ägare, det solventa moderbolaget Monogram, med yrkande om betalning på grund av ansvarsgenombrott.

Leverantörens talan bifölls i en domstol på den grund att dotterbolaget inte haft någon självständig existens. Domstolen förklarade att det väl kunde tänkas ha funnits en affärsmässigt rimlig anledning för moderbolaget att bevaka sitt intresse i Entronics genom ett ansvarigt dotterbolag men att felet, som borde medföra ansvarsgenombrott, varit att moderbolaget inte givit dotterbolaget någon egen verksamhet. Till stöd för sistnämnda påstående anförde domstolen, jämte annat, att alla bolagsfunktionärer i dotterbolaget tillhört moderbolagets ledning, att dotterbolaget inte haft några anställda, inte något kontorsutrymme och inte ens någon egen telefon, att finansieringen av dotterbolaget fortlöpande ombesörjts genom penningöverföringar från moderbolaget samt att dotterbolagets ursprungliga aktiekapital begagnats endast för moderbolagets ändamål.

Kommentar: Monotronics enda funktion var tydligen att stå som ansvarig delägare i Entronics. Rättsfallet påminner mycket om ett i Sverige inträffat fall, som beskrivits i redovisningen av kommitténs hearing (deltagarnas exempel nr 1). Som framgår av hearingredovisningen har i det fallet i ett sakkunnigutlåtande uttryckts uppfattningen att ansvarsgenombrott vore i hög grad motiverat.

I USA är de regler som begränsar ägares och bolagsledningars handlingsfrihet vad gäller vinstutdelning, aktieägarlån och annat ganska liberala, något som brukar anges som förklaring till den förhållandevis stora benägenheten att statuera ansvarsgenombrott. Om förevarande fall inträffat här i landet hade det varit naturligt att först undersöka om avsaknaden av kapitalbildning i dotterbolaget berott på att det aktiebolagsrättsliga regelsystemet överträtts. Om det då visat sig exempelvis att dotterbolaget utgivit koncernbidrag till moderbolaget i en omfattning som överskridit gränsen för

tillåten vinstutdelning enligt 12 kap. 2 § ABL är ju moderbolaget återbetalningsskyldigt enligt 12 kap. 5 § ABL. Skulle det framkomma att dotterbolaget underlåtit att kvittera ut vinster, som uppkommit i kommanditbolaget och som dotterbolaget varit berättigat till, samt att vinstandelarna i stället tillgodoförts moderbolaget, som strängt taget inte haft med kommanditbolaget att skaffa, är det väl inte helt uteslutet att moderbolaget kan bli skadeståndsskyldigt enligt 15 kap. 3 § ABL gentemot dotterbolagets borgenärer. Grunden härför skulle i så fall vara att dotterbolaget agerat i strid mot aktiebolagslagen genom att inte bedriva sin verksamhet i (eget) vinstsyfte, varigenom borgenärerna lidit skada, samt att moderbolaget i egenskap av aktieägare medverkat härtill.

Fall 9. (USA. Amoco Cadiz-fallet)

Standard Oil Company är moderbolag i en multinationell koncern, vars verksamhet är uppdelad på en mängd dotter- och dotterdotterbolag. Ett sådant bolag, Amoco Transport Company, ägde ett oljetransportfartyg (Amoco Cadiz). Under en transport uppkom ett oljeutsläpp av förödande omfattning. Amoco Transport var skadeståndsskyldigt men ersättningsanspråken var så stora att bolaget inte hade någon möjlighet att betala. De skadeståndsberättigade begärde att moderbolaget skulle svara för vad som fattades.

Under rättegången framkom att Amoco Transport köpt fartyget av ett annat dotterbolag efter beslut härom av moderbolaget. Finansieringen av fartyget hade inte ombesörjts av Amoco Transport utan av ännu ett annat dotterbolag. Det påvisades att det rädde ett nära samband såväl personellt som finansiellt mellan Amoco Transport och andra dotterbolag som på olika sätt haft att göra med det katastrofdrabbade fartyget. Över huvud taget hade moderbolaget utövat ett starkt dominerande och kontrollerande inflytande över dotterbolagen. Domstolen fann att moderbolaget hade utövat sådan kontroll över Amoco Transport, att detta bolag fick anses ha utgjort blott ett instrument för moderbolaget i dess verksamhet, och statuerade ansvarsgenombrott.

Kommentar: I företag, som ägnar sig åt riskfylld hantering, är det inte förvånande att man försöker få en ökad riskspridning genom att dela upp verksamheten på flera enheter, som rättsligt sett är självständiga. I förevarande fall underkände en amerikansk domstol (i första instans; målet är ej slutligt avgjort) ett sådant arrangemang. Man vågar nog påstå att en liknande utgång knappast varit möjlig om målet skulle bedömts enligt gällande svensk lag. – Vad man i sammanhanget kan konstatera är att det för frågan om behovet av ansvarsgenombrott inte spelat nämnvärd roll om dotterbolaget var eller inte var tillfredsställande kapitaliserat, eftersom skadeståndet var så överväldigande stort att brist uppkommit under alla förhållanden. Det torde också vara tveksamt om det hade varit möjligt att teckna försäkringar som hade täckt mer än en mindre del av skadeståndet. Ett annat fall av ifrågasatt ansvarsgenombrott för skadestånd i kolossalformat (med

anledning av den stora gasolyckan i Indien 1984) är omnämnt i översikten av amerikansk rätt.

5.4 BRÅ:s undersökningar av företagskonkurser m.m.

Brottsförebyggande rådet presenterade 1985 en studie rörande företagskonkurser och ekonomisk brottslighet (Rapport 1985:1). Undersökningen baserades på ett slumpmässigt urval av 200 under 1982 och 1983 konkursförsatta företag, flertalet bedrivna i aktiebolagsform. Resultatet av undersökningen kan i vissa delar belysa frågan om behovet av ansvarsgenombrott.¹

Sammanställd med tidigare undersökningsresultat ger BRÅ-rapporten vid handen att obetalda skatter, som på 1970-talet utgjorde en dominerande skuldpost i flertalet konkurser, med tiden kommit att utgöra en allt mindre andel av skulderna. I de konkurser, som inträffade 1983, uppgick sålunda skatteskulderna till endast en femtedel av den totala skuldsumman medan enskildas fordringar svarade för återstoden. Någon helt säker förklaring till denna utveckling säger sig studiens författare inte kunna ge men förmodar att en bidragande faktor varit att myndighetskontrollen skärpts under senare år och att företagen därför blivit mindre benägna att skuldsätta sig hos det allmänna. I anslutning till konstaterandet av de enskilda skuldernas relativa ökning sägs vidare:

”Häri ingår såväl bankers m.fl. fordringar med förmånsrätt som oprioriterade leverantörsfordringar o.l. Till detta kan fogas kommentaren att det i många fall står klart att även om en bank kunnat åberopa förmånsrätt har man inte haft täckning i t.ex. företagsinteckningsegendom eller fast egendom. Det kan antas att banker och andra större kreditgivare har haft säkerhet i form av borgen eller annan tredjemanssäkerhet i många fall. Men ofta framgår det att kreditgivarna mer eller mindre affärsmässigt tagit en kreditrisk som lett till avsevärda förluster.”

I ett avsnitt har BRÅ-rapportens upphovsmän försökt analysera de faktorer som legat bakom konkurserna:

”Ett — — kriterium som kan betecknas som en gemensam nämnare för många konkurser är vad som kallats *ej vinstföresättning*. Det är i själva verket påfallande ofta som denna orsak till konkursernas uppkomst kan iakttagas. Med detta begrepp avses att branschförhållandena varit sådana att det från början måste ha varit åtminstone sannolikt att gäldenären skulle få svårt att klara sig. Men häri innefattas även att man kan ha drivit en verksamhet som till en början givit vinst. Föresättningarna för verksamheten har dock ändrats t.ex. på grund av att en leverantör eller kund brutit kontakterna med konkursföretaget. Det inträffar också ofta att ett nytt

¹Statens industriverk har senare i Konkursutredningen, SIND 1985:7, redovisat en brett upplagd analys av konkursorsaker. Analysen, som delvis är baserad på samma urval av företag som ingår i BRÅ-studien, kan i sågas i stort sett bekräfta riktigheten av de slutsatser som BRÅ kommit fram till.

företag konkurrerat ut det bolag e.d. som sedan gått i konkurs. I vissa fall iakttas att den vara som producerats inte längre kunnat säljas. Efterfrågan har minskat därför att en annan och bättre produkt kommit ut i marknaden etc. Med termen betecknas också de fall där man rimligen från början saknat en vettig planering – sålunda inte endast de fall där man etablerat sig i hård konkurrens.

Kriteriet *ej kapital* kan ibland ligga nära de bristande vinstförutsättningararna men har använts för att beskriva de konkurser vari det tydligt kan konstateras att det brustit i finansieringen. Företaget har t.ex. av allt att döma saknat de medel som bort finnas som rörelsekapital och bas för verksamheten. Detta kriterium är särskilt tydligt i fråga om vissa aktiebolagskonkurser. Utredningarna visar ibland att aktiekapital funnits endast 'på papperet'. Ett exempel är att man skaffat bankintyg för att få registrering av bolaget varpå aktiekapitalet omedelbart tagits ut av bolagets ägare. Utredningarna beträffande vissa fåmansföretag i övrigt visar ofta att man satt igång med försäljning eller tillverkning utan att det över huvud taget funnits några pengar 'i kassan' och att man sålunda helt byggt på enskilda skulder och redan från starten släpat efter med betalningar av korta skulder. Redovisningen under de båda rubrikerna *ej vinstförutsättningar* och *ej kapital* ger anledning till reflexionen att det många gånger synes brista i ekonomisk planering och redovisning och att många företagare synes börja en rörelse utan att ha särskilt stora kunskaper eller förutsättningar i övrigt att lyckas.

Det iakttas ofta att en eller flera personer satt igång en verksamhet utan att ha elementära kunskaper om branschen eller företagandets ekonomiska villkor över huvud taget. Dessa fall har utmärkts med kriteriet *ej företagskunnig*. Man kan iakttä att dessa företagare – ibland på grund av att det saknats arbetstillfällen – letts in i en situation som blivit ohållbar på grund av deras bristande kunskaper. Det är inte sällan som dessa småföretagare gör sig skyldiga till bokföringsbrott helt enkelt därför att de av allt att döma inte känt till sina skyldigheter i fråga om bokföring och redovisning. I några fall kan man se hur det allmänna bidragit till att sätta igång verksamheten genom att lämna lån och ställa lokal till förfogande."

I rapporten konstateras vidare att i de flesta fall, där brott förekommit, konkursen *inte* ingått som en integrerad del i det otillåtna förfarandet och att den konkursansvarige inte haft något att vinna på själva konkursen vare sig juridiskt eller socialt.

Av det granskade materialet om 200 företagskonkurser avsåg 115 aktiebolagskonkurser. I mer än varannan sådan konkurs fanns det, enligt BRÅ-rapporten, tecken som tydde på att aktiekapitalet gått förlorat och att likvidationsplikt inträtt långt före konkursbeslutet. Det hade i några fall förekommit att aktiekapitalet i bokföringen upprätthållits med konstlade medel, exempelvis genom att fiktiva värden i form av organisationskostnader och liknande bokförts såsom verkliga eller genom att vederbörliga avskrivningar underlåtits. I ett stort antal fall kunde en närmare utredning antagas ha klarlagt att likvidationsplikt inträtt i ett tidigt skede. Det hade

därför kunnat finnas anledning för berörda borgenärer att med stöd av 13 kap. 2 § fjärde stycket ABL föra talan mot styrelseledamöter och andra om personligt betalningsansvar. Emellertid visade det sig att borgenärerna i utpräglad grad hade saknat intresse av att få saken utredd. I endast två fall hade talan om personligt ansvar på angiven grund förts vid domstol.

Talan om återvinning enligt konkurslagen, som i första hand ankommer på förvaltaren, hade i enstaka fall väckts vid domstol. Härtill kom ett antal fall då uppgörelse om återvinning träffats "under hand". I åtskilliga fall då återvinningsgrund kunnat misstänkas hade emellertid någon utredning alls ej kommit till stånd. Anledningen härtill anges i rapporten vara att konkursförvaltare i allmänhet är mycket försiktiga i sina bedömningar och inte gärna riskerar en osäker process, som kan komma att belasta boet med rättegångskostnader. Borgenärerna – staten ej undantagen – å sin sida förhöll sig vanligen passiva och det förekom aldrig att en borgenär begagnade sig av sin subsidiära rätt att på egen hand föra talan om återvinning. Inte heller tillsynsmyndigheterna hade i nämnvärd omfattning verkat för att utreda förutsättningarna för återvinning. – Iakttagelserna står i god överensstämmelse med slutsatser i BRÅ:s PM 1982:5, enligt vilka det regelsystem som finns inte fungerar så väl i praktiken.

Reglerna om återbäring av olovligt utdelad vinst (12 kap. ABL) och om skadestånd (15 kap.) omnämns i BRÅ-rapporten men kom, såvitt framgår av densamma, över huvud taget ej på tal i de inträffade aktiebolagskonkurrenserna.

Såvitt är av intresse för bedömningen i stort av behovet av ansvarsgenombrott kan resultatet av BRÅ-rapporten sammanfattas på följande sätt. De största förlusterna vid företagskonkurser åsamkas numera inte staten utan leverantörer och andra enskilda borgenärer. De flesta företagskonkurser är föranledda av ekonomiskt lättsinne, bristande företagskunnande och etablering i ekonomiskt ogynnsamma branscher. Inte ens när brott föreligger i anslutning till konkursen är det vanligt att konkursen ingår som en integrerad del i ett brottsligt förfarande. Det är mindre vanligt att de som medverkat till en konkurs haft någon ekonomisk vinning härav. De möjligheter att återföra egendom till konkursboet och borgenärerna, som anvisas i konkurslagen och aktiebolagslagen, utnyttjas i betydligt mindre omfattning än vad som behöver vara fallet.

5.5 Kommitténs överväganden

5.5.1 Vem behöver ansvarsgenombrott?

Ett aktiebolags borgenärer utgör inte någon homogen grupp. *De stora kreditgivarna* – till vilka banker och huvudleverantörer räknas – får förutsättas bevilja sina krediter på grundval av en ingående analys av bolagets ekonomi och av verksamhetens framtidsutsikter. Bedömningen kan leda fram till att kreditgivaren fordrar realsäkerhet eller borgensåtagande av

ägarna eller av annat bolag inom samma intressesfär. Om kreditgivaren avstår från sådan säkerhet får detta betraktas som en ordinär affärsmässig risktagning. Det bör typiskt sett inte föreligga något stort behov av att tillerkänna denna borgenärskategori möjlighet till ansvarsgenombrott.

Läget är annorlunda för de borgenärer, vilkas fordringar uppkommit som led i löpande affärstransaktioner. För exempelvis *småleverantörer*, *updragstagare* eller *kunder*, som erlagt förskott eller som har konsumenträttsliga anspråk, ställer det sig sällan praktiskt möjligt att införskaffa kreditupplysning på bolaget och granska bokslut eller liknande. De har av konkurrens- och effektivitetsskäl i realiteten knappast någon möjlighet att välja affärspartner med hänsyn till vederbörandes ekonomiska ställning. De kan dessutom bara undantagsvis påräkna någon utdelning för sina fordringar i en konkurssituation. Det vill därför synas som om denna borgenärsgrupp skulle ha ett jämförelsevis stort behov av rättsskydd.

Bland ett bolags borgenärer intar *stat och kommun* en särställning, inte minst genom storleken av de sammanlagda fordringsbeloppen och genom de begränsade möjligheter jämfört med andra kreditgivare som det allmänna har att förhindra oönskad långivning. Å andra sidan har staten favören av att enligt särskilda bestämmelser i uppbördslagen och andra författningar kunna utkräva ett personligt ansvar av ett aktiebolags företrädare. Enligt brottsförebyggande rådets förut refererade rapport 1985:1 uppgick det allmännas fordringar på skatter och avgifter i år 1983 inträffade företagskonkurser till omkring en femtedel av den totala skuldsumman, en andel som får sägas vara mindre än vad man nog i allmänhet föreställt sig. I absoluta tal är skattefordringarna naturligtvis alltjämt mycket betydande. En förklaring till den relativa minskningen av skattefordringarna visavi enskilda skulder är, enligt vad som antyds i rapporten, att myndigheternas kontrollverksamhet skärpts på senare år. Säkerligen hör problemet med utebliven betalning för skatt till stor del samman med effektiviteten i själva indrivningsförfarandet. Ett par av finansdepartementet tillsatta utredningar (USS samt skatteindrivningsutredningen) har också sedan lång tid från olika utgångspunkter varit sysselsatta med detta problem. Under alla förhållanden torde ett möjliggörande för staten att föra talan om ansvarsgenombrott få en marginell betydelse när det gäller att tillvarata det allmännas anspråk på betalning för skatter och avgifter.

De *löntagare* som inte är i lagens mening närstående till aktiebolaget/arbetsgivaren torde på grund av den statliga lönegarantin mera sällan gå miste om ersättning för utfört arbete i händelse av bolagets konkurs. För denna borgenärsgrupp är därför behovet av ansvarsgenombrottsregler föga framträdande. Ett sådant behov kan dock undantagsvis tänkas föreligga (jfr avsnitt 5.3, exempel 4).

En speciell borgenärskategori utgörs av personer, vilkas fordringar uppkommit i *utomobligatoriska förhållanden*. Det handlar här om personer som utan eget val blivit borgenärer i förhållande till bolaget. Det kan, såsom i rättsfallet NJA 1947 s. 647, gälla en fastighetsägare som fått sin fastighet skadad till följd av bolagets verksamhet. Det kan vara fråga om en konsu-

ment som skadats av en av bolaget tillhandahållen farlig produkt eller det kan såsom i det förut beskrivna Amoco Cadiz-fallet röra sig om väldiga anspråk på ersättning för miljöskador. Det vill förefalla som om denna mycket heterogena grupp av borgenärer har ett ännu större behov av ökat skydd för sina anspråk än de fordringsägare, vilka åtminstone teoretiskt genom förutseende kan gardera sig mot förluster. Det skydd som skulle kunna uppnås genom regler om ansvarsgenombrott skulle emellertid bli ganska slumpartat till sin verkan, helt beroende som det ju skulle vara av ägarnas betalningsförmåga då bolagets egna resurser inte förslår. Någon ökad rättvisa mellan de av skador oförskyllt drabbade skulle det i vart fall inte bli tal om. Om man av rättspolitiska skäl vill åstadkomma en allmänare säkerhet för skadelidande i utomkontraktuella förhållanden, finns andra åtgärder som är mera ändamålsenliga. Dessa skulle kunna bestå i föreskrifter – för alla näringsidkare – om adekvata kapitalresurser eller om ställande av säkerhet såsom villkor för att driva särskilt riskfylld verksamhet, i regler om obligatorisk skadeförsäkring vid sådan verksamhet eller i förebyggande åtgärder av annat slag, såsom strängare koncessionskrav vid miljöfarlig verksamhet, effektivare förbudsregler och dylikt.

5.5.2 Bör rättsregler om ansvarsgenombrott lagfästas?

Under den riksdagsbehandling hösten 1982 som resulterade i en begäran om att frågan om ansvarsgenombrott skulle utredas framhöll lagutskottet som ett särskilt skäl härför att rättsläget på området var oklart. Utskottets argument är tungt vägande. Ett klagörande i lag av att ansvarsgenombrott under särskilda omständigheter kan ske samt en precisering av vilka omständigheter som i sådana fall måste föreligga är ej endast till gagn för rättstillämpningen utan är i lika hög grad en rättssäkerhetsfråga.

Samtidigt bör man vara klar över att ett lagfästande av ansvarsgenombrott som sådant kan stimulera till ökat processande och göra domstolarna mera benägna än hittills att döma till ansvarsgenombrott. Det finns dock knappast någon anledning att beklaga detta. Ett lagfästande som skulle göra möjligheten till ansvarsgenombrott mera allmänt känd kan också antagas få en viss preventiv effekt därigenom att aktieägare och bolagsledningar i tveksamma fall kan komma att iaktta särskild försiktighet när det gäller åtgärder som är till skada för borgenärerna. Detta är ett icke oviktigt skäl för en reglering i lag.

5.5.3 Principiellt ställningstagande i frågan om behovet av regler om ansvarsgenombrott

I det föregående har givits åtskilliga exempel från det aktiebolagsrättsliga området på att borgenärernas intressen har blivit åsidosatta på ett icke godtagbart sätt. Framställningen visar också att ett sådant åsidosättande förekommer i avsevärd omfattning och ibland ingår som ett led i ekonomisk brottslighet. Kommitténs undersökning bekräftar den uppfattning som kommit till uttryck i kommittédirektiven, nämligen att illojala eller rent

olagliga förfaranden i vissa fall kommit att drabba aktiebolagens borgenärer i en utsträckning som inte bör accepteras.

Behovet av åtgärder för att stärka skyddet för aktiebolagens borgenärer är således oomtvistligt. Detta konstaterande kan emellertid inte utgöra annat än en utgångspunkt för bedömningen av behovet av regler om *ansvarsgenombrott*. Behovet härav måste nämligen, som kommittén redan i inledningen till detta kapitel berört, ses mot bakgrund av de medel att komma åt borgenärsskadliga förfaranden som gällande lagstiftning erbjuder. Möjligheten av lagändringar inom ramen för det ordinära borgenärsskyddssystemet måste också beaktas. Kommittén föreslår några sådana ändringar beträffande reglerna om likvidation av aktiebolag och påföljder vid underlåtenhet att inge årsredovisning, se kap. 10.

Vill man försöka renodla problemställningen och föra åt sidan sådana situationer i vilka befintlig lagstiftning erbjuder ett tillräckligt skydd för borgenärerna är det naturligt att börja med *fall där tillgångar har frångått bolaget*. Där detta har skett på ett sätt som inneburit skada för bolaget och därmed för borgenärerna bör tillåtligheten av transaktionerna prövas med tillämpning av reglerna om vinstutdelning och om återvinning i konkurs. Som kommittén påvisat i det föregående har dessa regler ett vidsträckt tillämpningsområde. Det lagliga skyddet för borgenärerna mot otillåtna vinstöverföringar, gävttransaktioner och dylikt torde få anses tillfredsställande. Enligt vad kommittén erfarit står emellertid det faktiska anlitandet av dessa skyddsregler inte i proportion till utnyttjandemöjligheten. Detta förhållande har mindre att göra med brister i lagstiftningen än med svårigheter i tillämpningen av de regler som redan finns. Problemet kan också bestå i att återbetalningsskyldighet visserligen kan göras gällande men att några medel att ta i anspråk inte finns. Borgenärerna är i sådana fall uppenbarligen inte betjänta av att kunna åberopa ytterligare en grund för betalningsanspråket i form av ansvarsgenombrott.

De fall av åsidosättande av borgenärernas intressen, som återstår sedan de förfaranden mot vilka korrektiv finns i form av återbäring av olovligt utdelad vinst och återvinning i konkurs, avser – enligt vad som framgår av kommitténs kartläggning – bland annat *situationer där aktiebolagets kapitalbas varit uppenbart otillräcklig* i förhållande till den verksamhet som bedrivits eller där verksamheten fortgått efter det att bolaget blivit insolvent. Även för dessa situationer finns ett omfattande regelsystem till skydd för borgenärernas intressen. Särskilt bör pekas på aktiebolagslagens skadeståndsregler och bestämmelserna i samma lag om personligt ansvar vid försummad likvidationsplikt. I de nämnda situationerna har man emellertid även att beakta de straffrättsliga regler som finns och det till dessa regler knutna skadeståndsansvaret. Mot befintliga fordringsägare kan det bli fråga om brott mot borgenärer. Beträffande nya fordringsägare kan ett åtal gälla kreditbedrägeri. För skattefordringar finns särskilda regler om personligt ansvar. Sådant ansvar eller ansvar för annat bolag än gäldenärsbolaget kan vidare – såsom i rättsfallet NJA 1982 s. 244 – ifrågakomma om det i en avtalssituation ej gjorts helt klart att en förbindelse ingåtts enbart på bola-

gets vägnar. – Bestämmelser av mera preventiv betydelse och som kan sägas indirekt gagna borgenärerna utgörs av reglerna om näringsförbud och om påföljd vid miljöbrott samt de nyligen antagna stadgandena om företagsbot.

Av det nu anförda kunde man frestas dra den slutsatsen, att det befintliga borgenärsskyddssystemet är så konstruerat att intet ytterligare skulle stå att vinna med regler om ansvarsgenombrott. Det material, bestående ej minst av ett antal i verkligheten inträffade fall där borgenärernas intressen lämnats obeaktade, som kommittén redogjort för visar dock att en sådan slutsats skulle vara förhastad. Förhållandena på aktiebolagsrättens område är så mångskiftande att det ibland – vare sig ett kriminellt beteende finns i bakgrunden eller ej – uppstår situationer då ansvarsgenombrott kan vara påkallat. Alldeles tydligt handlar det emellertid då om situationer av renodlad undantagskaraktär. Vid de kontakter kommittén haft med personer som har stor praktisk erfarenhet från skilda delar av rättsväsendet och näringslivet har kommittén också fått bekräftat att det inte finns något mera allmänt känt behov av lagregler om ansvarsgenombrott men att det emellanåt kan uppkomma speciella situationer där sådana regler skulle vara ändamålsenliga. Egentligen är det föga förvånande att behovet av regler om ansvarsgenombrott är ringa, om man betänker hur förhållandevis sällan en sådan kombination av omständigheter inträffar att

- ☐ de befintliga borgenärsskyddsrättsliga korrektiven utnyttjats i full omfattning;
- ☐ borgenärerna ändå inte kunnat förnöjas;
- ☐ en avvägning mellan å ena sidan aktieägarnas och den allmänna omsättningens anspråk på att grundprincipen om personlig ansvarsfrihet upprätthålles samt å andra sidan borgenärernas intressen skulle utfalla till de senares förmån; samt
- ☐ medel finns tillgängliga hos de ansvariga så att en dom på ansvarsgenombrott ej endast blir ett slag i luften.

Kommitténs slutsats beträffande behovet av ansvarsgenombrott är att regler som klargör rättsläget erfordras men att reglerna bör utformas så att de får karaktär av säkerhetsventil i fall som kan betecknas som särpräglade. En avgjord fördel med en sådan begränsning av ansvarsgenombrottsreglernas räckvidd är att reglernas tänkbara negativa verkningar med avseende på bland annat näringslivets behov av riskvilligt kapital skulle bli närmast försumbara. Därmed blir principen om delägarnas frihet från ansvar för aktiebolags skulder fortfarande vägledande.

6 Personkretsen

6.1 Inledning

I den juridiska debatten om ansvarsgenombrott har diskussionen mest kommit att handla om huruvida moderbolag bör kunna åläggas betalningsansvar för dotterbolags förpliktelser. Att intresset inriktats på situationer då ett bolag ägt – direkt eller genom annat dotterbolag – ett annat bolag och därigenom kunnat dominera bolaget förklaras av den ofta täta sammanfogningen mellan bolagen och den stora ekonomiska betydelse ansvarsgenombrott kan få i koncernförhållanden. Viss uppmärksamhet har dock ägnats också fall då bolaget haft en annan ägarstruktur.

När en laglig reglering av ansvarsgenombrott skall ske är det en huvudfråga hur kretsen av personer, som kan göras ansvariga, bör bestämmas. Avgränsningen får inte bli så snäv att de personer, som det är mest angeläget att låta träffas av ansvarsgenombrott, faller utanför reglernas tillämpningsområde. Det måste samtidigt kunna garanteras att sådana personer inte drabbas som skött sina åligganden på ett tillfredsställande sätt eller som inte haft något bestämmande inflytande på verksamheten i bolaget.

6.2 Olika ägarstrukturer

Ett aktiebolag kan ha en eller flera ägare. Några lagliga föreskrifter om antalet delägare finns inte. Aktiebolag men även juridiska personer av annat slag kan vara ägare till hela eller delar av aktiestocken. Aktierna i ett och samma bolag kan ha olika röstvärde och olika företrädesrätt vid vinstutdelning. En aktieägare – fysisk eller juridisk person – kan av olika anledningar ha större eller mindre makt att påverka bolagets beslut än vad som framgår av hans aktieinnehav. Även personer utanför delägarkretsen kan ha inflytande över de beslut som fattas i bolaget.

Av det sagda följer att variationsrikedomen är stor i fråga om antalet möjliga ägar- och maktkonstellationer i ett aktiebolag. För att åskådliggöra detta litet närmare lämnas följande exempel på förekommande ägarstrukturer. Vid begrundandet härav bör man hålla i minnet att ägarförhållandena inte är en gång för alla bestämda utan kan skifta genom aktieöverlåtelse eller genom bodelning, arv etc.

a) Alla aktierna ägs av en fysisk person; en fysisk person äger huvuddelen av aktierna medan återstoden ägs av juridiska eller andra fysiska personer; ett fåtal fysiska personer äger alla eller huvuddelen av aktierna men ingen av ägarna innehar en majoritetspost. Bolag med dessa ägarstrukturer brukar kallas fåmansbolag. Någon associationsrättslig definition av denna term finns inte. Däremot talas det i 35 § kommunalskattelagen om "aktiebolag, vari aktierna till huvudsaklig del ägs eller på därmed jämförligt sätt innehas – direkt eller genom förmedling av juridisk person – av en fysisk person eller ett fåtal fysiska personer (fåmansbolag)". På andra håll i lagstiftningen finns andra bestämmelser av samma begrepp. – Det kan noteras att inget hindrar ägaren av ett fåmansbolag att vid sidan om verksamheten i bolaget driva näringsverksamhet i egen regi.

b) Aktierna är spridda på många händer och ingen av ägarna är dominerande i kraft av sitt aktieinnehav. Så är förhållandet i många börsregistrerade aktiebolag. Om det finns några ägare med relativt stort sammanlagt aktieinnehav kan dessa ofta behärska bolaget även utan absolut aktiemajoritet.

c) En fysisk person eller en och samma begränsade krets av fysiska personer äger huvuddelen av aktierna i *flera* bolag. I sådana fall sägs de ägda bolagen – i vart fall de rörelsedrivande – tillsammans utgöra en sidoordnad koncern. Benämningen, som inte hänför sig till någon särskild lagreglering, kan även begagnas då aktiemajoriteten i bolagen innehas av en juridisk person, som inte är aktiebolag eller ekonomisk förening (se SOU 1978:67, s. 183 f).

d) Ett aktiebolag äger mer än hälften av aktierna i ett eller flera andra aktiebolag. I denna – och ytterligare några – situationer utgör bolagen tillsammans en koncern, 1 kap. 2 § ABL. Om ägarbolaget inte självt driver rörelse brukar bolaget betecknas som ett holdingbolag. Minoritetsägarna kan, om det finns några, bestå av andra aktiebolag, av juridiska personer av annat slag eller av fysiska personer.

e) En annan juridisk person än ett aktiebolag äger merparten av aktierna i bolaget. I sådant fall brukar man tala om en "blandad koncern".

f) Två (eller flera) aktiebolag äger tillsammans ett tredje, utan att något av ägarbolagen innehar aktiemajoritet. Ett sådant gemensamt ägt bolag brukar – med en av lagen okänd terminologi – kallas gemensamt dotterbolag. – Om ett bolag äger minst en femtedel av aktierna i ett annat bolag brukar det sistnämnda bolaget betecknas som intressebolag till ägarbolaget (se SOU 1979:46, s. 93 ff).

g) Flera aktiebolag äger aktier i varandra, utan att något av bolagen har ett så dominerande ägarinflytande i något av de andra bolagen att en koncern bildats. Utomstående fysiska eller juridiska personer kan äga minoritetsposter i något eller några av bolagen. Sådant inbördes aktieäggande i en bolagsgrupp har på sistone börjat kallas korsvist aktieäggande. Enligt vad en av industridepartementet tillsatt utredning nyligen kommit fram till (DsI 1986:6) är det korsvisa ägandet inte helt ovanligt. Det torde emellertid kunna ifrågasättas om uppbyggandet av en sådan ägarstruktur är förenligt

med förbudet i 7 kap. 1 § ABL för aktiebolag att förvärva egen aktie.

h) Två eller flera bolag kan, fastän de har olika majoritetsägare samt inget av bolagen äger majoritet i ett annat, samverka på avtalsbasis. Om avtalet tillerkänner ett av bolagen bestämmande inflytande över ett annat och betydande andel i resultatet av dess verksamhet föreligger ett koncernförhållande, 1 kap. 2 § andra stycket ABL.

6.3 Inflytande utan ägande

Bestämmanderätten i ett aktiebolag ligger med lagens utgångspunkt helt och hållet hos aktieägarna. Aktiebolagslagen utgår från att ägarna utövar denna rätt genom röstning vid bolagsstämman. Styrelsen är skyldig att följa stämmans beslut så länge dessa inte strider mot lag eller bolagsordning. Om styrelsen företar sig något som inte har aktieägarnas gillande, kan dessa genom beslut på bolagsstämman när som helst avsätta styrelsen.

Bilden av aktieägarna som suveräna härskare över bolagets angelägenheter och som inbördes likaberättigade efter röstvärde motsvarar emellertid långt ifrån alltid verkligheten. Dels kan det finnas en förskjutning av makten inom bolaget, antingen inbördes mellan delägarna eller till förmån för bolagets ledning, dels kan utomstående intressenter utöva ett mer eller mindre starkt inflytande på de beslut som fattas i bolaget. Dessa påståenden skall här något utvecklas.

I stora bolag med långt gången aktiespridning är det inte ovanligt att *styrelsen* – vare sig dess ledamöter själva är aktieägare eller inte – med stöd av insamlade fullmakter från de många passiva ägare, som finns i sådana bolag, i praktiken har kontrollen över bolaget. I bolagsgrupperingar med inslag av korsvist ägande kan makten över bolagen komma att i praktiken utövas av en för alla bolagen helt eller delvis *gemensam företagsledning*. I synnerhet gäller detta då det korsvisa ägandet avser aktier med högt röstvärde. Mellan styrelseledamöterna inbördes kan personliga förhållanden givetvis föranleda maktförskjutningar. I kraft av sina personliga egenskaper och sina relationer gentemot omgivningen kan en *verkställande direktör* förskaffa sig ett långt större inflytande över bolagsbesluten än vad som tillkommer honom enligt aktiebolagslagen eller på grund av eget aktieinnehav.

Ett aktiebolag kan ingå *avtal* med annan rörande gemensamma funktioner, verksamhetens art och inriktning, marknadsföring, finansiering och annat. Detta kan få till resultat att den verkliga kontrollen över bolaget utövas av avtalskontrahenten, speciellt om förhållandena utvecklar sig så att avtalet realistiskt sett inte kan uppsägas. – Om ett aktiebolag driver sin rörelse i *kommission* för annan kan bolaget genom kommissionsavtalet ha avhändert stora delar av sitt självbestämmande till kommittenten. Nu är kommittenten vanligtvis också majoritetsägare i kommissionärsbolaget och har då bestämmanderätt redan härigenom men så är ej alltid fallet.

Inflytande på ett bolags beslutsprocess kan utövas av *banker, huvud-*

leverantörer och andra *kreditgivare*. Speciellt i ett läge då bolagets ekonomi börjat svikta kan det för sin fortsatta existens vara helt beroende av att få nya lån eller anstånd med gamla eller av att få fortsatta leveranser på kredit. Självfallet har kreditgivarna i en sådan situation goda möjligheter att tvinga bolaget till beslut som det eljest inte skulle fattat. Inflytandet kan vara ännu starkare om aktieägarna och företagsledningen har borgensansvar för redan lämnade krediter.

Beroende på hur marknadsförhållandena gestaltar sig kan bolagets *kunder* och andra *affärskontrahenter* ha ett mer eller mindre stort inflytande över bolaget. Det kan t.ex. förhålla sig så att bolagets produkter efterfrågas av en enda kund, bolaget kan stå eller falla med att det får ett hyreskontrakt förlängt etc.

Stat och kommun har åtskilliga medel till förfogande för att påverka besluten i ett aktiebolag. Det kan ske inom ramen för ett affärsförhållande eller genom kreditgivning i mera traditionell mening men också – för att nu nämna något – genom arbetsmarknads- eller lokaliseringspolitiska åtgärder.

6.4 Bulvanförhållanden

Det kan finnas många anledningar för en aktieägare att för omvärlden vilja dölja hela eller delar av sitt aktieinnehav. Ett skäl kan vara att aktieägaren på grund av jäv inte får rösta i en viss fråga, ett annat att aktiebolagslagens röstbegränsningsregler hindrar honom från att rösta för alla aktierna. Det kan också hända att aktieägaren av skattemässiga skäl eller gentemot sina fordringsägare vill hemlighålla sitt aktieinnehav eller att han av affärstaktiska eller andra skäl finner det bäst förenligt med sina intressen att inte utåt skylta med aktieinnehavet.

Något generellt lagligt förbud mot att förvärva och äga aktier genom bulvan finns inte. Däremot får bulvanen naturligtvis inte rösta på bolagsstämman i vidare mån än vad huvudmannen varit berättigad till. Och om bulvanköp av aktier sker för att kringgå ett för huvudmannen gällande förvärvshinder skall aktierna tvångsförsälgas samt kan såväl huvudmannen som bulvanen straffas, 1-3 §§ lagen om vissa bulvanförhållanden.

Eftersom det i ett bulvanförhållande är huvudmannen som är den egentlige ägaren, kan han ha lika stora möjligheter att påverka bolagsbesluten som de aktieägare, vilka öppet redovisar sina innehav. Möjligheten att kunna ingripa mot huvudmannen med ansvarsgenombrott bör därför rimligen inte få vara mindre än vad som gäller för de sistnämnda. Problemet, som återfinns också på andra rättsområden, är att det kan vara svårt att avslöja ett bulvanförhållande.

6.5 Kommitténs överväganden

6.5.1 Ansvar för aktieägare

En given *utgångspunkt* vid bestämmandet av den krets av personer, som det bör vara möjligt att nå med regler om ansvarsgenombrott, är att reglerna bör ha avseende på *aktieägarna*. Innebörden av ett ansvarsgenombrott är ju att den i 1 kap. 1 § ABL givna regeln att "i aktiebolag svarar delägarna ej personligen för bolagets förpliktelser" sätts på undantag. Det finns emellertid också ett mindre dogmatiskt skäl för att låta just aktieägarna få vidkännas ett ökat ansvar: Aktiebolagslagens regler om skadestånd och om ansvar vid försummad likvidationsplikt kan i praktiken sällan appliceras på andra än dem, som innehar med särskilda skyldigheter förenade uppdrag, i första hand styrelseledamöter, verkställande direktörer samt i någon mån revisorer. Dessa funktionärers beteenden finns dessutom ofta dokumenterade, t.ex. genom sammanträdesprotokoll. En aktieägare däremot har, efter stiftandet, i princip inga skyldigheter gentemot bolaget och dess borgenärer. Han behöver inte ens närvara på bolagsstämmorna. Likafullt kan han ha ett avsevärt inflytande över bolagets verksamhet. Han kan ha detta i kraft av sitt aktieinnehav och genom att begagna sig av olika *informella* påverkansmetoder, vilka inte lika lätt låter sig påvisas.

Vilka aktieägare bör då reglerna om ansvarsgenombrott ta sikte på? Frågan kan ställas omvänt: Finns det skäl att utesluta vissa ägare från ansvar och vilka kategorier skall i så fall undantas? Så mycket står klart, att ett anknytande till aktiebolagslagens koncernbestämning inte är ändamålsenligt. Som blivit belyst i den föregående framställningen kan även ett relativt litet aktieinnehav vara förenat med betydande inflytande. Det kan här erinras om att i rättsfallet NJA 1947 s. 647 ansågs ansvarsgenombrott motiverat trots att ingen av delägarna behärskade mer än en femtedel av bolagets aktiekapital. Om det funnits ansvarsgenombrottsregler som varit inskränkta till att gälla i koncernförhållanden skulle de följaktligen inte haft tillämpning i det rättsfallet.

De antydda svårigheterna att avgränsa kretsen av ansvariga ägarbolag med hänsyn till storleken av deras aktieinnehav gäller i lika hög grad då aktierna ägs av fysiska personer. Den i praktiken vanligaste situationen i vilken ansvarsgenombrott mot enskilda personer kan komma ifråga torde vara att aktierna i bolaget ägs av en eller ett fåtal fysiska personer. Undantagsvis kan dock ansvarsgenombrott framstå som lika angeläget då ägosplittringen är större. Det tycks därför inte vara någon framkomlig väg att anknyta reglerna till någon för ändamålet särskilt konstruerad fåmansbolagsdefinition.

En allmän erfarenhet är att om man tillskapar en lag som är möjlig att kringgå, så kommer kringgåendet också till stånd. Om man exempelvis bestämmer sig för att de aktieägare, som förfogar över mindre än låt säga en tiondel av röstvärdet, inte skulle kunna komma i fråga för ansvarsgenombrott bereder det knappast någon svårighet att föreställa sig hur de före-

tagare skulle kunna agera, som vill vara säkra på att inte drabbas av denna påföljd.

Det anförda leder fram till uppfattningen att en strikt begränsning till bestämda ägarkategorier inte utgör någon tillfredsställande lösning. En sådan begränsning behövs heller inte, förutsatt att man på annat sätt kan säkerställa att de aktieägare går fria, vilka endast i ringa mån kunnat påverka beslutsfattandet i bolaget. Ett säkert och samtidigt ändamålsenligt sätt att garantera detta är att låta reglerna om ansvarsgenombrott som en första förutsättning uppta, att det skall finnas ett direkt *orsakssamband* mellan aktieägarens agerande och bolagets betalningsförmåga. Begränsas reglernas tillämplighet på detta sätt, kan inte endast de flesta små aktieägare känna sig lugna utan även många större ägare, som förvärvat aktier i bolaget i kapitalplaceringssyfte men inte befattat sig med dess verksamhet eller som stått i opposition mot de dominerande aktieägarna.

6.5.2 Ansvar för annan än aktieägare

En regel om ansvarsgenombrott måste ha sin huvudinriktning mot och sin väsentligaste betydelse för de personer som har ett ägarintresse i bolaget. I annat fall går ansvarsgenombrottets karaktär av urkraftsättande av aktiebolagslagens allmänna ansvarsfrihetsregel förlorad. De personer som står vid sidan av ägarkretsen har också i allmänhet mindre att vinna på en borge-närsfientlig uppläggning av bolagets verksamhet än de som på grund av ägande har rätt att få del av bolagets vinst.

Kommittén har emellertid funnit att en regel om ansvarsgenombrott som uteslutande befattar sig med frågan om *aktieägarens* ansvar likväl skulle framstå som otillfredsställande. I vissa fall skulle en sådan regel helt förfela sitt mål.

Vid exempelvis *korsvist ägande* i dess mest utpräglade form ägs aktierna av bolagen själva. Några fysiska eller juridiska personer med aktieinnehav i bolagen finns därutöver inte. Makten över bolagen utövas av personer med en ledande ställning i bolagsgruppen. Ett ansvarsgenombrott som riktas mot aktieägarna, dvs. mot de enskilda bolagen, skulle bli utan verkan, eftersom bolagen under alla förhållanden har att betala sina skulder. Om en ansvarsgenombrottsregel skall få någon effekt i den beskrivna situationen måste den i stället kunna riktas mot dem som har det reella inflytandet och det ekonomiska utbytet av bolagens verksamhet, oavsett att vederbörande maktställning inte grundas på aktieäggande.

I *sidoordnade koncerner* och i lagdefinierade *koncerner med flera dotterbolag* finns visserligen en gemensam ägare som vid ansvarsgenombrott i ett av bolagen själv kan bli ansvarig och vars tillgångar i form av aktier i de andra bolagen då ytterst kan tas i anspråk. Det kan emellertid finnas fall då det framstår som angeläget att ansvarsgenombrottet skall kunna riktas direkt mot ett annat bolag inom koncernen. Anledningen kan exempelvis vara att det mellan två bolag rått ett samverkansavtal som ensidigt gynnat ett av bolagen och lett till att det bolaget förkovrat sin förmögenhet på det

andras – och därmed på dess borgenärs – bekostnad. En sådan situation förelåg i rättsfallet NJA 1975 s. 45, där ett bolag ålades betalningsskyldighet för ett annats skulder, trots att det förstnämnda bolaget inte hade något på aktieinnehav baserat inflytande över gäldenärsbolaget.

Det kan vidare inträffa att en *styrelseledamot* eller en *verkställande direktör* förskaffat sig ett inflytande över verksamheten som i väsentlig grad går utöver vad som följer av uppdraget som sådant. En sådan faktisk maktförskjutning kan ha möjliggjorts genom att aktieägarna är okunniga i eller saknar intresse av angelägenheter som rör bolagets förvaltning. Om ett bolag har denna maktstruktur kan det framstå som inkonsekvent och orättvist att utkräva ansvar av annan än den som haft den verkliga bestämmanderätten.

Situationer av annat slag kan förekomma där betalningsansvar bör kunna göras gällande mot någon utomstående som har kunnat tillvälla sig ett bestämmande inflytande över bolaget på annan grund än aktieäggande. Det kan exempelvis vara en varuleverantör, en beställare eller en kreditgivare som med utnyttjande av bolagets svaga ställning kunnat på avtalsgrund ta över kontrollen över bolaget och som begagnar sin maktställning på ett gentemot andra borgenärer otillbörligt sätt.

Det bör vidare vara möjligt att begagna regler om ansvarsgenombrott vid *bulvanskap*. Det är därvid inte de fall då bulvanförhållandet är avslöjat som åsyftas. I sådana fall står det ju klart att huvudmannen och inte bulvanen är den verkliga aktieägaren. Det är då tillräckligt att det finns regler om delägaransvar. Problemet är i stället hur man skall hantera de fall då misstanke finns om att en person, som uppträder som aktieägare och mot vilken en ansvarstalan skulle vara meningslös, i själva verket innehar aktierna såsom bulvan för någon annan men detta inte kan till fullo bevisas. Det problemet kan knappast lösas genom att t.ex. införa ett generellt förbud mot aktieäggande genom bulvan, något som kanske dessutom skulle få komplikationer med avseende på godtagbara fall av fondkommission och förvaltarregistrering av aktier. Presumptions- och bevislätnadsregler med sikte på själva bulvanskapet skulle sannolikt inte heller vara någon ändamålsenlig lösning.

En annan och enklare lösning på bulvanproblemet står enligt kommitténs mening till buds vid ansvarsgenombrott. Utgångspunkten bör vara att det för borgenärerna är av underordnad betydelse om den, mot vilken de vill föra talan om ansvarsgenombrott, i själva verket är eller inte är aktieägare. För dem är avgörande att de får tillfälle att ställa den till svars, som haft sådant inflytande på beslutsprocessen i bolaget att han kunnat gynna sig själv på deras bekostnad. Det är därför angeläget att reglerna utformas så att de träffar också den som inte bevisligen är aktieägare men som ändå haft ett bestämmande inflytande över bolagets verksamhet. Kan det då, exempelvis på grundval av en analys av de ekonomiska dispositioner bolaget vidtagit, konstateras att en person som inte vill vidkännas något aktieinnehav måste ha haft ett bestämmande inflytande över verksamheten blir det i

regel överflödigt att befatta sig med frågan om vederbörande ägt eller inte ägt aktier genom bulvan.

Det utförda resonemanget visar att en regel om ansvarsgenombrott måste utformas så att den kan träffa även personer som *inte* är – eller som inte kan överbevisas om att vara – aktieägare.

Ett alternativ skulle kunna vara att låta den ansvariga kretsen omfatta även den som är *närstående* till en aktieägare. Att detta är fallet behöver emellertid på intet sätt innebära att den närstående haft med bolagets angelägenheter att skaffa. Samtidigt står det klart att de personer som en utvidgning av ansvarskretsen bör avse långt ifrån alltid är att betrakta som närstående till en aktieägare. En närstående relaterad lösning av frågan skulle alltså vara på en gång för omfattande och för begränsad.

En enligt kommitténs bedömning mera adekvat lösning på problemet är att ansvar på samma grunder som för aktieägare får göras gällande mot den som haft ett *bestämmande inflytande* över bolagets verksamhet. En på så sätt gjord utvidgning av ansvarskretsen skulle fylla sitt ändamål. En regel härom skulle likväl inte kunna uppfattas som särskilt långtgående, eftersom det för ansvar skulle komma att krävas både att vederbörande haft ett bestämmande inflytande och att han begagnat det inflytandet på ett gentemot bolagsborgenärerna otillbörligt sätt.

7 Sakliga förutsättningar för ansvarsgenombrott

7.1 Inledning

Som framgått av redogörelsen för svensk doktrin och rättspraxis finns redan i gällande rätt möjlighet att döma till ansvarsgenombrott. Det låter sig emellertid knappast göra att på ett preciserat sätt ange vad som enligt rättspraxis fordras för att denna rättsföljd skall inträda. Så mycket står dock klart, att ansvarsgenombrott kan ske bara i en mycket begränsad omfattning och i speciella situationer. De fall i vilka Högsta domstolen faktiskt statuerat ansvarsgenombrott har kännetecknats av att verksamheten i gäldenärsbolaget bedrivits på ett gentemot borgenärerna stötande eller illojalt sätt.

Antalet fall av ansvarsgenombrott i domstolspraxis är mycket litet. Det är ett rimligt antagande att just avsaknaden av en rättslig reglering bidragit till att så få fall kommit under domstolarnas prövning.

Det kan finnas skäl att erinra om de riktlinjer som gäller för kommitténs uppdrag. När det gäller huvuduppgiften, att *föreslå regler om ansvarsgenombrott* uttalas i direktiven (s. 5) följande: "Utgångspunkten för kommittén bör vara att man inte genom en uppluckring av ansvarsfriheten skall hämma eller försvåra seriös näringsverksamhet. Principen om delägarnas frihet från ansvar för aktiebolags och föreningars skulder bör fortfarande vara vägledande. Regler om ansvarsgenombrott bör i första hand ta sikte på fall där det står klart att samhällets och andra borgenärs intressen illojalt har åsidosatts."

Mot denna bakgrund kan slås fast att avsikten med utredningsuppdraget inte är att kommittén skall lägga fram ett lagförslag beträffande ansvarsgenombrott som innebär genomgripande förändringar i gällande rätt. Kommitténs uppgift består i stället i att till klargörande av rättsläget formulera den principiella grunden för ansvarsgenombrott samt precisera de rekvisit som måste vara uppfyllda för att denna rättsföljd skall få inträda.

Förevarande kapitel innehåller främst en beskrivning av i vilka situationer ansvarsgenombrott framstår som motiverat. I kapitlet behandlas också frågan om hur en reglering i lag närmare bör vara utformad.

7.2 De sakliga förutsättningarna för ansvarsgenombrott

Ett grundvillkor för att principen om delägarnas personliga ansvarsfrihet skall få genombrytas måste vara att det föreligger ett mycket tydligt urskiljbart moment av *otillbörlighet* i bolagets relationer med sina borgenärer. Tillåter man ansvarsgenombrott även i mindre kvalificerade fall, kan fältet bli fritt för en allmän uppluckring av principen om delägars ansvarsfrihet.

Det otillbörliga inslaget skall inte behöva bestå i att bolaget överträtt någon borgenärsskyddsregel eller annan lagbestämmelse. Det bör heller inte krävas att någon specifik affärshändelse kan utpekas som klandervärd. Den otillbörlighet, som hittills i rättspraxis föranlett ansvarsgenombrott, har mera haft att göra med själva uppläggningsen av bolagets verksamhet. En tillbakablick på Högsta domstolens avgöranden ger en närmare belysning av detta förhållande. (För utförligare referat, se avsnitt 2.3.2 "ansvarsgenombrott i rättspraxis".)

NJA 1942 s. 473: En ekonomisk förening, vars enda egentliga tillgång utgjordes av en tomt, lät på denna företa byggnadsarbeten. Därvid uppkom skador på en grannfastighet, för vilket föreningen var ansvarig. Föreningen hade aldrig haft några nämnvärda tillgångar; bygget hade helt och hållet finansierats av den dominerande föreningsmedlemmen, som var ett aktiebolag. Bolaget ålades ersätta skadorna såsom om det varit ägare till tomten. – Fallet har blivit föremål för något olika uttolkningar.¹ Det kan konstateras att ansvarsgenombrottet inte motiverades av något direkt utpekbart beteende. Det var i stället hela uppläggningsen av föreningens verksamhet som brast. Föreningen hade aldrig givits möjlighet att svara för uppkommande krav med egna medel. I det avseendet var den hela tiden beroende av tillskott från den dominerande medlemmen.

NJA 1947 s. 647: Fem kraftverksägare bildade tillsammans ett aktiebolag. Bolaget förvärvade en damm och utnyttjade regleringsmöjligheterna vid denna till förmån för aktieägarnas kraftverk. Detta skedde utan att bolaget fick någon ersättning av kraftverksägarna. Bolaget hade ett lågt aktiekapital och kostnaderna för dammens underhåll och skötsel betalades genom tillskott från ägarna i den mån aktiekapitalet ej togs i anspråk. Bolaget blev ersättningsskyldigt för översvämningsskador på annans mark. Då bolaget inte kunde betala riktade den ersättningsberättigade i stället sitt krav mot aktieägarna. Högsta domstolen biföll hans talan under anförande att bolaget bara varit ett aktieägarnas gemensamma verkställighetsorgan och att bolaget inte utövat någon självständig verksamhet. – Möjligen skulle kunna ifrågasättas om inte det aktiebolagsrättsliga regelsystemet överträtts dels genom den omfattning i vilken aktieägarna vederlagsfritt mottagit bolagets tjänster, dels därigenom att aktiekapitalet blivit förbrukat. Av större betydelse för frågan om ansvarsgenombrott synes emellertid ha varit själva arrangemanget med ett bolag som i utpräglad grad intar en osjälvständig

¹Se Stjernquist s. 97 f, Hellner s. 165 och Nial s. 220 ff.

ställning gentemot dess ägare och som inte endast är underkapitaliserat i förhållande till verksamhetens omfattning och förutsebara krav utan också genom det sätt varpå verksamheten är anordnad saknar utsikt till kapitalbildning.¹

NJA 1975 s. 45: Mellan två aktiebolag, som ägdes av medlemmar i samma familj, slöts avtal om att det ena bolaget skulle driva sin rörelse i kommission för det andra. Sedan kommissionärsbolaget försatts i konkurs yrkade vissa av dettas fordringsägare att huvudbolaget skulle förpliktas svara för deras fordringar i konkursen. Högsta domstolen konstaterade att kommissionärsbolaget bedrivit sin verksamhet uteslutande i huvudbolagets intresse men förklarade att detta förhållande inte – ej ens i kombination med den personella gemenskapen mellan bolagen – var tillräckligt för att bryta med principen om varje bolags rättsliga autonomi. Emellertid tillkom att kommissionärsbolagets egna tillgångar icke varit av den storlek som krävts för att den i dess namn bedrivna rörelsen skulle kunnat drivas självständigt. De tillgångar av betydelse, som kommissionärsbolaget disponerat över, hade ägts av huvudbolaget. Härtill kom att vad som utifrån tillförts kommissionärsbolaget regelmässigt hade överförts till huvudbolaget. Högsta domstolen uttalade härefter att huvudbolaget fick betraktas som den egentlige rörelseidkaren eller i allt fall såsom i så hög grad medverkande i kommissionärsbolagets verksamhet, att huvudbolaget inte kunde undgå att svara för de krav som kommissionärsbolagets borgenärer framställt. – Det förefaller i och för sig troligt att kommissionärsbolagets dispositioner innefattat brott mot borgenärsskyddsreglerna i aktiebolagslagen ävensom att återvinningsgrundande transaktioner ägt rum mellan bolagen. Någon privilegiering av aktiebolag som bedriver kommissionärsverksamhet finns ju inte i aktiebolagslagen, än mindre i konkurslagen. I rättsfallet var det emellertid inte någon speciell transaktion eller någon särskild handling som fick motivera ansvarsgenombrottet. Grunden för detta var i stället den organisatoriska uppbyggnaden och den rollfördelning mellan bolagen som medförde att inget kapital kunde vare sig ansamlas eller bevaras i kommissionärsbolaget. Detta bolag var därmed på förhand berövat möjligheten att bedriva sin rörelse självständigt.

Kommittén menar att som villkor för ansvarsgenombrott bör uppställas att ett inslag av otillbörlighet föreligger. Detta inslag bör typiskt sett vara att hänföra till det sätt varpå verksamheten i bolaget är anordnad och de förutsättningar under vilka den bedrivs och inte till enstaka borgenärsskadliga handlingar. Det återstår emellertid att avgöra var gränslinjen går mellan det otillbörliga och det icke otillbörliga. Högsta domstolens domskäl i de låt vara fåtaliga fallen av ansvarsgenombrott ger en ungefärlig uppfattning om när denna gräns är överskriden. Mot bakgrund av dessa fall vågar man påstå att ett aktiebolag kommer i riskzonen för ansvarsgenombrott om dess egna tillgångar utgjort en uppenbart otillräcklig företagsekonomisk bas i för-

¹Se Stjernquist s. 98 ff, Rodhe s. 486 f och Nial s. 222 ff.

hållande till verksamhetens art och omfattning samt till de risker och förpliktelser verksamheten kunnat förväntas medföra.

Naturligtvis kan fall tänkas då verksamheten i ett bolag fortgått med ett bristfälligt finansiellt underlag utan att ett sådant handlande kan betecknas som otillbörligt gentemot borgenärerna. Det kan t.ex. vara fråga om ett bolag som i ett inledningsskede ådrar sig stora skulder och kanske till och med förbrukar sitt aktiekapital under arbete med att utveckla en företagsuppföring. Oavsett om bolaget överträtt aktiebolagslagens regler om skydd för det egna kapitalet, kan förhållandena vara sådana att det inte ter sig direkt oförsvarligt mot borgenärerna att driva verksamheten vidare. Ett annat exempel är att ett företag på grund av svårförutsebara händelser råkar in i en kris som rycker undan den ekonomiska basen för verksamheten. Finns det utsikt att utvecklingen skall vända och fortsätta i gynnsammare riktning, skulle det i sådana fall ofta föra för långt att beteckna fortsatt drift av rörelsen som något otillbörligt. Ytterligare ett exempel är att ett i och för sig samhällsnyttigt och företagsekonomiskt motiverat projekt är förenat med så exceptionella förlustrisker att ett bolag med solid ekonomi inte vågar befatta sig med projektet. Det kan då vara försvarligt att förverkliga projektet i ett dotterbolag, trots att detta sker i medvetande om att dotterbolagets finansiella kapacitet inte med säkerhet skulle förslå i händelse att projektet misslyckades.

Om däremot den finansiella otillräckligheten inte är av övergående karaktär eller orsakad av opåräknade yttre faktorer utan i stället sammanhänger med ett konstitutivt element i den företagsmässiga uppbyggnaden av bolagets verksamhet, som omintetgör varje utsikt till självständigt ekonomiskt liv, torde det i en del fall få anses otillbörligt att bolaget bedriver verksamhet under ådragande av förpliktelser, som det saknar möjlighet att infria.

Underkapitalisering och orsakerna till en sådan utgör omständigheter av central betydelse vid bedömningen av om bolagets verksamhet är att beteckna som otillbörlig gentemot borgenärerna. Visserligen måste också andra omständigheter beaktas och det kan aldrig undvikas att en slutlig värdering av helhetsbilden måste göras. I de berörda rättsfallen lades vikt vid bland annat bristen på självständigt affärsmässigt syfte och avsaknaden av egen förvaltning. Det finns dock regelmässigt anledning att komma in på sådana faktorer först om det ekonomiska underlaget befunnits alltför bräckligt i förhållande till verksamhetens omfattning och risker. Då kan en undersökning av t.ex. hur självständigt eller osjälvständigt bolaget förhållit sig gentemot dess ägare och andra intressenter frilägga orsakerna till att detta underlag brustit. Visar det sig att den otillräckliga kapitalbildningen hängt samman med beslut som bolagets ägare – som kan vara ett moderbolag i en koncern – fattat mera i eget än i bolagets intresse, kan otillbörlighetskravet vara uppfyllt. Om däremot svagheten i bolagets finansiella förutsättningar haft andra förklaringar än att bakomstående intressenter dikterat bolagets villkor – svagheten har kanske i stället berott på t.ex. brister i företagsekonomiskt kunnande eller en missbedömning av den

grundläggande affärsidéen – synes det vara svårt att hävda, att det åsidosättande som skett av borgenärernas intressen varit otillbörligt.

En ytterligare faktor som kan behöva vägas in i otillbörlighetsbedömningen är utomstående personers möjligheter att bilda sig en korrekt uppfattning om bolagets förhållanden. Det är klart, att bolag som spelar med öppna kort och ger presumtiva borgenärer ärliga besked om sin ekonomiska ställning, riskfyllda åtaganden, ägarförhållanden etc. inte med samma fog kan anklagas för att otillbörligt ha åsidosatt borgenärernas intressen som de bolag, vilka intagit en mera tillknäppt attityd eller, än värre, i vilseledande syfte ingivit borgenärerna felaktiga föreställningar om sin kreditvärdighet. Samtidigt får man normalt räkna med att det finns borgenärer med utomobligatoriska skadeståndsanspråk och borgenärer, t.ex. enskilda konsumenter, som vanligtvis inte frågar efter ett bolags ekonomiska ställning. Andra borgenärer kan ha givit bolaget kredit i en uppgångsperiod och är förhindrade att påverka sin situation hur mycket de än blir upplysta om att bolaget *senare* börjat vanskötas. Sistnämnda exempel för tanken vidare till tidsaspekten. Antag t.ex. att i en konjunkturbetonad bransch ett bolag en gång uppfyllt kravet på otillbörligt åsidosättande av borgenärernas intressen men att en förbättring härefter inträtt. Antag vidare att bolaget slutligen försatts i konkurs beroende på omständigheter som i sig inte var kvalificerande för ansvarsgenombrott. Den frågan inställer sig om de ursprungliga missförhållandena får återopas som grund för ansvarsgenombrott. Detta förefaller föga rimligt. Det måste krävas ett orsakssamband mellan borgenärernas förluster och det otillbörliga åsidosättandet av deras intressen; är kausalitetskedjan en gång bruten bör den inte få fogas samman på nytt.

Utifrån det hittills sagda kan de sakliga förutsättningarna för ansvarsgenombrott ges följande formulering: Ansvarsgenombrott får äga rum då bolaget bedrivit sin verksamhet under otillbörligt åsidosättande av borgenärernas intressen; sådant åsidosättande föreligger normalt inte i andra fall än då bolaget varit uppenbart underkapitaliserat i förhållande till verksamhetens art och omfattning samt till förutsebara risker; vid bedömningen av om underkapitaliseringen varit otillbörlig gentemot borgenärerna är det av central betydelse huruvida underkapitaliseringen ingått som ett planerat led i uppläggnings och fortgången av bolagets verksamhet; en annan väsentlig faktor kan vara huruvida borgenärerna känt till eller haft möjlighet att känna till att det ekonomiska underlaget för verksamheten var bristfälligt.

Man kan fråga sig vilken räckvidd en sådan princip för ansvarsgenombrott skulle komma att få i praktiken. Var skulle gränsen komma att gå mellan sådana förfaranden, som även fortsättningsvis skulle vara accepterade och sådana, där det skulle kunna dömas till ansvarsgenombrott? Ett sätt att få grepp om detta är att hypotetiskt applicera reglerna på några inträffade fall. I det följande utförs sådana tillämpbarhetsprov på ett antal fall hämtade från hearingredovisningen (Bilaga 1, del C) och från utländsk rättspraxis (avsnitt 5.3). Det säger sig självt att de bedömningar som görs kunnat utfalla i annan riktning om materialet i exemplen varit mera fullständigt. Man får också hålla i minnet att det i verkligheten aldrig inträffar att

ett fall är ett annat på pricken likt. De kommentarer som görs i anslutning till exemplen bör därför mera ses som bedömningar rörande de skisserade principreglernas allmänna räckvidd än uppfattas som försök att ge anvisningar angående deras innebörd för enskilda fall.

1) Hearingen, exempel 1

Tre fysiska personer ägde tillsammans ett aktiebolag. Aktiekapitalet uppgick till 60 000 kr och utgjorde bolagets enda tillgång. Bolaget var ensam komplementär i ett kommanditbolag. Detta disponerade över hela aktiekapitalet i form av insats eller lån. Kommanditbolaget gick under en följd av år med förlust. När det slutligen försattes i konkurs uppgick skulderna enbart till enskilda fordringsägare till flera miljoner kr. Även aktiebolaget, som i egenskap av komplementär hade fullt ansvar för kommanditbolagets skulder, försattes i konkurs. Frågan gäller om de tre personerna kan göras ansvariga i deras egenskap av delägare i aktiebolaget.

Det bör först konstateras att aktiebolagets förpliktelser är desamma som kommanditbolagets och att kommanditbolagets borgenärer tillika är aktiebolagets. Vad som skall bedömas är om *aktiebolaget* varit uppenbart underkapitaliserat i förhållande till den bedrivna verksamheten och om i så fall aktiebolaget kan sägas ha drivit denna under otillbörligt åsidosättande av borgenärernas intressen. Den första frågan synes utan vidare kunna besvaras med ja. Tillgångarna uppgick till endast 60 000 kr, vilket skall jämföras med uppkomna mångmiljonförluster. Även den mera generellt inriktade frågan om bolaget otillbörligt åsidosatt borgenärernas intressen synes böra få ett jakande svar. Skälet är att aktiebolaget, till följd av de ägarbestämda villkor varunder verksamheten bedrivits och företagandet varit anordnat, saknat varje möjlighet att möta de med verksamheten förenade riskerna. Någon utsikt till förkovran av bolagets egen förmögenhet tycks förutsättningsmässigt ej ha funnits. Bolaget hade placerat hela sitt kapital i kommanditbolaget och därmed gjort sitt fortbestånd beroende av kommanditbolagets ekonomiska utveckling. När kommanditbolaget blev insolvent blev med förutsebar automatik aktiebolagets ställning ohållbar. Arrangemanget innebar ju att aktiebolaget ensamt hade fullt ansvar för kommanditbolagets skulder, samtidigt som aktiebolagets enda egentliga tillgång utgjordes av en fordran gentemot kommanditbolaget.

En tillämpning av de ovan skisserade principerna för ansvarsgenombrott skulle leda till att de ekonomiska intressenterna i aktiebolaget – de tre aktieägarna – personligen fick svara för aktiebolagets skulder.

2) Hearingen, exempel 3

I ett aktiebolag uppgick aktiekapitalet till 50 000 kr. Hälften ägdes av en privatperson och hälften av ett enmansaktiebolag. Verksamheten medförde stora utvecklings- och investeringskostnader men små inkomster. I realiteten gick rörelsen hela tiden med förlust. Genom att aktivera så kallade organisationskostnader på sammanlagt sex miljoner kr, lyckades man emel-

lertid hålla bolaget vid liv under avsevärd tid. Utvecklingsfonden stödde verksamheten ekonomiskt genom lån och bidrag. Då bolaget slutligen tvingades i konkurs uppgick tillgångarna till 100 000 kr och skulderna till tio miljoner kr.

I själva idén med aktiebolaget som företagsform ligger att verksamhet som innebär förlustfara skall kunna bedrivas utan annan risk för ägarna än att aktiekapitalet går förlorat. Det måste därför finnas ett stort spelrum för bedrivande av sådan verksamhet utan att frågan om personligt ansvar över huvud taget aktualiseras. Om emellertid de finansiella förutsättningarna varit helt undermåliga kan det ibland innebära att borgenärernas intressen otillbörligt åsidosatts.

I förevarande fall kan det direkt konstateras att bolagets kapitalbas var uppenbart otillräcklig och det låter sig sägas, att verksamheten fortgick på fordringsägarnas risk och inte på aktieägarnas. Det kan dock inte utan vidare förutsättas att den underhaltiga ekonomiska grundvalen varit resultatet av en strukturell uppbyggnad som försvårat kapitalbildning i bolaget eller att det funnits en strävan i denna riktning. Andra förklaringar till den bristfälliga ekonomin är kanske väl så sannolika.

En näraliggande iakttagelse är att skillnaden mellan bolagets tillgångar och skulder var så stor att även ett mångdubbelt större aktiekapital inte skulle haft annat än marginell betydelse för borgenärernas säkerhet. Det kan också anmärkas att personligt ansvar för styrelseledamöterna och aktieägarna på grund av försummad likvidationsplikt enligt 13 kap. 2 § ABL ej torde vara uteslutet. Ansaret skulle i så fall avse de förbindelser som ingåtts efter det att skäl fanns till antagande att mer än halva aktiekapitalet förbrukats.

3) Hearingen, exempel 4

Ett aktiebolag har ett aktiekapital på en miljon kr. Årsomsättningen uppgår till 170 miljoner kr. Aktiekapitalet kan utan vidare komma att förbrukas på en enda månad. Bör en så uppenbar underkapitalisering föranleda ansvarsgenombrott i händelse av att bolaget kommer på obestånd?

Underkapitaliseringen som sådan räcker inte för ansvarsgenombrott utan det fordras att borgenärernas intressen vid en helhetsbedömning framstår som otillbörligt åsidosatta. Detta kan vara fallet om den förhållandevis låga andelen eget kapital varit följden av en företagsmässig uppläggning, som på ett fundamentalt sätt berövat bolaget dess möjligheter att uppnå en acceptabel egen kapitalbas. En sådan uppläggning, som inte tillåter bolaget att tillgodose sina egna intressen, kan vara att betrakta som illojal och otillbörlig mot borgenärerna. Enbart det förhållandet att verksamheten till stor del drivs med lånade medel eller med successiva tillskott är däremot inte tillräckligt som grund för att anse borgenärerna otillbörligt behandlade.

4) Hearingen, exempel 7

Ett aktiebolag bedrev försäljning av verkstadsprodukter. Bolaget ägdes av en utländsk stat genom två utrikeshandelsbolag. Verksamheten gick under en följd av år med förlust. Hela tiden lugnade bolaget sin fordringsägare med försäkringar om att den utländska staten aldrig skulle låta sitt eget bolag gå i konkurs. När bolaget sedermera likväl försattes i konkurs uppgick bristen i boet till 106 miljoner kr. Aktiekapitalet hade uppgått till 500 000 kr. Polisutredning med anledning av misstänkta brottsliga förfaranden i bolaget pågick i flera år men måste till sist läggas ner sedan myndigheterna i den utländska staten ej velat medverka till att ge svenska myndigheter tillfälle att förhöra de utländska figuranterna.

I detta exempel lyckades bolaget skaffa sig nya krediter genom att utnyttja borgenärernas, som det visade sig, felaktiga föreställning att ägaren i en krissituation skulle träda in och rädda företaget. Om det kan styrkas att de som handlat på bolagets eller ägarens vägnar vilselett borgenärerna kan beteendet vara att betrakta som bedrägeri och medföra skadestånd på grund av brott. Det förhållandet att borgenärerna haft en oriktig uppfattning om ägarens avsikt att ytterst svara för bolagets skulder får dock inte ensamt motivera ett *ansvarsgenombrott*. För frågan om ansvarsgenombrott bör här som i andra fall den grundläggande frågan vara om aktieägaren i eget intresse och till men för bolaget uppställt hinder för en rimlig kapitalbildning i bolaget. För att kunna bedöma om så skett är det inte tillräckligt att konstatera att bolaget under lång tid haft mycket dåliga finanser utan man måste veta vad *orsaken* här till varit. I exemplet är uppgifterna för knapphändiga för att en sådan bedömning skall kunna göras.

5) Hearingen, exempel 8

Två personer bedrev rörelse i restaurangbranschen. Verksamheten var så organiserad, att fem restauranger drevs av lika många aktiebolag. Hyreskontrakten till lokalerna innehades av ett sjätte bolag. Samtliga bolag ägdes direkt av de två fysiska personerna. Lokalerna moderniserades och försågs med specialtillverkad inredning, allt för miljonbelopp. De fem bolagen försattes sedan i konkurs. Den dyrbara inredningen visade sig omöjlig att sälja; den skulle inbringat mindre än vad som skulle åtgått för att återställa lokalerna i ursprungligt skick. Det bolag, som innehade hyreskontrakten, kunde därför köpa inredningen billigt.

Det specifika i detta fall, såvitt kan utläsas av exemplet, är att ägarna (genom ett av dem ägt bolag) förmånligen kunde tillgodogöra sig konkursboens tillgångar, vilka hade ett stort värde för dem men ej för andra spekulanter. Man kan tycka att de konkursförsatta bolagens borgenärer behandlats illa när delägarna genom konkurserna i realiteten gjorde en vinst på deras bekostnad. Emellertid hade ägarna också – till förlust för alla parter – kunnat avstå från att köpa inredningen och hade givetvis gjort det om de vetat att de annars skulle ha drabbats av ansvarsgenombrott. Orsa-

ken till konkurserna samt de finansiella förhållandena i och mellan bolagen anges inte i exemplet. Även om mycket synes tala för ansvarsgenombrott kan något bestämt uttalande om förutsättningarna för denna rättsföljd inte göras. Mycket anmärkningsvärt förefaller det vara att bolagen kunnat få krediter i så stor omfattning utan att inneha hyreskontrakt på lokalerna, i vilka verksamheten bedrevs, och tydligen också utan att aktieägarna eller det kontraktsägande bolaget avkrävdes bindande garantier. Ett närmare skärskådande av fallet skulle kanske ge vid handen, att det till synes stötande utfallet av konkurserna berott väl så mycket på borgenärernas vårdslöshet och lättsinne som på omständigheter, som bör föranleda ansvarsgenombrott.

6) Exempel från utlandet, fall 1

En bank övertog ett fartyg som banken hade i pant. Banken ville inte realisera panten förrän fartygspriserna stigit. I väntan härpå bildade banken ett aktiebolag, vars enda uppgift var att äga och utföra transporter med fartyget. Banken befullmäktigade en utomstående att handha ledningen av bolaget. Denne gjorde sig skyldig till rättsstridig handling, för vilket bolaget blev skadeståndsskyldigt. Ansvarsgenombrott inträffade genom att banken i egenskap av ensam aktieägare kom att hållas medansvarig för skadeståndet.

Bolaget saknade ekonomiskt egenliv. Någon kapitalbildning tycks ej ha förekommit och när penningbehov uppkom var bolaget beroende av direkta tillskott från ägaren. Arrangemanget var inte resultatet av händelsernas gång utan hade sitt upphov i själva idén bakom bolagets bildande. Bolagets osjälvständighet i förhållande till ägaren, manifesterad i dess marionettliknande ledning, var en direkt följd av de av ägaren beslutade ekonomiska betingelserna för bolagets tillvaro. Dessa omständigheter innebär att bolaget får anses ha bedrivit sin verksamhet under otillbörligt åsidosättande av borgenärernas intressen.

7) Exempel från utlandet, fall 2

I ett moderbolag ägdes alla aktierna av tre bröder, som också ensamma utgjorde styrelse i dotterbolaget. Någon vecka efter det att dotterbolaget beställt och på kredit erhållit ett värdefullt varuparti, begärde bolaget ackordsförhandling och försattes sedan i konkurs. Leverantören begärde att bröderna personligen skulle stå för betalningen av leveransen.

Enligt de förut angivna principerna är villkoren för ansvarsgenombrott inte uppfyllda i detta exempel. Det borgenärsskadliga beteendet sammanhänger ju inte med uppläggningsen och finansieringen av verksamheten utan bestod i en enstaka bedrägeriliknande handling mot en viss borgenär sedan bolaget kommit i svårigheter. I ett sådant fall bör borgenärerna vara hänvisade till det ordinära skyddssystemet, här kanske närmast reglerna om personligt ansvar för förbindelser ådragna efter det att likvidationsplikt inträtt, 13 kap. 2 § ABL.

8) Exempel från utlandet, fall 3

Aktiebolaget Inka-Print råkade i betalningssvårigheter. För att rädda bolaget och därmed säkra sina egna fordringar bildade en av bolagets största fordringsägare ett dotterbolag, International, genom vilket finansieringen av Inka-Print skulle ske. Det fordringsägande bolaget skaffade sig samtidigt aktiemajoritetet även i Inka-Print. Mellan de båda dotterbolagen ingicks ett samarbetsavtal, som ensidigt gynnade International. Fordringsägarens avsikt med hela arrangemanget konstaterades vara att skaffa sig försteg framför de andra borgenärerna i Inka-Print. När Inka-Print senare trädde i likvidation uppkom tvist huruvida International kunde göra gällande separationsrätt till viss egendom i Inka-Prints bo.

Samarbetsavtalet mellan de båda dotterbolagen gynnade ensidigt International samt omöjliggjorde en verksamhet i Inka-Print på affärsmässiga villkor. International ombesörjde enligt en i förväg uppgjord plan finansieringen av Inka-Print, som inte tilläts bygga upp en egen ekonomi. Där emot skulle Inka-Print stå risken för eventuella rörelseförluster. När den strukturella uppbyggnaden av ett företags verksamhet – som här bedrevs i koncernform – är konstruerad som i förevarande exempel är den uppställda underkapitaliseringsföresättningen för ansvarsgenombrott till förmån för det missgynnade bolagets borgenärer tillstådes. (I rättsfallet skedde ansvarsgenombrottet inte genom att ägaren eller systerbolaget ålades att direkt ersätta borgenärerna. Domen hade den mera begränsade innebörden att det ena dotterbolaget till borgenärernas fromma förvägrades utöva en rättighet i det andra, konkursförsatta dotterbolagets bo. Ett ansvarsgenombrott av denna karaktär skulle närmast kunna betecknas som indirekt.)

9) Exempel från utlandet, fall 4

En person ägde praktiskt taget ensam ett bolag med 300 anställda. Bolaget bildade ett dotterbolag, som tecknade anställningsavtal med de flesta av dem som tidigare arbetat för moderbolaget. Dotterbolaget lånade genast ut aktiekapitalet till moderbolaget. Några andra tillgångar än tillgodohavandet hos moderbolaget för aktiekapitalet kom dotterbolaget aldrig att få. Löneutbetalningarna sköttes av moderbolaget. Båda bolagen kom sedermera på obestånd. Likvidatorn i dotterbolaget lät i moderbolagets konkurs bevaka prioriterade lönefordringar, trots att fordringarna grundade sig på anställningar i dotterbolaget.

Att ett bolag lånar ut aktiekapitalet till ägaren och i gengäld får en motsvarande fordran mot denne kan vara företagsekonomiskt motiverat och är också fullt tillåtet i koncernförhållanden. I rubricerade fall innebar emellertid syftet med bildandet av dotterbolaget att detta kom att sakna varje spår av självständig ekonomi. Trots att dotterbolaget hade att avlöna inemot 300 anställda var det aldrig meningen att bolaget skulle ha annan ekonomisk bas för sin fortvaro än en fordran gentemot moderbolaget. Dotterbolaget saknade alltså konstant medel att utbetala lönerna för sina anställda – här kan man med fog tala om underkapitalisering – varför detta fick ombe-

sörjas av moderbolaget. Det ligger onekligen nära till hands att svara ja på frågan om konstruktionen med dotterbolaget innebar ett otillbörligt åsidosättande av dess borgenärs intressen. Häremot kan hävdas att borgenärerna, som bestod av dotterbolagets anställda, väl kände till bolagsuppbyggnaden och de med denna förenade riskerna. En sådan invändning gjordes i verkligheten av moderbolagets konkursförvaltare som hade att värna moderbolagets borgenärs intressen. Graden av medvetenhet på borgenärssidan måste vara en omständighet att beakta vid otillbörlighetsprövningen. I ett fall som det förevarande ter det sig dock inte särskilt rimligt att denna faktor skulle tillåtas bli utslagsgivande.

10) Exempel från utlandet, fall 6

En och samma personkrets ägde 100 "tvåbilstaxibolag". Avsikten härmed var att undgå det finansiella ansvar som bedrivandet av samma rörelse i ett enda aktiebolag skulle ha inneburit. Varje bolag hade tecknat minsta tillåtna skadeförsäkring. När ett av bolagen blev skadeståndsskyldigt i anledning av en trafikolycka räckte varken försäkringen eller bolagets egna resurser till. Den skadelidande krävde att aktieägarna skulle tillskjuta vad som fattades.

Om det ersättningsskyldiga bolaget – betraktat utan sidoblickar på de andra bolagen – hade en med avseende på sin egen verksamhet acceptabel finansiell bas bör det förhållandet att bolaget ingick i en omfattande, i riskspridande syfte tillkommen sidoordnad koncern inte medföra att det ersättningsskyldiga bolaget skall anses ha bedrivit sin verksamhet under otillbörligt åsidosättande av sina borgenärs intressen. Frågan om ansvarsgenombrott skulle därmed inte vara aktuell. Motsatt uppfattning skulle i praktiken innebära förespråkande av inskränkningar i en näringsidkares hittills erkända rätt att – inom eller utom koncernförhållanden – uppdelat sitt företagande på flera aktiebolag. Att i borgenärsskyddande syfte begränsa denna rätt skulle vara att skjuta över målet. Det väsentliga för borgenärerna är inte hur många bolag som har personell förbindelse med varandra utan i stället att varje bolag drivs efter affärsmässiga principer och har ett i förhållande till sin verksamhet godtagbart ekonomiskt underlag.

11) Exempel från utlandet, fall 9

I en multinationell koncern var verksamheten uppdelad på en mängd dotter- och dotterdotterbolag. Ett sådant bolag ägde ett oljetransportfartyg. Bolaget hade köpt fartyget av ett annat dotterbolag efter beslut av moderbolaget. Finansieringen av fartyget hade ombesörjts av ännu ett annat dotterbolag. Det fanns ett nära samband personellt och finansiellt mellan de olika dotterbolagen. Moderbolaget hade ett starkt dominerande och kontrollerande inflytande över dotterbolagen. – Under en transport med fartyget uppkom ett oljeutsläpp som fick förödande verkningar. Ersättningsanspråken från de skadedrabbade var så stora att bolaget bara kunde betala en

bråkdelen av skadeståndet. Moderbolaget avkrävdes betalning för vad som fattades.

I detta fall lades det inte ägaren/moderbolaget till last att det skadeståndsskyldiga dotterbolaget i och för sig varit underkapitaliserat (det ägde ju åtminstone ett stort fartyg) och det hade knappast varit realistiskt att fordra, att dotterbolaget skulle haft resurser att möta skadeståndskrav av ifrågavarande kolossalformat. Vad som förebars till stöd för ansvarsgenombrottet var den starka personella och finansiella integreringen mellan det skadeståndsskyldiga bolaget och de andra bolagen inom koncernen. – Med de förut angivna principerna för ansvarsgenombrott faller exemplet utanför reglernas tillämpningsområde. Så som förhållandena framställts finns det inte tillräckligt stöd för påståendet att dotterbolaget bedrivit sin verksamhet under otillbörligt åsidosättande av borgenärernas intressen. Allmänt kan man säga att, om ansvarsgenombrott tilläts i situationer som den nu beskrivna, reglernas karaktär av undantagsstadganden delvis skulle gå förlorad.

7.3 Utvärdering och slutsatser

I de i närmast föregående avsnitt behandlade exemplen har undersökts vilken effekt det skulle få, att ansvarsgenombrott tilläts inträda då ett aktiebolag bedrivit sin verksamhet under otillbörligt åsidosättande av borgenärernas intressen. En utgångspunkt har varit att ett sådant åsidosättande normalt inte föreligger i andra fall än då bolaget varit uppenbart underkapitaliserat i förhållande till verksamhetens art och omfattning samt till förutsebara risker. Vid otillbörlighetsbedömningen har vidare varit av central betydelse huruvida underkapitaliseringen ingått som ett planerat led i uppläggnings- och fortgången av bolagets verksamhet. I vissa situationer har tillmätts betydelse huruvida borgenärerna känt till eller haft möjlighet att känna till att det ekonomiska underlaget för verksamheten brustit.

Resultatet av denna teoretiska prövning av ett tänkt regelsystem har blivit att ett antal fall, i vilka man närmast skulle kunna tala om missbruk av aktiebolagsformen och om bedrivande av verksamheten uteslutande på borgenärernas risk, bedömts vara åtkomliga för ansvarsgenombrott. Andra fall där personligt ansvar ifrågasatts men där det inte helt saknats ambition att förse bolaget med ett eget ekonomiskt underlag har däremot ansetts falla utanför tillämpningsområdet. Den genomförda analysen torde visa att den prövade ansvarsgenombrottsnormen får genomslagskraft i kvalificerade fall, samtidigt som verkningsfältet blir så begränsat att den generella giltigheten av principen om delägarnas frihet från personligt ansvar aldrig kommer i fara. Enligt kommitténs uppfattning innefattar normen en rimlig avvägning mellan behovet av effektiva åtgärder mot illojal företagsamhet och risken för en uppluckring av den generella regeln om personlig ansvarsfrihet.

När det gäller frågan på vilket sätt en norm för ansvarsgenombrott bör

komma till uttryck i lagtexten är ett alternativ att räkna upp olika omständigheter som var för sig eller i olika kombinationer skulle medföra ansvarsgenombrott. Detta skulle i och för sig vara till gagn för reglernas förutsebarhet och likformiga tillämpning. Utformandet av en sådan kasuistiskt inriktad regel skulle emellertid innefatta ytterst svårbemästrade problem. Framför allt skulle det vara svårt att uppnå en rimlig grad av precision. Låt säga att det otillbörliga förhållandet i ett visst fall bäst kan beskrivas så, att den grundläggande företagsmässiga uppbyggnaden av verksamheten förhindrat kapitalbildning i ett bolag. Att i lag utforma exakta rekvisit (i form av krav på viss storlek på bolagets eget kapital o.d.) som fångar in ett sådant fall utan att samtidigt andra, icke tillräckligt klandervärda fall fastnar i samma nät framstår som i det närmaste omöjligt.

För kommittén står det klart att de nu angivna svårigheterna är av sådan art, att de inte kan övervinnas. Det enda realistiska alternativet är att utforma en generellt verkande regel. Denna regel bör som förutsättning för ansvarsgenombrott innehålla att borgenärerna behandlats otillbörligt. Vilka faktorer som i det enskilda fallet skall medföra att ett åsidosättande av borgenärernas intressen skall betraktas som otillbörligt bör lämnas öppet i lagtexten. Det kan däremot finnas skäl att i lagtexten framhålla några omständigheter, som gör ansvarsgenombrott uteslutet. Sålunda bör det enligt kommitténs uppfattning uttryckligen anges att ansvarsgenombrott inte får ske i andra fall än då bolagets ekonomiska underlag varit uppenbart otillräckligt och att ansvar inte heller skall kunna inträda visavi en aktieägare som gjort vad på honom ankommit för att upplysa borgenärerna om bolagets ekonomiska förhållanden. I sistnämnda fall får det ju i regel anses föreligga ett medvetet risktagande från borgenärernas sida. För fordringar som uppkommit på annat sätt än genom avtal bör dock någon absolut ansvarsbefrielse på grund av fullgjord upplysningsplikt inte gälla.

Det kan möjligen ifrågasättas om det i en lagregel om ansvarsgenombrott uttryckligen bör anges att den borgenärsskadliga effekten skall omfattas av aktieägarens uppsåt. Såsom framgått föreslår kommittén att ett villkor för ansvarsgenombrott skall vara att den ansvarige aktieägaren begagnat sitt inflytande över bolaget på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt. Ett förfarande som träffas av en så utformad karaktäristik torde undantagslöst utgöras av ett uppsåtligt borgenärsfientligt beteende från aktieägarens sida, i så måtto att aktieägaren varit medveten om de faktiska omständigheter som gjorde att förfarandet var att betrakta som otillbörligt. Omvänt går det knappast att föreställa sig att aktieägarens handlande, om inte syftet inbegripit möjligheten att borgenärerna kunde komma till skada, skulle kunna betecknas såsom otillbörligt gentemot dem. Om den av kommittén förordade ansvarsgrunden godtages synes därför ett särskilt subjektivt rekvisit inte behöva ingå i lagtexten.

Om ett lagfäst villkor för ansvarsgenombrott skall vara att bolagsborgenärerna behandlats otillbörligt blir det i sista hand en fråga för de allmänna domstolarna att bedöma räckvidden av de nya reglerna. Införandet av lagbestämmelser som ger domstolarna ett eget tolkningsutrymme möter

ibland kritik för rättsosäkerhet. Beträffande kommitténs förslag synes sådan kritik inte träffa målet. Det förhåller sig nämligen så att nu rådande brist på regler om ansvarsgenombrott i sig innebär en rättsosäkerhet. Även om en lagstiftning i enlighet med kommitténs förslag inte helt kan undanröja denna osäkerhet skulle den förordade lagregleringen i vart fall väsentligt underlätta en enhetlig rättstillämpning och skapa en högre grad av förutsebarhet.

8 Vissa processuella frågor m.m.

8.1 Talerätt

Utmärkande för ansvarsgenombrottet är att bolaget är gäldenär men betalningsansvaret görs gällande mot annan person. I motsats till vad som gäller vid exempelvis skadeståndsrättsligt ansvar är utgångsläget för en ansvarsgenombrottstalan att förpliktelsen finns. Frågan gäller bara om någon annan person är skyldig att, jämte bolaget, svara för den. Bolaget skulle ensamt haft det fulla ansvaret för förpliktelsen om det inte varit så att bolaget saknat medel härtill. Frågan om ansvarsgenombrott saknar i princip intresse så länge bolaget förmår att självt betala sina skulder. Om en talan om ansvarsgenombrott kunde väckas utan att bolagets betalningsoförmåga blivit klart dokumenterad, skulle obefogade rättsanspråk kunna väckas till skada inte bara för den som utsätts för anspråket utan även för bolaget självt. Man kan givetvis tänka sig att betalningsoförmågan skulle kunna styrkas på annat sätt än genom bolagets försättande i konkurs. Sålunda skulle en talan om ansvarsgenombrott kunna tillåtas, exempelvis när bolaget vid utmätningsförsök visats sakna utmätningsbara tillgångar eller när bolaget inställt betalningarna. Detta förutsätter emellertid att enskild borgenär alltid själv skall kunna väcka talan om ansvarsgenombrott. Detta skulle kunna ge upphov till en osund tävlan mellan olika borgenärer och skulle också uppmuntra till uppgörelser mellan den enskilde borgenären och den betalningsansvarige som innebär ett otillbörligt åsidosättande av övriga borgenärers intressen. Särskilt för leverantörer och andra som har svårt att på egen hand bevaka sina intressen skulle en sådan ordning vara betänkelig. Starka sakliga skäl talar alltså enligt kommitténs mening för att det som förutsättning för en talan om ansvarsgenombrott bör uppställas att bolaget har blivit försatt i konkurs. Härigenom markeras också ansvarsgenombrottets karaktär av att utgöra ett exeptionellt rättsmedel.

När det sedan gäller frågan om vem som i en konkurssituation skall ha rätt att föra talan om ansvarsgenombrott, konkursförvaltaren och/eller borgenärerna, är följande att beakta. De omständigheter som kan föranleda ansvarsgenombrott hör regelmässigt samman med att bolagets verksamhet varit bristfälligt finansierad. Detta är typiskt sett till skada för bolaget som sådant och därmed för hela borgenärskollektivet. En utgångspunkt bör därför vara att talerätt alltid skall tillkomma konkursförvaltaren. Om denne

väcker talan, torde det inte finnas någon anledning för enskild borgenär att föra talan. Avstår förvaltaren från att föra talan, bör den borgenär som menar sig ha något att vinna i saken inte förvägras möjligheten att inleda en process om ansvarsgenombrott. Vad en sådan kan inbringa bör emellertid tillfalla konkursboet och fördelas bland borgenärerna enligt vanliga regler. Något annat skulle vara principiellt felaktigt samt innebära risk för en inbördes tävlan mellan borgenärerna om att för egen del få ut så mycket som möjligt av bolagets ägare. Med den förordade ordningen undviks detta, borgenärerna blir mer jämspelta och de slipper tvånget att kontinuerligt följa bolagets ekonomiska ställning.

Den nu skisserade ordningen stämmer överens med vad som gäller beträffande talan om återvinning i konkurs. En reglering av talerätten vid ansvarsgenombrott kan därför inskränkas till en hänvisning till motsvarande bestämmelser i konkurslagens återvinningskapitel.

8.2 Föremålet för talan

Antingen en ansvarsgenombrottstalan förs av konkursförvaltaren eller av enskild borgenär kommer yrkandet i normalfallet att gå ut på att aktieägare eller annan skall solidariskt med bolaget svara för de förpliktelser som bolaget självt inte förmått uppfylla. Summan av dessa förpliktelser kan sällan fastställas förrän i slutskedet av konkursen samtidigt som det är väsentligt att ansvarsfrågorna klarläggs i ett tidigt skede och lämpligen parallellt med konkursutredningen. En talan om ansvarsgenombrott bör därför i allmänhet få formen av en *fastställelsetalan*.¹ Ett yrkande skulle exempelvis kunna utformas på följande sätt: "Aktiebolaget X:s konkursbo yrkar att A förklaras lika ansvarig som bolaget för de fordringar mot bolaget som efter gjord utdelning i bolagets konkurs kvarstår obetalda."

Om en fastställelsetalan på ansvarsgenombrott vinner bifall, innebär det att de borgenärer som inte eller blott delvis fått utdelning i konkursen kan rikta sina krav mot den som i domen förklarats ansvarig. Denne kan då inte göra invändning mot kravet i vidare mån än vad bolaget självt haft möjlighet till om det hade fortlevat.

Man kan tänka sig att ett moderbolag vill väcka fastställelsetalan gentemot ett dotterbolags konkursbo med yrkande att moderbolaget *inte* är ansvarigt för dotterbolagets förbindelser. Det bör emellertid observeras att rättegångsbalken tillåter en sådan talan endast om ovissheten om rättsförhållandet länder käranden/moderbolaget till förfång.

Om undantagsvis storleken av de förpliktelser som följer med ett ansvarsgenombrott är känd redan i början av bolagets konkurs, bör det inte finnas något som hindrar att talan i stället utformas som en fullgörelsetalan. Detsamma gäller om konkursförvaltaren, för att vinna tid eller av annan

¹Talan om fastställelse, huruvida visst rättsförhållande består eller icke består, må enligt 13 kap. 2 § första stycket rättegångsbalken "upptagas till prövning, om ovisshet råder om rättsförhållandet och denna länder käranden till förfång".

anledning, finner det lämpligt att i ett tidigt skede precisera ett kanske i underkant tilltaget belopp, som har utsikter att accepteras såsom i och för sig godtagbart vad avser beloppets storlek.

8.3 Förhållandet till annan lagstiftning

Om annat ej särskilt anges, blir de av kommittén föreslagna reglerna om ansvarsgenombrott tillämpliga oavsett om och i vilken utsträckning förutsättningar finns för begagnande av andra borgenärsskyddsregler, såsom aktiebolagslagens bestämmelser om återbäring av olovligt utdelad vinst eller konkurslagens återvinningsregler. Ansvarsgenombrott och ordinära borgenärsskyddsregler kan alltså i princip utgöra alternativa metoder att förbättra ett konkursbos ställning. I praktiken kan det emellertid sällan uppkomma något verkligt konkurrensförhållande mellan regelsystemen. Skälen för det är två.

Det ena skälet hör samman med att regelsystemen har olika verkningssfält. De *ordinära skyddsreglerna* begagnas för att i speciella, klart avgränsade situationer avkräva annan än bolaget ett beloppsmässigt bestämt ansvar. Den gemensamma principen för dessa regler är att den ansvarige skall ersätta den skada han förorsakat borgenärerna, varken mer eller mindre. Regler om *ansvarsgenombrott* syftar däremot till ett totalt ansvar för alla de förpliktelser som bolaget inte självt kan uppfylla. Innebörden är att den ansvarsbegränsande åtskillnaden mellan bolaget och ägaren (eller annan) upphävs. Och om de ordinära skyddsreglerna förmår minska underskottet i bolagets konkurs sker en automatisk reducering av ägarens totalansvar för bolagets gäld med motsvarande belopp.

Det andra skälet till att regler om ansvarsgenombrott normalt inte bör komma i konflikt med det ordinära borgenärsskyddet är hänförligt till skillnader vad gäller förutsättningarna för regelsystemens tillämpning. Beträffande ansvarsgenombrott är stadgandenas karaktär av undantagsbestämmelser klart uttalad genom kravet på att borgenärernas intressen skall ha åsidosatts på ett otillbörligt sätt. Bestämmelsernas restriktiva prägel gör att antalet fall av rättslig prövning aldrig kan bli speciellt stort. Även utan särskilda lagvalsregler kommer konkursförvaltaren eller annan taleberättigad att i första hand förlita sig till de ordinära skyddsreglerna. Vanligtvis blir det lättare och i processuellt hänseende säkrare att påvisa att grund för exempelvis återvinning föreligger än att söka leda i bevis att det föreligger ett otillbörligt åsidosättande av borgenärernas intressen och att någon begagnat sitt inflytande över bolaget för att uppnå detta. I de situationer då anledning till väckande av ansvarsgenombrottstalan faktiskt föreligger, kan det naturligtvis hända att också någon eller några av de ordinära skyddsreglerna överträtts. Detta kan då i ansvarsgenombrottssaken åberopas som ett av flera tecken på att ett totalt ägaransvar bör statueras.

Även om någon konflikt mellan de borgenärsskyddsregler, vilkas tillämpning är inskränkt till speciella situationer, och den mera generellt

verkande ansvarsgenombrottsregeln normalt inte behöver uppkomma kan det emellanåt inträffa att en konkursförvaltare (eller en borgenär om förvaltaren avstår från att föra talan) ställs inför ett val mellan olika möjligheter att förbättra konkursboets ställning, varibland talan om ansvarsgenombrott är en. Det skulle då kunna ifrågasättas om det är rimligt att detta val lämnas helt fritt och om det inte borde inrättas någon form av samordning mellan regelsystemen, i linje med exempelvis stadgandet i 8 kap. 5 § tredje stycket giftermålsbalken. Enligt kommitténs uppfattning finns det emellertid inte något bärande skäl för att på detta sätt begränsa tillåtligheten av ansvarstalan. Konkursförvaltaren (eller borgenärerna) kommer naturligtvis att i eget intresse åberopa de talegrunder som har störst utsikt till framgång i rättsligt och ekonomiskt hänseende och bör tillåtas göra detta. Kommittén kan inte se något motsägelsefullt i att en förvaltare efter att ha gjort en bedömning av processläget exempelvis yrkar återvinning av gåva enligt konkurslagen samtidigt som han för fastställelse-talan om ansvarsgenombrott beträffande samma person. Om återvinnings-talan får framgång, blir den till ansvarsgenombrottsyrkandet knutna förpliktelsen i motsvarande grad reducerad.¹ Och skulle ansvarsgenombrottstalan ogillas men återvinningen bifallas, blir ju riktigheten av att i särskild ordning framställa anspråk på återvinning bekräftad. Det förtjänar emellertid att påpekas att exemplet sannolikt har föga beröring med verkligheten. Skulle en konkursförvaltare bedöma att så extraordinära förhållanden föreligger att en ansvarsgenombrottstalan är motiverad torde han sällan ha anledning att ens i andra hand samtidigt föra annan ansvarstalan mot samma person. Ett mera praktiskt exempel är måhända att en enskild borgenär vill föra talan om personligt ansvar enligt 13 kap. 2 § fjärde stycket ABL oberoende av en pågående ansvarsgenombrottsprocess. Någon olägenhet av att en sådan möjlighet lämnas öppen torde ej behöva uppkomma.

8.4 Förmånsrätt

Om någon, exempelvis på grund av borgensåtagande, tvingas infria annans skuld, bortfaller den förmånsrätt, som kunnat göras gällande i den ursprungliga gäldenärens konkurs.² Enligt kommitténs mening bör denna princip gälla även beträffande fordran som någon fått betalningsansvar för på grund av ansvarsgenombrott. Fordringen blir alltså oprioriterad i den betalningsansvariges egen eventuella konkurs. Det skulle annars kunna

¹Konkursboet är naturligtvis inte berättigat att sammanlagt uppbära mera än vad som motsvarar full gäldstäckning, boets kostnader medräknade.

² Se t.ex. NJA 1970 s. 3 där Högsta domstolen förklarade att en fordran mot styrelseledamot i ett aktiebolag på grund av ledamotens ansvar enligt 148 § aktiebolagslagen (numera 13 kap. 2 § ABL) icke kunde – i avsaknad av stöd i lag härför – vara förenad med den förmånsrätt som huvudfordringen ägde i bolagets konkurs. Ett lagstadgat undantag från principen att förmånsrätten bortfaller finns i 2 § lagen om förmånsberättigade skattefordringar m.m.

uppkomma oöverblickbara förmånsrätter i den betalningsansvariges konkurs. Detta skulle oförskyllt drabba *dennes* borgenärer (med lika eller sämre förmånsrätt) och utgöra ett orosmoment för kreditlivet i stort.

8.5 Efterställande av fordran

I ett aktiebolags konkurs kan det inträffa att alla eller en del av bolagets tillgångar åtgår för att täcka *ägarens* prioriterade fordringar gentemot bolaget. Fordringarna kan ha uppkommit t. ex. genom att ägaren lånat ut kapital till bolaget mot realsäkerhet. Om nu ägaren på grund av ansvarsgenombrott åläggs betalningsskyldighet för bolagets samtliga skulder, synes det inkonsekvent och även förenat med vissa risker för bolagets borgenärer om ägaren tilläts att få återropa egen fordran. Komplikationer skulle också kunna uppstå med avseende på bland annat reglerna om kvittningsrätt.

Svårigheter skulle även kunna uppkomma på verkställighetsplanet. Regler om ansvarsgenombrott bör därför kompletteras med bestämmelser som vid behov kan hindra den betalningsansvarige från att, om han tillika är borgenär, konkurrera med övriga borgenärer i bolagets konkurs, oavsett om hans fordran är förenad med förmånsrätt eller ej. Detta kan åstadkommas genom att en särskild regel införes i förmånsrättslagen av innebörd att den som förklarats betalningsskyldig på grund av ansvarsgenombrott kan få betalt för sin fordran först efter det att övriga borgenärer fått full betalning.

8.6 Jämkning?

I 6 kap. 2 § skadeståndslagen anges att skadestånd kan jämkas om skadeståndsskyldigheten är oskäligt betungande. Denna allmänna jämningsregel gäller för alla rättssubjekt. Enligt 15 kap. 4 § första stycket ABL kan den skadeståndsskyldighet, som med stöd av 15 kap. 1-3 §§ samma lag kan åläggas stiftare, styrelseledamot, verkställande direktör, revisor och aktieägare, jämkas efter vad som är skäligt med hänsyn till handlingens beskaffenhet, skadans storlek och omständigheterna i övrigt. Bakom dessa regler står tanken att en skadebringande handling, som kanske i och för sig inte varit särskilt kvalificerad, i aktiebolagsförhållanden kan få så vittgående ekonomiska konsekvenser att det vore oskäligt att utkräva full ersättning av den som vållat skadan.

När man ställer frågan om en möjlighet till jämkning bör finnas även beträffande den betalningsskyldighet som uppkommer på grund av ansvarsgenombrott finns det först anledning att erinra om att ansvarsgenombrott icke utgör skadestånd utan är en rättsföljd som inträder som följd av att den för aktiebolagsformen grundläggande regeln om personlig ansvarsfrihet sätts ur spel. *Från principiella utgångspunkter* ter sig därför tanken på jämkning av den på grund av ansvarsgenombrott förpliktades betalningsskyldighet lika främmande som en jämkning av bolagets egen skyldighet att

betala sina skulder. Saken kan också uttryckas så att i samma ögonblick som en domstol väl har bestämt sig för en så ingripande åtgärd som att ådöma annan person generellt ansvar för ett bolags förpliktelser har frågan om jämkning av ansvaret inte längre aktualitet. Till följd av den restriktivitet som bör präglare reglerna om ansvarsgenombrott skulle det *praktiska behovet* av en jämningsregel i vilket fall vara ringa. Detta gäller särskilt som det enligt kommitténs förslag skall vara möjligt att begränsa ansvarsgenombrottets omfattning för den som i rimlig utsträckning upplyst borgenärerna om bolagets ekonomiska förhållanden.

9 Lagförslag

9.1 Lagförslaget i huvuddrag

De stånds punktstaganden rörande ansvarsgenombrott, som redovisas i betänkandet, föranleder kommittén att föreslå lagstiftningsåtgärder i tre hänseenden. *Aktiebolagslagen* föreslås bli kompletterad med ett stadgande, som klargör att ett generellt personligt betalningsansvar för bolagets förpliktelser under vissa närmare angivna betingelser kan inträda. En bestämmelse av motsvarande innehåll föreslås införd i *föreningslagen*. I båda fallen har kommittén ansett det mest lämpligt att de föreslagna reglerna får sin placering i direkt anslutning till respektive lagars inledande principförklaringar om personlig ansvarsfrihet. Kommittén föreslår härjämte, att *för-månsrättslagen* förses med en ny paragraf, som innebär att den personligt betalningsansvariges egna fordringar får sämsta rätt i aktiebolagets eller den ekonomiska föreningens konkurs.

9.2 Lagförslagets inriktning

Kommitténs föresats har varit att lägga fram regler om ansvarsgenombrott som inte inverkar hämmande eller försvårande på seriös näringsverksamhet och som inte heller åsidosätter principen om personlig ansvarsfrihet. Den föreslagna ansvarsregleringen har därför givits en återhållsam prägel. Regleringen riktar sig inte mot andra personer än sådana som begagnat sitt inflytande över bolaget eller föreningen på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt.

Eftersom bara sådana borgenärsskadliga förfaranden, som kan betecknas som otillbörliga, utgör grund för ansvarsgenombrott kommer detta korrektiv till användning endast i kvalificerade fall av åsidosättande av befogade borgenärsintressen. Kommitténs förslag ansluter härigenom nära till vad som sedan länge ansetts gälla i svensk rätt beträffande ansvarsgenombrott.

Kravet att det borgenärsfientliga beteendet skall vara otillbörligt ger enligt kommitténs uppfattning garanti för att ansvarsgenombrott kommer att ådömas endast i klara fall av förgripliga förfaranden riktade mot kretsen av borgenärer. Formuleringen ger visserligen utrymme för en i viss mån fri bedömning. Kommittén har likväl ansett sig böra förorda ett så allmänt hållet rekvisit. Skälet är att det knappast är möjligt att i lagtext på ett precist sätt göra en förnuftig avgränsning mellan de borgenärsskadliga förfaranden

som bör medföra ansvarsgenombrott och sådana, som inte är tillräckligt allvarliga. När det gäller att i ett enskilt fall bedöma om ett förfarande är otillbörligt måste i stället motivuttalanden och – liksom hittills – praxis i förening med allmän rättsuppfattning vara vägledande. Enligt kommitténs mening bör det slås fast att ansvarsgenombrott inte får tillgripas i annat fall än då bolagets ekonomiska underlag varit uppenbart otillräckligt i förhållande till verksamhetens art och omfattning samt till förutsebara risker. I förslaget har kommittén låtit denna begränsning av reglernas tillämpningsområde framgå direkt av lagtexten.

Om en delägare blir ansvarig för bolagets förpliktelser har han att solidariskt med bolaget svara för *vad som brister*. Eftersom bolaget förutsätts vara försatt i konkurs är uttrycket "vad som brister" liktydigt med bristen i bolagets konkurs. Om konkursförvaltaren föredrar att begränsa betalningsyrkandet till att omfatta blott en del av bristen är han enligt allmänna processrättsliga regler oförhindrad att göra det. Denna möjlighet föreligger om yrkandet är till beloppet bestämt men inte om det yrkas fastställelse av att delägaren är solidariskt ansvarig för den slutliga bristen i konkursen (jfr avsnitt 8.2).

Om delägaren efter en dom på ansvarsgenombrott tvingas att betala bolagets skulder, upphör det i konkurs försatta *bolagets* betalningsansvar gentemot borgenärerna. I stället uppkommer en skuld för bolaget gentemot den som infriat dess förpliktelser, dvs. delägaren får en regressfordran mot bolaget. Denna är i regel utan värde men kan aktualiseras om nya tillgångar hos bolaget skulle framkomma.

9.3 Förslaget till lag om ändring i aktiebolagslagen

Kommittén föreslår att en ny paragraf, 1 a §, av följande lydelse införes i 1 kap. aktiebolagslagen.

— — —
Kan ett aktiebolag inte uppfylla sina förpliktelser mot borgenärerna och beror detta på att en delägare begagnat sitt inflytande över bolaget på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt, svarar delägaren solidariskt med bolaget för vad som brister. Ansvar inträder dock inte i annat fall än då bolagets ekonomiska underlag varit uppenbart otillräckligt i förhållande till verksamhetens art och omfattning samt till förutsebara risker. För förpliktelser på grund av avtal med viss borgenär inträder ej ansvar för delägare, som gjort vad som på honom skäligen ankommit för att upplysa borgenären om bolagets ekonomiska förhållanden.

Den som utan att vara delägare har ett bestämmande inflytande över bolagets verksamhet är ansvarig enligt de grunder som anges i första stycket.

I fråga om rätt att påkalla betalningsansvar enligt vad nu är sagt och om väckande av talan härom tillämpas bestämmelserna i 4 kap. 19 och 20 §§ konkurslagen (1987:672).

— — —

Första stycket

I första stycket anges vad som fordras för att en *delägare* i ett aktiebolag skall bli personligt ansvarig för bolagets förpliktelser mot borgenärerna.

En grundförutsättning för uppkomsten av personligt ansvar är att bolaget inte självt förmår fullgöra sina skyldigheter. Detta beror på att det alltid är bolaget som har det primära ansvaret för förpliktelserna. Så länge bolagets egen förmåga inte är uttömd kan därför ett betalningsansvar för delägarna inte framtvingas. Att bolaget är betalningsoförmöget kan i och för sig framgå även på annat sätt än genom att bolaget är försatt i konkurs. Av skäl som kommittén angivit i avsnitt 8.1 skulle det dock vara olyckligt om en borgenär tilläts att för egen räkning föra talan om ansvarsgenombrott under åberopande av exempelvis att resultatlösa utmätningsförsök gjorts hos bolaget för hans fordran eller att bolaget ansökt om ackordsförhandling. I paragrafens tredje stycke har därför föreskrivits att i fråga om rätt att väcka talan gäller samma regler som för återvinning i konkurs, dvs. talerätt tillkommer konkursförvaltare och, subsidiärt, enskild borgenär. Härigenom kommer ansvarsgenombrott inte att kunna göras gällande förrän bolaget försatts i konkurs.

Det sakliga krav som måste vara uppfyllt för att en delägare skall kunna ådömas betalningsansvar är att han begagnat sitt inflytande över bolaget på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt. Förfarandet skall ha varit orsak till bolagets betalningsoförmåga. Det fordras alltså dels att delägaren gjort sig skyldig till ett mot bolagets borgenärer riktat klandervärt beteende, dels att det finns ett kausalt samband mellan detta beteende och bolagets obestånd.

Otillbörlighetsbedömningen

Enligt kommitténs mening är det inte möjligt att i en lagregel utförligt beskriva alla tänkbara förfaranden som bör föranleda ansvarsgenombrott. Kasuistiskt utformade bestämmelser skulle dels alltför lätt kunna kringgå, dels kunna föra med sig att förfaranden som i ett helhetsperspektiv ter sig godtagbara eller i vart fall ursäktliga skulle utlösa ansvarsgenombrott. Det kan därför inte undvikas att en regel om ansvarsgenombrott får en allmänt hållen utformning och att det får bli en uppgift för rättstillämpningen att bestämma regelns innebörd. Vid utformningen av denna regel har kommittén såsom materiell förutsättning för ansvar stannat för formuleringen, att delägaren begagnat sitt inflytande över bolaget *på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt*.

Kommittén har tidigare, främst i kap. 7, ställt upp ett antal exempel där ansvarsgenombrott ifrågasatts eller kunnat ifrågasättas samt utifrån en helhetsbedömning sökt skilja ut de fall som innefattat otillbörligt åsidosättande av borgenärernas intressen. Ett gemensamt kännetecken för dessa fall var att bolaget, ej endast tillfälligtvis, haft ett uppenbart otillräckligt eget kapital i förhållande till den bedrivna verksamheten. Så var t.ex. förhållandet i ett i verkligheten inträffat fall där bolaget praktiskt taget saknade egna

tillgångar och där dess möjligheter att möta med verksamheten förenade stora risker gjorts helt beroende av en utomståendes (ett kommanditbolags) betalningsförmåga.

Det kan givetvis inträffa situationer då borgenärerna behandlats otillbörligt utan att bolaget varit underkapitaliserat. Det kan exempelvis röra sig om en olovlig förmögenhetsöverföring, som i ett slag tömmer bolaget på dess tillgångar. Mot dylika, ofta direkt brottsliga förfaranden kan ingripanden ske med hjälp av legala instrument, såsom återvinning och skadestånd. De betydligt mera sofistikerade fall av otillbörlighet gentemot borgenärskretsen, vid vilka det inte är lika enkelt att anvisa ordinära rättsliga remedier men där ansvarsgenombrott kan vara en möjlighet, är såvitt kan utläsas av kommitténs undersökningar, undantagslöst karaktäriserade av att bolaget haft en uppenbart otillräcklig kapitalgrundval för sin verksamhet. Där så inte varit fallet och det alltså inte brustit i fråga om de fundamentala ekonomiska förutsättningarna för verksamheten har det heller inte funnits något skäl att göra avsteg från den med aktiebolagsformen förenade principen om personlig ansvarsfrihet.

Av nu berörd anledning har det i lagrummet direkt utsagts, att ansvar för delägare inte skall inträda i annat fall än *då bolagets ekonomiska underlag varit uppenbart otillräckligt i förhållande till verksamhetens art och omfattning samt till förutsebara risker*. Härigenom tydliggöres att personligt ansvar under inga förhållanden kan utkrävas om bolaget inte varit uppenbart underkapitaliserat i förhållande till sin verksamhet. Har alltså delägarna tillsett att bolaget haft ett ej alltför obetydligt ekonomiskt underlag löper de inte någon risk att drabbas av personligt ansvar enligt lagrummet (men kanske enligt andra regler), vad än i övrigt förekommit.

Med uttrycket "bolagets ekonomiska underlag" avses i första hand bolagets eget kapital. Upplånade medel får naturligtvis inte räknas in i ett bolags ekonomiska underlag. Undantag kan dock behöva göras för lån mot förlagsbevis och för villkorade tillskott i den mån lånet eller tillskottet inte kan återkrävas förrän övriga borgenärer blivit fullt tillgodosedda. Även förekomsten av riskförsäkringar, bindande garantier från ägaren eller från syskonbolag samt annat, som är ägnat att i en obeståndssituation minska borgenärernas förluster, kan böra vägas in i en rättvisande värdering av verksamhetsunderlaget.

För att kunna avgöra i vad mån det ekonomiska underlaget brustit måste det, sedan storleken av detsamma beräknats, ställas i relation till verksamhetens art och omfattning samt till förutsebara risker. Hänsyn skall alltså tas inte bara till förpliktelser som utgjort normala inslag i den bedrivna verksamheten utan också till händelser av mera extraordinär karaktär. Till sistnämnda kategori hör verksamhetsbelastande olyckshändelser av något så när förutsebart slag. Även risken för att förväntade intäkter kan utebli måste beaktas. Vad som över huvud taget skall anses utgöra en med verksamheten förenad risk måste dessutom bli beroende av i vilken omfattning bolaget garderat sig genom produktskade- och ansvarsförsäkringar, anslutning till garantifonder och annat sådant.

Vid bedömandet av om bolagets ekonomiska underlag varit eller inte varit uppenbart otillräckligt i förhållande till verksamheten får fordringarna på bolagets beredskap att möta förutsebara krav inte hållas på en orealistisk hög nivå. Fall kan tänkas då ett i och för sig förutsebart anspråk antar så stora proportioner att ett fasthållande vid kravet på att bolagets resurser borde ha räckt till inte längre framstår som rimligt. Så kan exempelvis vara händelsen beträffande skadestånd på grund av svåra miljöolyckor. Om prövningen i ett sådant fall trots allt ger vid handen att bolaget varit uppenbart underkapitaliserat utgörs nästa steg av den egentliga otillbörlighetsprövningen, varvid kapitaliseringsgraden är en av flera omständigheter att beakta vid den friare prövning, som avser att utröna huruvida borgenärerna behandlats otillbörligt.

I kommitténs lagförslag är underkapitalisering en *nödvändig men inte tillräcklig* grund för ansvarsgenombrott. Det fordras dessutom att delägaren begagnat sitt inflytande över bolaget på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt. Huruvida det skett måste bedömas utifrån en helhetssyn, varvid orsakerna till underkapitaliseringen tas i betraktande. Om det då framkommer att *det bristande kapitalunderlaget*, som är utgångspunkt för prövningen, *inte låter sig förklaras av ekonomiska realiteter utan i stället visar sig bero på att en delägare i eget intresse förhindrat den kapitalbildning i bolaget som eljest skulle ha uppkommit*, kan detta ofta tas till intäkt för att borgenärernas intressen åsidosatts på ett otillbörligt sätt.

Det måste betonas att det inte är underkapitaliseringen i sig som är otillbörlig och inte heller beslutet att låta bolagets verksamhet fortgå i en underkapitaliseringssituation. Det är i stället de bakomliggande orsakerna till underkapitaliseringen som är avgörande. Orsaker såsom oskickligt företagande, dåliga konjunkturen, svåra branschförhållanden eller oturliga affärshändelser är i regel inte skäl nog för att anse borgenärerna otillbörligt behandlade; allt sådant hör till affärslivet beständiga villkor, som alla dess aktörer har att finna sig i, och kan inträffa i företagsformer med eller utan personligt ansvar. När det däremot föreligger ett planmässigt handlande för att minimera det för borgenärerna i händelse av bolagets obestånd tillgängliga bolagskapitalet kan otillbörlighetskriteriet vara uppfyllt. Vad som därvid framstår som otillbörligt är att delägaren rubbat verksamhetsformens grundförutsättningar genom att på ett beräknande sätt och till men för bolaget hålla nere kapitalbildningen.

Lagförslaget om ansvarsgenombrott är så utformat att det skall kunna tillämpas på alla typer av aktiebolag, från små enmansbolag till bolag ingående i stora koncerner. Detta förenklar handhavandet av reglerna och bör vara till fördel för deras möjlighet att få genomslag i de mest kvalificerade fallen. Enligt kommitténs mening är de inte heller sakligt motiverat att ha olika normer för ansvarsgenombrott beroende på om bolaget varit litet eller stort, ägts av en juridisk person utan personligt ansvar eller av fysiska personer (eller av båda delarna i förening) etc. Grunden för en ägares ansvar bör i stället alltid vara att han begagnat sitt inflytande över bolaget på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt.

Beträffande *bolag som helt domineras av en enda fysisk person* har det ibland hävdats att denne likaväl kan driva verksamheten under enskild firma – med personligt ansvar – och att bolagsbildningen är en konstruktion i syfte att undgå sådant ansvar. Det skulle därför inte vara lika angeläget att i en obeståndssituation hålla fast vid principen om ägarens personliga ansvarsfrihet. Enligt kommitténs uppfattning är detta synsätt felaktigt. Gällande rättsordning erkänner enmansaktiebolaget som en legitim verksamhetsform, vilket omvärlden har att anpassa sig efter, och det är helt i sin ordning att syftet med att bilda ett bolag i första hand är att minska risken för personliga förluster. För borgenärerna är vidare det väsentliga inte vad syftet med bolagsbildningen är – eller hur förvaltningen är anordnad – utan i stället att bolaget drivs på ett sådant sätt, att dess möjligheter att upprätthålla ett i förhållande till sina behov tillräckligt ekonomiskt underlag inte försvåras eller omöjliggöres. Det är av samma anledning som avsaknad av "självständigt syfte" eller "självständig förvaltning" inte kan tjäna som rekvisit för ansvarsgenombrott.

Vad gäller *koncernförhållanden* har det ibland påståtts att det är mindre betänkligt att låta ansvar drabba ägaren/moderbolaget, eftersom ansvarsgenombrottet då inte träffar någon fysisk person. Även denna uppfattning tycks bygga på en felsyn, bland annat därför att om moderbolaget hålls ansvarigt är det *dess* ägare som får stå för dotterbolagets skulder genom att värdet av andelarna i moderbolaget förminskas.

Kausalitetsbedömningen

För att en delägare skall kunna bli personligt betalningsansvarig fordras enligt första stycket att bolagets betalningsoförmåga *beror på* att delägaren begagnat sitt inflytande över bolaget på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt. Som framgår av lagtexten fordras det inte att delägaren begagnat sitt inflytande i kraft av någon viss storlek på aktieinnehavet, utan det är hans faktiska inflytande som är avgörande.

Enligt förslaget måste det således finnas ett orsakssamband mellan delägarens för borgenärerna skadliga beteende och bolagets obestånd. Endast den ägare som verkat i borgenärsfientlig riktning och vars agerande haft betydelse för uppkomsten av obeståndet skall kunna ådömas personligt ansvar.

Den angivna konstruktionen är enligt kommitténs bedömning oundviklig som en garanti för att aktieägare utan bestämmande inflytande inte skall behöva riskera att drabbas av personligt ansvar. Situationen kan t.ex. vara den att ägaren till ett fåtal aktier biträder en av en dominerande ägare utformad handlingslinje, som innebär och får till följd att borgenärernas intressen otillbörligt åsidosätts. I ett sådant fall kan det vara alltför långtgående att låta minoritetsägaren drabbas av ansvarsgenombrott, åtminstone om det står klart att handlingslinjen skulle ha genomförts hans medverkan förutan. I speciella situationer, såsom i NJA 1947 s. 647 (de fem delägarna hade där i samförstånd bestämt betingelserna för bolagets verksamhet,

ingen av dem hade egen aktiemajoritet och alla förklarades betalnings-skyldiga på grund av ansvarsgenombrott), kan ansvar böra ådömas flera delägare trots att ingen av dem ensam kunnat diktera villkoren för bolagets fortvaro.

En inte ovanlig situation är att en aktieägare som saknar intresse av ett påverka bolagsbesluten och av att delta i förvaltningen lämnar *fullmakt* till exempelvis bolagets verkställande direktör eller annan aktieägare att före-träda fullmaktsgivaren på bolagsstämma. Inte heller i det fallet bör ägaren, normalt sett, löpa någon risk att träffas av ansvarsgenombrott. Skulle om-budet genom begagnande av fullmakten åstadkomma att bolagets borgenä-rer behandlas otillbörligt är det i stället ombudet som får ta konsekvenserna av *sitt* handlande.

Det torde emellertid inte vara uteslutet att passivitet från en aktieäga-res sida någon gång bör uppfattas som att denne utnyttjat sitt inflytande över bolaget på ett otillbörligt vis. Det är visserligen sant att inte ens en majori-tetsägare – t.ex. en sådan för vilken aktieinnehavet enbart är en kapitalpla-cering – har skyldighet att delta i utformningen av bolagets verksamhet utan har rätt att helt överlåta bolagets angelägenheter till dess styrelse och verkställande organ. Men om ägaren själv har initierat en borgenärsskadlig utveckling i bolaget bör en härefter inträdande passivitet från hans sida inte obetingat kunna rädda honom undan ansvarsgenombrott.

Kravet på orsakssamband gäller också i förhållande till *nya* aktieägare, oberoende på vilket sätt aktierna förvärvats. Om exempelvis ett bolag köper upp ett annat, som försätts i konkurs på grund av tidigare inträffade omständigheter, över vilka den nya ägaren inte kunnat råda, finns det ju ingen anledning varför det förvärvande bolaget skulle vara betalningsan-svarigt för skulderna. Liknande förhållanden kan uppkomma vid förvärv av aktier genom godtrosköp, arv eller gåva. Och om det under samma ägarre-gim visserligen förekommit otillbörliga förfaranden mot borgenärerna men bolagets senare inträffade obestånd berott på opåräknade yttre faktorer brister likaledes det erforderliga sambandet mellan handling och effekt. Ansvar bör vidare vara uteslutet om aktieinnehavet avvecklats i så god tid före konkursen att något avgörande samband mellan ägarens inflytande och bolagets obestånd inte kan påvisas.

Det kan förutsättas att de problem, som tillämpningen av den föreslagna ansvarsgenombrottsregleringen för med sig, mera kommer att röra spörs-målet om ett visst beteende varit otillbörligt än frågan om bolagets obestånd haft sitt upphov i detta beteende. Kan det i ett visst fall konstateras att en aktieägare förfarit otillbörligt mot borgenärerna och framgår det inte att bolagets obestånd väsentligen haft andra orsaker bör kausalitetskravet i regel anses uppfyllt. Skulle det råda oklarhet huruvida ett visst ägarbeteen-de varit orsak till obeståndet torde beteendet för övrigt ofta inte kunna betecknas som otillbörligt. Detsamma gäller om ett otillbörligt förfarande endast med svårighet kan urskiljas som en bidragande orsak till obeståndet. I begreppet otillbörlighet måste naturligen inrymmas ett krav på att be-

teendet i fråga får materiellt betydelsefulla effekter till skada för borgenärerna.

Ansvar för avtalsenliga förpliktelser

Kretsen av borgenärer som blir lidande vid ett aktiebolags konkurs har sällan en helt homogen sammansättning. Banker, försäkringsbolag och andra yrkesmässiga kreditgivare samt även större leverantörer och samarbetspartners baserar i regel sina affärsförbindelser på mera ingående analyser och riskbedömningar än de borgenärer, vilkas fordringar uppkommer som led i löpande affärstransaktioner. Den förra kategorien har dessutom större möjligheter att fordra realsäkerhet och garantier av bolagets ägare. Härtill kommer dels att borgenärerna kan vara mer eller mindre spekulativt intresserade, dels att de i varierande grad kan besitta ambition och förmåga att företa riskbedömningar när sådana i och för sig kan göras med ledning av tillgängligt material.

En ännu tydligare skiljelinje mellan borgenärsgруппerna är den som avgränsar de borgenärer, vilkas fordringar uppkommer på grund av ingångna avtal med bolaget, från de personer, vilkas krav utgörs av utomobligatoriska skadestånd gentemot bolaget. Till sistnämnda personkrets hör t.ex. konsumenter, som åsamkats personskada till följd av fel på bolagets produkter, fastighetsägare, som fått sin egendom skadad till följd av bolagets verksamhet, bolagets anställda, som råkat ut för arbetsskador på grund av bolagets försumlighet, samt stat och kommun, som fått vidkännas kostnader med anledning av miljöolyckor som bolaget är skuld till. Gemensamt för denna borgenärskategori är att den skadeståndsberättigade typiskt sett inte kunnat undvika skadan utan att den drabbat honom utan hans val och förskyllan.

Innebörden av kommitténs lagförslag är att delägaren blir *lika ansvarig som bolaget* för den gäld bolaget självt inte förmår infria. Någon jämkning eller liknande av ansvaret kan det – till skillnad från vad som gäller beträffande t.ex. skadestånd enligt 15 kap. aktiebolagslagen – vid ansvarsgenombrott inte bli fråga om. Om emellertid denna i och för sig logiskt försvarbara princip skulle upprätthållas helt utan hänsyn till borgenärskretsens sammansättning och fordringarnas uppkomst skulle principen i vissa fall kunna leda till icke godtagbara resultat. Exempelvis skulle det vara föga rimligt att en borgenär, som varit fullkomligt klar över den ekonomiska situationen i bolaget men som, utan att kräva borgensansvar, ändå – kanske i förhoppning om att hans fordran skulle räddas med hjälp av ansvarsgenombrott – inlåtit sig på kreditgivning till bolaget, skulle få betalt för sin fordran av ägaren. Om denna fordran hade bättre rätt i bolagets konkurs än de övriga borgenärernas samt aktieägarens tillgångar inte förslog till att täcka hela bristen skulle ansvarsgenombrottet kunna ge ett direkt stötande resultat.

Av anledning som nu berörts föreslår kommittén en särskild regel av innehåll att delägare *inte* behöver svara för förpliktelser som uppkommit

genom avtal med viss borgenär, om delägaren gjort vad som på honom skäligen ankommit för att upplysa borgenären om bolagets ekonomiska förhållanden. Med uttrycket "skäligen ankommit" markeras bland annat att någon särskild upplysningsskyldighet inte föreligger om det kan antas att upplysningen skulle sakna betydelse för borgenärens handlingsval.

Andra stycket

I andra stycket slås fast att också annan än delägare kan bli personligt ansvarig för bolagets förpliktelser. Ett villkor för att detta skall kunna ske är enligt förslaget att vederbörande har ett bestämmande inflytande över bolagets verksamhet. Är så fallet skall frågan om personligt ansvar bedömas enligt de grunder som enligt första stycket gäller beträffande delägares ansvar.

Detta innebär att det krävs både att vederbörande haft ett bestämmande inflytande och att han otillbörligt åsidosatt borgenärernas intressen. Är ettdera av dessa båda krav inte uppfyllt, kan ansvar för en person utan delägarskap inte ifrågakomma.

Med uttrycket att någon har "ett bestämmande inflytande över bolagets verksamhet" bör förstås att vederbörandes agerande och ståndpunktstaganden är bestämmande för de beslut i viktigare angelägenheter som bolaget fattar. Någon formell anknytning till bolaget behöver inte föreligga utan det avgörande är att vederbörande rent faktiskt haft ett bestämmande inflytande över verksamheten.

Regeln i andra stycket är allmänt inriktad och tar inte sikte på någon viss kategori av personer utanför delägarkretsen. Som närmare framgått av kap. 6 är emellertid en viktig anledning till att inte av dogmatiska skäl hålla fast vid att inflytandet alltid måste vara grundat på aktieäggande, att bestämmelserna om ansvarsgenombrott skall kunna tillämpas på den som följer ett aktieinnehav genom anlitan av en närstående eller annan person som *bulvan*. Genom den utvidgning av personkretsen som görs i förevarande stycke blir det inte nödvändigt att bevisa själva bulvanförhållandet. Det räcker med att påvisa att en förmodad huvudman rent faktiskt utövat ett bestämmande inflytande över bolagets verksamhet. Är så fallet föreligger den anknytning till första stycket som leder vidare till en materiell prövning av ansvarsfrågan.

En annan eftersträvad effekt av den nu behandlade regeln är att det vid *koncernbildningar* går att utkräva ansvar för ett dotterbolags skulder ej endast av moderbolaget utan även av moderbolagets ägare och av annat bolag inom koncernen. I detta avseende torde förslaget inte innebära någon ändring i förhållande till vad som tidigare ansetts möjligt i rättspraxis. Bestämmelsen kan dessutom få tillämpning på förhållandet mellan flera aktiebolag som ägs av en och samma fysiska person och utgör därigenom ett sätt att komma till rätta med missförhållanden inom *sidoordnade koncerner*.

I ytterligare ett antal situationer kan den föreslagna utvidgningen av personkretsen få betydelse. Sålunda öppnar regeln en möjlighet att utkräva

ansvar i den ej helt ovanliga situation som råder då flera bolag inom en grupp äger aktierna i varandra *korsvis*. I det fallet är det, som närmare behandlats i kap. 6, i regel personer inom en för bolagen gemensam företagsledning som har det bestämmande inflytandet över bolagens verksamhet. Med tillämpning av förevarande regel kan personer som ingår i en sådan företagsledning bli personligen ansvariga för bolagens förpliktelser.

Regeln i andra stycket är tillämplig på envar som har ett bestämmande inflytande över ett bolags verksamhet. Något hinder mot att döma exempelvis en *styrelseledamot* eller en *verkställande direktör* till ansvar föreligger därför i princip inte. Om en sådan person förskaffat sig det bestämmande inflytandet över bolaget samt begagnat det inflytandet på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt riskerar han alltså att själv få svara för bolagets förpliktelser. Det måste emellertid poängteras att det i så fall inte är vederbörandes ställning såsom funktionär i bolagets ledning som är avgörande för ansvarsfrågan utan i stället det förhållandet, att det skett en faktisk förskjutning av bestämmanderätten från aktieägarna till bolagsfunktionären.

I sällsynta fall kan det vidare förekomma att en kreditgivare, en affärskontrahent eller annan person rent faktiskt tillvunnit sig ett bestämmande inflytande över bolagets verksamhet, trots att någon annan äger aktierna och därmed har den formella beslutsrätten. Om då t.ex. en kreditgivare på ett gentemot bolagets övriga borgenärer otillbörligt sätt missbrukar sin maktposition kan han hållas ansvarig enligt första stycket. Det förtjänar upprepas att det måste vara fråga om ett kvalificerat missbruk för att exempelvis en bank skall dömas till ansvarsgenombrott. Enbart det förhållandet att banken förmått bolaget till stora amorteringar inför bolagets förestående konkurs är sålunda inte tillräckligt och detta oavsett att betalningarna kan vara återvinningsbara enligt konkurslagen.

Tredje stycket

Av tredje stycket framgår att i fråga om rätt att påkalla betalningsansvar och om väckande av talan härom gäller vad som i 4 kap. 19 och 20 §§ konkurslagen (1987:672) är stadgat om återvinning i konkurs. Bestämmelsen förutsätter alltså för sin tillämpning att bolaget är försatt i konkurs. Det går följaktligen inte att på rättslig väg framtinga ett ansvarsgenombrott inom ramen för exempelvis ett ackordsförfarande. Hänvisningen till konkurslagens återvinningsregler innebär att talan om ansvar alltid får föras av konkursförvaltaren. Först om denne förklarar sig avstå härifrån och ej heller ingår förlikning i saken har envar borgenär rätt att påkalla ansvarsgenombrott. Detta skall då ske genom väckande av talan vid allmän domstol. Talan skall väckas inom de i 4 kap. 20 § konkurslagen angivna tidsfristerna.

Om en borgenär för talan om ansvarsgenombrott skall det eventuella ekonomiska utbytet av en sådan process tillfalla konkursboet för fördelning

enligt fastställd företrädesordning. Detta får anses följa av hänvisningen till de berörda återvinningsbestämmelserna i konkurslagen.

Enligt 4 kap. 20 § konkurslagen skall borgenär, som för talan om återvinning, svara för rättegångskostnaden men ha rätt att få ersättning för denna av konkursboet, i den mån kostnaden täcks av vad som kommit boet till godo genom rättegången. Denna regel görs i kommitténs förslag till lämplig också beträffande talan om ansvarsgenombrott.

Reglerna om ansvarsgenombrott utgår från att föremålet för talan utgörs av summan av de borgenärsfordringar som ej täcks av tillgångarna i bolagets konkurs. I första stycket har emellertid intagits en regel om att den ansvarige under särskild förutsättning inte är skyldig att svara för viss borgenärs fordran. I en ansvarsgenombrottsprocess får det i första hand ankomma på den påstått ansvarige att, under åberopande av denna regel, invända att eventuell betalningsskyldighet i vart fall skall reduceras med belopp som motsvarar sådan borgenärs fordran. Görs det invändning som nu sagts synes borgenären ha rätt att intervensera i rättegången på konkursförvaltarens sida. Döms det till ansvarsgenombrott men godtas invändningen skall den ifrågavarande borgenären naturligtvis inte få större utdelning i konkursen än om ansvarsgenombrott över huvud taget inte inträffat.

Någon särskild regel om den inbördes ansvarsfördelningen mellan flera som blivit förpliktade på grund av ansvarsgenombrott föreslås inte. I de sällsynta fall då frågan kan tänkas komma upp torde det kunna förutsättas att reglerna i 15 kap. 4 § ABL är analogivis tillämpliga.

9.4 Förslaget till lag om ändring i föreningslagen

Kommittén föreslår att en ny paragraf, 3 a §, av följande lydelse införes i 1 kap. föreningslagen (1987:667).

— — —

Kan en ekonomisk förening inte uppfylla sina förpliktelser mot borgenärerna och beror detta på att en föreningsmedlem begagnat sitt inflytande över föreningen på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt, svarar medlemmen solidariskt med föreningen för vad som brister. Ansvar inträder dock inte i annat fall än då föreningens ekonomiska underlag varit uppenbart otillräckligt i förhållande till verksamhetens art och omfattning samt till förutsebara risker. För förpliktelser på grund av avtal med viss borgenär inträder ej ansvar för medlem, som gjort vad som på honom skäligen ankommit för att upplysa borgenären om föreningens ekonomiska förhållanden.

Den som utan att vara medlem har ett bestämmande inflytande över föreningens verksamhet är ansvarig enligt de grunder som anges i första stycket.

I fråga om rätt att påkalla betalningsansvar enligt vad nu är sagt och om

väckande av talan härom tillämpas bestämmelserna i 4 kap. 19 och 20 §§ konkurslagen (1987:672).

— — —

Paragrafen överensstämmer i sak med motsvarande ändringar i aktiebolagslagen. Enligt kommitténs mening saknas anledning att utforma regler för ansvarsgenombrott i ekonomiska föreningar som har annan innebörd än de som föreslås gälla i aktiebolag. Visserligen finns det några i och för sig viktiga skillnader mellan de båda associationsformerna. Bland annat måste antalet medlemmar i en ekonomisk förening vara minst fem (undantagsvis tre), möjligheten till utdelning av överskott till medlemmarna är mera begränsad och vidare får en ekonomisk förening inte utan särskilda skäl vägra någon inträde i föreningen. Den i förevarande sammanhang avgörande omständigheten är emellertid att medlemmarna i en ekonomisk förening inte har något personligt ansvar för föreningens förbindelser. Risken för missbruk som går ut över borgenärerna föreligger därmed också beträffande den verksamhet som bedrivs inom ramen för en ekonomisk förening. Den ansvarsgenombrottsmodell, som kommittén bedömt vara ändamålsenlig i aktiebolagsförhållanden, bör därför med enbart formella justeringar kunna tillämpas även vad gäller ekonomiska föreningar.

9.5 Förslaget till lag om ändring i förmånsrättslagen

Kommittén föreslår att en ny paragraf, 20 §, av följande lydelse införes i förmånsrättslagen.

— — —

Om gäldenären är ett aktiebolag eller en ekonomisk förening går fordran från den, som enligt 1 kap. 1 a § aktiebolagslagen (1975:1385) eller 1 kap. 3 a § lagen (1987:667) om ekonomiska föreningar ålagts betalningsansvar för bolagets eller föreningens förpliktelser, efter andra fordringar.

— — —

Den föreslagna ändringen innebär att aktieägare, föreningsmedlem eller annan, som förklarats betalningsansvarig enligt 1 kap. 1 a § ABL eller 1 kap. 3 a § nya föreningslagen i bolagets eller föreningens konkurs kan få betalt för sin eventuella fordran först efter det att alla andra fordringsägare blivit till fullo förnöjda. Paragrafen kan sägas utgöra ett komplement till de föreslagna ansvarsgenombrottsreglerna i aktiebolagslagen och nya föreningslagen. Utan detta komplement skulle den som dömts till ansvarsgenombrott men som har en egen, prioriterad fordran gentemot bolaget eller föreningen kunna konkurrera med konkursborgenärerna om boets tillgångar. De förvecklingar som då skulle kunna inträda förhindras genom kommitténs förslag.

Syftet bakom kommitténs förslag i denna del skulle i och för sig kunnat uppnås genom en ändring i konkurslagen, så att en på grund av ansvarsgenombrott förpliktad person avskars från möjligheten att överhuvudtaget

få göra gällande egen fordran. En sådan lösning framstår emellertid som onödigt ingripande.

I systematiskt hänseende ansluter kommitténs förslag i förevarande del till förmånsrättslagens numera upphävda 19 §, enligt vilken böter, viten och fordran på grund av förverkande eller annan särskild rättsverkan av brott vid konkurs skulle gå efter andra fordringar.

10 Andra reformförslag

10.1 Inledning

Under arbetet med att kartlägga behovet av regler om ansvarsgenombrott har kommittén haft att undersöka omfattningen och effektiviteten av det ordinära borgenärsskyddsrättsliga regelsystemet i främst aktiebolagsförhållanden. Kommittén har därvid tyckt sig finna att de nuvarande reglerna ger borgenärerna ett i stort sett godtagbart skydd. De brister som finns hänför sig i första hand till reglernas tillämpning. Kommittén har sålunda erfarit att exempelvis reglerna om återvinning i konkurs och om personligt ansvar för styrelseledamöter på grund av försummad likvidationsplikt begagnas i betydligt mindre utsträckning än vad som från rent rättsliga utgångspunkter skulle behövt vara fallet. Under det nämnda kartläggningsarbetet har kommittén kommit i beröring med åtskilliga idéer om hur det ordinära borgenärsskyddet skulle kunna förfinas och effektiviseras. Några finns angivna i hearingredovisningen (Bilaga 1, del D). Andra har framförts inom kommittén eller tillförts utifrån i skilda sammanhang. Ett sådant uppslag är tanken att konkurser i två eller flera aktiebolag, t.ex. sådana som ingår i samma koncern, borde kunna handläggas inom ramen för ett enda konkursförfarande. Ett annat uppslag som framförts är att vinstutdelning som skett inom viss tid före ett bolags konkurs skall presumeras vara olovlig. Exempel på ytterligare idéer som diskuterats inom kommittén är en höjning – generell eller anpassad till verksamheten – av gränsen för minsta tillåtna aktiekapital och ett absolut låneförbud vad gäller aktiekapitalet.

Dessa och andra frågor med anknytning till borgenärsskyddet kunde i och för sig ha varit förtjänta av ytterligare uppmärksamhet, trots att flera centrala regelkomplex på detta område – t.ex. återvinningsinstitutet, likvidationsförfarandet och gäldenärsbrottsreglerna – på senare år varit föremål för översyn och lagstiftning. Om alla dessa frågor skulle utredas på ett meningsfullt sätt skulle det arbetet bli mycket omfattande och inte stå i rimlig proportion till huvuduppgiften som är att föreslå regler om ansvarsgenombrott.

Tre särskilda spörsmål har kommittén emellertid funnit skäl att granska mera ingående. Det gäller frågan om medverkan av revisor vid upprättande av så kallad kontrollbalansräkning samt frågan om vad som bör bli följden av att ett aktiebolag saknar utmätningsbar egendom. Det gäller vidare

frågan om skärpta reaktioner vid försummelse att inge årsredovisning. Dessa ämnen tas i det följande upp i nämnd ordning.

10.2 Reglerna om kontrollbalansräkning

10.2.1 Nuvarande ordning

Enligt 13 kap. 2 § första stycket ABL åligger det ett aktiebolags styrelse att ofördröjligen upprätta en särskild balansräkning (s.k. *kontrollbalansräkning*, tidigare ofta benämnd likvidationsbalansräkning) så snart det finns skäl att anta att bolagets eget kapital understiger hälften av det registrerade aktiekapitalet. Visar kontrollbalansräkningen, som skall utföras enligt särskilda i paragrafens tredje stycke angivna beräkningsgrunder, att så är fallet skall styrelsen snarast möjligt till bolagsstämma hänskjuta fråga om bolaget skall träda i likvidation. Godkänns ej på bolagsstämma inom åtta månader efter hänskjutandet balansräkning (kontrollbalansräkning) avseende ställningen vid tiden för stämman, som utvisar att det egna kapitalet uppgår till det registrerade aktiekapitalet, skall styrelsen, om ej bolagsstämman beslutar att bolaget skall träda i likvidation, hos rätten ansöka att bolaget försätts i likvidation. Sådan ansökan kan även göras av styrelseledamot, verkställande direktör, revisor eller aktieägare. – Något krav på att de nu berörda kontrollbalansräkningarna skall offentliggöras eller granskas av revisorerna uppställer lagen inte.

I 13 kap. 2 § fjärde stycket ABL anges de påföljder som inträder i fall av försummelse med avseende på paragrafens första stycke. Om styrelseledamöterna underlåter att fullgöra vad som åligger den enligt första stycket – 1:o att ofördröjligen upprätta kontrollbalansräkning så snart det finns skäl att anta att mer än halva aktiekapitalet gått förlorat, 2:o att, *om* kontrollbalansräkningen visar att så är fallet, snarast möjligt hänskjuta likvidationsfrågan till bolagsstämma, 3:o att, *om* bolagsstämman ej inom åtta månader godkänner en kontrollbalansräkning som visar att full täckning finns för aktiekapitalet, hos rätten ansöka att bolaget försätts i likvidation – blir de och andra, som med vetskap härom handlar på bolagets vägnar, personligen ansvariga för bolagets *därefter* uppkommande förbindelser. Personligt ansvar inträder även för aktieägare, som deltar i beslut att fortsätta bolagets verksamhet i vetskap om att likvidationsansökan bort inges till rätten.

Har ansökan om likvidation ingivits till rätten skall bolagets förklaras i likvidation om det ej under ärendets handläggning styrks att det upprättats en balansräkning som visar att täckning finns för aktiekapitalet. För att *denna* kontrollbalansräkning skall beaktas krävs ej endast att den godkänts av bolagsstämman utan även att den blivit granskad av revisorerna, 13 kap. 2 § andra stycket ABL. En sådan balansräkning får enligt paragrafens fjärde stycke vidare till följd att det personliga ansvar, som eljest varit för handen enligt samma lagrum, bortfaller såvitt avser förbindelser ingångna

efter det att balansräkningen blivit granskad av revisorerna och godkänd av bolagsstämma.

10.2.2 Reformbehovet

Enligt nu gällande aktiebolagslag har alltså ett aktiebolags styrelse skyldighet att upprätta en kontrollbalansräkning så snart det finns skäl att anta att mer än halva aktiekapitalet gått förlorat. Om kontrollbalansräkningen visar att så är fallet måste styrelsen för att undgå personligt ansvar vidta fortsatta åtgärder, som kan leda till att bolagets likvideras. Om däremot kontrollbalansräkningen utvisar att minst halva aktiekapitalet finns i behåll kan verksamheten fortgå som tidigare utan tvångslikvidation och utan personligt ansvar. Om det efter en tid åter finns skäl att anta att aktiekapitalet förbrukats till mer än hälften måste tydligen kontrollbalansräkning ånyo upprättas och utfallet av denna blir liksom tidigare bestämmande för om likvidationsfrågan behöver hänskjutas till bolagsstämma eller ej. Eftersom styrelseledamöterna av många anledningar kan ha intresse av att bolaget fortsätter sin verksamhet oberoende av i vad mån aktiekapitalet är förbrukat inrymmer den nu beskrivna regleringen en frestelse för styrelsen att låta kontrollbalansräkningen återge bolagets ekonomiska ställning på ett alltför fördelaktigt sätt. Denna frestelse framstår som desto mera påtaglig som upprättandet av kontrollbalansräkningen är en rent intern angelägenhet inom styrelsen och någon redovisning av resultatet inte behöver ske.¹

Om nu styrelsen fullgjort sin skyldighet att upprätta kontrollbalansräkning samt den givit vid handen att aktiekapitalet sjunkit under hälften skall styrelsen snarast möjligt till bolagsstämma hänskjuta frågan om bolaget skall träda i likvidation. Som bedömningsunderlag skall stämman därvid ha tillgång till en kontrollbalansräkning avseende den aktuella situation i bolaget. Den kontrollbalansräkningen måste alltså avse bolagets ställning vid en senare tidpunkt. För att verksamheten i bolaget efter bolagsstämmans ställningstagande skall få fortgå utan likvidation och utan personligt ansvar måste den stämman förelagda kontrollbalansräkningen utvisa att täckning finns för hela aktiekapitalet. Oavsett att kravet på täckning för aktiekapitalet således är strängare för den senare än för den först upprättade kontrollbalansräkning gör sig alldeles samma skäl gällande till att styrelseledamöterna kan vilja framställa bolagets ekonomiska ställning på ett fördelaktigt sätt och i intetdera fallet fordras det att kontrollbalansräkningen blir granskad av revisorerna.

Avsaknaden i aktiebolagslagen av föreskrift att de två nu berörda formerna av kontrollbalansräkning skall granskas av bolagets revisorer är inte kommenterad i förarbetena till aktiebolagslagen på annat sätt än att det befunnits önskvärt att den då nya aktiebolagslagens regler om tvångslikvi-

¹I 1944 års aktiebolagslag stadgades i 146 § beträffande motsvarande situation att styrelsen skulle inhämta revisorernas yttrande över balansräkningen (för det fall att denna utvisade att aktiekapitalet till viss del gått förlorat och likvidationsfrågan därför skulle avgöras av bolagsstämman).

dation på grund av kapitalbrist skulle bli avsevärt mindre stränga och komplicerade än vad som dittills varit fallet (SOU 1971:15, s. 327; prop. 1975:103, s. 217 f). Saken har emellertid tagits upp på ett par ställen i den rättsvetenskapliga litteraturen. Sålunda anmärker Rodhe (Aktiebolagslagsrätt, 13:e uppl. 1987, s. 271) med avseende på den kontrollbalansräkning som skall framläggas för bolagsstämman: "Något krav på att den skall ha blivit granskad av revisorerna uppställer lagen inte (se däremot 13 kap. 2 § 4 st.); det förefaller dock naturligt om så sker." Ett likartat uttalande återfinns i Kedner-Roos, Aktiebolagslagen, 2:a uppl. 1982, s. 246. Det sägs där att det är "rimligt" att kontrollbalansräkningen granskas av revisorerna.

Vid den av kommittén anordnade hearing den 15 januari 1986 angående i första hand behovet av regler om ansvarsgenombrott hade flera deltagare, ej minst de som hade praktisk erfarenhet av konkursförvaltning, delvis mycket kritiska synpunkter på aktiebolagslagens regler om tvångslikvidation, vilka ansågs inte tillräckligt effektivt kunna hindra förlustbringande företag att fortsätta sin verksamhet till skada för borgenärerna. Såvitt avsåg upprättandet av kontrollbalansräkning och dess funktion anfördes vid hearingen i huvudsak följande.

I framförallt fåmansbolag förekommer det ett utbrett missbruk av reglerna om kontrollbalansräkning. Ofta kan man misstänka att de kontrollbalansräkningar som företes då frågan om personligt ansvar för styrelseledamöter, verkställande direktör eller aktieägare aktualiseras är antedaterade. I praktiken går det i regel till så, att kan företagaren blott presentera en kontrollbalansräkning, enligt vilken aktiekapitalet finns i behåll vid relevant tidpunkt, så godtages detta hur bristfällig och även i yttre måtto undermålig balansräkning än är. Det har hänt att man med ansvarsbefriande verkan nödgats acceptera små papperslappar med nedkrafade siffernoteringar. En orsak till dessa förhållanden är att revisorerna inte har något med kontrollbalansräkningen att skaffa. De behöver inte ens under rättas om att en sådan balansräkning framtagits. I och för sig skulle en avsevärd uppstramning på detta område uppnås om det infördes krav på att kontrollbalansräkningen måste inges till patent- och registreringsverket. Detta torde dock vara orealistiskt av affärsmässiga skäl. Redan själva ingivandet av en kontrollbalansräkning skulle nämligen av affärspartners, kreditgivare, marknadskonkurrenter och andra kunna uppfattas som en krissignal och bidra till att bolagets ställning snabbt förvärrades. Särskilt för företag med säsongsbetonade upp- och nedgångar skulle krav på offentliggörande av likvidationsbalansräkningen kunna få förödande effekter.

10.2.3 Kommitténs överväganden

Aktiebolagslagens regler om likvidationsplikt då en alltför stor del av ett bolags aktiekapital gått förlorad syftar till att en viss – om än i regel otillräcklig – säkerhet för borgenärernas fordringar alltid skall finnas kvar i bolaget. Ytterst kan reglerna sägas syfta till att ingen skall behöva riskera att göra affärer med ett bolag som redan har en alltför svag ekonomisk

ställning. För att förmå bolagets ledning att tillse att aktiekapitalet upprätthålles i lagstadgad utsträckning och om detta ej lyckas, tvinga den att i tid låta bolaget träda i likvidation, innehåller reglerna föreskrifter om upprättande av kontrollbalansräkning och om personligt ansvar för styrelseledamöter och andra, som inte vidtar de åtgärder vartill resultatet av kontrollbalansräkningen ger anledning. Om emellertid kontrollbalansräkningen ger besked om att aktiekapitalet finns i behåll i erforderlig grad ifrågakommer inte något personligt ansvar.¹

Samtidigt som bolagsledningen har ett av hänsyn till risken för personligt ansvar betingat intresse av att iaktta likvidationsproceduren kan den också ha en mer eller mindre stark önskan att bolaget skall kunna fortleva. Om nu bolagsledningen, som säkerligen ofta är fallet, är angelägen om att bolaget skall få driva sin verksamhet vidare utan hinder av att bolaget befinner sig i en balansmässigt kritisk situation men inte är beredd att ta på sig ett personligt ansvar för bolagets framtida förpliktelser uppkommer tydligtvis en konflikt mellan motstående intressen. I ett sådant läge kan det vara lockande för ledningen att låta kontrollbalansräkningen få en alltför optimistisk framtoning. Detta kan ske exempelvis genom verklighetsfrämmande aktiveringar av organisationskostnader, utvecklingskostnader eller dylikt. Och om någon kontrollbalansräkning överhuvudtaget inte upprättats kan det vara frestande att i efterhand förfärdiga en sådan och förse den med en tidigare datumangivelse.

Slutsatsen av det anförda är att den likvidationsavväjande och ansvarsbefriande betydelse som tillerkänts kontrollbalansräkningen inte bara inbjuder till oriktig värdering av tillgångs- och skuldposter i kontrollbalansräkningen utan även främjar uppkomsten av rent fusk. Enligt vad kommittén erfarit förekommer det i praktiken, särskilt i fåmansbolag, ej sällan oegentligheter vid upprättandet av kontrollbalansräkningar. Detta förhållande måste ses mot bakgrund – och kan delvis förklaras – av att någon granskning av kontrollbalansräkningen inte är påbjuden i lag.

En nära till hands liggande åtgärd i syfte att få till stånd mera rättvisande kontrollbalansräkningar är därför att införa regler som gör revisorsgranskning till ett villkor för att kontrollbalansräkning skall få beaktas vid likvidations- och ansvarsprövningen enligt 13 kap. 2 § ABL. Enligt kommitténs uppfattning framstår det i själva verket närmast som en lapsus i nuvarande lagstiftning att sådana regler inte redan finns. Som anmärkts ovan är revisorernas granskning föreskriven vad gäller kontrollbalansräkning som ges in till domstol i avsikt att förhindra beslut om likvidation. Någon olägenhet med att utsträcka detta granskningstvång till de här avsedda kontrollbalansräkningarna torde inte finnas. Däremot skulle ett granskningsobligatorium bidra till att höja kvalitén på kontrollbalansräkningarna och få en avhållande effekt på medvetet oriktigt uppgiftslämnande.

¹Skadeståndsrättsligt ansvar enligt 15 kap. ABL torde kunna inträda för styrelseledamöterna om de uppsåtligen eller av oaktsamhet låtit kontrollbalansräkningen få ett *oriktigt* utseende samt bolaget eller borgenärerna härigenom lidit skada.

10.3 Avsaknad av utmätningsbar egendom

10.3.1 Nuvarande ordning

Av 4 kap. 9 § utsökningsbalken följer att kronofogdemyndigheten, när utmätning skall ske, har att i den utsträckning som påkallas av ansökningens innehåll, gäldenärens förhållanden och övriga omständigheter undersöka huruvida gäldenären har utmätningsbar egendom. Innan utmätning sker skall gäldenären underrättas, 4 kap. 12 § utsökningsbalken. Enligt 4 kap. 14 § utsökningsbalken är gäldenären skyldig att lämna de uppgifter om sina tillgångar som behövs i målet. Är gäldenären ett aktiebolag gäller skyldigheten den som företräder bolaget. Om gäldenären saknar utmätningsbar egendom kan utmätning uppenbarligen inte äga rum. Kronofogdemyndigheten skall i sådant fall underrätta sökanden härom, 6 kap. 26 § utsökningsförordningen.

Aktiebolagslagen innehåller inte några regler om rättsföljd på grund av att ett aktiebolag i ett utsökningsmål befunnits sakna utmätningsbar egendom. Resultatlöst utmätningsförsök ingår sålunda inte bland de grunder för tvångslikvidation som anges i 13 kap. 4 § ABL och det finns inte några bestämmelser om personligt ansvar vid bedrivande av verksamhet i aktiebolag som saknar utmätningsbar egendom.

10.3.2 Förekomsten av aktiebolag som saknar utmätningsbar egendom

Enligt vad kommittén erfarit händer det ganska ofta att utmätning hos aktiebolag inte kan ske därför att bolaget saknar utmätningsbar egendom. Det är heller inte ovanligt att aktiebolaget herefter fortsätter sin verksamhet och blir föremål för upprepade utmätningsförsök utan att fördenskull träda i likvidation eller försättas i konkurs.

En mera detaljerad bild av nu nämnda förhållanden ges i en till kommittén överlämnad redogörelse, utförd av kreditupplysnings- och inkassoföretaget AB Svensk Upplysningstjänst, Malmö.¹ I redogörelsen, som omfattar en tvåårsperiod 1983-1985, anges att antalet fall av misslyckat utmätningsförsök hos aktiebolag där anledningen varit att bolaget saknat utmätningsbara tillgångar och som företaget fått kännedom om i sin verksamhet uppgick till 2 838. Antalet bolag uppgick till 932. Av dessa hade 379 försatts i konkurs under perioden samt hade tre av bolagen trätt i likvidation.

10.3.3 Kommitténs överväganden

Så snart det finns skäl att anta att ett aktiebolags eget kapital understiger hälften av det registrerade aktiekapitalet skall enligt 13 kap. 2 § första stycket ABL en procedur inledas som ytterst syftar till en tvångsvis avveckling av sådana bolag som ej endast tillfälligtvis har ett alltför litet eget

¹Undersökningen är refererad i en artikel i tidskriften Advokaten nr 7/86, s. 194.

kapital. Det förhållandet att ett bolag saknar utmätningsbar egendom behöver inte nödvändigtvis innebära att bolaget inte har täckning för aktiekapitalet. Exempelvis kan bolaget ha icke utmätningsbara tillgångar i form av goodwill och balansgilla produktutvecklings- och marknadsföringskostnader. Det kan emellertid hållas för visst att sådana bolag som saknar utmätningsbar egendom *i regel* har förbrukat större delen av aktiekapitalet och följaktligen har att iaktta bestämmelserna om tvångslikvidation.

Det förekommer att bolag, som befunnits sakna utmätningsbar egendom, låter verksamheten fortgå efter utgången av den frist på åtta månader som enligt 13 kap. 2 § ABL står till förfogande för att återställa aktiekapitalet. Skälet till att ett sådant bolag fortsätter sin verksamhet efter tidsfristen kan naturligtvis vara att bolaget under tiden fått täckning för aktiekapitalet. Anledningen torde dock ej sällan vara att likvidationsreglerna i aktiebolagslagen försumrats.

Påföljden för underlåtelse att upprätta kontrollbalansräkning trots att det finns skäl att anta att mer än hälften av aktiekapitalet förbrukats är att styrelseledamöterna blir personligen ansvariga för bolagets därefter uppkommande förbindelser. Regelns effektivitet begränsas emellertid bland annat därav, att det ofta är svårt att i efterhand fastställa tidpunkten för *när* det fanns skäl till antagande som nyss sagts. Det har också visat sig att antalet fall där styrelseledamöterna ålagts personligt ansvar på grund av att reglerna om upprättande av kontrollbalansräkning ej följts är anmärkningsvärt få.

Mot den redovisade bakgrunden framstår det som ett ändamålsenligt led i strävandena att göra likvidationsreglerna mera effektiva att på något sätt anknyta inträffandet av ett resultatlöst utmätningsförsök till dessa regler. Detta skulle kunna tillgå så, att kronofogdemyndigheten ålades skyldighet att underrätta patent- och registreringsverket, som i sin tur skulle ha att anmäla förhållandet till domstol. Ett resultatlöst utmätningsförsök skulle därmed bli ett rättsfaktum jämförligt exempelvis med att bolaget ej sänt in årsredovisning för något av de senaste två räkenskapsåren (se 13 kap. 4 § första stycket, 4 p. ABL). En sådan lösning skulle emellertid i många fall kunna framstå som alltför ingripande, även om bolaget gavs tillfälle att under ärendets behandling undanröja likvidationsanledningen. Dessutom skulle reglerna bli ganska komplicerade, förorsaka merarbete för myndigheterna och leda till ökad byråkrati.

Enligt kommitténs uppfattning bör frågan lösas på ett enklare vis. Det kan ske genom att man låter ett resultatlöst utmätningsförsök medföra skyldighet för bolagets styrelse att genast upprätta en kontrollbalansräkning. Försummas det, blir det regelsystem som redan finns i 13 kap. 2 § ABL tillämpligt. Det innebär bland annat att styrelseledamöterna blir personligen ansvariga för bolagets förpliktelser om de efter utmätningsförsöket inte upprättar någon kontrollbalansräkning. Detsamma blir förhållandet om den i anledning av utmätningsförsöket upprättade kontrollbalansräkningen visar att aktiekapitalet förbrukats till mer än hälften men de åtgärder, som aktiebolagslagen för sådant fall föreskriver, inte efterlevs. Om

däremot det sannolikt mindre vanliga fallet inträffar, att kontrollbalansräkningen – i trots av att bolaget saknar utmätningsbar egendom – utvisar att bolaget har täckning för minst halva aktiekapitalet får verksamheten fortgå som tidigare. Detta torde framstå som rimligt med hänsyn till angelägenheten av att undvika onödiga företagsnedläggelser.

Kommitténs förslag skulle sätta stopp för den möjlighet som i praktiken ofta föreligger att efter ett misslyckat utmätningsförsök påföljdsfritt underlåta att upprätta kontrollbalansräkning och som beror på, att det är svårt att motbevisa påståendet att det ändå inte fanns skäl att anta att aktiekapitalet sjunkit under hälften. Genom den föreslagna ordningen åstadkommes att bolagsstyrelsen genast efter det att bolagets avsaknad av utmätningsbar egendom blivit dokumenterad ställs inför valet att *antingen* upprätta en kontrollbalansräkning – som enligt kommitténs förslag måste granskas av revisorerna – varigenom ett likvidationsförfarande initieras om skäl härtill finns *eller* fortsätta verksamheten under personligt ansvar för styrelseledamöterna.

10.4 Underlåtenhet att insända årsredovisning

10.4.1 Nuvarande bestämmelser

Enligt 9 kap. 5 § ABL skall ordinarie bolagsstämma hållas inom *sex månader* efter utgången av varje räkenskapsår. Vid sådan stämma skall årsredovisningen och revisionsberättelsen framläggas. På stämman skall beslut fattas om fastställelse av resultaträkningen och balansräkningen. Vidare skall beslutas om disposition av vinst och förlust enligt den fastställda balansräkningen. Beslut i dessa frågor får i vissa fall uppskjutas till en fortsatt stämma, som måste hållas inom *två månader* därefter. Ytterligare uppskov är inte tillåtet.

I 11 kap. 3 § ABL anges att avskrift av årsredovisning och revisionsberättelse skall insändas till registreringsmyndigheten (patent- och registreringsverket) senast *en månad* efter det att resultaträkningen och balansräkningen blivit fastställda. På avskriften av årsredovisningen skall styrelseledamot eller verkställande direktör teckna bevis om att resultaträkning och balansräkning fastställts med uppgift om fastställsedagen. Beviset skall även innehålla uppgift om bolagsstämmans beslut beträffande bolagets vinst eller förlust.

Sedan årsredovisningen och revisionsberättelsen kommit in till patent- och registreringsverket blir de *offentliga handlingar*.

Om inte behörig årsredovisning och revisionsberättelse sänds in till patent- och registreringsverket, kan myndigheten vid *vite* förelägga verkställande direktören eller styrelseledamot att fullgöra denna skyldighet, 19 kap. 2 § ABL. Av 12 kap. ABL framgår att *vinstutdelning är olovlig* om den sker utan att resultaträkning och balansräkning har fastställts.

Om ett aktiebolag inte sänder in årsredovisning för något av de senaste två

räkenskapsåren skall patent- och registreringsverket göra anmälan till rätten, som förordnar att bolaget skall träda i *likvidation*, 13 kap. 4 § ABL. Ansökan härom kan göras även av styrelsen, styrelseledamot, verkställande direktör, aktieägare, borgenär eller annan vars rätt kan vara beroende av att det finns någon som kan företräda bolaget. Om det styrks att åtminstone en av de felande årsredovisningarna inkommit till patent- och registreringsverket under ärendets handläggning i tingsrätten skall beslut om likvidation inte meddelas.

10.4.2 Problemets omfattning och orsaker

Det syfte som bär upp aktiebolagslagens regler om upprättande och offentliggörande av årsredovisning är i första hand att bolagets intressenter av skilda slag skall kunna få upplysningar som är av betydelse för bedömningen av företagets ekonomiska förhållanden och utvecklingsmöjligheter. För aktieägarna är det naturligtvis väsentligt att få tillgång till sådana upplysningar. Reglerna om årsredovisningen har emellertid också ett borgenärsskyddande syfte. Banker och andra kreditgivare, affärskontrahenter, leverantörer och kunder måste få kännedom om bolagets ekonomiska ställning för att kunna bedöma dess kreditvärdighet, uppskatta vilka risker det innebär att inleda affärsförbindelser med bolaget, avgöra omfattningen av fortsatta varuleveranser etc. Det allmänna har i sin egenskap av skatteborgenär ett behov av att ta del av bolagets redovisning.

I relation till det totala antalet registrerade aktiebolag är det få som inte efterkommer lagens bestämmelser om årsredovisning. Det rör sig om några enstaka procent. I absoluta tal måste det emellertid betraktas som en vanlig företeelse att ett aktiebolag försummar att i rätt tid inge årsredovisning. Patent- och registreringsverket anmäler årligen omkring 2 000 aktiebolag för tvångslikvidation enligt 13 kap. 4 § ABL. Enligt vad kommittén inhämtat från verket har merparten av dessa anmälningar sin grund i att bolaget inte inkommit med årsredovisning för något av de senaste två räkenskapsåren. Ofta sänder ett anmält bolag småningom in redovisningen för åtminstone ett av räkenskapsåren, i följd varav likvidationsanledningen upphör. I drygt en fjärdedel av fallen insändes dock aldrig några redovisningshandlingar och bolaget försätts till sist i likvidation. I båda fallen kan handläggningen i tingsrätten dra ut på tiden på grund av delgivningssvårigheter och, också i båda fallen, kan bolaget under avsevärd tid ha bedrivit verksamhet utan att någon aktuell årsredovisning funnits tillgänglig för offentlig granskning.

Olika orsaker kan finnas till att ett aktiebolag inte i rätt tid upprättar och avlämnar årsredovisning. Ett skäl är att bolagsledningen saknar ambition att efterleva bestämmelserna och kanske tagit för vana att vänta med att sända in redovisningshandlingarna till dess vitesföreläggande utfärdats eller anmälan gjorts till rätten om tvångslikvidation. Det kan också hända att bolagets redovisningsordning är så bristfällig att man inte hinner med att upprätta årsredovisningen inom föreskriven tid.

Ett annat skäl till att inte inge årsredovisning kan vara att bolaget anser sig ha anledning att undanhålla för borgenärerna vad som hänt i bolaget. Bolagets finansiella ställning kan ha försämrats så mycket att ett offentliggörande av årsredovisningen och av en revisionsberättelse, som kanske innehåller anmärkningar i olika hänseenden, skulle skada förtroendet för bolaget mera än om årsredovisningen helt uteblir.

10.4.3 Kommitténs överväganden

Aktiebolagens skyldigheter att öppet redovisa sina ekonomiska förhållanden kan sägas utgöra ett elementärt villkor för förmånen att få bedriva verksamhet i aktiebolagsform. Den öppna redovisningen är av betydelse för såväl det allmänna som för aktieägare, affärskontrahenter, arbetstagare och andra enskilda intressenter. Ej minst för bolagets borgenärer är det av största vikt att med ledning av aktuella årsredovisningar få tillfälle att bedöma bolagets ekonomiska ställning. Det har emellertid visat sig att många bolag i strid mot aktiebolagslagens regler underlåter att inge årsredovisning till patent- och registreringsverket. Detta sker i en omfattning som inte bör accepteras. Härav måste dras slutsatsen att det nuvarande regelsystemet för att förmå bolagen att i rätt tid upprätta och offentliggöra årsredovisningen inte är tillräckligt effektivt.

Olika åtgärder i syfte att mera verkningsfullt förmå bolagen att följa bestämmelserna låter sig tänkas. Företagsobeståndskommittén föreslog på sin tid (se SOU 1981:37, s. 74-77) att bolagets revisor skulle ha anmälnings-skyldighet om årsredovisningen inte överlämnades till *honom* senast fem månader efter räkenskapsårets utgång. Andra åtgärder som diskuterades inom företagsobeståndskommittén var skärpta regler om vitesföreläggande och – efter förebild från skattelagstiftningen – ett system med förseningsavgifter.

Enligt kommitténs uppfattning bör skärpta regler mot underlåtenhet att rätttidigt inge årsredovisning vara enkla att tillämpa och dess verkningar lätta att förstå. De får heller inte medföra ett ökat administrativt krångel. Samtidigt måste reglerna från bolagens synpunkt te sig så avskräckande att de verkligen förmår dem att respektera redovisningsreglerna. Särskilt angeläget är det naturligtvis att reglerna får effekt i de fall då underlåtenheten beror på ovilja att avslöja en ekonomisk ställning, som är så försämrad att bolagets förmåga att betala uppkommande skulder kan ifrågasättas.

En lösning som förenar båda de nu nämnda önskemålen är att låta de personer som har i uppgift att tillse att redovisningsreglerna iakttas, dvs. verkställande direktören och styrelseledamöterna, få vidkännas ett *personligt ansvar* för de förpliktelser bolaget ådrar sig efter det att försummelsen varat under viss tid. Tidsfristen måste tas till med så god marginal att tillfälliga förseningar, som kan bero på exempelvis arbetsanhopning, sjukdom och personalbyten eller på vanligt slarv, inte medför någon risk för en så ingripande påföljd. En tidsfrist om femton månader från räkenskapsårets utgång synes utgöra en betryggande marginal i det hänseendet.

Med kommitténs förslag måste bolagets verkställande direktör och styrelseledamöter ha underlåtit att rätta sig efter reglerna om ingivande av årsredovisning under en tid av *minst sex månader*. Skyldigheten att inge årsredovisning uppkommer nämligen aldrig senare än nio månader från räkenskapsårets utgång, se avsnitt 10.4.1. Om de vid utgången av femton-månadersfristen väljer att ändå fortsätta verksamheten får de alltså finna sig i att själva bli betalningsansvariga för skulder som bolaget därefter ådrar sig. Så länge bolaget självt förmår betala skulderna behöver den personliga betalningsskyldigheten naturligtvis inte infrias.

Om årsredovisningen sedermera inges till patent- och registreringsverket bör personligt ansvar inte inträda för bolagets *därefter* uppkommande förpliktelser.

Den föreslagna regeln om personligt ansvar synes kunna utformas efter huvudsakligt mönster av 13 kap. 2 § fjärde stycket ABL, som innehåller bestämmelser om personligt ansvar för styrelseledamot, aktieägare och annan vid försummelse att företa föreskrivna åtgärder i fall att bolagets kapital förbrukats till viss del. Det torde dock vara tillfyllest att den ansvariga kretsen begränsas till verkställande direktören och styrelseledamöterna. Regeln bör införas som ett särskilt stycke i 11 kap. 3 § ABL, där det finns angivet vilka tider som i övrigt gäller för inlämnande av årsredovisning och revisionsberättelse.

10.5 Lagförslag

Kommittén föreslår att 13 kap. 2 § första stycket ABL ges följande lydelse

Det åligger styrelsen att ofördröjligen upprätta *och låta revisorerna granska* en särskild balansräkning så snart det finns skäl att anta att bolagets eget kapital understiger hälften av det registrerade aktiekapitalet. *Samma skyldighet inträder om bolaget vid utmätning befinnes sakna utmätningsbara tillgångar.* Visar balansräkningen att bolagets eget kapital understiger hälften av det registrerade aktiekapitalet skall styrelsen snarast möjligt till bolagsstämma hänskjuta fråga om bolaget skall träda i likvidation. Godkänns ej på bolagsstämma inom åtta månader efter hänskjutandet *en av revisorerna granskad* balansräkning avseende ställningen vid tiden för stämman som utvisar att det egna kapitalet uppgår till det registrerade aktiekapitalet, skall styrelsen, om ej bolagsstämman beslutar att bolaget skall träda i likvidation, hos rätten ansöka att bolaget försätts i likvidation. Sådan ansökan kan även göras av styrelseledamot, verkställande direktör, revisor eller aktieägare.

Förslaget innebär att revisorernas granskning görs obligatorisk beträffande *såväl* den kontrollbalansräkning som skall upprättas ofördröjligen så snart det finns skäl att anta att bolagets eget kapital understiger hälften av det registrerade aktiekapitalet (och alltid då bolaget vid utmätningsförsök befunnits sakna utmätningsbar egendom, se nedan) *som* den kontrollba-

lansräkning, vilken skall underställas bolagsstämman inom åtta månader från det att likvidationsfrågan hänskjutits till stämman.

Om styrelsen upprättat kontrollbalansräkning, när detta varit erforderligt, men inte låtit revisorerna granska den har styrelsens ledamöter, i enlighet med vad som sägs i paragrafens fjärde stycke, underlåtit att fullgöra vad som åligger dem enligt första stycket. Frågan om styrelseledamöternas personliga ansvar för bolagets uppkommande förbindelser blir i sådant fall att bedöma på samma sätt som om någon kontrollbalansräkning överhuvudtaget inte upprättats. Det bör observeras att en kontrollbalansräkning, som upprättas med anledning av att det finns skäl att anta att mer än halva aktiekapitalet är förbrukat, även utan revisorsgranskning kan tänkas ge vid handen att skäl till sådant antagande *ej längre* föreligger och att vidare åtgärder därför inte är nödvändiga.

Det förhållandet att revisorerna måste granska kontrollbalansräkningen innebär inte att revisorerna också åläggs ansvar för upprättandet av denna. Den skyldigheten åvilar enbart styrelsen. Revisorernas uppgift blir att granska den kontrollbalansräkning som styrelsen lägger fram samt att avge yttrande häröver i lämplig form.

Kommitténs förslag innebär vidare att ett resultatlöst utmätningsförsök hos ett aktiebolag likställs med att det finns skäl att anta att bolagets eget kapital understiger hälften av det registrerade aktiekapitalet. Om bolaget vid utmätning befinner sig sakna utmätningsbar egendom åligger det alltså styrelsen att ofördröjligen upprätta en kontrollbalansräkning, vid äventyr som anges i paragrafens fjärde stycke. Har kontrollbalansräkning upprättats och frågan om bolaget skall träda i likvidation hänskjutits till bolagsstämma, inträder naturligtvis inte någon skyldighet att ånyo upprätta kontrollbalansräkning för det fall att ytterligare resultatlösa utmätningsförsök görs under tiden fram till bolagsstämman.

Kommittén föreslår vidare att 11 kap. 3 § ABL ges följande lydelse

— — —

Minst en månad före ordinarie bolagsstämma skall årsredovisningshandlingarna för det förflutna räkenskapsåret avlämnas till revisorerna.

Senast en månad efter det resultaträkningen och balansräkningen blivit fastställda, skall avskrift av årsredovisning och revisionsberättelse insändas till registreringsmyndigheten. På avskriften av årsredovisningen skall styrelseledamot eller verkställande direktör teckna bevis om att resultaträkning och balansräkning fastställts med uppgift om fastställsedagen. Beviset skall även innehålla uppgift om bolagsstämmans beslut beträffande bolagets vinst eller förlust.

Om avskrift av årsredovisning och revisionsberättelse inte, på sätt sägs i andra stycket, insänts inom femton månader efter räkenskapsårets utgång svarar verkställande direktören och styrelseledamöterna solidariskt för bolagets uppkommande förpliktelser. Ansvaret gäller inte för förpliktelser som uppkommer efter det att handlingarna insänts.

— — —

Tredje stycket är nytt. Det anger att underlåtenhet att enligt paragrafens andra stycke inge årsredovisning och revisionsberättelse i vissa kvalificerade fall medför ett personligt ansvar för bolagets förpliktelser.

Förutsättningen för att ett personligt ansvar skall inträda är att mer än femton månader förflutit efter ett räkenskapsårs utgång utan att årsredovisningshandlingarna insänts till patent- och registreringsverket. De personer mot vilka det personliga ansvaret kan göras gällande är bolagets verkställande direktör och dess styrelseledamöter. Personkretsen är alltså densamma som kan ifrågakomma för vitesföreläggande enligt 19 kap. 2 § ABL.

Det personliga ansvaret avser endast förpliktelser som uppkommer *efter* utgången av femtonmånaderstiden. Ansvaret gäller inte för förpliktelser som bolaget ådrar sig efter det att de ifrågavarande handlingarna har ingivits. I dessa avseenden är den föreslagna regeln utformad på samma sätt som bestämmelserna om personligt ansvar i 13 kap. 2 § fjärde stycket ABL.

II Juridiska personer som delägare i handelsbolag

1 Uppdraget

Kommitténs uppgift, såvitt nu är i fråga, är att överväga i vilken utsträckning juridiska personer bör tillåtas som delägare i handelsbolag. I kommittédirektiven uttalas i det sammanhanget följande (s. 6): "Även handelsbolag har under senare år kommit att utnyttjas i den ekonomiska brottsligheten. I handelsbolaget svarar visserligen delägarna personligen för bolagets förpliktelser. Inte sällan begränsas i realiteten detta ansvar genom att delägarna är juridiska personer. Kommittén bör därför överväga i vilken utsträckning juridiska personer bör tillåtas som delägare i handelsbolag och härvid särskilt uppmärksamma den speciella formen kommanditbolag (jfr prop. 1979/80:143 s. 42). Vid sina överväganden bör kommittén ta hänsyn inte bara till bolagsborgenärernas skyddsbehov utan också till de skattemässiga intressen som kan tala för den ena eller andra lösningen. I det sammanhanget bör kommittén beakta det arbete som utförs av 1980 års företagsskattekommitté (B 1979:13)."

2 Nuvarande ordning

2.1 Civilrättsliga regler

Enligt 1 kap. 1 § HBL föreligger ett *handelsbolag* om två eller flera har avtalat att gemensamt utöva näringsverksamhet i bolag. Parterna i ett bolagsavtal kallas bolagsmän. Någon inskränkning i rätten att vara bolagsman är inte angiven i HBL. I princip kan därför vem som helst vara part i ett bolagsavtal.¹ Detta innebär att alla slags juridiska personer kan vara bolagsmän, såsom aktiebolag, ekonomiska föreningar, stiftelser, stat, kommuner och dödsbon. Ett handelsbolag kan också vara part i ett handelsbolagsavtal och därigenom bli bolagsman i ett annat handelsbolag. En eller flera fysiska personer kan vara bolagsmän tillsammans med en eller flera juridiska personer. Det finns heller inte något som hindrar att bolagsmännen utgöres av enbart juridiska personer.

Handelsbolaget är ett särskilt rättssubjekt. Det kan följaktligen förvärva rättigheter, ådraga sig skyldigheter, föra talan inför domstol etc., 1 kap. 4 § HBL. Ansvaret för förbindelser uppkomna under bolagsverksamheten åvilar bolaget och kan vid behov göras gällande i dess egendom genom utmätning och konkurs. Något krav på att ett handelsbolag skall ha något visst bundet kapital är ej uppställt. Bolaget behöver alltså i princip inte ha någon självständig ekonomisk bas för sin verksamhet. För bolagets förpliktelser svarar i gengäld bolagsmännen *personligen* och *solidariskt*, 2 kap. 20 § HBL. Bolagets borgenärer kan därför valfritt göra sina fordringar gällande mot vem eller vilka som helst av bolaget eller bolagsmännen.

Ett *kommanditbolag* är ett handelsbolag i vilket en eller flera bolagsmän (kommanditdelägare) förbehållit sig att inte svara för bolagets förbindelser med högre belopp än vad de satt in eller åtagit sig att sätta in i bolaget.² Någon minimigräns för kommanditdelägares insats är inte föreskriven. Alla bolagsmännen får inte vara kommanditdelägare utan minst en av dem (komplementären) måste vara obegränsat ansvarig för bolagets förpliktel-

¹ Vissa rättssubjekt är till följd av särskilda bestämmelser i annan lagstiftning underkastade begränsningar i rätten att över huvud taget driva näring. Sådana begränsningar gäller för bland andra konkursgäldenärer, utlänningar inklusive utländska företag samt omyndiga.

² Gentemot en godtroende tredjeman kan en kommanditdelägare i vissa fall hållas fullt ansvarig, 3 kap. 9 § HBL.

ser. I princip får vilka rättssubjekt som helst, utom stiftelser och ideella föreningar (3 kap. 2 § HBL), vara komplementärer.

Om annat inte avtalats har en kommanditdelägare inte rätt att ta del i förvaltningen av bolagets angelägenheter. Han är inte heller behörig att företräda bolaget. Härutöver och utöver bestämmelserna om kommanditdelägares ansvar för bolagsförpliktelserna är reglerna för kommanditbolag i huvudsak desamma som för vanliga handelsbolag.

2.2 Skatterättsliga regler

Huvudregeln om handelsbolagets skattemässiga behandling finns i 53 § 2 mom. kommunalskattelagen. Enligt detta stadgande skall bolaget inte taxeras för sin inkomst utan beskattningen skall ske hos delägarna. Ett handelsbolag är alltså inte något eget skattesubjekt. Av anvisningarna till 53 § kommunalskattelagen, punkt 10, framgår att delägarna skall beskattas för sina andelar i bolagets vinst, oavsett hur denna använts av bolaget och oberoende av om delägarna tagit ut vinsten eller ej. Metoden vid beskattningen är att bolagets nettointäkt först beräknas, varefter delägarna beskattas för sina andelar av densamma.

Om ett handelsbolag redovisar *överskott* skall detta enligt 2 kap. 8 § HBL fördelas lika mellan bolagsmännen. Emellertid råder i detta avseende full avtalsfrihet. Bolagsmännen kan därför träffa avtal om en helt annan fördelningsgrund. De är också fria att under bolagets bestånd ändra fördelningsgrunden. Vid beskattningen godtas i princip den fördelning bolagsmännen gjort.

Även vad gäller fördelningen av i ett handelsbolag uppkommen *förlust* har bolagsmännen rätt att träffa överenskommelse efter gottfinnande. Hela den förlust som påföres en bolagsman kan denne sedan vid sin taxering avräkna mot ett eventuellt överskott i egna förvärvskällor.

Det har stundom ifrågasatts om det skatterättsligt är godtagbart att en bolagsman, som blott är *kommanditdelägare*, vid sin taxering utnyttjar en honom påförd förlust till den del förlusten överstiger det belopp för vilket han civilrättsligt svarar. Numera anses det emellertid klarlagt att med begränsningen i kommanditdelägares civilrättsliga ansvar inte följer någon motsvarande begränsning i rätten till avdrag för kommanditbolagets förluster.¹

¹ Se SOU 1986:44, s. 32–42, där en mera ingående redogörelse för gällande beskattningsregler återfinnes.

3 Frågans tidigare behandling

3.1 1974 års bolagskommitté

Genom delbetänkandet SOU 1978:67 lade 1974 års bolagskommitté fram förslag till, jämte annat, ny lag om handelsbolag och enkla bolag. Såvitt framgår av betänkandet ifrågasatte bolagskommittén inte någon begränsning av juridiska personers rätt att ingå som bolagsmän i vanliga handelsbolag. Vad särskilt avsåg kommanditbolag fann bolagskommittén att denna bolagsform visserligen hade ett berättigande och borde finnas kvar men att endast fysiska personer samt – om synnerliga skäl förelåg – aktiebolag borde få vara komplementärer. Bolagskommittén uttalade i det sammanhanget följande (s. 112–114):

Ett skäl för förbud mot kommanditbolag skulle kunna tänkas vara att kreditunderlaget i kommanditbolaget är otillräckligt. Ett kommanditbolag kan byggas upp på sådant sätt att dess kreditunderlag, till skada för borgenärer och anställda, blir mycket obetydligt. Denna situation kan inträffa om komplementären utgörs av en ideell förening eller en stiftelse samt kommanditdeläggarens insats är mycket obetydlig. Den nu beskrivna möjligheten att skapa kommanditbolag med mycket obetydligt kreditunderlag kan dock elimineras genom föreskrift om att endast fysisk person eller aktiebolag kan godtagas som komplementär i kommanditbolag. – – –

Ett annat skäl mot kommanditbolag skulle kunna tänkas vara att denna företagsform utgör ett medel att uppnå obehörig skatteförmån. Kommanditbolaget, liksom också det vanliga handelsbolaget, taxeras inte, utan dess inkomst hänföres till de särskilda delägarnas inkomst med belopp som för var och en motsvarar hans andel av bolagets inkomst. Denna andel bestäms genom avtal mellan bolagsmännen. På motsvarande sätt fördelas underskott i bolaget mellan delägarna. Underskott i förvärvskälla får som regel utnyttjas mot överskott i annan förvärvskälla. Detta innebär att en bolagsman, då han skall beskattas kan kvitta sin andel i bolagets förlust mot t.ex. inkomst som han erhållit p.g.a. tjänst. Enligt företagsskatteberedningen (promemoria angående vissa frågor vid beskattning av rederi- och luftfartsrörelse m.m., Ds Fi 1972:8 s. 49) är rätten till underskottsavdrag för delägare i ett kommanditbolag inte begränsad till gjord kapitalinsats i bolaget. Enligt uppgift från företagsskatteberedningens sekretariat missbrukas möjligheten till kvittning mellan underskott och överskott i olika förvärvskällor på följande sätt i fråga om kommanditbolag. En direktör i ett byggnads-

aktiebolag och detta aktiebolag bildar ett kommanditbolag. Direktören blir kommanditdelägare med en mycket låg kommanditinsats. Kommanditbolaget inköper en dyrbar byggnadsmaskin som används av komplementären. Eftersom byggnadsmaskinen är dyrbar blir avskrivningarna stora och ett betydande underskott uppkommer därför i kommanditbolaget. Komplementären har inte behov av att utnyttja hela detta underskott. En viss del av underskottet påföres därför kommanditdelägaren som kvittar sin underskottsdel mot t.ex. den inkomst av tjänst som han har i egenskap av direktör i byggnadsaktiebolaget. På så sätt slipper han kanske helt att betala skatt för sin inkomst av tjänst. Sedan byggnadsmaskinen avskrivits förekommer det att kommanditdelägaren överlåter sin andel i kommanditbolaget till komplementären för t.ex. en krona. Om kommanditdelägaren erhåller högre ersättning för sin andel beskattas denna ersättning enligt realisationsvinstreglerna. Det nu beskrivna sättet att utnyttja underskott kan användas även i fråga om vanliga handelsbolag. Enligt uppgift från företagsskatteberedningens sekretariat används dock kommanditbolagsformen hellre i skatteflyktssammanhang eftersom de bolagsmän, som är med i bolaget endast för att vinna skattefördelar, i allmänhet inte vill åta sig obegränsat personligt ansvar för bolagets förpliktelser. Vid den typ av skatteflyktstransaktioner som nu beskrivits är enligt företagsskatteberedningens sekretariat komplementären ett aktiebolag. Skatteflyktstransaktionerna torde därför kunna förhindras – förutom genom sådana ändringar i skatterätten att möjligheten till underskottsavdrag begränsas till gjord kapitalinsats – genom att i princip förbud införes för aktiebolag att vara komplementär. I speciella undantagsfall kan det dock framstå som obilligt att ett aktiebolag inte får vara komplementär. Kommittén avser främst följande situation. Två eller flera rörelsedrivande aktiebolag ämnar tillsammans driva ett utvecklingsprojekt som under den första tiden beräknas gå med förlust. Av riskbegränsningsskäl vill man inte använda den vanliga handelsbolagsformen för verksamheten. I detta läge kan det föreligga ett legitimt skatteintresse för deltagarna i projektet att kunna använda kommanditbolagsformen, trots att komplementären är aktiebolag. Om kommanditbolagsformen används kan de i projektet deltagande aktiebolagen skattemässigt tillgodogöra sig uppkomna underskott. Om utvecklingsprojektets verksamhet däremot drivs av ett särskilt aktiebolag kan inte underskottet skattemässigt överföras på de i projektet deltagande aktiebolagen. På grund av det anförda anser kommittén att länsstyrelse, om synnerliga skäl därtill föreligger, bör kunna medge att aktiebolag får vara komplementär. – – –

Kommanditbolaget är en bolagsform som sedan länge förekommer i hela Västerlandet. Att för framtiden förbjuda kommanditbolaget i vårt land utgör därför ett avsteg från vad som gäller internationellt. Tillräckligt starka skäl för ett sådant avsteg torde inte föreligga. Det kan enligt kommitténs mening inte uteslutas att kommanditbolaget har betydelse då det gäller småföretagsamhetens kapitalförsörjning. De nackdelar som från allmän synpunkt är förknippade med kommanditbolaget i Sverige torde i huvudsak kunna bemästras genom att, på sätt ovan närmare angivits, i princip endast fysisk person tillåts som komplementär samt kommanditdelägaren ålägges att fullgöra sin insats direkt till bolaget.

3.2 Prop. 1979/80:143

Genom prop. 1979/80:143 framlade regeringen ett på bolagskommitténs betänkande grundat förslag till ny lag om handelsbolag och enkla bolag. Beträffande frågan om juridiska personers rätt att ingå som komplementär i kommanditbolag innehöll propositionen inte lika långtgående inskränkningar som bolagskommitténs förslag. Enligt propositionen, som antogs av riksdagen, borde alla slags juridiska personer alltså kunna uppträda som komplementärer med undantag endast för stiftelser och ideella föreningar. Föredragande statsrådet anförde i anslutning till denna fråga följande (s. 42-44):

Kommanditbolaget skiljer sig från det vanliga handelsbolaget genom att inte alla bolagsmännen svarar obegränsat för bolagets förpliktelser. Enligt kommitténs mening bör företagsformen kommanditbolag vara tillåten även i framtiden. Kommittén har bl.a. pekat på att denna företagsform kan ha betydelse för småföretagens kapitalförsörjning. Kommitténs inställning har inte mött invändningar under remissbehandlingen. En del remissinstanser har understrukit vikten av att kommanditbolaget inte avskaffas.

Jag delar uppfattningen att kommanditbolaget, som är allmänt förekommande i många industriländer, i vissa fall kan vara en lämplig form för tillförande av kapital till en rörelse. Enligt min mening bör därför företagsformen kommanditbolag stå till näringslivets förfogande också i framtiden.

Enligt gällande rätt måste minst en av bolagsmännen, komplementären, vara obegränsat ansvarig för bolagets förpliktelser. Övriga bolagsmän kallas för kommanditdelägare. Varje rättssubjekt kan i princip vara komplementär i ett kommanditbolag.

För att en viss kreditbas skall säkras för kommanditbolaget har kommittén funnit att endast fysiska personer och aktiebolag bör kunna komma i fråga som komplementärer. Om aktiebolag fritt får vara komplementärer, kan emellertid detta enligt kommitténs mening utnyttjas för skatteflykt. Kommittén har därför intagit den ståndpunkten att i princip endast fysiska personer bör tillåtas som komplementärer.

I speciella undantagsfall kan det enligt kommittén dock framstå som obilligt att ett aktiebolag inte får vara komplementär. Om synnerliga skäl föreligger, bör därför länsstyrelsen kunna medge ett aktiebolag att vara komplementär. De föreslagna bestämmelserna skall inte gälla i fråga om den som har inträtt som komplementär före den nya lagstiftningens ikraftträdande.

En ledamot i kommittén har reserverat sig mot kommitténs förslag i fråga om komplementärer och ansett att nuvarande ordning på denna punkt bör behållas.

Ett stort antal remissinstanser har yttrat sig över kommitténs ståndpunkt i komplementärfrågan. Flera remissinstanser har vitsordat att skatteflyktsproblem genom utnyttjande av underskottsavdrag förekommer i samband med att aktiebolag uppträder som komplementär. Å andra sidan har åtskilliga remissinstanser gett uttryck för uppfattningen att skatteflyktseffekter bör elimineras genom ändringar i skattelagstiftningen samt att det av praktiska, affärsmässiga skäl är av värde att

aktiebolag, och även ekonomiska föreningar, utan särskilt dispensförfarande kan uppträda som komplementärer.

För min del gör jag följande bedömning i komplementärfrågan och uppehåller mig därvid först vid spörsmålet om vilka rättssubjekt som av hänsyn till borgenärernas intressen bör tillåtas som komplementärer. Från denna synpunkt delar jag kommitténs uppfattning att fysiska personer och aktiebolag bör kunna godtas som komplementärer. Med fysisk person bör jämföras dödsbo. Emellertid finns det ur borgenärsynpunkt enligt min mening inte skäl att vägra att som komplementär godta en ekonomisk förening, ett vanligt handelsbolag eller ett kommanditbolag. Reglerna för dessa rättssubjekt har utformats med sikte på att rättssubjekten skall idka näring. Med något av dessa rättssubjekt som komplementär blir den sammanlagda kreditbasen i ett kommanditbolag i varje fall inte mindre än om rättssubjektet ensamt och inte via ett kommanditbolag skulle driva näringsverksamheten.

Det sist sagda utgör i och för sig också ett argument för att tillåta stiftelser och ideella föreningar att uppträda som komplementärer. Regelsystemen för dessa båda rättssubjekt är emellertid inte utformade främst med tanke på att rättssubjekten skall användas för näringsverksamhet. Sålunda finns inte här regler vare sig om bundet kapital eller om personligt ansvar för delägare. Jag vill också påpeka att ingen remissinstans har gjort gällande att praktiska, affärsmässiga skäl skulle tala för godtagande av stiftelser eller ideella föreningar som komplementärer.

Vad jag här anfört har lett mig till uppfattningen att stiftelser och ideella föreningar inte bör godtas som komplementärer men att det i övrigt inte är påkallat med några begränsningar av hänsyn till borgenärerna.

Jag går härnäst över till komplementärfrågan bedömd ur skattesynpunkt. Enligt min uppfattning ger bl.a. vad riksskatteverket, länsstyrelser och åklagarmyndigheter har anfört i sina remissyttranden stöd för antagandet att kommanditbolag med aktiebolag som komplementär i viss omfattning används i skatteflyktssyfte.

Kommanditdelägare kan i dessa företag missbruka rätten till underskottsavdrag i den mån denna rätt inte är begränsad till gjorda kapitalinsatser i bolaget. Underskottet används till kvittning mot överskott i annan förvärvskälla, t.ex. inkomst av tjänst. Som framhålls av några remissinstanser kan motsvarande förmåner uppnås även i ett vanligt handelsbolag.

Remissutfallet har emellertid samtidigt visat att kommanditbolag uppbyggda med aktiebolag som komplementärer fyller ett inte ringa praktiskt, företagsekonomiskt behov. Det bör vidare beaktas att beskattningssituationen i sin helhet för såväl vanliga handelsbolag som kommanditbolag övervägs av den tidigare nämnda kommittén med uppdrag att se över beskattningsreglerna för familjeföretag.¹ Direktiven för den kommittén ger vid handen att man särskilt kommer att uppmärksamma kommanditdelägares möjligheter att utnyttja underskottsavdrag.

Ett principiellt förbud för aktiebolag att vara komplementär måste, som kommittén också har föreslagit, nyanseras genom införande av en

¹ 1980 års företagsskattekommitté (B 1979:13).

dispensmöjlighet. Utformningen av en sådan dispensregel möter emellertid svårigheter. Det kan sålunda råda tvekan om på vilka grunder länsstyrelsens dispensbedömning bör ske. Enligt min mening kan det knappast komma i fråga att ålägga länsstyrelsen att utifrån företagsekonomiska överväganden bedöma huruvida i ett visst fall ett aktiebolag bör godtas som komplementär. De bedömningar som kan åläggas länsstyrelsen måste rimligtvis främst gälla huruvida risk för skatteflykt föreligger, om ett aktiebolag tillåts som komplementär. Som har framhållits under remissbehandlingen kan länsstyrelsens dispens i så fall komma att uppfattas som ett slags förhandsgodkännande från skatteflyktssynpunkt. En dispensregel leder också till ökat byråkratiskt krångel och risk för rättsosäkerhet.

4 Pågående reformarbete inom skatterätten

I direktiven för 1980 års företagsskattekommitté (Dir. 1979:106) anförde chefen för dåvarande budgetdepartementet bland annat att det i olika sammanhang framhållits att handelsbolag – och särskilt kommanditbolag – utnyttjats för skatteundandragande åtgärder, möjliggjorda främst därigenom att delägarna har rätt att avräkna underskott i bolagets verksamhet mot egna inkomster. Målsättningen för företagsskattekommittén skulle vara att utforma ändamålsenliga beskattningsregler för handelsbolag under iakttagande av att reglerna inte fick öppna möjligheter till skatteundandragande åtgärder. Ett sätt att åstadkomma detta kunde enligt departementschefen vara att göra handelsbolaget till eget skattesubjekt, ett annat att införa begränsningar i rätten att göra avdrag för underskott i bolagets verksamhet.

Företagsskattekommittén avlämnade i juni 1986 delbetänkandet SOU 1986:44, "Staketmetod för beskattning av handelsbolag". Betänkandet, över vilket betalningsansvarskommittén avgivit remissyttrande, fogat till förevarande betänkande som *Bilaga 2*, innehåller ett principförslag som innebär att handelsbolag skall göras till självständiga skattesubjekt och att bolagsmännen skall beskattas först när de tar ut handelsbolagets vinster för konsumtion. Vinstmedel som bolagsmännen låter stå kvar innanför ett imaginärt staket kring handelsbolaget beskattas alltså enbart hos bolaget. Skattesatsen på bolagets sparade vinstmedel föreslås bli 10 procent om bolagsmännen uteslutande består av fysiska personer. Om en eller flera juridiska personer ingår som bolagsmän föreslås motsvarande skattesats bli 52 procent, dvs. samma som för aktiebolag och flertalet andra juridiska personer. I båda fallen skall bolaget ha rätt till avdrag för de vinstuttag bolagsmännen gör. Bolagsmännen å sin sida skall vid sin taxering ta upp uttagen såsom "inkomst av handelsbolag", vilket föreslås bli ett nytt inkomstslag. Om i de uttagna vinstmedlen ingår realisationsvinst, som uppkommit vid en av bolaget gjord försäljning av tillgångar, får vid bolagsmännens taxering inte ske någon uppdelning i en skattepliktig och en skattefri del. Skattefria realisationsvinster skall alltså, om de tas ut från bolaget, beskattas hos delägarna i full omfattning såsom intäkt av handelsbolag.

Enligt förslaget kommer, med vissa undantag, *lån* till bolagsman samt ställande av säkerhet i beskattningshänseende att likställas med uttag av vinst.

Beträffande den centrala frågan om den skatterättsliga behandlingen av

underskott hos handelsbolaget innebär förslaget i huvudsak följande: De förluster som uppkommer i handelsbolaget är att betrakta som bolagets förluster, för vilka bolaget – men ej bolagsmännen – äger rätt till avdrag enligt vanliga regler om förlustutjämning. I den mån en bolagsman gör tillskott till bolaget för att utjämna dess förlust skall han medges ett mot tillskottet svarande allmänt avdrag vid sin personliga taxering. Det är ej nog att bolagsmannen ikläder sig en skuldförbindelse gentemot bolaget utan han skall för att medges avdrag kunna påvisa att han gjort ett faktiskt tillskott. Det kommer enligt förslaget inte att med skattemässig verkan bli möjligt att göra tillskott till handelsbolaget för täckande av en realisationsförlust. Bestämmelserna om underskottsavdrag skall gälla alla bolagsmän oberoende av om de är fysiska eller juridiska personer.

Resultatet av den föreslagna nya beskattningsmetoden torde enligt företagsskattekommitténs i betänkandet (s. 120) uttalade uppfattning bli att den möjlighet, som i dag anses föreligga att i underskottssituationer utnyttja ett handelsbolag (kommanditbolag) som ett medel att uppnå obehöriga skatteförmåner, bortfaller. Förslaget bereds för närvarande inom finansdepartementet.

5 Vissa statistiska uppgifter

Enligt centrala företagsregistret har antalet registrerade handelsbolag, som antingen har anställda eller bedriver mervärdesskattepliktig verksamhet, under tioårsperioden 1976–1985 successivt ökat från cirka 15 000 till cirka 65 000. Det är alltså fråga om en mycket stor ökning. Per den 31 december 1984 redovisade omkring 49 000 handelsbolag inte någon anställd, 12 000 hade 1–4 anställda medan endast 15 handelsbolag hade mer än 100 anställda. Ser man till den verksamhet som handelsbolagen bedriver dominerar gruppen för varuhandel samt restaurang- och hotellverksamhet med nära 29 000 bolag. De närmast största grupperna finns inom tillverkningssektorn med cirka 8 500 bolag och inom byggnadsindustrin med cirka 7 000.

Det är inte möjligt att av det statistiska materialet utläsa i vilken omfattning juridiska personer ingår som bolagsmän. Företagsregistret innehåller inte heller någon statistik som särskilt redovisar kommanditbolagen. Företagsskattekommittén har emellertid närmare granskat de registreringar av handelsbolag som skedde i Jönköpings län under tiden januari 1980 – mars 1985 (se SOU 1986:44, s. 44–45). Av totalt cirka 2 500 registreringar under denna period avsåg 41 bolag i vilka juridisk person ingick som bolagsman. I 13 av dessa bolag fanns inte någon fysisk person utan alla bolagsmännen var juridiska personer. Av de resterande 28 bolagen var 19 kommanditbolag. Juridisk person var komplementär i 15 av dessa kommanditbolag. Under förutsättning att undersökningen är representativ för hela riket och att delägarstrukturen i äldre bolag är ungefär densamma kan man alltså konstatera att antalet handelsbolag med medverkan av juridisk person uppgår till endast någon enstaka procent av det totala antalet handelsbolag samt att andelen kommanditbolag med juridisk person som komplementär är åtskilligt mindre. I absoluta tal rör det sig naturligtvis i båda fallen om en ansevärd mängd bolag.

6 Kommitténs överväganden

För ett *bibehållande* av nuvarande ordning talar att det finns ett företagsmässigt betingat behov för juridiska personer att kunna samverka i handelsbolagsform med andra juridiska personer eller med fysiska personer. För en *begränsning* av juridiska personers rätt att vara delägare i handelsbolag kan två huvudskäl anföras: hänsynen till bolagsborgenärernas intressen samt angelägenheten av att förhindra skatteflykt.

Den civilrättsliga frågan om det är tolerabelt från borgenärsskyddssynpunkt att juridiska personer kan vara bolagsmän i handelsbolag behandlades ingående under förarbetena till nu gällande lag. Ett påpekande som då gjordes från flera håll var att den finansiella grunden för ett handelsbolags verksamhet kan vara mycket svag om det inte finns åtminstone en fysisk person som svarar för bolagets förpliktelser med hela sin förmögenhet och det gjordes gällande att detta kunde lända bolagets borgenärer till förfång. Ett argument för att *inte* av borgenärshänsyn lägga hinder i vägen för en juridisk person, såsom ett aktiebolag eller en ekonomisk förening, att vara bolagsman i ett handelsbolag eller ens att ensam vara komplementär i ett kommanditbolag ansågs emellertid vara att – eftersom den juridiska personen hade full frihet att i stället bedriva motsvarande verksamhet i egen regi med den kapitalbas över vilken den förfogade – det ekonomiska underlaget till skydd för borgenärerna i varje fall inte blev sämre om verksamheten bedrevs i form av handelsbolag (kommanditbolag). Detta förhållande synes ha blivit avgörande för det slutliga ställningstagandet.

Enligt kommitténs uppfattning har argumentet, att borgenärernas skyddsbehov inte blir sämre tillgodosett om deras fordringar tillåts uppkomma som led i ett rättsförhållande med ett handelsbolag, för vars skulder t.ex. ett aktiebolag är ansvarigt såsom bolagsman, än om deras fordringar uppkommer i ett mellanhavande med aktiebolaget självt, giltighet även i dag. Ett förbud för exempelvis ett aktiebolag att bedriva verksamhet i handelsbolags form skulle uppenbarligen riskera att bli en ganska verkninglös åtgärd för att förbättra borgenärernas säkerhet så länge som aktiebolaget lika väl kan bedriva samma verksamhet utan mellanhand. Utifrån enbart borgenärsskyddsrättsliga aspekter finns det därför, enligt kommitténs bedömning, knappast anledning att förvägra juridiska personer att ingå som bolagsmän i handelsbolag eller att, i annan utsträckning än vad som nu är tillåtet, vara komplementärer i kommanditbolag.

I nu berörda sammanhang vill kommittén framhålla att om dess förslag till ansvarsgenombrottsreglering godtages innebär det att i vissa fall, då borgenärernas intressen i ett aktiebolag eller en ekonomisk förening otillbörligt åsidosätts, aktieägare, föreningsmedlem eller annan intressent skall kunna hållas personligen ansvarig för aktiebolagets eller den ekonomiska föreningens skulder. Härigenom erbjuds en möjlighet att utan ändring i reglerna om delägarskap i handelsbolag komma till rätta med en del flagranta fall av otillbörliga förfaranden som drabbar borgenärerna.¹

Det andra huvudskälet mot att tillåta juridiska personer som bolagsmän i handelsbolag är av skatterättslig natur. Frågan har ett direkt samband med det förhållandet, att ett handelsbolag inte är ett eget skattesubjekt utan att dess förmögenhet, vinster och förluster fördelas mellan bolagsmännen i den ordning de själva överenskommer. Detta kan bolagsmännen på olika sätt dra fördel av för att uppnå förmåner i beskattningshänseende. Det är i första hand möjligheterna till underskottsavdrag på grund av förlust i handelsbolagets verksamhet som har visat sig kunna utnyttjas på ett sätt som kan betecknas som missbruk. Det är knappast en uppgift för denna kommitté att närmare beskriva och analysera de förfaringsätt som därvid begagnas. Det torde vara tillräckligt att konstatera att en ordning som tillåter att en förlust i ett handelsbolag fritt kan tillgodogöras av den bolagsman som har störst nytta av ett förlustavdrag vid sin taxering – och utan hinder av att, i kommanditbolagsfallet, hans insats i bolaget är mindre än den förlustandel som påföres honom – inte är tillfredsställande och att den i många fall kan inbjuda till manipulativa förfaranden i syfte att undgå skatt.

De nu berörda skattemässiga förhållandena har sedan länge varit föremål för uppmärksamhet. Saken togs upp bland annat under förarbetena till nu gällande handelsbolagslag. Departementschefen uttalade därvid (prop. 1979/80:143, s. 43) att missbruk av beskattningsreglerna kunde förekomma såväl i vanliga handelsbolag som i kommanditbolag. Emellertid fanns det, framhöll departementschefen, ett icke ringa praktiskt företagsekonomiskt behov av kommanditbolag med aktiebolag som komplementär. Det borde vidare beaktas att beskattningssituationen i sin helhet för såväl vanliga handelsbolag som kommanditbolag skulle övervägas av den då just tillsatta företagsskattekommittén. Något förbud för juridiska personer att ingå som delägare i handelsbolag kom därför ej att införas, fränsett den förut berörda inskränkningen vad gällde stiftelser och ideella föreningar.

Som omtalats har 1980 års företagsskattekommitté nu framlagt betänkandet "Staketmetod för beskattning av handelsbolag". De frågor som tagits upp i betänkandet bereds för närvarande inom finansdepartementet. Hu-

¹ Ett sådant fall finns beskrivet i Bilaga 1 till detta betänkande, del C, exempel 1. Ett kommanditbolag hade i det fallet såsom enda komplementär ett aktiebolag med ett i förhållande till kommanditbolagets verksamhet gravt underhålligt ekonomiskt underlag. Ansvarsgenombrott skulle här kunna tänkas ha skett gentemot aktiebolagets ägare (som tillika var kommanditdelägare i kommanditbolaget). Närmare besett var det emellertid andra faktorer än möjligheten för aktiebolaget att vara komplementär som utgjorde grund för det otillbörliga förfarandet; aktiebolaget hade ju självt kunnat bedriva kommanditbolagets verksamhet med lika svag kapitalgrundval.

vudtanken i företagsskattekommitténs förslag är att handelsbolag skall bli eget skattesubjekt. Möjligheterna för bolagsmännen att vid sina egna taxeringar utnyttja underskott i handelsbolagets rörelse kommer enligt förslaget drastiskt att minska. Enligt företagsskattekommitténs egen bedömning torde möjligheterna att genom underskottsavdrag uppnå obehöriga skatteförmåner därmed bortfalla. Om en juridisk person ingår som bolagsman föreslås skattesatsen i handelsbolaget bli bestämd till 52 procent. Aktiebolag och de flesta andra juridiska personer, som är bolagsmän, kommer därmed inte att kunna låta påförda vinstmedel ackumuleras i handelsbolaget från ett år till ett annat om de vill undvika att drabbas av dubbelbeskattning.

Nu angivna innebörd av företagsskattekommitténs betänkande och dess innehåll i övrigt – såsom bestämmelser om generell beskattning hos bolagsman av lån från handelsbolaget – synes knappast kunna få till följd annat än att intresset hos aktiebolag och andra juridiska personer att bilda eller ingå som bolagsmän i handelsbolag upphör eller i vart fall radikalt minskar. Om lagstiftning sker i linje med det betänkandet torde därför frågan om vilka rättssubjekt som skall få vara delägare att förlora en stor del av sin praktiska betydelse. Enligt kommitténs uppfattning saknas anledning att initiera en regeländring av civilrättslig karaktär så länge som företagsskattekommitténs förslag är föremål för lagstiftningsöverväganden. Skulle det förslaget *inte* genomföras kan det likväl inte uteslutas att de ifrågavarande problemen, vilka till övervägande del är av beskattningsmässig natur, hellre bör lösas genom *någon annan* skatterättslig reform än med hjälp av associationsrättsliga inskränkningar i rätten för aktiebolag och ekonomiska föreningar att ingå som delägare i handelsbolag.

Sammanfattningsvis menar kommittén, som enligt uttrycklig anvisning i direktiven för utredningen har att beakta det arbete som utförs av företagsskattekommittén, att det för närvarande saknas anledning att återigen ta upp frågan om ändrade regler för juridiska personers medverkan som delägare i handelsbolag.

III Åtgärder mot bulvanskap

1 Inledning

Med bulvan avses en person som utåt uppträder i eget namn men som i själva verket företräder någon annan (huvudmannen). Utmärkande för ett bulvanförhållande anses vara att bulvanen handlar för huvudmannens räkning och i syfte att huvudmannen slutligen skall erhålla de rättigheter (svara för de förpliktelser) som bulvanen förvärvar (ådrager sig) samt att bulvanen handlar i eget namn på grund av att det ligger i huvudmannens intresse att hemlighålla sin existens. Formellt men ej reellt är det bulvanen som innehar de rättsliga befogenheterna och som har ansvaret för de ådragna förpliktelserna.

Någon lagreglering med generell räckvidd beträffande bulvanskap finns inte. För en bulvan gäller alltså i allmänhet samma regler som för en person som handlar i eget namn och i eget intresse. Rättshandlingar som bulvanen företar binder eller berättigar i princip endast honom och inte huvudmannen.

Den som blivit fordringsberättigad gentemot bulvanen har att hålla sig till denne och kan inte under återopande av bulvanskapet resa krav mot huvudmannen. Denne har å sin sida inte någon sakrättsligt giltig befogenhet att hävda bulvanens rättigheter som sina egna. Inte heller får som allmän princip en myndighet vid tillståndsgivning och dylikt grunda sin bedömning på en förmodad huvudmans kvalifikationer. Än mindre kan en huvudman tillåtas återropa ett bulvanskap som grund för att tillgodogöra sig befogenheter som tillerkänts en bulvan i näringsrättsliga och andra sammanhang.

Den nu angivna grundläggande ståndpunkten hos rättsordningen att bulvanens förhållande till huvudmannen är en omständighet som saknar betydelse annat än för relationen parterna emellan är förenad med åtskilliga undantag. I *lagstiftningen* finns en rad bestämmelser som syftar till att förhindra att förvärvs- och näringsförbud, tillståndsplikt och dylikt kringgås genom anlitande av bulvan. I *rättspraxis* har utbildats regler om ekonomiskt ansvar för huvudmannen i vissa fall och om tredje mans ställning vid dold äganderätt till fastighet. Av *allmänna rättsgrundsatser* torde vidare följa att huvudmannen blir sakrättsligt legitimerad i många fall då ett bulvanscaps karaktär blivit helt klarlagd. Om sålunda – för att bara nämna ett exempel – en person överbevisats om att äga aktier genom bulvan torde det utan vidare vara möjligt att föra skadeståndstalan enligt 15 kap. 3 § ABL mot vederbörande i hans egenskap av aktieägare.

En uppenbar svårighet när det gäller att med hjälp av lagstiftningen åstadkomma åtgärder mot bulvanskap är att bulvaner kan användas även i legitima syften och för ändamål som inte kan betecknas som illojala. Ingen torde exempelvis kunna hävda att det ligger något klandervärt i att någon som vill undvika uppmärksamhet anlitar en bulvan för att ropa in ett föremål på en lösöreauktion eller i att en make ensam upptar ett lån trots att makarnas avsikt är att båda skall tillgodogöra sig och svara för detsamma. En sådan företeelse som handelskommission kan många gånger vara att betrakta som en form av bulvanskap. Förvaltarregistrering av aktier är ett annat exempel på en allmänt accepterad företeelse med typiska drag av bulvanskap.

Bulvanskap kan således förekomma i seriösa sammanhang och utan att det finns anledning för rättsordningen att ingripa. Det står emellertid klart att syftet med anlitan av bulvan ofta på ett eller annat sätt är illojalt. Betecknande är att ordet bulvanskap i normalt språkbruk betyder att företeelsen i fråga är förbjuden eller i vart fall moraliskt förkastlig. Denna dubbelhet i synen på bulvanskap illustreras av ett av Grönfors i SvJT 1956 s. 227 gjort uttalande med hänsyftning på då gällande lag om bulvanförhållanden i fråga om fast egendom: "Ett bulvanköp kan ur lagens synpunkt mycket väl vara fullt lojalt, nämligen för det fall, att huvudmannen själv har förvärvskapacitet men ändå av någon anledning föredrar att skjuta en bulvan framför sig. Att bulvanskapet ur andra synpunkter måhända icke desto mindre framstår som något otillåtet, moraliskt sett, saknar betydelse för bulvanlagens del men kan tänkas i viss mån på annat sätt influera rättsreglerna. Av många anses nog bulvanskap överhuvud ha åtminstone en lätt bismak av illojalitet, och tveksamhet kan onekligen ej sällan råda i frågan var gränsen går mellan beundransvärd smartness och ohöjd hänsynslöshet i affärsmetoderna."

2 Bakgrunden till utredningsuppdraget

2.1 Lagutskottets betänkande 1982/83:16

Vid 1981/82 års riksmöte väcktes två motioner – motionerna 1239 (s) och 1578 (vpk) – med begäran om lagstiftning mot bulvanskap. Sedan motionerna remissbehandlats anförde lagutskottet i sitt av riksdagen godkända betänkande bland annat (LU 1982/83:16, s. 29 f):

”Som motionärerna framhåller förekommer det i betydande utsträckning att bulvaner används i samband med ekonomisk brottslighet. Flertalet av de instanser som yttrat sig över motionerna har också pekat på att bulvanförhållanden utgör ett stort problem i kampen mot sådan brottslighet. Genom att bulvaner anlitas sätts olika skydds- och kontrollregler ur spel och ingripanden från myndigheternas sida försvåras eller omöjliggörs. Ett allvarligt problem är också att allmänhetens tilltro till myndigheternas förmåga att förhindra brottsliga eller illojala handlingar minskar. Enligt utskottets mening finns det således starka skäl som talar för att samhällets möjligheter att ingripa vid bulvanförhållanden måste ökas. En utredning av frågan bör därför komma till stånd.

När det gäller den närmare inriktningen av ett utredningsarbete vill utskottet framhålla att ett generellt förbud mot anlitage av bulvaner inte synes vara en framkomlig väg. Som påpekats av några remissinstanser förekommer det även i seriösa sammanhang att bulvaner används. Svåra gränsdragningsproblem kan vidare uppstå gentemot kommissionärs- och fullmaktsförhållanden. Utskottet vill också peka på vad som uttalats i remissyttrandena – – nämligen att problemen med bulvanförhållanden i betydande utsträckning orsakas av utrednings- och bevissvårigheter. Enligt utskottets mening bör man därför liksom hittills skett ingripa med lagstiftningsåtgärder på de rättsområden där behovet av att förhindra bulvanskap är störst. Huruvida regler om bulvanförhållanden skall ges en straffrättslig eller civilrättslig utformning anser sig utskottet nu inte böra ta ställning till. Viktigt är emellertid att en lagreglering tar sikte på huvudmannen snarare än på bulvanen. Eftersom erfarenheterna visar att närstående till huvudmannen ibland anlitas som bulvaner bör behovet av särskilda regler för sådana fall övervägas. Utskottet vill också understryka betydelsen av att utrednings- och bevisproblemen beträffande bulvanförhållanden uppmärksammas.”

2.2 Eko-kommissionens förslag till bulvanlag

Genom delbetänkandet Bulvanlag, SOU 1983:46, framlade kommissionen mot ekonomisk brottslighet ett förslag till bulvanlag, som innefattade en generell reglering, såväl civil- som straffrättsligt, av alla former av bulvanskap. Enligt förslaget skulle ett bulvanskap alltid anses föreligga om någon handlade i eget namn men för huvudsakligen annans räkning *samt* det skäligen kunde antas att arrangemanget användes huvudsakligen för att i huvudmannens intresse utåt dölja denne. Om det fanns grundad anledning anta att en bulvanhandling företagits skulle bevisbördan i vissa fall kastas om, så att ett bulvanskap skulle anses föreligga så snart det inte var visat att den handlande uppträtt självständigt i förhållande till den förmodade huvudmannen.

De civilrättsliga konsekvenserna av ett konstaterat eller presumerat bulvanskap skulle enligt kommissionens lagförslag vara att tredje mans fordran på grund av en företagen bulvanhandling skulle få göras gällande mot såväl huvudmannen som bulvanen. Endast om det visades att bulvanskapet anordnats av huvudsakligen annan anledning än att huvudmannen skulle undgå ansvar för gäld eller kringgå lag som inte får frångås genom avtal skulle huvudmannen undgå ansvar för bulvanens handlande. Utgångspunkten vid bedömningen av huvudmannens ekonomiska bundenhet skulle alltså vara antagandet att bulvanskapet kommit till stånd för att undgå gäldsansvar eller för att kringgå tvingande lag. Förmådde huvudmannen inte framlägga omständigheter som bröt presumptionen skulle ansvar kunna utkrävas av honom.

Förslaget innehöll vidare generella regler om straff för såväl huvudman som bulvan vid kringgående av förbud, föreläggande, krav på registreringsplikt och annat. Det föreslogs härjämte regler som avsåg att göra företrädare för juridiska personer ansvariga i den mån en juridisk person uppträtt såsom huvudman eller bulvan. Slutligen föreslogs att redan tidigare gällande bulvanbestämmelser för förvärv av fast egendom och aktier skulle inarbetas i den nya bulvanlagen samt i viss mån skärpas.

2.3 Remissyttrandena över eko-kommissionens förslag

Över eko-kommissionens betänkande med förslag till bulvanlag inhämtades yttranden från ett femtiotal instanser. Det övervägande flertalet av remissinstanserna vitsordade att det behövdes ökade möjligheter till ingripanden mot illojala bulvanförhållanden men ställde sig avvisande till kommissionens förslag till bulvanlag. Ett genomgående drag i kritiken – framförd av myndigheter och organisationer såsom kammarrätten i Jönköping, brottsförebyggande rådet, riksskatteverket, juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet, kooperativa förbundet och Sveriges advokatsamfund – var att en generell lagstiftning mot bulvanskap skulle medföra

önskade, svåröverblickbara och alltför vittgående konsekvenser för många godtagbara fall av samverkan mellan personer. Det fanns risk för att en generell bulvanlag skulle bli tillämplig på ordinära kommissions-, handels-agenturs- och fullmaktsförhållanden samt omöjliggöra t.ex. vanlig fond-kommissionärsverksamhet och förvaltarregistrering av aktier. En annan effekt av en generell bulvanlag antogs kunna bli att ett aktiebolag skulle kunna uppfattas som bulvan åt aktieägarna, som därigenom skulle kunna hållas ansvariga för bolagets skulder i strid med erkända bolagsrättsliga principer. Åtgärder mot illojala bulvanskap borde därför – såsom lagutskottet förordat – enligt många remissinstanser inriktas på mera begränsade lagstiftningsaktioner på områden där behov av åtgärder visat sig föreligga.

En annan huvudlinje i kritiken mot eko-kommissionens förslag till bulvanlag avsåg metoden att öka möjligheterna till ingripande mot bulvanförhållanden genom bevislättnader vid bedömandet av om ett bulvanskap över huvud förelåg och genom omkastning av bevisbördan vid bedömandet av om bulvanskapet var illojalt eller inte. Många remissinstanser – Stockholms tingsrätt, kammarrätten i Jönköping och bankinspektionen för att nämna några – tog avstånd från de föreslagna bevisreglerna under anförande att de i alltför hög grad äventyrade rättssäkerheten. Ett annat vanligt argument mot en omvänd bevisbörda var att det kunde vara mycket svårt för en med orätt utpekad huvudman att prestera motbevisning och att kommissionens tanke, att huvudmannen genom den omvända bevisbördan skulle motiveras att medverka till utredningen och lägga korten på bordet, för sådana fall var förfelad.

2.4 Införandet av lagen om vissa bulvanförhållanden

Sedan remissbehandlingen av eko-kommissionens betänkande avslutats framlade regeringen genom prop. 1984/85:111 ett förslag till lag om vissa bulvanförhållanden. Förslaget avsåg att ersätta 1925 års lag om bulvanförhållanden i fråga om fast egendom och 1934 års lag om bulvanförhållanden i fråga om aktier i vissa bolag. Förslaget innebar på flera punkter skärpningar i förhållande till de nämnda lagarna. Åtskilliga ofullständigheter i dittills gällande bestämmelser om bulvanförvärv av fastigheter och aktier hade utmönstrats. Vidare föreslogs införandet av straffsanktioner för såväl bulvanen som huvudmannen vid fall av kringgående av förvärvshinder och annat beträffande fast egendom eller aktier. I propositionen föreslogs dessutom ändringar i jordabalken för att hindra sådant kringgående av bestämmelserna om besittningsskydd m.m. vid hyra och arrende som kan äga rum genom att fastighetsägaren upplåter nyttjanderätten till en bulvan som i sin tur upplåter nyttjanderätten till den egentlige hyresgästen eller arrendatorn.

Nämnda regeringsproposition, som antogs av riksdagen, innehöll inte någon allmän reglering, vare sig civil- eller straffrättsligt, av bulvanskap. Eko-kommissionens förslag härom kom alltså inte till genomförande. I

propositionen uttalade justitieministern med hänsyftning på detta förhållande bland annat följande (s. 8): "Även jag delar kommissionens uppfattning att det finns ett behov av att öka samhällets möjligheter att ingripa mot illojala bulvanförhållanden. Jag nödgas emellertid konstatera att det är förenat med åtskilliga svårigheter att utforma en allmän lagstiftning om bulvaner. Vad som framför allt visat sig vara svårt är att på ett precist sätt ange de illojala bulvanförhållanden som bör drabbas av konsekvenser i form av straff och civilrättsligt ansvar. Jag är alltså inte beredd att förorda att de av kommissionen föreslagna allmänna bestämmelserna om bulvaner nu läggs till grund för lagstiftning."

3 Kommitténs uppdrag

Enligt direktiven för betalningsansvarskommittén åligger det kommittén att överväga om det är ändamålsenligt att införa regler om ekonomiskt ansvar för huvudmannen och att vidta andra åtgärder för att komma till rätta med de missförhållanden som är förenade med bulvanskap. Uppgiften preciseras i direktiven på följande vis (s. 6-7):

”En fråga med nära anknytning till spørsmålet om ansvarsgenombrott gäller i vad mån huvudmannen i ett bulvanförhållande bör åläggas ekonomiskt ansvar gentemot tredje man.

Eko-kommissionen har i betänkandet (SOU 1983:46) Bulvanlag föreslagit en generell bulvanlag som innefattar bl.a. en civilrättslig reglering av bulvanskapen. Vid bulvanskap som anordnas av huvudsakligen illojala skäl föreslår eko-kommissionen således att huvudmannen och bulvanen åläggs ett solidariskt ekonomiskt ansvar för de fordringar för tredje man som en bulvanhandling kan ge upphov till.

Regeringen har tidigare i dag på min hemställan beslutat att lagrådets yttrande skall inhämtas över förslag till lag om vissa bulvanförhållanden m.m. Bortsett från vissa speciella regler på hyres- och arrendområdet innehåller emellertid lagrådsremissen inte några bestämmelser om ekonomiskt ansvar i bulvanförhållanden.

Eko-kommissionen har enligt min mening gjort en förtjänstfull genomgång av de rättsliga problem som är förenade med en lagstiftning om bulvanskap. Emellertid är det svårt att tillräckligt överblicka konsekvenserna av den av eko-kommissionen föreslagna generella regeln om ekonomiskt ansvar i bulvanförhållanden. Det bör därför ankomma på kommittén att ytterligare överväga om det är ändamålsenligt att införa regler om ekonomiskt ansvar för huvudmannen för att komma till rätta med de missförhållanden som är förenade med bulvanskap.

Även om det införs regler om ekonomiskt ansvar för huvudmannen finns det enligt min mening fortfarande ett behov av att öka samhällets möjligheter att ingripa mot illojala bulvanförhållanden. Kommittén bör därför med utgångspunkt i eko-kommissionens förslag överväga även andra åtgärder för att komma till rätta med de missförhållanden som bulvanskap kan ge upphov till. Kommittén bör härvid ägna särskild uppmärksamhet åt de problem som är förenade med svårigheterna att bevisa att det föreligger ett bulvanförhållande.”

4 Förekomsten av illojala bulvanskap

4.1 Inledning

Det torde inte råda något tvivel om att ur enskild och samhällelig synvinkel oönskade bulvanskap förekommer inom åtskilliga rättsområden och i många olika sammanhang. Det är däremot inte lätt att fastställa den närmare arten och omfattningen av sådana bulvanskap. I den allmänna debatten har det från många håll uttalats att illojala bulvanskap är en vanlig företeelse och utgör ett stort problem. Från andra håll har hävdats att de bulvanskap, mot vilka åtgärder är befogade, är sällsynta och att de illojala fallen till stor del går att komma till rätta med genom utnyttjande av befintliga rättsregler.

För att få en bild av framförallt de illojala bulvanskapens utbredning och frekvens ligger det nära till hands att först se efter vad eko-kommissionen i sitt tidigare nämnda betänkande kommit fram till härom. Det visar sig emellertid att kommissionens redovisning av förekomsten av sådana bulvanskap är ganska summarisk. Kommissionen har givit några enstaka exempel på illojala och icke-illojala bulvanhandlingar men har i övrigt i stort sett nöjt sig med att hänvisa till att företrädare för polis-, åklagar- och kronofogdemyndigheter framhållit att bulvankonstruktioner är vanliga. Såvitt kommittén känner till har det inte heller i annat sammanhang gjorts någon systematisk undersökning av förekomsten av illojala bulvanskap. Än mindre föreligger det någon på erfarenheter från det praktiska rättslivet baserad studie av hur olika former av bulvanskap fungerar och vilka problem som bulvanskapen för med sig i de enskilda fallen.

En väsentlig orsak till bristen på samlat erfarenhetsmaterial torde vara att det ligger i bulvanskapets natur att söka undgå upptäckt. Andra rättsliga företeelser framträder i regel öppet och låter sig iakttas genom granskning av statistik och redovisning, genom studium av avtal, rapporter, beslut och liknande eller genom intervjuer, enkäter och så vidare. Vid bulvanskap däremot strävar parterna efter att hålla det verkliga sammanhanget dolt för omvärlden och man kan därför inte räkna med att annat än i undantagsfall och slumpvis få kunskap om ett bulvanförhållande.

Mot den avtecknade bakgrunden synes de möjligheter som står kommittén till buds för att få en uppfattning om hur ofta och i vilka sammanhang bulvankonstruktioner används för illojala syften vara ganska begränsade. Ett sätt att få kännedom härom har emellertid visat sig vara att närmare

granska remissinstansernas yttranden över eko-kommissionens förutnämnda betänkande. Kommittén har också tagit del av undersökningar rörande bulvanskap som på särskilda områden gjorts av andra utredningar, främst av näringsförbuds- och viteskommittéerna.

4.2 Remissvaren på eko-kommissionens betänkande SOU 1983:46

En stencilerad sammanställning av remissyttrandena har gjorts inom justitiedepartementet, Dnr 2616-83. Den följande framställningen syftar inte till att ge någon allsidig bild av remissutfallet utan återger endast uttalanden och exempel som är ägnade att belysa omfattningen och frekvensen av i första hand illojala bulvanskap.

Stockholms tingsrätt anför att omständigheter, som gör att bulvanförhållanden kan misstänkas föreligga, framkommer i vissa mål som kommer under tingsrättens prövning.

Riksåklagaren framhåller att det i betydande utsträckning förekommer att bulvaner används i samband med ekonomisk brottslighet. Genom bulvanarrangemang sätts ofta olika skydds- och kontrollregler ur spel och försvåras eller omöjliggörs ingripanden från myndigheternas sida. Ett annat syfte kan vara att söka undgå ansvar för gäld eller komma ifrån tillämpningen av tvingande lagbestämmelser.

Överåklagaren i Stockholms åklagardistrikt anför att det inte så sällan förekommer att bulvanhandlingar sker mellan aktiebolag över vilka en enda person har det bestämmande inflytandet utan att utåt framträda.

Överåklagaren i Göteborgs åklagardistrikt menar att ett bulvanförhållande ofta beror på att någon är ålagd näringsförbud eller saknar de särskilda kvalifikationer som krävs för tillstånd till näringsverksamhet.

Länsåklagaren för speciella mål anför att det relativt ofta uppkommer misstanke om bulvanskap med internationell anknytning. Dessa bulvanskap kan uppkomma därigenom att bulvanhandlingar företas utomlands, genom att huvudmannen eller bulvanen är bosatt utomlands eller genom att en juridisk person, som är part i en bulvantransaktion, har domicil utomlands. Skatteskäl torde vara ett av de främsta skälen till bulvankonstruktioner.

Riksskatteverket omtalar att det förekommit fall där medellösa personer med stora skatteskulder bedrivit relativt omfattande rörelse och avsiktligt underlåtit att redovisa och betala skatter och avgifter som uppkommit i verksamheten. Större delen av verksamhetsöverskottet har tillfallit en annan person, som kan misstänkas vara huvudmannen, t.ex. på så sätt att denne köper utställda fakturor till rabatterat pris eller på annat sätt finansierar rörelsen. Ett näringsförbud för bulvanen medför endast att denne utbyts mot en annan person i samma situation. Ett annat exempel är att en person (A) äger en fastighet i vilken han på uppdrag av en annan person (B) driver rörelse. Skall B då anses driva rörelsen i A:s fastighet, dvs. vara skattskyldig för rörelsen och anses arrendera eller hyra A:s fastighet? Några avtal mellan

A och B finns naturligt nog inte. Skall de kostnader för fastigheten som belastar rörelsen anses som hyra? Det kan nämnas ett flertal liknande exempel där det är oklart vem som skall anses vara skattskyldig.

Länsstyrelsen i Stockholms län anför att det är ett känt förhållande att så kallat illojala bulvanskap används i betydande omfattning bland annat i samband med ekonomisk brottslighet. Detta medför att ingripanden och åtgärder från myndigheternas sida i många fall omöjliggörs eller försvåras. I skilda sammanhang förekommer också bulvaner som verktyg för att kringgå sådana lagar som ställer upp förbud eller tillståndskrav för viss verksamhet. Det är också vanligt att myndigheters påbud eller förelägganden blir verkningsslösa genom att bulvaner anlitas. Länsstyrelsen har inom sin verksamhet erfarenhet av att illojala bulvanskap förekommer, särskilt inom taxerings- och uppbördsområdet men även i så skilda sammanhang som i utskänkningsärenden för restauranger, ärenden rörande tillstånd till åkerirörelser och vid förelägganden enligt byggnadslagen och miljöskyddslagen. Inom flera andra verksamhetsområden används säkerligen också bulvaner för att komma ifrån skyldigheter, främst av ekonomisk art. Senast har konstaterats att minderåriga i vissa fall, troligen av skatteskäl, registrerats som ägare av motorfordon. – Bulvanskap kan ofta misstänkas då tillstånd dragits in eller vägrats. Bulvanförhållande kan också förekomma i företrädemål (angående betalningsskyldighet enligt 77 a § uppbördslagen m.m.) då en person som tidigare dömts till betalningsskyldighet velat undvika att på nytt bli stämd i en sådan tvistemålsprocess. Över huvud taget är skatteundandragande ett av de vanligaste skälen till bulvanskap. – En vanlig form av bulvanförhållande är de fall då tillgångar förs över till eller formellt anskaffas av en make medan den andre drar på sig stora skulder.

Länsstyrelsen i Malmöhus län uppger att det ofta förekommer att en make söker nytt tillstånd då andra maken fått sitt tillstånd återkallat på grund av ekonomisk misskötsamhet. I taxerings- och skatterevisionsverksamhet uppkommer ofta misstankar om bulvanskap. Bilar registreras mot en mindre ersättning på "socialt belastade" personer för att dölja eller "krympa" rörelsen, fastigheter köps/säljs genom "mellanhänder" som saknar tillgångar för att höja ingångsvärde/sänka försäljningspris, så kallade extraknäck redovisas av andra maken för utjämning av marginalskatteeffekter och/eller för att kringgå bestämmelser om otillåtna bisysslor vid statlig anställning. Misstanke om bulvanskap föreligger ofta i samband med utflyttning från Sverige. För att för skattemyndigheterna bevisa att ekonomisk anknytning till Sverige saknas, överlåter huvudmannen aktier/fastigheter till personligt eller ekonomiskt närstående personer. Verksamheten fortsätter sedan som tidigare. För att komma till rätta med dylika arrangemang, dvs. få huvudmannen skattskyldig i Sverige, krävs att myndigheterna visar, ofta flera år i efterhand, att vederbörande vistats i Sverige mer än 183 dagar ett visst kalenderår. Sådan bevisning är i regel omöjlig att uppbringa. – Det område där bulvanskap torde vara vanligast förekommande är skatteansvarsområdet. Vad gäller makar är det vanligt att ena maken är restförd för stora skatteskulder medan andra maken äger samtliga tillgångar utan att

ha haft ekonomiska möjligheter att tidigare förvärva egendomen, exempelvis en fastighet.

Länsstyrelsen i Kopparbergs län menar att bulvanhandlingar synes bli alltmera vanligt förekommande som ett medel att motverka samhällets sanktioner på olika områden, t.ex. näringsförbud.

Näringsförbudskommittén framhåller att vad gäller näringsförbud det står klart att bulvankonstruktioner innebär betydande svårigheter och att det från många håll framförts misstankar om att flera av de personer som ålagts näringsförbud överträder förbudet med hjälp av bulvaner. Dessa personer antas således fortsätta med sin näringsverksamhet, fastän de formellt anställs av någon annan. Den person som misstänks agera som bulvan är nästan alltid en närstående, i regel hustrun eller en samboende.

Utredningen om säkerhetsåtgärder m.m. i skatteprocessen (USS) uppger att ett av de mera vanliga fallen av bulvanskap som påträffas i indrivningsarbetet är att en make möjliggör andra makens finansiering av köp av fastigheter och andra förmögenhetsobjekt. Det är mycket vanligt att man på detta sätt "skriver" tillgångarna på en make. Genom att den andre därigenom undandrar sig att betala skatter och avgifter finansieras uppbyggnaden av ett kapital.

Föreningen Sveriges åklagare anser att behovet av åtgärder mot bulvanskap är särskilt påtagligt när det gäller att förhindra kringgående av näringsförbud.

*Föreningen Sveriges taxeringsrevisor*er förklarar att det vanligaste bulvanförhållandet torde föreligga mellan makar eller andra närstående, varvid den ena personen har stora restförda skulder och den andra äger samtliga tillgångar, fastän vederbörande inte haft ekonomiska möjligheter att anskaffa egendomen. – En allvarlig typ av bulvanförhållande har uppmärksamats inom bland annat skrothandeln och handeln med begagnade entreprenadmaskiner och bilar. Man låter där en person, som helt saknar tillgångar, uppträda som mellanhand mellan köpare och säljare. Förfarandet kan åskådliggöras genom ett exempel. A och B har överenskommit att A skall sälja ett varuparti till B för 150 000 kr. För att nedbringa beskattningen tar parterna in en bulvan C, som formellt köper varupartiet från A för 100 000 kr och säljer det till B för 200 000 kr. Både A och B nedbringar underlaget för sin beskattning med 50 000 kr. C, som för sin medverkan får en mindre ersättning, deklarerar inte och har inga tillgångar.

Landsorganisationen i Sverige (LO) uttalar som sin uppfattning att bulvankonstruktioner i mycket stor omfattning och i olika sammanhang utnyttjas som instrument för att kringgå samhällets regel- och kontrollsystem på olika områden samt att den illojala användningen är speciellt koncentrerad till vissa LO-förbunds avtalsområden.

Kooperativa förbundet (KF) konstaterar att det i näringsverksamhet såväl vid köp och försäljning som vid affärer av andra slag förekommer att näringsidkare använder ombud av skilda slag – t.ex. advokater, fondkommissionärer eller mäklare – för att av konkurrensskäl och liknande, i och för sig legala men affärsmässigt nödvändiga skäl kunna förbli anonyma. Det

kan ifrågasättas om inte sådana från samhällelig synpunkt godtagbara fall av bulvanliknande förhållanden är vanligare än sådana som bör betecknas som missförhållanden.

Sveriges ackordscentral anför att det inom den omfattande insolvenssfär, som är föremål för dess verksamhet, på senare år knappast förekommit ett enda fall av renodlat bulvanförhållande i brottsligt syfte. En annan sak är att i vissa fall, t.ex. i Göta-Finans-härvan och i Tjörnbrödernas konkurs bulvanliknande förhållanden uppdagats. Dessa har emellertid undantagslöst varit åtkomliga som bedrägeri eller medverkan till gäldenärsbrott.

4.3 Näringsförbudskommitténs betänkande

Vid lagstiftning om näringsförbud är det naturligt att bulvanaspekter beaktas, eftersom det kan vara frestande för en företagare som ålagts näringsförbud att driva verksamheten vidare genom bulvan. I näringsförbudskommitténs betänkande SOU 1984:59, som ledde fram till den sedan den 1 juli 1986 gällande lagen (1986:436) om näringsförbud, kan vissa uppgifter inhämtas rörande omfattningen av bulvanskap.

Näringsförbudskommittén omtalar till en början att den gjort en utvärdering av de 60 första näringsförbuden, meddelade med stöd av tidigare gällande bestämmelser i konkurslagen. I åtminstone sex av fallen förelåg misstanke om överträdelse av förbudet genom användande av bulvan. Två fall hade dittills föranlett fällande domar och i båda fallen var det företagarens hustru som hade fungerat som bulvan.

Näringsförbudskommittén slår fast (s. 121, 265) att problemen med att konstatera överträdelse av näringsförbud i hög grad synes bero på det förhållandet att bulvaner kan misstänkas komma till användning i stor utsträckning samt att det nästan alltid är en närstående som misstänks vara bulvan. Den som ålagts näringsförbud fortsätter som näringsidkare, fastän han formellt döljer sig som anställd hos en annan person. Näringsförbudet tenderar att bli ett slag i luften genom de möjligheter som i praktiken finns för vederbörande att i skydd av en bulvan fortsätta med näringsverksamheten. Kommittén föreslår därför regler som syftar till att avsevärt försvåra användandet av bulvan i näringsförbudssammanhang (s. 411 f).

4.4 Viteskommitténs betänkande

Viteskommittén, som hade i uppgift bland annat att effektivisera vitesinstitutet vid fall av förelägganden riktade mot någon i hans egenskap av fastighetsägare, framhåller i sitt betänkande (SOU 1982:21, s. 52, 61) att det inte är tillfredsställande att fastighetsägaren genom överlåtelse av fastigheten har möjlighet att systematiskt undvika att vitespåföljd drabbar någon i anledning av t.ex. försummad fastighetsskötsel. Enligt då gällande rätt upphörde nämligen ett utsatt vite att gälla om äganderätten övergick till annan innan föreläggandet hade vunnit laga kraft eller innan tidsfristen

hade löpt ut. Vitet kunde då inte dömas ut vare sig mot överlåtaren eller mot den nye ägaren av fastigheten. Viteskommittén anmärker, utan att direkt ange att det rört sig om bulvansituationer, att det förekommit flera fall då fastighetsägaren utnyttjat detta i förhållningssyfte genom att överlåta fastigheten till någon närstående eller annan.

5 Några lagregler med tillämpning på bulvanförhållanden

5.1 Lagen om vissa bulvanförhållanden

I lagen om vissa bulvanförhållanden anges inledningsvis att lagen gäller när ett bulvanförhållande används för att kringgå hinder, som uppställs i särskild lagstiftning, mot att förvärva eller behålla viss egendom eller rättighet. Ett bulvanförhållande i lagens mening föreligger då någon (bulvanen) utåt framstår som ägare av viss egendom eller viss rättighet men i verkligheten innehar egendomen eller rättigheten huvudsakligen för annans (huvudmannens) räkning. Påföljden för kringgående genom bulvanarrangemang av ett i lagstiftningen uppställt förvärvs- eller behållandeförbud är dels straff – böter eller fängelse i högst ett år – för bulvanen och huvudmannen, dels tvångsförsäljning av egendomen eller rättigheten.

De förvärvshinder, som inte får kringgåas genom bulvanarrangemang, är i första hand sådana som avser förvärv av fast egendom, aktier och andelar i svenska företag. Det exakta preciserandet av de förvärvshinder som omfattas av lagen åstadkommes genom en uppräkningslista av ett antal lagar som innehåller krav på förvärvstillstånd. Dessa är jordförvärvslagen, fondkommissionslagen och bankaktiebolagslagen samt lagarna om förvärv av hyresfastighet m.m., förvärv av eldistributionsanläggning m.m., finansbolag, utländska förvärv av svenska företag m.m. och utländska förvärv av fast egendom m.m.

Tillämpningsområdet för lagen om vissa bulvanförhållanden kan åskådliggöras med hjälp av ett par enkla exempel i vilka kringgåenderekvisitet torde vara uppfyllt.

a. En person köper en jordbruksfastighet och söker härefter föreskrivet tillstånd för förvärvet hos lantbruksnämnden. Tillstånd vägras, varför förvärvet är ogiltigt (13 § jordförvärvslagen). Mellan säljaren och köparen upprättas då ett arrendekontrakt, som ger köparen rätt att arrendera fastigheten under lång tid för en engångsarrendeavgift som motsvarar köpeskillingen. Jordägaren/bulvanen avflyttar härefter och arrendatorn/huvudmannen bosätter sig på fastigheten.

b. En person A önskar förvärva en hyresfastighet, som ägs av ett fastighetsbolag. Även bolaget vill genomföra affären. Enligt lagen om förvärv av hyresfastighet m.m. får varken fastigheten eller bolagets aktier förvärvas utan hyresnämndens tillstånd. Parterna är på det klara med att sådant

tillstånd ej kan påräknas. A och bolaget ingår då ett nyttjanderättsavtal, som ger A rätt att under lång tid driva den rörelse i vilken hyresfastigheten ingår. A (huvudmannen) får vidsträckta befogenheter när det gäller driften av rörelsen samt tillförsäkras optionsrätt till aktier i fastighetsbolaget (bulvanen).

c. En person A önskar förvärva personen B:s jordbruksfastighet. A vet att han inte kan få förvärvstillstånd. Han vet också att B, som i och för sig är villig att sälja, inte är beredd att inlåta sig på ett bulvanarrangemang enligt vilket B skulle kvarstå som formell ägare till fastigheten. A övertalar då en honom förtrogen person C, som är jordbrukare i trakten och som kan räkna med att få förvärvstillstånd, att köpa B:s fastighet. Köpeskillingen tillhandahålls av A, som sedan arrenderar fastigheten av C för en låg avgift. A (huvudmannen) skyddar sig gentemot C:s (bulvanens) fordringsägare genom panträtt i fastigheten som motsvarar den tillhandahållna köpeskillingen.

d. En utländsk medborgare A inropar på exekutiv auktion en fritidsfastighet. A finner det inte lönt att hos länsstyrelsen söka föreskrivet tillstånd enligt lagen om utländska förvärv av fast egendom m.m. Enligt samma lag skall fastigheten tvångsförsäljas om den inte vidareförsäljes inom viss tid. A vill behålla fastigheten och säljer den därför till en honom förtrogen svensk för en symbolisk köpeskillning samt åtar sig att för all framtid ersätta svensken för skatter och avgifter som kommer att påföras svensken på grund av att denne står som ägare till fastigheten. A (huvudmannen) bebor och nyttjar härefter fastigheten som vore den hans och inte svensken (bulvanens).

5.2 Bulvanregeln i 7 kap. 31 § jordabalken

Från den 1 juli 1985 finns bestämmelser intagna i 7 kap. 31 § jordabalken, vilka skall hindra att reglerna om besittningsskydd m.m. vid arrende och hyra kringgås genom att fastighetsägaren upplåter nyttjanderätten till en bulvan som i sin tur upplåter nyttjanderätten till den egentliga hyresgästen eller arrendatorn. I angivna lagrum stadgas att om det råder intressegemenskap mellan fastighetsägaren och andrahandsupplåtaren och det med hänsyn härtill och till omständigheterna i övrigt kan antas att rättsförhållandet (dvs. de båda upplåtelseerna) utnyttjas för att kringgå någon bestämmelse i lag som är till förmån för en nyttjanderättshavare, har arrendatorn/hyresgästen samma rätt i förhållande till fastighetsägaren som han skulle ha haft om *fastighetsägaren* hade upplåtit nyttjanderätten till honom.

Bakgrunden till ifrågovarande stadgande är att det kan ligga nära till hands för en fastighetsägare att hyra ut t.ex. en bostadslägenhet till en person, som inte har intresse att för egen del utnyttja hyresrätten. Den personen hyr sedan i samförstånd med fastighetsägaren ut lägenheten i andra hand. Om fastighetsägaren sedan vill bli av med andrahandshyresgästen kan han säga upp förstahandshyresgästen, som fungerar som bulvan och inte har något att invända mot uppsägningen.

I nu beskrivna situation innebär lagstadgandet att andrahandshyresgästen, som har besittningsskydd gentemot förstahandshyresgästen/bulvanen, kan åberopa besittningsskyddet också mot fastighetsägaren/huvudmannen. Andrahandshyresgästens ställning påverkas alltså inte av att förstahandskontraktet upphör av någon anledning, t.ex. på grund av försummad hyresbetalning.

Bestämmelserna är inte tillämpliga bara i sådana bulvanfall, där avsikten med andrahandsupplåtelsen redan från början varit att kringgå t.ex. besittningsskyddsreglerna. Bestämmelserna träffar också det fallet att fastighetsägaren och förstahandshyresgästen i ett senare skede försöker utnyttja förhållandet att andrahandshyresgästen inte har något avtal med fastighetsägaren. Det kan t.ex. inträffa att förstahandshyresgästen inte lyckas bli av med andrahandshyresgästen och då kommer överens med fastighetsägaren om att denne skall låta avhysa andrahandshyresgästen under förbärande att hyresavtalet mellan fastighetsägaren och förstahandshyresgästen har upphört. Förstahandshyresgästen kan sedan erbjudas ett nytt hyreskontrakt. Dyliga arrangemang förhindras alltså genom ifrågavarande bulvanbestämmelse.

5.3 Straffbestämmelser

Åtskilliga författningar av förbuds- och tillståndskaraktär innehåller i bulvansituationer tillämpliga bestämmelser om straff vid överträdelse av förbud eller kringgående av tillståndstvång. Sådana bestämmelser finns, förutom i lagen om vissa bulvanförhållanden, t.ex. i *lagen om rätt för utlännning och utländskt företag att idka näring här i riket*. Enligt 34 § i den lagen straffas ej endast utlännning som utan tillstånd idkar näring här i riket utan också den som för utlännings eller utländskt företags räkning driver eller förestår näringsverksamhet, som utlännningen eller företaget ej har rätt att utöva. En likartad regel finns i 10 § *lagen om tillfällig handel*, som stadgar straff också för den som för annans räkning driver eller förestår olovlig handel. Ytterligare ett exempel finns i 9 § *valutalagen*, där det stadgas böter eller fängelse för den som uppsåtligen eller av grov oaktsamhet använder sig av eller medverkar som bulvan för att kringgå meddelade förbud eller villkor.

De allmänna bestämmelserna i 23 kap. 4 § *brottsbalken* om ansvar för medverkan till brott torde vara tillämpliga i många bulvansituationer. Allt efter omständigheterna kan antingen huvudmannen eller bulvanen vara att anse som medverkande till den andres brott. Om t.ex. bulvanen gör sig skyldig till bedrägeri kan huvudmannen eventuellt dömas för medhjälp här till. Ett exempel där rollerna kan vara ombytta erbjuder följande situation. A idkar handel med sprängämnen men får sitt tillstånd indraget. Han engagerar då B att söka tillstånd. B söker och får tillstånd och står i fortsättningen formellt som ansvarig för rörelsen. A står i fortsättningen formellt som anställd i B:s handelsverksamhet men driver realiteten själv

verksamheten på samma sätt som förut. A torde straffrättsligt få anses ha idkat handel med sprängämnen utan tillstånd och skall härför såsom gärningsman dömas till ansvar enligt 3 § lagen om explosiva och brandfarliga varor. Bulvanen B torde – om inte också han skall betraktas som gärningsman – kunna dömas för medhjälp till A:s brott enligt 23 kap. 4 § brottsbalken. En förutsättning är att fängelse ingår i straffskalan för A:s brott, vilket här är fallet. Liknande exempel skulle kunna konstrueras utifrån näringsrättsliga och andra författningar, i vilka finns straffsanktionerade föreskrifter om krav på tillstånd och dylikt.

5.4 Lagen om näringsförbud

Sedan den 1 juli 1986 gäller en ny lag om näringsförbud. Lagen ersätter motsvarande äldre bestämmelser i konkurslagen. Enligt den nya lagen skall bland andra den, som gjort sig skyldig till brott eller som underlåtit att betala skatt, i vissa kvalificerade fall kunna åläggas näringsförbud för en tid av lägst tre och högst fem år. Överträdelse av förbudet kan medföra böter eller fängelse i upp till två år.

Lagen innehåller flera bestämmelser som syftar till att hindra att regler om näringsförbud kringgås genom bulvanarrangemang. Av 4 § framgår att näringsförbud kan meddelas den som faktiskt har utövat ledningen av en näringsverksamhet. Detta innebär att den som inte utåt framträder som företrädare utan i stället handlar genom bulvan ändå träffas av regleringen. Av paragrafen framgår vidare att den som utåt har framstått som ansvarig för en enskild näringsverksamhet kan ådömas näringsförbud. I motiveringen till denna bestämmelse uttalade departementschefen bland annat följande (prop. 1985/86:126, s. 63): "Det förekommer att en person formellt uppträder som näringsidkare utan att i realiteten ha något med verksamheten att göra, dvs. handlar som *bulvan* för någon annan. Kommittén¹ föreslår en särskild bestämmelse som anger att den som utåt framstår som ansvarig för en enskild näringsverksamhet alltid skall anses som näringsidkare. Härigenom kommer bulvanen att omfattas av den regel som jag nu behandlar. – Enligt RÅ kan den föreslagna regeln förväntas underlätta hanteringen av bulvanförhållanden, som i dag enligt RÅ medför de kanske största problemen vid tillämpningen av lagstiftningen om näringsförbud. LO anser det viktigt att den som styr ett företag bakom kulisserna liksom bulvanen kan omfattas av näringsförbud. – Jag delar uppfattningen att näringsförbud bör kunna riktas även mot den som utåt framstår som ansvarig för en enskild näringsverksamhet, även om han i själva verket bara är en bulvan."

Av 6 § följer att den som är underkastad näringsförbud inte får utöva den faktiska ledningen av ett aktiebolag, en ekonomisk förening, ett handelsbolag eller en näringsverksamhet. Stadgandet tar alltså direkt sikte på den

¹Näringsförbudskommittén i betänkandet SOU 1984:59.

situation som uppkommer om någon som meddelats näringsförbud fortsätter att driva näringsverksamhet genom en bulvan.

I 7 § har intagits en regel som helt saknade motsvarighet i äldre lagstiftning. I paragrafen stadgas att den som är underkastad näringsförbud inte får vara anställd i en närståendes rörelse samt att han överhuvudtaget inte får vara anställd i den näringsverksamhet där han åsidosatt sina åligganden. Skälet för införandet av dessa regler var erfarenheten att den som meddelades näringsförbud mycket ofta därefter tog anställning i en närståendes näringsverksamhet eller i en näringsverksamhet som han tidigare själv drev. I sådana fall finns det ofta anledning misstänka att den näringsförbudsådomde är den som i realiteten driver verksamheten och att den som formellt förestår densamma blott fungerar som bulvan. Genom den återgivna regeln har lagstiftaren sökt komma till rätta med dessa relativt sett vanliga former av icke accepterbara bulvanskap.

5.5 Regler om näringstillstånd

I viss utsträckning finns även i vårt land regler som innefattar etableringskontroll eller som eljest begränsar näringsfriheten. Genom lagstiftning som trädde i kraft den 1 juli 1986 infördes så kallad utökad vandelsprövning inom yrkestrafikområdet och inom restaurangbranschen. Det innebär att det numera i 2 kap. 3 § *yrkestrafiklagen* och i 40 § *lagen om handel med drycker* anges att vid prövning av en sökandes lämplighet att få trafik- eller serveringstillstånd avseende skall fästas vid sökandens laglydnad och benägenhet att fullgöra sina skyldigheter mot det allmänna. Enligt 5 § *skrot-handelsförordningen* krävs för tillstånd att få bedriva handel med skrot att vederbörande gjort sig känd för redbarhet.

Regler som i likhet med de nyss nämnda ställer krav på laglydnad och ansvarskänsla hos den som ansöker om tillstånd att bedriva viss verksamhet bör ha bulvanförsvårande effekter. En bulvan, som lånar ut sitt namn till en rörelse men i övrigt inte avser att vara engagerad i densamma kan naturligtvis sällan förväntas känna något ansvar för rörelsens förpliktelser. Om den tillståndsgivande myndigheten har anledning misstänka att sökanden är bulvan för någon annan kan myndigheten därför vägra tillstånd med hänvisning till att vederbörande inte uppfyller de krav som författningsenligt skall ställas med avseende på laglydnad, benägenhet att fullgöra ekonomiska och administrativa skyldigheter eller liknande.

5.6 Bestämmelser om viten

Vitesföreläggande som riktar sig mot någon i hans egenskap av fastighetsägare har erbjudit vissa svårigheter med anknytning till bulvanproblematiken. En fastighetsägare, som fått ett vitesföreläggande i anledning av t.ex. försummad fastighetsskötsel, har nämligen haft vissa möjligheter att undvika vitespåföljd genom att låta företa enstaka eller successiva överlåtelser av egendom till bulvan (se SOU 1982:21, s. 52 ff).

Genom lagstiftning som trädde i kraft den 1 juli 1985 har vitesinstitutet effektiviserats bland annat med avseende på bulvanfallen. I 4 § lagen om viten har införts begreppet löpande vite, som jämte annat ger möjlighet att fastställa ett vite till bestämt belopp för varje tidsperiod av viss längd under vilken föreläggandet inte har följts. Löpande vite kan i en del fall övergå på ny ägare eller tomträtthavare. Detta gäller t.ex. beträffande vitesförenat upprustningsåläggande eller användningsförbud enligt bostadssaneringslagen (se 13 § denna lag). Enligt 19 § lagen om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m.m. gäller detsamma vid t.ex. rivningsföreläggande. Liknande bestämmelser har införts i naturvårdslagen, 39 a §, och i hälsoskyddslagen, 20 §. Innebörden av bestämmelserna är att fastighetsägaren inte blir kvitt sina förpliktelser enbart genom att överlåta fastigheten på en bulvan.

I avsikt att förstärka möjligheten att göra vitet gällande mot en ny ägare stadgas i 5 § lagen om viten att den ursprungliga ägaren kan åläggas att lämna uppgift om den nye ägarens namn och adress. En motsvarande bestämmelse finns i 19 § hälsoskyddslagen.

5.7 Återvinning i konkurs

Återvinning innebär att egendom, som före konkursförsättandet frångått gäldenären genom i och för sig giltiga rättshandlingar, under särskilda förutsättningar kan återföras till konkursboet. Med hjälp av återvinningsreglerna går det att angripa bland annat rättshandlingar varigenom en gäldenär på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt avhänt sig egendom. Vidare kan t.ex. en gåva förklaras gå åter utan att det behöver visas att gåvan varit otillbörlig. Det är därför lätt att förstå att återvinningsreglerna har central betydelse när det gäller att komma åt sådana bulvantransaktioner, som innebär att gäldenären/huvudmannen på ett illojalt sätt gjort sina tillgångar oåtkomliga för borgenärerna. För gäldenären kan det vara särskilt frestande att inför en förestående konkurs utnyttja närstående som bulvaner. Följaktligen är reglerna strängare än eljest vad gäller återvinning från fysiska eller juridiska personer som är att betrakta som närstående till gäldenären.

Den 1 januari 1988 träder en ny konkurslag i kraft. Lagen innebär vidgade möjligheter till återvinning. Detta åstadkommes bland annat genom längre återvinningsfrister. Vidare kommer *bevisbördan* att vara *omkastad* i det fall att gäldenären företagit en rättshandling med en närstående och det görs gällande att den närstående haft vetskap om gäldenärens insolvens och om de omständigheter som gjorde rättshandlingen otillbörlig (4 kap. 5 § i den ikraftträdande konkurslagen, jfr nuvarande 30 § konkurslagen).

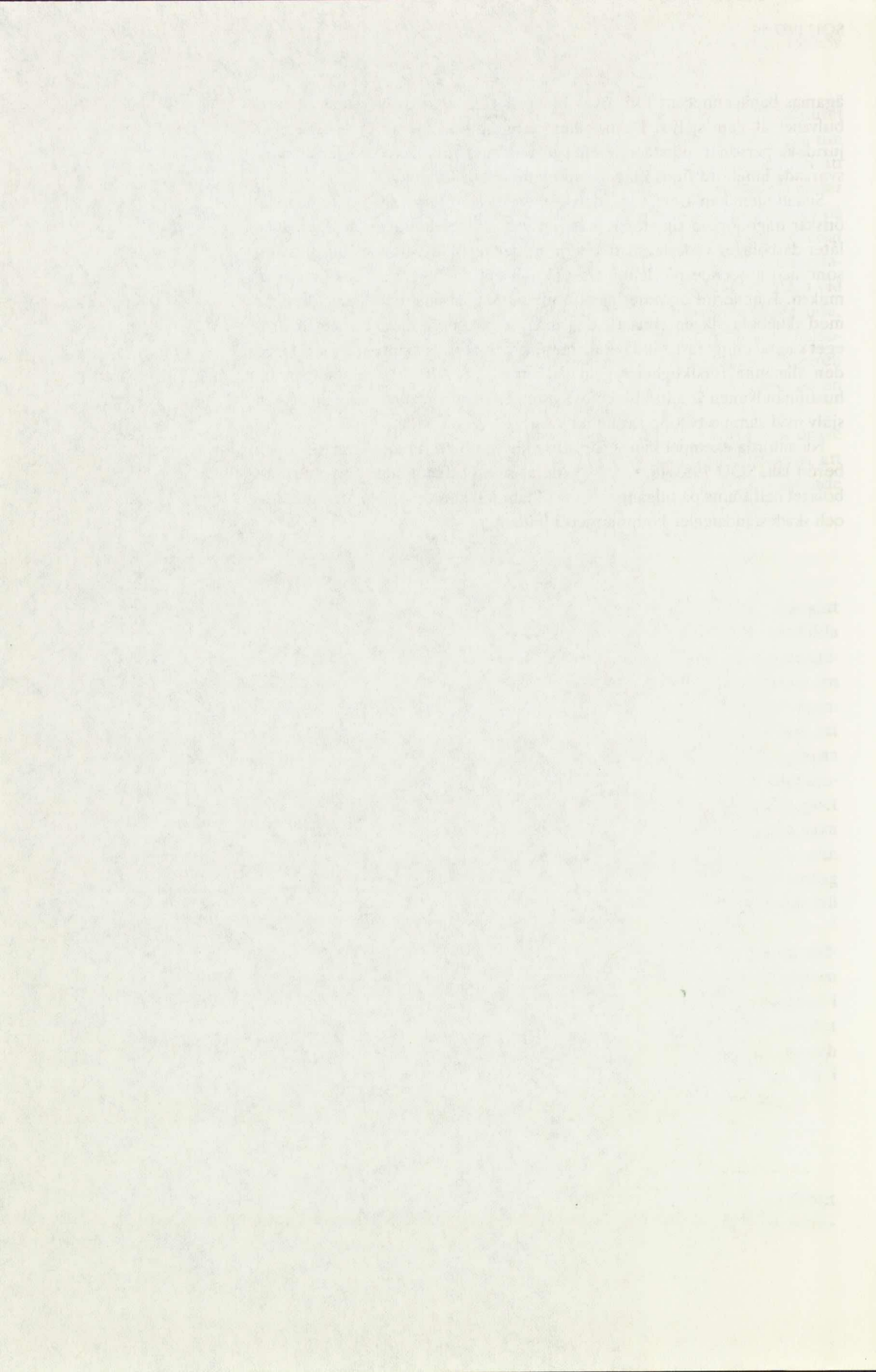
5.8 Återbäring av olovligt utdelad vinst

Aktiebolagslagens regler till skydd för ett aktiebolags kapital kan i likhet med återvinningsreglerna förmodas ha en hämmande inverkan på aktie-

ägarnas benägenhet att föra över bolagets tillgångar till personer som är bulvaner åt dem själva. Detta gäller vare sig bulvanerna är fysiska eller juridiska personer, närstående eller icke närstående. Skyddsregler av motsvarande innebörd finns i lagen om ekonomiska föreningar.

Situationen kan t.ex. vara den att en ensam ägare till ett aktiebolag önskar tillgodogöra sig större vinst än vad aktiebolagslagen medger. Han låter då bolaget vederlagsfritt betala ut det felande beloppet till hustrun, som med avseende på denna transaktion endast fungerar som bulvan åt maken. Emellertid är vederlagsfria utbetalningar till tredje man förenliga med aktiebolagslagen endast i den mån de håller sig inom ramen för fritt eget kapital enligt fastställd balansräkning och dessutom inte står i strid med den allmänna försiktighetsregeln i 12 kap. 2 § ABL. Utbetalningen till hustrun/bulvanen är alltså lika olovlig som en ökad vinstutdelning till ägaren själv med samma belopp skulle ha varit.

Nu anförda exempel kan – för att anknyta till ett av eko-kommissionen berört fall, SOU 1983:46, s. 19 – varieras så att utbetalningen inneburit att bolaget helt tömts på tillgångar. I ett sådant fall kan dessutom återvinnings- och skadestandsregler komma med i bilden.

6 Ansvar för huvudmannen i vissa fall enligt rättspraxis

Någon generellt tillämplig lagstiftning som gör det möjligt att hålla huvudmannen ansvarig för skulder, som bulvanen ådrar sig i sin bulvanverksamhet, finns inte. Rättshandlingar som bulvanen företar binder därför i princip endast honom och inte huvudmannen. Om en bulvan exempelvis tar upp ett penninglån i eget namn kan långivaren inte vända sig mot huvudmannen endast på den grund att beloppet kommit denne till godo, NJA 1938 s. 114. Förhållandet att den som inlåter sig på affärsförbindelser med en mellanman, bulvan eller icke, som handlar i eget namn, har att hålla sig utslutande till den sistnämnde, kan sägas utgöra det rättsliga fundamentet för bland annat bedrivande av kommissionärsverksamhet.

Från den allmänna principen att huvudmannen inte är bunden av avtal som bulvanen träffar (försåvitt detta inte varit förutsatt mellan avtalskontrahenten och huvudmannen) har några avsteg förekommit i rättspraxis. Det har då gällt fall där bulvanen drivit en rörelse för huvudmannens räkning samt situationen kunnat ge medkontrahenten intrycket att själva rörelsen utgjort den ekonomiska grundvalen för avtalsförpliktelserna.

NJA 1928 s. 57: En änka, som bedrev handelsrörelse under firma "M Westling", överlät firman till sin svärson. Rörelsen drevs herefter under registrerade firman "Maria Westlings Eftr.". Svärsonen tog ingen befattning med rörelsen, vare sig genom arbete eller genom penningtillskott, utan änkan fortsatte att driva rörelsen. Anledningen till överlåtelsen var att änkan bedrev även annan verksamhet, som diskvalificerade henne från rätten att driva den ifrågavarande handelsrörelsen. – Lång tid efter överlåtelsen upptog en i firman anställd föregiven prokurist ett banklån, som kom firman till godo. Banken yrkade sedermera förpliktande för änkan att återbetala lånet. Änkan bestred betalningsskyldighet under påstående att hon hade överlätit firman till svärsonen. I hovr:s av HD fastställda dom förpliktades änkan att betala bankens fordran. Som skäl för utgången anförde hovr:n att det av omständigheterna framgick att änkan *i verkligheten varit ägare* av firmans tillgångar och rörelse. Hovr:n anmärkte också att inget tydde på att lånet beviljats med hänsyn till att svärsonen varit registrerad som firmans innehavare utan att banken tvärtom syntes ha varit ovetande härom.

NJA 1930 s. 306: En köpman, A, bedrev rörelse i manufakturbranschen. Verksamheten gick till så att A inköpte varor och distribuerade dem till

affärer i olika städer. A hade låtit registrera dessa affärer under gemensamt firmanamn men med tillägg av respektive affärsföreståndares eget namn. Sedan A försatts i konkurs yrkade konkursboet förpliktande för en av affärsföreståndarna att utge de rörelsetillgångar som fanns hos föreståndaren. HD biföll konkursboets talan med ungefär följande motivering: Rörelsen hade bedrivits med föreståndarens lånade namn och med biträde av denne för A:s egen räkning. A var därför att betrakta som ansvarig för rörelsens skulder och som ägare till de tillgångar som ingick i rörelsen.

NJA 1939 s. 228: En person A bedrev rörelse i en av honom ägd restaurang. Några leverantörer yrkade förpliktande för A att betala leveranser som gått till restaurangen och kommit rörelsen till godo. A bestred kravet under anförande att rörelsen vid tiden för beställningarna överlåtits till en person B, som tidigare varit föreståndarinna för rörelsen, samt att B till handelsregistret hade anmält att hon avsåg att idka restaurangrörelse. – Hovr:n förklarade i sin av HD fastställda dom att A varit rörelsens verkliga ägare och att han därför – utan avseende till att B lånat rörelsen sitt namn och låtit till handelsregistret anmäla sig såsom innehavare av rörelsen – måste anses ansvarig för leverantörsskulder.

Med hänsyftning på här refererade avgöranden och på ytterligare några fall, där en huvudman utan egentligt lagstöd hållits ansvarig för förpliktelser som ingåtts av en bulvan, uttalar Nial i Om handelsbolag och enkla bolag, 1983, s. 372, följande: "Men om medkontrahenten godtagit mellanmannen just därför att denne framstod såsom den rätte innehavaren av det förmögenhetskomplex, till vilket avtalet knyter sig, särskilt om det är en affärsrörelse, men detta förmögenhetskomplex, denna affärsrörelse, i själva verket ägs av den bakomstående huvudmannen, ter det sig naturligt att medkontrahenten skall få rätt att hålla sig till rörelsens verkliga innehavare och inte vara hänvisad till den kanske medellöse bulvanen." Grönfors drar i Avtalslagen, 1984, s. 121, slutsatsen att genom de återgivna rättsfallen en princip om bundenhet för huvudmannen utbildats för det fall då en rörelse drivs för huvudmannens räkning men i bulvanens namn och situationen i sig varit ägnad att inrikta medkontrahenten på rörelsen som den ekonomiska grundvalen för avtalsförpliktelserna, oberoende av vem som formellt står som rörelsens innehavare.

7 Rättspraxis beträffande dold äganderätt till fastighet

I förhållandet mellan makar och andra närstående förekommer det att en fastighet köps av och lagfäres på endast en av parterna men att det efter någon tid görs gällande att den andra parten ändå har samäganderätt till fastigheten. På senare år har Högsta domstolen avgjort flera sådana fall av ifrågasatt samägande. I en del av dessa har förhållandet mellan parterna kunnat karaktäriseras som en form av bulvanskap. Det har då gällt fall där fastigheten köpts i ena partens (bulvanens) namn men med utnyttjande av den andres (huvudmannens) tillgångar och i avsikt att förhindra att fastigheten kunnat tas i anspråk av huvudmannens borgenärer.¹ I ett fall var syftet i stället att kringgå regler om förvärvsförbud beträffande visst slag av fastighet. Dessa avgöranden och det rättsläge med avseende på ifrågavarande typ av bulvanägande av fastighet, som därigenom utbildats, berörs i det följande.

NJA 1982 s. 589: Mellan två makar hade upprättats äktenskapsförord, enligt vilket all förvärvad egendom skulle vara makes enskilda. Under äktenskapet förvärvade hustrun en fastighet. Syftet med förvärvet som sådant var att bereda makarna och familjen en gemensam bostad. Förvärvet finansierades åtminstone till betydande del av mannen. Mannens syfte med att låta hustrun ensam stå för förvärvet och få lagfart på fastigheten var att skydda fastigheten mot sina borgenärer. Lång tid efter förvärvet och i samband med äktenskapsskillnad gjorde hustrun anspråk på att ensam äga hela fastigheten. Med anledning härav stämde mannen hustrun med yrkande att han skulle förklaras ha bättre rätt än hustrun till hälften av fastigheten.

HD fann att makarna borde anses ha förvärvat fastigheten med samäganderätt och biföll mannens talan. HD anmärkte att en dold äganderätt av det slag som mannen haft till halva fastigheten är förenad med mycket bristfälligt skydd mot tredje man. Särskilt pekades på att den samägare som utåt framstår som den ende ägaren, genom att ensam upptas på köpehand-

¹Där, såsom i NJA 1984 s. 772, anledningen till att ena parten ensam köpt fastigheten varit ett annat, t.ex. att det för parterna fallit sig naturligt att mannen ensam skulle stå för ägandet av familjens bostad, kan det knappast göras gällande att ena parten ägt ens en del av fastigheten i *egenskap av bulvan* för den andre. I sådana fall saknas bland annat det för ett bulvanköp utmärkande draget att huvudmannen (hustrun) i eget intresse vill hemlighålla sin existens.

lingen och inneha lagfart, blir legitimerad att i olika hänseenden förfoga över fastigheten, såsom genom pantsättning eller överlåtelse. Mot sådana förfaranden har den "dolde" samägaren små möjligheter att värja sig.

NJA 1985 s. 97: Innan HD:s dom i rättsfallet NJA 1982 s. 589, var mannen befanns ha haft dold äganderätt till halva fastigheten, vunnit laga kraft upplåt hustrun panträtt i fastigheten. Detta skedde efter det att anteckning om äganderättstvisten var gjord i fastighetsboken. Fastigheten försålles på exekutiv auktion innan domen å mannens samäganderätt vunnit laga kraft. Efter denna tidpunkt fördelades köpeskillingen bland hustruns borgenärer, varvid inte togs hänsyn till mannens anspråk på att erhålla hälften av köpeskillingen. Av mannen förd talan härom ogillades av HD med i huvudsak följande motivering.

Målet gäller förhållandet mellan en dold ägare (huvudmannen) och en öppen ägares (mellanmannens) borgenärer. Det står bäst i överensstämmelse med allmänna sakrättsliga principer och med formkravet vid fastighetsöverlåtelse att huvudmannen får skydd för sitt äganderättsanspråk först i och med att detta har manifesterats genom en formenlig överlåtelse från mellanmannen till huvudmannen, varmed bör jämföras en lagakraftvunnen dom på huvudmannens äganderätt till fastigheten. Överlåtelse och panträttsupplåtelse från en person som i köpehandlingen angetts som köpare av en fastighet och fått lagfart på denna, torde i princip inte kunna angripas med hänvisning till det dolda anspråket, oavsett om den till vilken överlåtelsen eller upplåtelsen skedde var i god eller ond tro. Den motsatta ståndpunkten vore ägnad att förorsaka betydande svårigheter för kreditväsendet. Eftersom befogenheten av ett påstående om dold äganderätt kan vara mycket svårbedömbart bör det i sakrättsligt hänseende inte heller spela någon roll huruvida tvist om äganderätt pågår mellan den dolde och den öppne ägaren eller om anteckning därom gjorts i fastighetsboken.

NJA 1985 s. 615: En fränksild kvinna förvärvade och erhöll lagfart på en fastighet. För gäldande av hennes förutvarande makes skuld tog kronofogdemyndigheten fastigheten i mät. Myndigheten utgick därvid från att kvinnan köpt fastigheten på mannens uppdrag och för dennes räkning och att mannen därför var den verkliga ägaren. HD upphävde utmätningen och motiverade sitt beslut på i huvudsak följande vis.

I NJA 1982 s. 589 har en dold äganderätt ansetts föreligga för make, trots att andra maken ensam upptagits i fångeshandlingen och erhållit lagfart. Också utanför äktenskap och samboendeförhållanden kan situationer med dold äganderätt till fastighet eller fastighetsandel förekomma. I 1982 års fall var endast det inbördes rättsförhållandet mellan parterna uppe till prövning. NJA 1985 s. 97 rörde en sakrättslig konsekvens av dold äganderätt. I det fallet fastslogs att en panträttsupplåtelse av den öppne ägaren blir giltig, oavsett huruvida den tredje man till vilken upplåtelsen sker är i god eller ond tro rörande förefintligheten av en dold äganderätt. I förevarande fall aktualiseras ett annat problem av sakrättslig art, nämligen huruvida den dolde ägarens anspråk kan av hans borgenärer göras gällande mot den öppne ägaren och dennes borgenärer. Därvid är att märka att den dolde

ägarens rätt endast är ett obligationsrättsligt – men i och för sig utmätningsbart – anspråk mot den andre. Först sedan den dolde ägarens rätt blivit manifesterad genom överlåtelseavtal eller genom lagakraftvunnen dom övergår äganderätten till att bli öppen och först då blir äganderätten tillgänglig för den dolde ägarens borgenärer.

De nu återgivna fallen av dold äganderätt kan ses som varianter av relationen mellan en bulvan och dennes huvudman. Hustrun/bulvanen köper hela fastigheten men handlar därvid – med avseende på åtminstone halva fastigheten – för mannens/huvudmannens räkning, eftersom det makarna emellan är överenskommet att mannen skall ha samäganderätt till fastigheten. Syftet med att låta hustrun/bulvanen handla i eget namn är att mannens delägarskap skall hemlighållas och att egendomen därigenom skall bli oåtkomlig för hans borgenärer.

NJA 1986 s. 741: A köpte i eget namn en hyresfastighet. Efter föreskriven tillståndsprövning för förvärv av fastighet av detta slag erhöll A lagfart på fastigheten. B och C väckte herefter talan mot A med yrkande att fastigheten måtte förklaras vara ägd av A, B och C gemensamt. Grunden för yrkandet var att A hade förvärvat fastigheten för A:s, B:s och C:s gemensamma räkning. HD, som ogillade yrkandet, uttalade att innebörden av B:s och C:s talan var att A, såvitt gällde B:s och C:s andelar i fastigheten, vid förvärvet uppträtt som bulvan för B och C. Eftersom bulvanförhållandet inte framträtt utåt hade någon tillståndsprövning beträffande B:s och C:s lämplighet som delägare i fastigheten inte kunnat ske. Bulvanarrangemanget framstod som ett försök att kringgå reglerna om tillståndsprövning vid förvärv av hyresfastighet. Syftet med förvärvsförbudsregler av detta slag tillgodosågs bäst om bulvanen behandlades som ägare och hans huvudman inte tilläts att genom talan mot bulvanen få fastslaget att han hade äganderätt till fastigheten.

Genom nu redovisad rättspraxis kan sammanfattningsvis följande sägas gälla beträffande dold äganderätt till fastighet: När en huvudman förvärvat en fastighet eller en del i en fastighet genom bulvan, kan huvudmannen *gentemot bulvanen* normalt hävda rätt till sin andel i fastigheten, oavsett att bulvanen ensam fått lagfart på densamma. Om syftet varit att kringgå regler om förvärvsförbud, som är till för att skydda ett viktigt allmänt intresse, saknar huvudmannen denna möjlighet. I *sakrättsligt hänseende* är bulvanen att betrakta som ensam ägare. Det innebär att bulvanens fordringsägare kan få utmätning i fastigheten och att den utgör en tillgång i bulvanens konkurs. Det innebär emellertid också att huvudmannens borgenärer inte har rätt att ta i anspråk fastigheten för sina fordringar. Detta gäller intill den tidpunkt då fastigheten eller andelen formenligt överlåtits från bulvanen till huvudmannen eller lagakraftvunnen dom å huvudmannens rätt föreligger. Efter denna tidpunkt är bulvanskapet att betrakta som upplöst, eftersom det då är uppenbart att huvudmannen är ägare till fastigheten eller andelen.

8 Metodvalet

8.1 Inledning

I kommitténs direktiv, s. 7, uttalas att det är svårt att tillräckligt överblicka konsekvenserna av den av eko-kommissionen föreslagna generella regeln om ekonomiskt ansvar i bulvanförhållanden och att det därför bör ankomma på kommittén att ytterligare överväga om det är ändamålsenligt att införa regler om *ekonomiskt ansvar för huvudmannen*. Kommittén bör även överväga *andra åtgärder*, varvid särskilt bör uppmärksammas de *bevis-svårigheter* som kan föreligga vid bulvanskap.

De överväganden kommittén sålunda har att göra måste naturligen föregås av bedömningar angående inriktningen av och metodvalet vid de lagstiftningsåtgärder som kan behövas för att komma till rätta med illojala bulvanskap. Till grund för sådana överväganden bör ligga ett närmare studium av på vilket sätt och, där så är möjligt, med vilken framgång bulvanproblematiken angripits i hittillsvarande lagstiftning. Det bör också vara att värde att från metodologiska utgångspunkter undersöka karaktären hos de utredningsförslag till bulvanlagstiftning som inte kommit till genomförande, nämligen eko-kommissionens förslag till bulvanlag och USS:s förslag till lag om skatteansvar.

8.2 Allmänna iakttagelser rörande principerna för lagstiftning mot bulvanskap

Ett syfte med att anordna ett bulvanskap kan vara att huvudmannen skall undgå ekonomiskt ansvar för en viss rättshandling eller för förpliktelser som är förenade med viss verksamhet. En väsentligt annorlunda problematik möter då bulvanskapet i stället syftar till att kringgå förbud, föreläggande eller krav på tillstånd, som uppställs i särskild lagstiftning. Bestämmelser om ekonomiskt ansvar för huvudmannen aktualiseras av naturliga skäl bara i det förstnämnda fallet.

Vid utformandet av sanktioner mot bulvanskap har lagstiftaren i båda fallen att ta ställning till om reglerna skall ha generell inriktning eller om de bör begränsas till att gälla enbart på vissa områden.

När det gäller svårigheterna att bevisa förekomsten av bulvanskap synes

det – vid sidan om den, i vart fall för myndigheterna, i och för sig alltid tänkbara åtgärden att sätta in större och effektivare utredningsresurser – finnas två olika huvudlinjer att komma till rätta med de problem detta föranleder. Den ena består i att ställa låga krav på bevisningens styrka, alternativt att införa presumtionsregler för att bulvanskap föreligger. Den andra huvudlinjen består i att låta rättsliga konsekvenser inträda redan då vissa signifikanta omständigheter är för handen, varigenom betydelsen av att kunna leda själva bulvanskapet i bevis bortfaller.

8.3 Metodvalet i gällande lagstiftning

a. I *lagen om vissa bulvanförhållanden* anges att lagen är tillämplig när ett bulvanförhållande används för att kringgå vissa i lag uppställda hinder mot att förvärva eller behålla viss egendom eller rättighet. Bulvanförhållandet definieras så att egendomen eller rättigheten innehas huvudsakligen för annans räkning av någon som utåt framstår som ägare.

Lagen tar sikte på ett antal konkreta situationer, i vilka det grundläggande är att någon innehar fast egendom, aktier eller viss annan egendom. Vid tillämpningen av lagen utgår man från det i fastighetsboken inskrivna eller på annat sätt konstaterbara faktum att någon framstår som ägare till i lagen avsedd egendom. Det ankommer sedan på den som i rättslig ordning vill göra gällande att egendomen innehas för annans räkning att på ordinärt sätt styrka detta. En sådan omständighet som att annan än den formella ägaren tillerkänts vidsträckta befogenheter med avseende på egendomen kan därvid uppenbarligen bli av betydelse.

Lagen är till för att skydda det offentlighetsrättsliga intresset av att gällande förvärvslagstiftning inte kringgås. Sker detta stadgas straff för såväl huvudmannen som bulvanen samt tvångsförsäljning av egendomen. Däremot innehåller lagen inte några regler om betalningsansvar. Detta är naturligt eftersom kringgåendet haft annat syfte än att undvika betalningsansvar för huvudmannen.

Lagen om vissa bulvanförhållanden trädde i kraft den 1 juli 1985, varför det ännu är för tidigt att söka påvisa lagens praktiska effekter. Motsvarande äldre lagstiftning, som i jämförelse med den nya var ofullständig i flera avseende, visade sig användbar i en rad refererade domstolsavgöranden (se Grönfors översikt i SvJT 1956, s. 225-245 samt NJA 1974 s. 695). Ännu i rättsfallet NJA 1986 s. 258 upprätthölls den äldre bulvanlagens bestämmelser med stränghet.

b. Den bulvaninriktade regeln i 7 kap. 31 § *jordabalken* tar sikte på en väl avgränsad faktisk situation, nämligen förhandenvaron av en andrahandsupplåtelse av en hyres- eller arrenderätt. Om i en sådan situation andrahandshyresgästen gör gällande att det mellan fastighetsägaren och förstahandshyresgästen råder ett bulvanförhållande, som är till nackdel för honom, skall frågan om detta verkligen är fallet prövas utifrån följande förutsättning: Det skall råda intressegemenskap mellan fastighetsägaren

och förstahandshyresgästen och det skall med hänsyn härtill och till omständigheterna i övrigt kunna antas att rättsförhållandet utnyttjas för att kringgå tvingande lagbestämmelser till skydd för nyttjanderättshavaren.

Följden av ett nu beskrivet bulvanarrangemang är att andrahandshyresgästen ges samma rätt i förhållande till fastighetsägaren som om han tecknat avtal direkt med denne. Lagen nöjer sig med att eliminera den skadliga effekten av bulvanskapet och går inte så långt som till att stadga straff, skadestånd eller dylik. Ej heller ges andrahandshyresgästen möjlighet att åberopa *bättre* rätt mot fastighetsägaren än han haft mot förstahandshyresgästen. Det bör observeras att rättsföljden kan inträda även om det inte är styrkt att ett bulvanskap föreligger. Om intressegemenskap konstateras är det tillräckligt att det kan *antas* att arrangemanget utnyttjas för att kringgå det lagerkända skyddet för andrahandshyresgästen.

c. De bulvaninriktade bestämmelserna i *lagen om näringsförbud* utgår också från ett antal i regel påvisbara förhållanden såsom att någon faktiskt utövat ledningen av en näringsverksamhet eller att någon utåt har framträtt såsom ansvarig för en enskild näringsverksamhet. Lagen undviker härigenom en del av de bevisproblem som skulle ha uppkommit om dess rättsverkningar i bulvanfallen kunnat inträda bara om bulvanskapet bevisats; det räcker med att konstatera förekomsten av vissa omständigheter som är typiska i bulvansituationer.

Av speciellt intresse är att undersöka på vilket sätt man i lagen sökt komma till rätta med det fallet att en person som ålagts näringsförbud fortsätter att driva verksamheten genom bulvan. Man har nämligen inte endast förbjudit en sådan person att faktiskt utöva ledningen av en näringsverksamhet (6 §) utan man har också påbjudit att han inte får vara anställd eller ta emot återkommande uppdrag i en näringsverksamhet som drivs av en närstående till honom eller i den näringsverksamhet där han åsidosatt sina åligganden (7 §). Bakgrunden härtill är erfarenheten att det är mycket vanligt att den som har meddelats näringsförbud tar anställning hos en närstående och att det är särskilt vanligt att den näringsförbudsådomde anställs av sin hustru i en verksamhet som i mycket liknar den gamla. I sådana fall finns det anledning förmoda att mannen, liksom tidigare, leder verksamheten och att hustrun fungerar som bulvan åt honom (prop. 1985/86:126, s. 83).

d. I det lagstiftningsärende, som ledde fram till 1985 års lag om *viten* anmärktes av bland andra viteskommittén att det förekommit flera fall då fastighetsägare utnyttjat förhållandet, att ett ålagt vite inte kunde dömas ut om fastigheten bytte ägare, på så sätt att fastighetsägaren genom att iscensätta upprepade överlåtelse systematiskt undvikit vitespåföljd, SOU 1982:21, s. 52 ff. Det beskrivna missförhållandet får betraktas som ett utpräglat bulvanproblem.

För att komma till rätta med denna form av bulvanmissbruk skulle två i princip åtskilda metoder ha kunnat ifrågakomma. Ett sätt hade varit att föreskriva att om överlåtelse av fastighet skett i huvudsakligt syfte att undvika vitesföreläggande, så skall vitet trots överlåtelsen kunna dömas ut

hos överlåtaren. Eventuellt kunde en sådan regel ha förenats med någon form av bevislättnad när det gällde att styrka överlåtelsens karaktär av bulvanhandling. Den metod lagstiftaren i stället valt är att för vissa fall, där risken för missbruk är mera påtaglig än eljest, förordna att ett vitesföreläggande får dömas ut mot *ny* ägare oavsett anledningen till överlåtelsen. Föreskrifter av detta slag har införts i bostadssaneringslagen, lagen om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m.m., naturvårdslagen och hälsoskyddslagen.

e. Några lagar som direkt behandlar frågor om *gäldsansvar* i fall då ett bulvanskap använts för att undgå sådant ansvar finns inte. Däremot har i praxis utbildats vissa principer för tredjemansskyddet, se kap. 6 och 7. Många lagar har emellertid sådan karaktär att de kan få tillämpning på bulvanhandlingar utan att detta varit något primärt syfte. Hela det borgenärsskyddsrättsliga regelkomplexet kan sägas ha denna innebörd. En enkel illustration härtill är att reglerna om återvinning i konkurs gör det möjligt att återkräva eller fordra kompensation för en gåva som en huvudman bortgivet till en bulvan i den utåt fördolda avsikten att han vid lämpligt tillfälle skall återfå densamma. Liknande, bulvanförsvårande effekter finns inbyggda i annan lagstiftning. Som exempel må anföras regeln i 4 kap. 18 § utsökningsbalken, som säger att en gäldenär skall anses vara ägare till lös egendom som han har i sin besittning om det ej framgår att egendomen tillhör annan. Regeln innebär i praktiken att huvudmannen inte kan freda egendomen från utmätning genom att påvisa att egendomen överlåtits till en annan person om denne med visst fog kan misstänkas vara bulvan åt huvudmannen.

8.4 Metodvalet i eko-kommissionens förslag till bulvanlag

Eko-kommissionens betänkande

I ett avsnitt benämnt "huvudproblemen och den rättstekniska lösningen", SOU 1983:46, s. 19-22, uttalar eko-kommissionen att det är svårt att på förhand överblicka och genom punktregleringar effektivt möta alla de fall där bulvanskap kan tänkas komma till användning som ett medel att komma från skyldigheter och samhällets skydds- och kontrollregler. Detta talar enligt kommissionen för att problemen angrips genom ett generellt grepp i en särskild lag.

Vad först gäller den typ av bulvanskap där syftet är att undgå *ansvar för gäld* menar kommissionen att sådant syfte kan förekomma vid all slags ekonomisk verksamhet och inte kan anses vara mera framträdande vid en viss sorts verksamhet än vid en annan. Lagregler för att motverka sådana syften borde därför ges generell räckvidd och inte begränsas till exempelvis viss bransch eller viss typ av transaktioner. Även för det fall att det för ett visst bestämt område skulle finnas en lagstiftning inom vars ram regler om

bulvanskap i och för sig skulle kunna passas in, borde man avstå från sådana punktregleringar. Skälen härför skulle vara dels att den befintliga lagstiftningen i så fall skulle komma att tyngas av en mångfald bestämmelser med oftast helt likartat innehåll, dels att det generella problemet inom många icke lagreglerade områden skulle kvarstå olöst.

Vid sådana bulvanskap där det illojala syftet är att *kringgå förbud, föreläggande och krav på tillstånd* är, enligt kommissionens uppfattning, de invändningar som kan riktas mot en särskild reglering i respektive lag måhända inte lika bärande som då syftet är att undgå gäld. Kommissionen kommer emellertid fram till att det även i kringgåendefallen finns övervägande skäl för en generell reglering. Bland annat åberopas att det är praktiskt om bulvanskapen blir enhetligt definierade i en enda lag, så att man undviker upprepningar i varje särskild lag för sig, samt att utrednings- och bevisfrågorna vid bulvanskap inte är speciella och begränsade till vissa typer av kringgående utan är ett generellt problem, väl lämpat för ett samlat grepp i mer allmänt hållna regler.

Beträffande de med bulvanproblemen sammanhängande utrednings- och bevisfrågorna anför kommissionen att dessa kan lösas på två sätt: genom generellt sänkta krav på den bevisning som är erforderlig för att bulvanskap skall anses föreligga *eller* genom lämpligt anpassade presumtionsregler om att ett bulvanskap är för handen. En fördel med den senare metoden skulle vara att den förmodade huvudmannen motiveras att själv medverka till utredningen. Kommissionen fortsätter (s. 26 f): "Och i de fall den som pekas ut som huvudman inte vill medverka till utredningen, trots att besvärande omständigheter föreligger, kan ofta hans bristande samarbetsvilja i sig tillmätas ett visst värde som bevis. En regel som har dessa verkningar är en regel som inte ensidigt lägger bevisbördan på den part som påstår att ett bulvanskap föreligger, utan som fördelar ansvaret för utredningen på båda parter. Kan alltså genom ena partens utredning vissa besvärande fakta visas föreligga låter man dessa utgöra en presumption för att ett bulvanskap är för handen. I det läget förutsätts sedan den som sålunda pekas ut själv vara den som genom att lätta på förlåten i dess helhet bäst kan bringa erforderligt ljus över vad som egentligen hänt i det som utåt har syntts ske. I valet mellan en allmän regel om bevislättnad och en bestämmelse utformad som en presumtionsregel föredrar därför kommissionen det senare alternativet. Det ger tillfredsställande effektivitet samtidigt som det utredningskrav man lägger på den som framstår som bulvan¹ får anses rimligt med hänsyn till att han är den ende som har full kännedom om de faktiska omständigheterna."

Eko-kommissionens överväganden utmynnar i ett förslag om generella bestämmelser om solidariskt ekonomiskt ansvar för huvudman och bulvan i de fall då fordran uppkommit för tredje man på grund av bulvanhandling samt i likaledes generella bestämmelser om straff för huvudman och bulvan i fall då bulvanhandlingen företagits för att kringgå krav på tillstånd eller liknande.

¹Skall troligen vara huvudman (kommitténs anm.).

Remissinstansernas uppfattning om metodvalet

Som översiktligt angivits under avsnitt 2.3 var de remissinstanser, som närmare ingick på frågan om valet av lagstiftningsmetod när det gäller att komma till rätta med illojala bulvanskap, kritiska mot eko-kommissionens uppfattning att det borde införas en generell reglering av betalningsansvaret vid bulvanhandlingar och en likaledes generellt tillämplig straffrättslig reglering i kringgåendefallen. I det följande återges i sammandrag några av dessa remissinstansers synpunkter.

Kammarrätten i Jönköping: De av kommissionen föreslagna reglerna för att komma till rätta med de bulvanskap, där syftet är att undgå ansvar för gäld, kommer att träffa också en rad situationer där något bulvanskap inte föreligger eller där bulvanskapet inte kan betraktas som illojalt. Samtidigt torde det förmodligen vara möjligt att i stor utsträckning komma till rätta med de föreliggande missförhållandena redan genom nuvarande lagstiftning, förslagen till ändrade återvinnings- och skatteansvarsregler samt de regler angående ansvarsgenombrott som utvecklats i rättspraxis. Enligt kammarrättens mening föreligger därför i dessa fall inte något behov av ett ingripande i form av en generell reglering i en särskild lag och bör inte heller ett sådant ingripande ske. Inte heller för de fall där syftet med bulvanskapet är att kringgå lag som inte får frångås genom avtal eller att kringgå i lag föreskrivna förbud eller krav på tillstånd m.m. finner kammarrätten något sådant behov föreligga. I dessa fall existerar ju redan den lagstiftning vari förbudet eller tillståndskravet finns intaget. Det förefaller då naturligare att med beaktande av de speciella förhållandena i varje sådan särskild lag införa eventuellt behövliga regler för att motverka användandet av bulvaner än att införa dem i form av en generell reglering i en särskild bulvanlag.

Brottsförebyggande rådet: Det är mycket svårt att åstadkomma en bra generell lösning av bulvanproblematiken. Kommissionen har heller inte lyckats med detta. I det fortsatta arbetet med bulvanfrågor är det troligen bäst att ingripa med lagstiftningsåtgärder på de rättsområden där behovet av att förhindra bulvanskap är störst. En annan möjlig utvecklingslinje torde ligga i en utvidgning av tillämpningsområdet för näringsförbud.

Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet: Uppbyggnaden av en allmän begreppsapparat för alla bulvanscapsfrågor kan tyckas vara ett elegant konstgrepp men eftersom det finns många enligt allmän uppfattning lojala och godtagbara fall av bulvankaraktär är det mycket svårt att i en generell definition söka fånga in just sådana bulvanförhållanden som samhället vill ingripa mot. Kommittén har inte alls lyckats lösa detta gränsdragningsproblem.

Näringsförbudskommittén: Den lagstiftning som för närvarande finns och som fortlöpande införes för att komma till rätta med illojala bulvankonstruktioner inom olika områden är av olika slag och får antas ha anpassats efter omständigheterna i det speciella fallet för att ge ett så gott resultat som möjligt. Detta är i sig ett skäl mot en generell bulvanlag. I en sådan förlorar man i viss mån möjligheten att "laga efter lägligheten", att anpassa reglerna

så att de fungerar väl i den situation där de ska tillämpas. Kommissionen anför att det är "svårt att på förhand överblicka och genom punktregleringar effektivt möta alla de fall där bulvanskap kan tänkas komma till användning". Enligt kommissionen talar detta "för att problemen angrips genom ett generellt grepp i en särskild lag". Näringsförbudskommitténs uppfattning är, att de svårigheter som finns att överblicka problemen snarast är ett argument *mot* en generell lag. Med de nämnda svårigheterna följer ju nämligen också ett problem att överblicka vilka konsekvenser regleringen får för sådana fall som man inte tagit i beräkningen. En annan risk med en lag som omfattar alla bulvanfall gäller de områden som tidigare särreglerats. Om dessa passas in under generellt giltiga bestämmelser uppkommer förändringar i de materiella bestämmelserna. – Enligt näringsförbudskommitténs uppfattning torde man i stället snabbast nå resultat om man inriktar ansträngningarna på att särreglera de områden där problemen visar sig vara särskilt framträdande. Detta tillvägagångssätt bör därför prövas först. Tänkbart vore också att de administrativa myndigheter som beviljar och återkallar näringsrättsliga tillstånd av olika slag fick utökade befogenheter att avslå ansökningar eller återkalla tillstånd i fall av förmodade bulvanskap.

Mot kommissionens val att genom *presumptionsregler* om förhandenvaron av ett bulvanskap söka åstadkomma effektivitet i regelsystemet och balans mellan den som utpekar någon som bulvan och den sålunda utpekade anfördes av bland andra Stockholms tingsrätt, kammarrätten i Jönköping och bankinspektionen att valet i betänklig grad äventyrade medborgarnas rättssäkerhet. Det anfördes också att det kunde vara mycket svårt för en utpekad huvudman att prestera motbevisning, särskilt för det fallet att han överhuvud inte hade kännedom om något bulvanförhållande.

8.5 Metodvalet i USS:s förslag till lag om skatteansvar

USS:s betänkande

I betänkandet Lag om skatteansvar, SOU 1983:23, slår USS fast (s. 245 ff) att en särskilt allvarlig och allt vanligare form av skatteundandragande består i att den skattskyldige gör sig egendomslös inför väntade skattekrav. Ett vanligt sätt är därvid att den skattskyldige för över sin egendom till en annan person eller persongrupp som han har förtroende för. Inte sällan handlar det om någon form av familjerättslig eller ekonomiskt betingad intressegemenskap. Skattegäldenären kan på grund av detta förhållande uppnå avsett resultat – nämligen bli egendomslös – utan att behöva göra något avstående i praktiken. Parterna litar på varandra. Vanligtvis kan de ursprungliga förhållandena – sedan faran för skattekrav försvunnit – återställas mellan parterna.

Vad USS sålunda beskriver utgör exempel på överförande av egendom till bulvan i syfte att huvudmannen skall undgå att behöva betala (skatte)

skuld. Den metod USS anvisar för att komma till rätta med problemet består i ett system av regler som i stor utsträckning gör bulvaner och andra tredje män solidariskt ansvariga för gäldenärens skatteskulder. USS föreslår i linje härmed att om en skattegäldenär ger bort egendom, säljer till underpris eller köper till överpris samt värdet av vad mottagaren erhåller är betydande, så är mottagaren solidariskt ansvarig för gäldenärens skatteskuld intill detta värde (9 §). Om en person som är närstående till skattegäldenären äger egendom som används i dennes näringsverksamhet skall, enligt förslaget, ägaren – eller den som i sin tur förvärvat egendomen – kunna bli solidariskt ansvarig för gäldenärens skatteskuld med ett belopp som motsvarar egendomens värde (10 §). Vidare skall den som förvärvat en skattegäldenärs näringsverksamhet kunna bli ansvarig för gäldenärens skatteskulder till den del skulderna är hänförliga till verksamheten (11 §). Om särskilda omständigheter föreligger skall betalningsansvaret kunna jämkas (14 §).

Som framgår innefattar den av USS föreslagna lagstiftningsmetoden radikalt förbättrade möjligheter att angripa bulvankonstruktioner som är till för att sabotera skatteindrivningsförfarandet. Förutsättningarna för reglernas tillämpning är inte beroende av syftet med transaktionerna mellan gäldenären och den som skall bli solidariskt ansvarig. Det räcker med att vissa objektivt iakttagbara omständigheter är för handen.

Remissinstansernas uppfattning om metodvalet

De remissinstanser, som närmare ingick på frågan om lämpligheten av det av USS använda tillvägagångssättet för att komma åt sådana bulvantransaktioner som syftar till att undgå betalningsansvar för huvudmannen, ställde sig i allmänhet avvisande till utredningens val av lagstiftningsmetod. I det följande återges några av dessa remissinstansers synpunkter i sammandrag. (Remisshandlingarna finns tillgängliga hos finansdepartementet, Dnr R 32/83.)

Svea hovrätt: Den lagstiftningsteknik som utredningen använder medför att skatteansvar i princip inträder i många fall då det inte är fråga om några illojala förfaranden. Tekniken innebär att om vissa objektiva kriterier är uppfyllda blir tredje man i princip skyldig att betala den skattskyldiges skatt om denne inte själv gör det. Uppsåt eller oaktsamhet förutsätts inte. Det behöver inte ens finnas skäl att anta att syftet varit att den skattskyldige skulle undgå skatt. Detta innebär att man godtar att blott misstänkta illojala förfaranden medför skatteansvar. I realiteten handlar det då om att införa en sanktionsform som närmast har karaktär av skadestånd på grund av presumerat brott. Den föreslagna lagstiftningstekniken inger därför allvarliga betänkligheter ur rättssäkerhetssynpunkt.

Kammarrätten i Göteborg: Den valda metoden är i och för sig tilltalande, eftersom en lagstiftningsteknik som bygger på objektiva rekvisit i allmänhet är lättare att tillämpa. Metoden förutsätter emellertid att beskrivningarna i lagtexten kan utformas så att de i princip täcker endast de klandervärda

förfaranden som bör omfattas av skatteansvar. Utredningen tycks inte ha insett vikten härav. Som flera av bestämmelserna har utformats kommer de att träffa många förfaranden som framstår som fullt legitima och därför rimligtvis inte bör föranleda skatteansvar. Att för dessa fall hänvisa till jämknings- och eftergiftsbestämmelser kan inte anses tillfyllest. En genomgripande omarbetning av förslaget är därför nödvändig. Man bör härvid i första hand inrikta sig på att med användande av den teknik utredningen har valt försöka begränsa omfattningen av skatteansvaret till de direkt klandervärda förfarandena. I den mån det visar sig omöjligt att härigenom åstadkomma en erforderlig begränsning av den yttre ramen för skatteansvaret torde endast återstå möjligheten att förse bestämmelserna med subjektiva rekvisit. Syftet med förfarandet bör härvid vara avgörande.

Kammarrätten i Sundsvall: Utredningen har valt metoden att i objektiva termer beskriva ett antal situationer som bör föranleda betalningsansvar. Genom avsaknaden av subjektiva rekvisit underlättas väsentligen lagtillämpningen men det innebär också att tredje man kan åläggas ansvar utan att han förfarit illojalt eller eljest klandervärt, vilket inte kan godtagas. – Den föreslagna regleringen framstår i och för sig som fördelaktigt eftersom man därigenom fastställer situationer som typiskt sett framstår som ägnade att medföra skatteansvar. Å andra sidan ter sig metoden mindre tillfredsställande mot bakgrund av att man rör sig på ett område där illojalt förfarande inte är någon ovanlig företeelse och inom vilket det erfarenhetsmässigt förekommer stor uppfinningsrikedom. Det kan mot den bakgrunden hävdas att en begränsning till vissa särskilda fall tämligen snabbt visar sig vara alltför snäv. En lösning på detta problem skulle i och för sig kunna vara att en reglering som riktar sig mot vissa typiskt sett klandervärda fall kompletteras men en allmänt hållen bestämmelse som möjliggör ingripande mot illojala förfaranden också i andra än de särskilt angivna fallen. Även om en sådan bestämmelse fördes med subjektiva rekvisit och i övrigt utformas så att det otvetydigt framgår att den tar sikte på klart illojala och klandervärda förfaranden kan den emellertid göras till föremål för starka invändningar av principiell natur och ge upphov till betydande tillämpningsvårigheter.

Justitiekanslern: Det finns i princip ingenting att invända mot att möjligheter öppnas att i fall av skatteundandraganden göra tredje man som medverkat i skatteundandragandet ansvarig för den skattskyldiges skatt. Det är dock ett väsentligt rättsäkerhetskrav att sådana bestämmelser utformas så att ansvar inte felaktigt åläggs någon som inte deltagit i något illojalt förfarande. Det är naturligtvis som utredningen framhåller ägnat att göra bestämmelserna effektivare om ansvaret utformas på det sätt som föreslagits. Härigenom går det lättare att komma åt t.ex. sådana bulvanskap som kan antas vara skapade med huvudsakligt eller enda syfte att möjliggöra skatteundandraganden. Metoden med användandet av endast objektiva beskrivningar medför emellertid att vissa helt lagliga och oklanderliga förfaranden felaktigt kommer att falla under lagen. I dessa fall är det därför från rättssäkerhetssynpunkt nödvändigt att arbeta med subjektiva rekvisit.

9 Kommitténs överväganden

9.1 Inledning

Eko-kommissionen lade år 1983 fram förslag till generella bestämmelser om bulvanförhållanden. Förslaget innefattade såväl regler om huvudmannens ekonomiska ansvar i fråga om förpliktelser som bulvanen ådragit sig som bestämmelser om kringgående av krav om förvärstillstånd genom utnyttjande av bulvan. Förslaget blev starkt kritiserat under remissbehandlingen. Kritiken tog framför allt sikte på att kommissionen inte enligt kritikernas uppfattning hade lyckats med att på ett från rättssäkerhetssynpunkt tillfredsställande sätt från lagens tillämpningsområde avgränsa sådana bulvanförhållanden som inte kan avses illojala. Denna kritik gällde inte minst reglerna om huvudmannens ekonomiska ansvar för bulvanens förpliktelser.

Som följd av de invändningar som restes mot eko-kommissionens förslag rörande bulvanförhållanden blev förslaget inte genomfört. Regeringen lade emellertid fram ett av riksdagen sedermera antaget förslag till lag om vissa bulvanförhållanden. Lagen som trädde i kraft den 1 juli 1985 gäller kringgående av hinder mot att förvärva eller behålla viss egendom eller rättighet. Bestämmelserna i lagen har emellertid inte generell giltighet utan är tillämpliga endast rörande förvärvshinder som uppställs i ett antal i bulvanlagen uppräknade andra lagar.

Betalningsansvarskommitténs främsta uppgift när det gäller bulvanförhållanden innefattar att ytterligare överväga huruvida generella bestämmelser bör införas om ekonomiskt ansvar för huvudmannen avseende bulvanens förpliktelser. Kommittén har vidare att med utgångspunkt i eko-kommissionens förslag överväga även andra åtgärder för att komma till rätta med de missförhållanden som bulvanskap kan ge upphov till. Kommittén skall därvid särskilt uppmärksamma de problem som är förenade med svårigheterna att bevisa att det förligger ett bulvanförhållande.

9.2 Regler om ekonomiskt ansvar för huvudmannen

Ett skäl till att någon anlitar en bulvan kan vara att vederbörande vill undvika att drabbas av ekonomiskt ansvar. Bulvanen får i så fall handla i eget namn men för huvudmannens räkning i avsikt att ansvaret för de

förpliktelser bulvanen ådrar sig inte skall kunna utkrävas hos huvudmannen utan endast hos bulvanen.

Några allmängiltiga regler, enligt vilka huvudmannen kan hållas ansvarig för bulvanens förpliktelser, finns inte. Rättshandlingar som bulvanen företar binder i princip endast honom och inte huvudmannen. Om en bulvan t.ex. tar upp ett lån i eget namn, har långivaren att hålla sig till bulvanen och kan inte fordra att huvudmannen skall infria lånet.

Avsaknaden av en övergripande reglering som binder huvudmannen vid bulvanens förpliktelser är i och för sig naturlig, eftersom långt ifrån alla bulvanskap med syfte att undgå gäldsansvar för huvudmannen har rättsordningens ogillande. Företeelser som kommissionärsverksamhet, fondkommission och förvaltarregistrering av aktier kan anföras som exempel på seriösa former av bulvanskap, fastän själva beteckningen bulvanförhållande i regel undviks. Det har även gjorts gällande att bedrivande av rörelse i bolagsform många gånger är att uppfatta som ett slags bulvanskap, där bolaget är bulvan åt en bakomstående intressent, utan att det fördenskuil finns anledning att kritisera gällande regler om ansvaret för bolagets skulder.

Omständigheterna kring ett bulvanskap som syftar till att undgå gäldsansvar för huvudmannen kan emellertid vara sådana att detta syfte bör betecknas som illojalt. Visserligen kan det även i dessa fall finnas skäl för att ändå inte vilja eftersträva en ordning som gör det möjligt att rikta krav mot huvudmannen. Som exempel på ett sådant skäl kan nämnas – såsom framgått av redogörelsen för rättspraxis beträffande dold äganderätt – behovet av att kunna lita på fastighetsbokens uppgift om vem som äger en fastighet. Vad frågan närmare besett gäller är därför vilka åtgärder som kan och bör vidtagas med avseende på alla de övriga fallen, dvs. de i vilka det finns ett övervägande intresse av att huvudmannen kan hållas ansvarig för bulvanens förpliktelser.

Vid besvarandet av den ställda frågan bör det först slås fast att många *allmängiltiga rättsregler* har effekter som reducerar möjligheterna till betalningsundandragande genom bulvanskap. Detta gäller i utpräglad grad för t.ex. reglerna om återvinning i konkurs, som för närvarande är föremål för reformering i utvidgande riktning.

I *rättspraxis* har utbildats vissa regler om bundenhet för huvudmannen i fall då en av bulvanen driven rörelse framstått som det egentliga kreditunderlaget, se kap. 6. Vidare torde gälla att det i många fall då ett bulvanskap blivit *avslöjat* det alldeles av sig självt faller att huvudmannen kan göras ansvarig. Som exempel har nämnts att, om aktier som ägts av en bulvan visas i själva verket tillhöra en annan person, denne är ansvarig för skadeståndsrättsliga och andra förpliktelser som förutsätter aktieinnehav.

På ett viktigt rättsområde, nämligen det som omfattar ägande och kontroll över aktiebolag och ekonomiska föreningar, har kommittén i del I av betänkandet lagt fram förslag till *ansvarsgenombrottsregler*, som gör det möjligt att i vissa fall ålägga en huvudman i ett bulvanförhållande betalningsansvar. Förslaget är så utformat att, i fall av ansvarsgenombrott, den

som äger aktier genom bulvan kan åläggas betalningsansvar för bolagets skulder i princip i samma omfattning som om han utåt stått för aktieinnehavet. Detta möjliggörs genom regeln att den som har ett bestämmande inflytande över bolagets verksamhet är ansvarig i samma utsträckning som om han själv varit aktieägare. Någon *bevisning* om att ett bulvanskap föreligger är vid det förhållandet inte nödvändig, ty kan det konstateras att en förmodad huvudman har ett bestämmande inflytande över bolaget är han i ansvarsgenombrottshänseende automatiskt likställd med en aktieägare.

Ett rättsområde där bulvanarrangemang i syfte att på illojalt sätt undgå betalningsansvar kan förmodas vara utbrett är *skatteansvarsområdet*. Hithörande problem har sedan länge varit föremål för särskild uppmärksamhet. Ett utredningsförslag (SOU 1983:23) som innefattar en långtgående vidgning av den personkrets som kan hållas ekonomiskt ansvarig för en skattskyldigs skulder i fall av misstänkta bulvanskap är under beredning i finansdepartementet.

En jämförelsevis vanlig form av bulvanskap yttrar sig i att *makar eller sammanboende* inbördes ordnar sina förmögensförhållanden på sådant sätt att viss egendom görs oåtkomlig för ena partens borgenärer. Även om intresset av att trygga familjens ekonomi i och för sig är legitimt kan sådana förfaranden ibland vara illojala mot borgenärerna. De problem som därvid uppkommer synes emellertid inte lämpligen böra lösas genom allmänna regler om huvudmannens ekonomiska ansvar för bulvanens skulder utan hellre – liksom hittills – genom särskild lagstiftning inom ramen för familje- och obeståndsrätten.

Från principiella utgångspunkter kan det visserligen te sig otillfredsställande att den som i realiteten avses skola dra fördel av ett rättsförhållande kan undandra sig det ekonomiska ansvaret genom anlitande av en bulvan. Tydligt är emellertid att en sådan situation är vanligt förekommande i rättslivet, exempelvis i kommissionärsverksamhet, utan att det kan komma ifråga att annan än bulvanen skall bära det slutliga ansvaret. I det gängse språkbruket betecknas inte heller sådana situationer som bulvanfall och huvudmannens möjlighet att undandra sig gäldsansvar anses på intet sätt som illojalt. I stället uppfattas det som en naturlig sak att borgenären kan vända sig endast mot den han faktiskt trätt i förbindelse med och vars kreditvärdighet och ställning i övrigt han har haft anledning att pröva före rättshandlingens genomförande. Läget blir ett annat, om omständigheterna är sådana att skuldförhållandet har uppkommit utan att borgenären kunnat påverka situationen. Sådant är förhållandet exempelvis i fråga om skatteansvar.

Erfarenheter visar att utomordentligt stora svårigheter möter när det gäller att dra gränsen mellan illojala bulvanförhållanden där ett betalningsansvar för huvudmannen ter sig påkallat och andra situationer där borgenären bör hänvisas att hålla sig till mellanmannen. Såväl eko-kommissionen som USS när det gäller betalningsansvaret för skatter får anses ha misslyckats med att finna en sådan från rättssäkerhetssynpunkt tillfredsställande

gräns. Inte heller betalningsansvarskommittén har vid sina överväganden kunnat åstadkomma någon tillfredsställande lösning på problemet.

Vid ställningstagandet till behovet av en allmän regel om ekonomiskt ansvar för huvudmannen i bulvansituationer bör hänsyn tas till vissa förändringar i rättsläget som kan väntas inträda inom den närmaste framtiden. Kommittén syftar dels på de ändrade regler om återvinning i konkurs som nyligen har antagits av riksdagen, dels på kommitténs förslag om lagbestämmelser om ansvarsgenombrott för aktiebolag och ekonomiska föreningar. Dessa lagändringar är ägnade att leda till att huvudmannen kan göras ansvarig för bulvanens förpliktelser i vissa praktiskt betydelsefulla situationer. Lagändringarna gör det mindre angeläget att söka genomföra en generell reglering av huvudmannens ansvar i bulvanförhållanden.

Vidare bör beaktas att kommittén inte mött några krav från det praktiska rättslivet om generella regler om ekonomiskt ansvar för huvudmannen i bulvanförhållanden. På skatteansvarsområdet finns däremot starkt grundade önskingar om skärpta regler till förhindrande av skatteflykt genom bulvankonstruktioner. Det är dock inte kommitténs uppgift att överväga förslag med särskild inriktning på detta område.

Utöver vad som nu anförts har kommittén inte funnit något rättsområde där avsaknaden av regler om huvudmannens ansvar skulle vara särskilt framträdande. Den fortsatta rättsutvecklingen får visa i vilken utsträckning och på vilka områden det finns behov av att sätta in sådana regler. Det torde emellertid stå klart att nya regler om ansvar för huvudmannen måste ges en räckvidd som är tydligt bestämd och som är begränsad till att gälla i situationer där angelägenheten är hög. I annat fall finns det risk att reglerna sammantaget får en från allmän synpunkt icke önskvärd uppluckrande effekt på den grundläggande civilrättsliga principen om att den som utför en rättshandling i eget namn ensam har att svara för de förpliktelser han ådrar sig.

Kommittén kommer under hänvisning till vad som har anförts i det föregående till den uppfattningen att åtminstone i dagens läge inga nya regler bör införas rörande huvudmannens ekonomiska ansvar i bulvanförhållanden, utöver de redan beslutade skärpningarna av återvinningsreglerna och vad som kan följa av kommitténs förslag till regler om ansvarsgenombrott.

9.3 Åtgärder mot bulvanskap som anordnas i syfte att kringgå förvärvshinder m.m.

Vid sidan om de bulvanskap som anordnas i syfte att huvudmannen skall undgå gäldsansvar står de bulvanfall där syftet är att kringgå förbud och hinder av olika slag. Det kan gälla fall där huvudmannen inte kan utverka myndighets tillstånd att själv få förvärva eller behålla viss egendom eller att få bedriva viss verksamhet. Hindret eller förbudet för huvudmannen kan lika väl vara uppställt direkt i lagstiftningen. Kringgåendefallen kan emel-

lertid också avse situationer då huvudmannen anlitar en bulvan för att kringgå besittningsskyddsregler i hyresförhållanden eller för att komma ifrån förelägganden eller förpliktelser som är knutna till viss egendom.

Som kommittén närmare redogjort för i kap. 5 finns det redan på många rättsområden bestämmelser som avser att förhindra och beivra bulvanskap som är tillkomna i kringgåendesyfte. Bestämmelsernas inriktning varierar beroende på vad som inom det särskilda området bedömts ändamålsenligt och på vilket intresse som ansetts mest skyddsvärt. I systematiskt hänseende innehåller denna lagstiftning åtminstone följande typer av bulvanmotverkande regler.

a. Straff.

Vid kringgående av hinder mot att förvärva eller behålla viss egendom eller rättighet som uppställs i jordförvärvslagen och ytterligare sju särskilt angivna lagar stadgas i lagen om vissa bulvanförhållanden straff för såväl huvudmannen som bulvanen. Bestämmelser om straff för den som inlåter sig på bulvanarrangemang är inryckta också i andra författningar, såsom valutalagen, lagen om tillfällig handel och lagen om rätt för utlänning och utländskt företag att idka näring här i riket.

b. Tvångsförsäljning av egendom.

Vid kringgående genom bulvanskap av hinder föreskrivna i särskild lagstiftning mot att förvärva eller behålla fastighet, aktier eller annan egendom stadgas i lagen om vissa bulvanförhållanden att egendomen skall försälas på offentlig auktion eller, i fråga om aktier, genom fondkommissionär.

c. Huvudmannen träffas av rättsverkningar som om han handlat i eget namn.

För det fall att en fastighetsägare med hjälp av bulvanupplåtelse söker inskränka en hyresgästs besittningsskydd finns i jordabalken bestämmelser som ger hyresgästen samma rätt gentemot fastighetsägaren som om denne själv upplåtit hyresrätten till hyresgästen. Ett annat exempel på att huvudmannen träffas av rättsverkningar som om han handlat utan förmedling av bulvan erbjuder 6 § näringsförbudslagen. Där stadgas att den som är underkastad näringsförbud inte får utöva den faktiska ledningen av en näringsverksamhet. Låter han verksamheten formellt drivas av en bulvan anses han alltså ha överträtt förbudet på samma sätt som om han själv hade drivit verksamheten.

d. Krav på tillstånd är utformade så att de är svåra att uppfylla för en bulvan.

Exempel på denna typ av regler finns i yrkestrafiklagen och i lagen om handel med drycker, där det stadgas att trafik- eller serveringstillstånd får ges endast till den som uppfyller krav på laglydnad och på benägenhet att

fullgöra sina skyldigheter gentemot det allmänna. Ett annat exempel erbjuder skrothandelsförordningens bestämmelse, att handel med skrot får bedrivas endast av den som gjort sig känd för redbarhet.

e. Föreläggande som eljest skulle bortfalla när egendom byter ägare får göras gällande mot ny ägare.

Om ett föreläggande om exempelvis upprustning av en fastighet automatiskt gäller gentemot ny ägare blir det svårare att kringgå föreläggandet genom överlåtelse av fastigheten till en bulvan. Regler om övergång av föreläggande till ny fastighetsägare eller tomträttshavare finns i bostads-saneringslagen, lagen om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m.m., naturvårdslagen och hälsoskyddslagen.

Gemensamt för alla de nu nämnda reglerna är att de för sin tillämpning förutsätter att det finns en *konkret situation* som kan göras till föremål för bedömning. Utgångspunkten för bedömningen kan exempelvis vara att någon är ålagd näringsförbud, att någon som inte är lagfaren ägare till en fastighet disponerar över densamma eller att en lägenhet hyrs ut i andra hand av någon som har intressegemenskap med fastighetsägaren.

Någon annan lagstiftningsteknik för kringgåendefallen än en som sålunda låter bedömningen utgå från en klart definierad och faktiskt iakttagbar situation torde knappast vara möjlig. Under inga förhållanden kan en lagreglering som generellt straffbelägger eller på annat sätt söker komma till rätta med begagnandet av bulvan i kringgåandesyfte tillrättas. Ett sådant lagstiftningsinstrument skulle bli alltför trubbigt, eftersom det inte skulle kunna ta hänsyn till de speciella omständigheterna på varje särskilt rättsområde utan med nödvändighet måste beskriva de bulvanförhållanden, som det avser att motverka, på ett allmängiltigt sätt och med hjälp av vida begrepp.

Enligt kommitténs bedömning måste sådana bulvanskap, som tillkommer för att kringgå förvärvshinder eller har liknande syften, även i framtiden angripas genom särlagstiftning. Den fortsatta rättsutvecklingen får utvisa i vad mån de regler som redan finns behöver skärpas och huruvida bulvaninriktade regler behöver införas på nya områden. Kommittén finner mot denna bakgrund inte anledning att föreslå några nya eller ändrade regler när det gäller bulvanskap som anordnas i syfte att kringgå förvärvshinder.

9.4 Åtgärder med anledning av svårigheterna att bevisa bulvanskap

Kännetecknande för bulvanskap är att det ligger i de agerandes, särskilt i huvudmannens, intresse att utåt dölja förhållandets verkliga karaktär. Genom olika arrangemang vill bulvanen och huvudmannen få det att framstå som om rättshandlingarna företas av bulvanen för egen räkning. Det säger

sig självt att det vid detta förhållande kan vara svårt att bevisa att bulvanskap föreligger.

När det gäller svårigheterna att utreda och bevisa förekomsten av bulvanskap bör det ihågkommas att dessa svårigheter långt ifrån alltid utgör något problem. Först och främst finns det ett stort antal bulvanfall där det för en tredje man är ovidkommande att hans motpart i själva verket varit bulvan för någon annan eller där bulvanskapet överhuvudtaget inte betjänat något illojalt syfte. Vidare behöver, i de illojala fallen, utredningen ofta inte ta sikte på att bevisa själva bulvanskapet. Detta påstående skall här något belysas.

I 7 § lagen om näringsförbud stadgas att den som är underkastad näringsförbud inte får vara anställd i en närståendes rörelse och att han inte heller får vara anställd i den näringsverksamhet där han åsidosatt sina åligganden. Motivet till bestämmelsen är att det finns stor risk att den som ådömts näringsförbud och som uppträder som anställd i en rörelse av angivet slag, i realiteten är den som driver verksamheten och att den som formellt förestår densamma blott fungerar som bulvan. Genom att på detta sätt låta rättsverkningar inträda som följd av beteenden som tyder på men ej utgör bevis för att bulvanskap föreligger har lagstiftaren i många fall löst de bevisproblem som annars skulle ha uppkommit angående bulvanskapets existens.

Den nu beskrivna lagstiftningstekniken har kommittén använt i sitt förslag till ansvarsgenombrottsregler (del I i betänkandet). Primärt syftar reglerna till att i vissa fall kunna göra en aktieägare ansvarig för ett aktiebolags förpliktelser. Enligt förslaget kan emellertid även den som inte har ställning som aktieägare bli ansvarig, nämligen för det fall att han har ett bestämmande inflytande över bolagets verksamhet. Om ett sådant inflytande är för handen kan vederbörande hållas ansvarig också utan att det bevisats att den formelle aktieägaren fungerat som bulvan för den som haft det bestämmande inflytandet.

På sin spets ställs problemet med svårigheterna att utreda och bevisa bulvanskap först i de fall då det finns rättsverkningar som direkt är knutna till förhandenvaron av ett bulvanskap. Denna karaktär har exempelvis reglerna om kringgående av i lag uppställda förbud för vissa rättssubjekt att förvärva fast egendom eller aktier. Att det i dessa och andra fall krävs att bulvanskapet är fullt klarlagt är naturligen en följd av en av lagstiftaren gjord intresseavvägning mellan *å ena sidan* de mycket ingripande påföljderna för de agerande i form av straff, tvångsförsäljning av egendom m.m. och det allmänna intresset av att kunna lita på att den som företer de yttre tecknen på att vara ägare till viss egendom eller bärare av viss rättighet också är det samt *å andra sidan* angelägenheten av att förebygga och beivra oönskade bulvanskap. Om det senare intresset är större än det förra kan det finnas anledning att mildra beviskravet. Ett exempel på när detta skett erbjuder 7 kap. 31 § jordabalken. Enligt det lagrummet tillåts en bulvaninriktad rättsföljd inträda om det råder intressegemenskap mellan en fastighetsägare och en andrahandsupplåtare och det *kan antas* att rättsförhållan-

det mellan dem utnyttjas för att beta en andrahandshyresgäst hans rättigheter.

Av det anförda torde framgå att bevissvårigheterna vid bulvanskap inte är ett problem som går att lösa skilt från det sakliga innehållet i och det bakomliggande syftet med bulvanbestämmelserna i varje särskilt fall. Det är kommitténs bestämda uppfattning att det inte bör införas regler som med generell verkan ger anvisningar om vilken bevisning som krävs för att ett bulvanskap skall anses föreligga eller om hur bevisbördan skall fördelas mellan den som påstår att ett bulvanskap föreligger och den sålunda utpekade huvudmannen. Kommittén får därför som sin mening uttala att genomförandet av generella lagstiftningsåtgärder med avseende på bevissvårigheterna vid bulvanskap inte utgör ett ändamålsenligt sätt att komma till rätta med de missförhållanden som bulvanskap kan ge upphov till.

Med hänvisning till det anförda avstår kommittén från att framlägga lagförslag på det nu aktuella området.

Reservationer och särskilda yttranden

Reservation av ledamöterna *Joakim Ollén, Bengt Harding Olson och Karl-Anders Petersson*

Aktiebolagslagen och föreningslagens regelsystem är av grundläggande betydelse för vårt näringsliv. Detta gäller särskilt dess bärande rättsprincip om den personliga betalningsansvarsfriheten. Men missbruk av de olika associationsformerna förekommer i den meningen att verksamheten ibland bedrivs uteslutande på borgenärernas risk. Sådant missbruk måste naturligtvis beivras. Men de medel som då tillgripes måste självklart uppfylla rimliga krav på effektivitet och rättssäkerhet.

En förändrad lagstiftning mot missbruk kan åstadkommas på i princip tre vägar. Till en början kan tillämpningen av nu gällande rätt förbättras. Vidare är det möjligt att komplettera gällande lagregler. I sista hand får övervägas en mera ingripande rättslig reform genom införande av ny lagstiftning.

Enligt många uppfattning, som också bekräftades vid en av kommittén genomförd hearing, skulle en hel del av rådande missbruk kunna stoppas med gällande lagstiftning under förutsättning att lagen tillämpades enligt lagstiftarens intentioner. För att främja en sådan lagtillämpning räcker det inte med allmänna rekommendationer. Mindre justeringar av vissa lagregler blir nog erforderliga. Exempelvis skulle skadeståndsansvaret kunna skärpas. Denna och andra liknande justeringar har dock inte kunnat prövas inom utredningens ram.

Även om man på en del punkter hade främjat tillämpningen av gällande rätt så erfordras vissa nya kompletterande lagregler mot missbruk. Kommittén framlägger därför förslag om personligt betalningsansvar i tre särskilda fall vid åsidosättande av regler om kontrollbalansräkning och årsredovisning. Dessa åtgärder är enkla och snabba att tillämpa och kan därför bli effektiva vapen mot det frekventa missbruket.

Kommitténs majoritet föreslår en generell regel för ansvarsgenombrott såsom en ytterligare åtgärd mot missbruk. Majoritetens motivering kan sammanfattas så att behov av en sådan lagregel föreligger och följden av lagregeln blir ett klarare rättsläge med större förebyggande verkan.

Denna bedömning kan dock ifrågasättas. Behovet av ett lagfästande av den rättsliga möjligheten till ansvarsgenombrott är ej överväldigande i ett

läge när möjligheten till ansvarsgenombrott redan finns i rättspraxis. För övrigt borde införandet av de nya detaljreglerna med dess väntade effekter ha minskat behovet av en generell lagregel.

Dessutom föreligger alltid rättssäkerhetsrisker med generalklausuler. Sådana risker är förknippade jämväl med den föreslagna generellt verkande regeln även om där inbyggts flera olika s.k. rekvisit som förutsättningar för dess tillämpning. Men oklarhet kvarstår alltid med begrepp som "otillbörligt" sätt, "uppenbart otillräckligt" ekonomiskt underlag och "förutsebara" risker. Kraven på orsakssammanhang mellan delägarens agerande och bolagets obestånd samt på s.k. subjektiv täckning är inte heller tydliga. Dessutom är det svårbedömt vad som "skäligen ankommer" på en delägare i informationshänseende för att undgå personligt betalningsansvar. Även inom kommittén förekom olika bedömningar av regelns räckvidd från snävare via samma till bredare tillämpningsområde än nuvarande rättspraxis.

Vidare är även andra risker uppenbara nämligen att tillkomsten av en lagregel alltid tenderar att utvidga tillämpningsområdet. På denna punkt är utredningen oklar. Avsikten sägs vara att endast kodifiera rättspraxis. Samtidigt fastslås att en lagregel kan komma att öka antalet domar om ansvarsgenombrott. Dessutom uttalas att detta knappast finns någon anledning att beklaga. Mot denna bakgrund torde med stor säkerhet tillämpningsområdet komma att kraftigt utvidgas.

Till slut kan tilläggas att en lagregels preventiva effekt alltid är osäker och framför allt inte skall överdrivas i fall som nu när rättspraxis redan existerar.

Sammanfattningsvis kan i denna del inte anses föreligga tillräckliga skäl att införa en generell regel om ansvarsgenombrott som är principiellt genomgripande och därför undergräver den etablerade huvudprincipen om personlig betalningsansvarsfrihet inom associationsrätten.

Med hänvisning till det ovan anförda framförs härmed reservation mot kommittémajoritetens förslag till generell regel om ansvarsgenombrott i aktiebolag och ekonomiska föreningar.

Reservation av ledamoten *Göran Hellberg*

Rörande ansvarsgenombrott

Frågan om ansvarsgenombrott har behandlats i riksdagen vid åtskilliga tillfällen. Bl.a. begärdes en översyn av reglerna om ansvarsgenombrott i två motioner vid 1981/82 års riksmöte. I sitt utlåtande över bl.a. dessa motioner förklarade lagutskottet att tiden nu är mogen för en mera övergripande utredning om betalningsansvaret för en juridisk persons skulder. Härför talade inte bara behovet av åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten utan också att rättsläget när det gäller ansvarsgenombrott är oklart. Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets hemställan och betalningsansvarskommittén tillsattes.

Genom kommitténs arbete är rättsläget när det gäller ansvarsgenombrott grundligt utrett.

Kommittén har också fått bekräftat den uppfattning, som kommit till uttryck i kommittédirektiven, nämligen att illojala eller rent olagliga förfaranden i vissa fall kommit att drabba aktiebolagens borgenärer i en utsträckning som inte bör accepteras. Kommittén har därvid funnit att behovet av åtgärder för att stärka skyddet för aktiebolagens borgenärer är oomtvistligt. Några omständigheter som talar mot det behov av åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten, varom lagutskottet talar, har enligt min uppfattning inte framkommit i utredningen. Jag utgår därför ifrån att det fortfarande är riksdagens och kommitténs mening att kraftfulla åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten krävs.

När kommitténs således konstaterat att det krävs åtgärder för att stärka skyddet för aktiebolagens borgenärer gör man genast en avgörande begränsning. Kommittén anser nämligen att behovet måste ses mot bakgrund av de medel att komma åt borgenärsskadliga förfaranden som gällande lagstiftning erbjuder. Kommitténs slutsats beträffande behovet av ansvars-genombrott blir att regler som klargör rättsläget erfordras men att reglerna bör utformas så att de får karaktär av säkerhetsventil i fall som kan betecknas som särpräglade. Detta är ingen lyckad lösning.

Enligt min uppfattning måste reglerna om ansvars-genombrott vara möjliga att tillämpa även i de fall man teoretiskt kan nå framgång med någon annan typ av regelsystem, exempelvis bestämmelser om återvinning, olovlig vinstutdelning, skadestånd eller likvidationstvång. Den ekonomiska brottsligheten måste kunna bekämpas med snabbhet, enkelhet, bredd och kraft. Erfarenheterna från den praktiska tillämpningen visar emellertid att de andra regelsystemen inte räcker i dessa avseenden. En generellt verkande regel om ansvars-genombrott skulle därför underlätta kampen mot ekonomisk brottslighet och skapa möjligheter att nå konkreta resultat. Detta kan ske utan att rättssäkerheten eftersätts.

Enligt kommitténs förslag skall ansvars-genombrott kunna komma i fråga endast när s.k. underkapitalisering har skett i bolaget. Enligt min uppfattning bör sådant ansvar kunna bli aktuellt också när bolaget har saknat ett självständigt affärsmässigt syfte eller haft en otillräckligt självständig förvaltning. Annars sker en onödig begränsning av lagregelns tillämpningsområde. Det kan finnas situationer då ett bolag bedrivit en verksamhet som är att beteckna som otillbörlig gentemot borgenärerna trots att bolaget inte varit uppenbart underkapitaliserat. Det kan då vara fråga om dotterbolag eller sidoordnade bolag i koncerner eller koncernliknande konstellationer där de olika bolagens medel är sammanblandade och där bolagens ledningar och styrelser består av samma personer. Ofta har dotter- eller sido-bolaget ingen annan affärskontrahent än moderbolaget och det saknar kanske dessutom egna tillgångar utöver vad som tillskjutits av moderbolaget. Skälen till sådana bolagsbildningar kan ibland – åtminstone ur borgenärssynpunkt – vara nog så tvivelaktiga. Ibland har bolaget som enda uppgift att samla på sig skulder medan tillgångarna styrs åt annat håll. Vid andra tillfällen används bolaget för att genomföra enstaka uppenbart även-

tyrliga projekt. Det förekommer också att en speciellt riskfylld del av ett företags verksamhet förläggs till ett särskilt bolag.

I dessa fall spelar andra faktorer än underkapitalisering en mer central roll, nämligen just den omständigheten att bolaget saknar ett självständigt affärsmässigt syfte eller har en bristfällig egen förvaltning. Speciellt beträffande bolag som miljö- eller hälsomässigt ägnar sig åt riskfylld hantering är det angeläget att kunna använda ansvarsgenombrott utan att behöva styrka underkapitalisering i bolaget.

Redan tidigare har i rättspraxis (exempelvis NJA 1947 s. 647) ansvars- genombrott tillämpats utan att rekvisitet underkapitalisering explicit varit uppfyllt. Istället har konstaterats att ifrågavarande bolag inte utövat någon självständig verksamhet. Även av detta skäl bör paragrafen ges ett vidare tillämpningsområde. I annat fall kan den föreslagna lagstiftningen, om den införs, innebära en inskränkning av redan existerande möjligheter till ansvars- genombrott.

Även när det gäller talerätten har jag invändningar mot kommitténs förslag. Som tidigare har nämnts är det av stor vikt att kunna ingripa snabbt, enkelt och kraftfullt i de situationer som kan bli aktuella vid typfall av ansvarsgenombrott. Kommittén har föreslagit att talerätten skall vara knuten till konkursförvaltaren och således skall en förutsättning för talan om betalningsansvar vara att bolaget blivit försatt i konkurs. Mot en sådan lösning talar flera skäl.

Delägaren, som vid ansvarsgenombrott förutsätts vara illojal mot borgenärerna, kan, med det föreslagna tillvägagångssättet, erhålla allt för stor tid på sig att göra sig egendomslös. Han kan också på olika sätt förhala målet om bolagets försättning i konkurs. Konkursförvaltarens möjlighet att framställa kvarstadsanspråk reduceras därigenom. Om borgenären själv vill föra talan måste han enligt kommitténs förslag först avvakta konkurs, sedan konkursförvaltarens ställningstagande och först därefter ges han själv möjlighet att föra talan. Detta kommer i praktiken att innebära en mycket lång tidsutdräkt. Borgenären kan sannolikt också hamna i den situationen att konkursförvaltaren, mot borgenärens vilja, ingår förlikning i mål som anhängiggjorts enligt den föreslagna lagstiftningen. På så sätt beskärs borgenärens möjligheter att senare ensam väcka talan mot delägare.

Av dessa skäl bör istället talan om ansvarsgenombrott mot delägaren följa de regler som gäller i fråga om talan vid försummad likvidationsplikt. Därvid bör man utgå från att delägarrens betalningsskyldighet är primär.

Den ovan föreslagna lösningen, av den innebörden att varje borgenär har rätt att väcka talan mot delägaren, måste för att bli effektiv förenas med vissa lättnader i beviskraven. Erfarenhetsmässigt är det så att mål av denna karaktär är förenade med stora bevissvårigheter. Borgenären har ingen tillgång till bolagets räkenskaper och dessa är dessutom ofta bristfälliga och ibland även obefintliga. För bolaget och delägaren torde det emellertid av naturliga skäl vara väsentligt lättare att förebringa den utredning som behövs för att visa att inga otillbörliga åtgärder förekommit.

Regeln kan i bevishänseende vara utformad så, att i ett bolag, som inte

kan uppfylla sina förpliktelser, och som dessutom haft ett uppenbart otillräckligt ekonomiskt underlag, saknat ett självständigt affärsmässigt syfte eller haft en uppenbart otillräckligt självständig förvaltning, där svarar delägaren solidariskt med bolaget för vad som brister. Om delägaren i ett sådant fall gör sannolikt, eller det av andra skäl är uppenbart, att han inte orsakat bolagets betalningsoförmåga genom att han har begagnat sitt inflytande över bolaget på ett gentemot borgenärerna otillbörligt sätt skall sådant ansvar inte inträda för honom.

Vid en sådan lösning kan det andra stycket i paragrafen kvarstå i sin av kommittén föreslagna lydelse.

Sammanfattningsvis anser jag således i denna del, att den föreslagna regeln skall kunna användas utan att andra sanktions- eller regelsystem har uttömts, att ytterligare två självständiga rekvisit skall föras in i paragrafen, att denna skall var utrustad med vissa bevislättnader och få karaktären av en presumptionsregel samt att talan om ansvarsgenombrott mot delägare skall följa de regler som gäller i fråga om talan vid försummad likvidationsplikt samt att man därvid skall utgå ifrån att delägarens betalningsskyldighet är primär.

Paragrafen om ansvarsgenombrott bör därför ges en utformning i enlighet med de riktlinjer som angetts ovan.

Rörande bulvanskap

Kommittén har också utrett bulvanfrågan. Jag har invändningar mot kommitténs ställningstagande i den delen.

Eko-kommissionen lade år 1983 fram förslag till generella bestämmelser om bulvanförhållanden. Förslaget innefattade dels regler om huvudmannens ekonomiska ansvar i fråga om förpliktelser som bulvanen ådragit sig dels bestämmelser om kringgående av krav om förvärvstillstånd genom utnyttjande av bulvan. Förslaget blev kritiserat under remissbehandlingen. Kritiken tog framför allt sikte på att kommissionen inte, enligt kritikernas uppfattning, hade lyckats med att, på ett från rättssäkerhetssynpunkt tillfredsställande sätt, från lagens tillämpningsområde avgränsa sådana bulvanförhållanden som inte kan anses illojala. På grund av kritiken genomfördes inte förslaget.

Illojala bulvanförhållanden är vanligt förekommande i samband med ekonomisk brottslighet. Jag anser därför att denna fråga borde ha utretts ytterligare. Kommittén kunde därvid ha tagit eko-kommissionens förslag som utgångspunkt för vidare överväganden. Härvid borde rättssäkerhetsfrågorna ha ägnats särskild uppmärksamhet.

Särskilt yttrande av ledamöterna Lars-Erik Lövdén och Bengt-Ola Rytter

I kommitténs direktiv anför justitieministern, att även om det införs regler om ekonomiskt ansvar för huvudmannen, finns det fortfarande ett behov av

att öka samhällets möjligheter att ingripa mot illojala bulvanförhållanden.

Kommittén har under sitt arbete konstaterat att svårigheterna att utforma en generell bulvanlagstiftning är av sådan art att man avstår från att lägga förslag i denna riktning. Vi delar denna uppfattning. För att motverka illojalt bulvanskap bör i stället andra lösningar sökas, t.ex. ytterligare sär- lagstiftning eller genom att analysera möjligheterna att konstruera olika bulvanbegrepp vad avser gäldansvar och kringgående av tillståndsplikt. En annan metod kan vara att undersöka förutsättningarna för branschspecifika bulvanbegrepp.

Vi finner det angeläget att om ansvarsgenombrottsförslaget förverkligas, departementet följer utvecklingen. När erfarenhet vunnits av ansvarsgenombrottets effekter samt de ändrade reglerna om återvinning i konkurs, som träder i kraft den 1 januari 1988, bör man på nytt överväga behovet av ytterligare åtgärder mot bulvaner.

Särskilt yttrande av sakkunniga Ulf Lignell, Per Ossmer och Sten Siljeström

Aktiebolaget är den dominerande organisationsformen för näringslivet. De grundläggande principerna för aktiebolag har varit väsentliga för utvecklingskraften i de västerländska marknadsekonomierna. Principen om personlig ansvarsfrihet är härvid en avgörande förutsättning för att aktiebolagens kapitalbehov skall kunna tillfredsställas.

Med några nationella variationer bygger aktiebolagsformen i hela världen på att den som satsar riskkapital begränsar sin insats till det kapital han sätter in i bolaget. Vid en eventuell konkurs är aktieägaren den som sist får ut något av det som eventuellt blivit över i konkursen. Kompensationen för denna risk är inflytande över bolaget och rätt till vinsten.

Missbrukas bolagsformen innehåller svensk lag ett stort antal bestämmelser som kan tillämpas för att komma till rätta med illojala beteenden. Vi vill här särskilt peka på betydelsen av återvinnings- och skadestandsreglerna men hänvisar i övrigt till utredningens genomgång.

Utredningen föreslår därutöver tre bestämmelser av mera specifik art. Genom dessa regler införs personligt betalningsansvar för styrelseledamöter m.fl. om de underlåter att vidta vissa åtgärder. Detta gäller ifråga om revisors granskning av kontrollbalansräkning, skyldighet att upprätta kontrollbalansräkning vid resultatlösa utmätningsförsök respektive inge årsredovisningen inom viss tid. Vi tillstyrker dessa förslag.

I svenska domstolar har behandlats några fall, där fråga om ansvarsgenombrott har uppstått. Läget i rättspraxis har dock varit oklart. Från denna utgångspunkt har den analys som utredningen gjort varit utomordentligt värdefull. Redan dessa klarlägganden rörande gällande rätt måste tillmätas betydelse, när behovet av nya regler diskuteras.

Utredningen har hållit hearings med ett flertal personer som i skilda yrkesroller haft anledning att analysera behovet av regler om ansvars-

genombrott. Av hearings framgår klart att de hörda experterna inte anser att något egentligt behov av sådana regler föreligger. Det handlar enligt dessa personer mera om att skapa en effektivare tillämpning av ett redan befintligt regelsystem.

Mot bakgrund av den bild som tecknats i den föregående framställningen anser vi inte att behov föreligger att införa en sådan regel som nu föreslås inflyta i aktiebolagslagen som en ny paragraf 1 a.

Även om utredningen genom att införa flera begränsande rekvisit i regelns första stycke sökt avgränsa bestämmelsens tillämpning till missbruks-situationer präglas ändock regeln, som alla generalklausuler, av en påtaglig vaghet. Denna osäkerhet får en särskilt stor betydelse, när andra stycket i 1 a § beaktas. Förslaget öppnar påtagliga risker för en tillämpning, som kan vara till men även för en sunt fungerande företagsamhet.

Räddningsaktioner i krisdrabbade företag kräver således ofta att beslut måste fattas med stor skyndsamhet. Eftersom snabba insatser inte sällan måste ske på ett ofullständigt beslutsunderlag har företagsledningen ett starkt behov av att kunna överblicka och precisera sitt ansvar. Finns inte precisa ansvarsbeskrivningar uppstår betydande risker för att ledningen avstår från att vidta åtgärder, som egentligen vore att anse som motiverade både från företags- och samhällsekonomiska perspektiv.

På samma sätt uppstår genom andra stycket i 1 a § i ett flertal andra situationer sådan osäkerhet om ansvaret att ledningen och andra intressenter kan komma att avhålla sig från eljest försvarbara insatser.

Ett särskilt problem som utredningen sökt lösa i andra stycket är illojala bulvanförhållanden. Även vi anser att det vore en påtaglig fördel om missbruk kunde förhindras genom lagstiftning. Om utredningen hade lyckats finna en klar och avgränsad regel, som träffar illojala bulvanförhållanden skulle vi ha tillstyrkt en sådan bestämmelse.

Andra stycket har emellertid fått ett sådant vittomfattande tillämpningsområde att regeln riskerar att drabba förfaranden som inte avsetts av utredningen. Genom sin vaghet kan bestämmelsen, som framgår av vad som tidigare sagts, också rent faktiskt få den negativa konsekvensen att vissa åtgärder som i själva verket vore till gagn för alla parter om de vidtoges inte genomförs.

Sammanfattningvis menar vi – mot bakgrund av gällande lagregler, intryck från kommitténs hearings samt de förtjänstfulla klarlägganden av rådande rättspraxis som utredningen gjort – att det inte finns behov av en sådan generell regel om ansvarsgenombrott som nu föreslås bli införd i en ny 1 a § i aktiebolagslagen. Vi är särskilt kritiska mot andra stycket i den föreslagna regeln, som kan leda till en icke godtagbar rättsosäkerhet.

Utredningens förslag till ansvarsregler rörande vissa åtgärder i anslutning till upprättande av kontrollbalansräkning respektive årsredovisning tillstyrkes.

Särskilt yttrande av sakkunnige *Nils-Sture Åman* och experten *Arne Wilhelmsson*

Huvudregeln är att ett aktiebolags borgenärer är hänvisade till att söka få betalt för sina fordringar ur bolagets tillgångar. Härifrån finns dock vissa i lag angivna undantag. Ansvar för ett bolags förpliktelser kan sålunda redan idag under vissa speciella förutsättningar komma i fråga för bl.a. aktieägare. Kommittén använder för dessa fall uttryckssättet direkt ansvar enligt lag. För de fall när en aktieägare enligt rättspraxis förklarats skyldig att fullgöra bolagets förpliktelser – men bara för dessa fall – använder kommittén termen *ansvarsgenombrott*.

Liksom kommittén anser vi det angeläget att i lag reglera också sistnämnda typ av ansvarsgenombrott. Emellertid har förslaget härom fått en utformning som i fråga om rätten att påkalla betalningsansvar skiljer det från idag reglerade former av ansvarsgenombrott likaväl som från den rättspraxis enligt vilken aktieägare ådömts betalningsansvar. Detta får enligt vår mening till följd att en borgenärs (bank, staten, leverantör) möjlighet att få betalt hos den vid sidan av bolaget betalningsansvarige i praktiken inskränks nära nog helt. Enligt vår uppfattning förlorar förslaget därmed också mycket av sin preventiva verkan.

Vi vill därför föreslå en ordning som i motsats till kommitténs förslag ger en borgenär en reell möjlighet att agera vid fall av illojal företagsamhet. Bakgrunden till vårt förslag är följande.

Enligt kommitténs förslag kan en borgenär inte rikta anspråk mot aktieägaren utan att först visa att bolaget saknar betalningsförmåga. Aktieägarens betalningsskyldighet är därmed – enligt rättslig terminologi – subsidiär. Kommittén föreslår att betalningsoförmågan måste visas genom att bolaget försätts i konkurs. Enligt kommittén är det konkursförvaltaren som enligt reglerna om förfarandet vid återvinning i konkurs i första hand skall föra talan om ansvarsgenombrott mot aktieägaren. För bifall till en talan måste konkursförvaltaren t.o.m. visa att det finns ett orsakssamband mellan aktieägarens agerande och bolagets betalningsoförmåga.

Ett alternativ till dessa förslag är att låta aktieägarens betalningsskyldighet vara primär. Man behöver därmed inte ta ställning till frågan hur bolagets betalningsoförmåga skall visas eller vem som i första hand skall föra talan mot aktieägaren. Något krav på ett orsakssamband mellan aktieägarens agerande och bolagets oförmåga att betala behöver inte heller ställas upp.

Till stöd för alternativet att låta aktieägarens betalningsskyldighet vara primär kan anföras följande.

En aktieägares handlande är enligt kommittén otillbörligt om det rubbar verksamhetsformens grundförutsättningar genom ett avsiktligt och för bolaget skadligt undertryckande av dess kapitalbildning. Ansvarsgenombrottet är härigenom nära besläktat med den personliga betalningsskyldighet för styrelseledamöter, aktieägare m.fl. som enligt 13 kap. 2 § aktiebolagslagen kan uppkomma när ett aktiebolags eget kapital understiger hälften av det

registrerade aktiekapitalet (försummad likvidationsplikt). Grunden för nämnda betalningsskyldighet är ju underlåtenhet att hålla kapitalbildningen i bolaget uppe. Men det nära sambandet mellan bestämmelserna om ansvarsgenombrott och de i 13 kap. 2 § aktiebolagslagen sträcker sig längre än så.

Sålunda gäller att kretsen av personer som kan bli betalningsskyldiga vid sidan av bolaget torde vara i huvudsak densamma i de båda fallen. Visserligen utgår bestämmelserna om ansvarsgenombrott från aktieägarna medan bestämmelserna i 13 kap. 2 § aktiebolagslagen utgår från styrelseledamöterna. Emellertid vidgas båda ansvarskretsarna till att gälla, de förra även dem som haft ett bestämmande inflytande över bolagets verksamhet och de senare även aktieägare som med vetskap om att likvidationsplikt föreligger deltar i beslut att fortsätta bolagets verksamhet.

Vidare är att märka att det otillbörliga handlandet vid ansvarsgenombrott respektive underlåtenhet att handla vid försummad likvidationsplikt i princip riktar sig mot borgenärskollektivet, inte mot enskilda borgenärer inom detta. Undantag från principen finns i båda fallen. Sålunda undantas, vid ansvarsgenombrott borgenär som upplysts om bolagets ekonomiska förhållanden och vid försummad likvidationsplikt borgenär vars fordran uppkommit innan handlingsplikt inträtt för styrelseledamöter m.fl. I sammanhanget bör vidare påpekas att ett bolag kan avsiktligt underkapitaliseras i samband med en rekonstruktion och att därför vid ansvarsgenombrott en borgenär vars fordran uppkommit före rekonstruktionen kanske måste tas undan från borgenärskollektivet i övrigt.

Kommittén har varit väl medveten om det nära sambandet mellan bestämmelserna om ansvarsgenombrott och motsvarande om försummad likvidationsplikt. I remissyttrande den 3 juni 1987 över departementspromemorian 1987-04-28 om personligt betalningsansvar enligt 13 kap 2 § aktiebolagslagen har kommittén sålunda bl.a. uttalat att innehållet i promemorian har nära beröring med det uppdrag som kommittén fått sig tilldelat. Kommittén har i anslutning härtill föreslagit att den ges i uppdrag att närmare överväga de frågor som behandlats i promemorian. Regeringen har lämnat förslaget utan beaktande (jfr prop. 1987/88:10).

Såsom vi framhållit inledningsvis bör bestämmelserna om personlig betalningsskyldighet vid försummad likvidationsplikt också ses som en form av ansvarsgenombrott. En ny form av ansvarsgenombrott är för övrigt den som enligt kommitténs förslag inträder vid underlåtenhet att inom viss tid sända årsredovisning och revisionsberättelse till registreringsmyndigheten (11 kap. 3 § aktiebolagslagen).

I motsats till ansvarsgenombrott och försummad likvidationsplikt gäller vid återvinning i konkurs att fråga är om återgång av en i och för sig giltig rättshandling. Fråga är alltså inte om bolaget är avsiktligt underkapitaliserat eller om de bolagsansvariga underlåtit att hålla kapitalbildningen uppe – i båda fallen till skada för borgenärerna – utan i stället om ett avtal eller annan rättshandling skall anses ha den karaktären.

Talerätten i fråga om ansvarsgenombrott bör på grund av det anförda

enligt vår mening bestämmas efter mönster av motsvarande regler i fråga om försummad likvidationsplikt och inte följa dem som gäller vid återvinning i konkurs. Styrelseledamöternas, aktieägarnas och även vissa andras betalningsskyldighet vid försummad likvidationsplikt är primär. Det samma gäller för övrigt vid den betalningsskyldighet som enligt kommitténs förslag inträder vid underlåtenhet att inom viss tid sända årsredovisning och revisionsberättelse till registreringsmyndigheten. Betalningsskyldigheten för aktieägare m.fl. bör med hänsyn härtill också vara primär om man nu inte vill ändra karaktären på betalningsskyldigheten vid försummad likvidationsplikt.

Önskemål om en ändring av detta slag har framförts. Ändringen är emellertid enligt vår mening inte lämplig. Vår uppfattning grundar sig mindre på principiella skäl än på praktiska. Här om vill vi anföra följande.

Talan om betalningsskyldighet för styrelseledamöter, aktieägare m.fl. på grund av försummad likvidationsplikt har hittills förts i ringa utsträckning. Det har emellertid sagts att staten som skatteborgenär under de senaste åren har visat ökat intresse för den här möjligheten att få betalt (jfr SOU 1987:10 bil. 2). Härvid torde staten som regel inte ha riktat anspråk mot den i andra hand betalningsskyldige förrän bolaget försatts i konkurs. Anledningen till det här dröjsmålet torde vara bristande rutiner och resurser (jfr samma bet. s. 331).

I själva verket kan det för en borgenär vara farligt att vänta alltför länge efter fordringens förfallodag. Aktieägaren – som vid ansvarsgenombrott förutsätts handla otillbörligt mot borgenärerna – kan nämligen få alldeles för god tid på sig att göra sig egendomslös. Om bolaget måste försättas i konkurs innan anspråk kan riktas mot aktieägaren kan denne kanske på olika sätt se till att målet om bolagets försättande i konkurs förhalas. Det kan därför komma att ta tid innan en konkursförvaltare utses och får möjlighet att framställa kvarstadsanspråk mot aktieägaren. Att kvarstadsanspråk i konkursmålet kan riktas mot bolaget är till föga glädje för borgenären (jfr 14 a § konkurslagen som har sin motsvarighet i 2 kap. 11 § i den nya konkurslagen, 1987:672).

Å andra sidan är risken för att en borgenär skall väcka obefogad rättsanspråk till skada för bolaget självt och aktieägaren ringa. Erfarenheterna från ordningen med betalningsskyldighet för styrelseledamöter, aktieägare m.fl. vid försummad likvidationsplikt tyder inte på det. De restriktiva villkoren för ansvarsgenombrott talar för övrigt för ett mindre antal processer om ansvarsgenombrott än om försummad likvidationsplikt.

Som kommitténs exempelgenomgång utvisar får man i praktiken räkna med olika fall när fråga om ansvarsgenombrott kan bli aktuell. Det kan bli fråga om fall med en enda borgenär, t.ex. staten som skatteborgenär, en bank eller annan kreditgivare eller en leverantör. Men det kan också vara fråga om fall med flera borgenärer.

I det förra fallet, med en enda borgenär, kan det vara till stor olägenhet för denna att inte kunna agera direkt mot aktieägaren. Borgenären kan sålunda göra en egen utredning om bolagets ekonomiska förhållanden. Om

denna utvisar att det finns förutsättningar för ansvarsgenombrott bör han själv kunna förfoga över utredningen och inte behöva lämna denna till en konkursförvaltare och bli beroende av dennes ställningstagande. Borgenären bör kunna utverka kvarstad eller, när fråga är om skatteborgenären, betalningssäkring (2 § lagen om betalningssäkring för skatter, tullar och avgifter). En annan sak är att det ändå kan finnas skäl för borgenären att begära bolaget i konkurs. Och vill borgenären att konkursförvaltaren skall väcka talan om ansvarsgenombrott står det honom alltid fritt att befullmäktiga konkursförvaltaren till detta.

Det nu utvecklade synsättet torde i huvudsak gälla också i fråga om fall med flera borgenärer. Det är sålunda att märka att en borgenär inte vinner något försteg gentemot övriga borgenärer enbart genom att väcka talan om ansvarsgenombrott utan först när han får betalt för sin fordran eller träffar en uppgörelse i någon form med gäldenären. Remediet mot ett försteg av detta slag är emellertid just konkurs med ty åtföljande återvinning. Härvidlag är det utan betydelse om uppgörelsen mellan borgenären och gäldenären grundar sig på ansvarsgenombrott eller något annat. I sammanhanget är vidare av betydelse att staten som skatteborgenär har förmånsrätt för sin fordran även gentemot aktieägaren (2 § lagen om förmånsberättigade skattefordringar m.m.). En borgenär vars fordran saknar förmånsrätt – vanligtvis en leverantör – har därför inget att vinna mot i vart fall staten på en ordning enligt vilken bolaget först måste bli försatt i konkurs innan talan om ansvarsgenombrott kan väckas.

Bilaga 1

Minnesanteckningar från kommitténs hearing 1986-01-15

Närvarande

Från betalningsansvarskommittén

Justitierådet Hans Stark, ordförande
Advokat Göran Hellberg, ledamot
Riksdagsledamot Bengt Harding Olson, ledamot
Riksdagsledamot Karl-Anders Petersson, ledamot
Riksdagsledamot Bengt-Ola Rytta, ledamot
Bankdirektör Ulf Lignell, sakkunnig
Aukt. revisorn Sten Lundvall, sakkunnig
Förbundsjurist Per Ossmer, sakkunnig
Direktör Sten Siljeström, sakkunnig
Skattedirektör Nils Sture Åman, sakkunnig
Departementssekreterare Per-Ove Engelbrecht, expert
Hovrättsassessor Per Pettersson, expert
Hovrättsassessor Olle Abrahamsson, sekreterare

Inbjudna deltagare

Aukt. revisorn Bengt Bångstad, Stockholm
Advokat Hans Lindell, Malmö
Verkst. direktör Per-Ivan Lundberg, Göteborg
Kronofogde Lars Nilsson, Malmö
Byrådirektör Christer Strandberg, Malmö
Advokat Rolf B. Åbjörnsson, Stockholm
Chefsåklagare Erik Ekström, Göteborg
Kronofogde Arne Fall, Östersund
Direktör Kent Löfgren, Stockholm
Kriminalkommissarie Rolf Nilsson, Stockholm
Kronofogde Jaagup Perem, Göteborg
Statsåklagare Bo Skarinder, Stockholm
Kriminalkommissarie Rune Thörnqvist, Stockholm
Länsåklagare Eric Östberg, Stockholm

A. Hearingens syfte

I den inbjudan som kommittén före hearingen tillställde de utifrån kommande deltagarna angavs syftet med hearingen vara att bibringa kommittén kännedom om huruvida och, i så fall, i vilka avseenden och i vilken utsträckning de nuvarande borgenärsskyddsreglerna visat sig otillräckliga. Kommittén förklarade sig intresserad av att deltagarna utifrån sina praktiska erfarenheter av aktiebolagsrättslig obeståndsproblematik gav exempel på och beskrev situationer, där borgenärerna – speciellt vid jämförelse med aktieägarnas villkor – behandlats illojalt och därigenom blivit lidande när bolaget kommit på obestånd.

Kommittén framhöll vidare att en av dess främsta uppgifter var att utreda behovet och möjligheten av att komplettera det befintliga regelsystemet med ett allmänt stadgande om ansvarsgenombrott. Deltagarna ombads ge sin syn på frågan om de missförhållanden, som de förväntades redogöra för, skulle kunnat motverkas genom regler om ansvarsgenombrott eller om, och i så fall hur, enahanda syfte likaväl eller bättre kunnat uppnås på annat sätt.

B. De inbjudna deltagarnas allmänna syn på utredningsuppgiften

Bland de inbjudna deltagarna rådde i stort sett enighet om att behovet av regler om ansvarsgenombrott var litet. På något undantag när hade ingen av dem upplevt avsaknaden av sådana regler som en brist. Exempel på missbruk av aktiebolagsformen och på illojala beteenden gentemot borgenärerna fanns visserligen men deltagarna förhöll sig skeptiska eller avvisande till tanken att regler om ansvarsgenombrott i dessa och liknande fall annat än rent undantagsvis skulle ha kunnat vara till någon nytta. Enligt deras erfarenhet hade nämligen en företagsägare efter en konkurs sällan någon kvarvarande förmögenhet att ta i anspråk och i koncernuppbyggda företag stod bolagen oftast i sådant beroendeförhållande till varandra att det ena koncernbolaget inte kunde överleva det andra.

Ett annat skäl som deltagarna angav för att de inte uppfattade en lagreform beträffande ansvarsgenombrott som särskilt angelägen var att det nuvarande regelsystemet till skydd för borgenärerna i och för sig var ganska gott. Vad som fattades var kännedom om bestämmelsernas räckvidd samt vilja, resurser, tillförsikt och förmåga att begagna sig av de till buds stående möjligheterna. I lagstiftningshänseende fanns det därför, menade deltagarna, större anledning att inom ramen för det nuvarande regelverket förbättra och effektivisera gällande bestämmelser än att tillskapa ett nytt rättsinstitut i form av ansvarsgenombrott.

De inbjudna deltagarna ställde sig emellertid inte helt avvisande till en ansvarsgenombrottsreglering. Särskilt de deltagare som hade erfarenhet av konkursförvaltning ansåg, att det fanns särpräglade fall där ansvarsgenom-

brott kunde vara motiverat, och förklarade sig vara i princip för ett general-klausulsliknande stadgande härom. En advokat gjorde en jämförelse med 36 § avtalslagen, som han menade hade visat sig fungera väl, samt framhöll att, i den mån en lagstiftning kom att innefatta en kodifiering av rådande praxis, detta rimligen borde hälsas med tillfredsställelse.

C. Redovisade fall av intresse för frågan om ansvarsgenombrott

1.

Tre personer, A, B och C, hade vardera tillskjutit 20 000 kr av det till 60 000 kr uppgående aktiekapitalet i AB X. Bolaget var ensam komplementär (= obegränsat ansvarig delägare) i ett kommanditbolag. Envar av A, B och C svarade i egenskap av kommanditdelägare för ett i kommanditbolaget insatt belopp å 20 000 kr.

AB X:s enda tillgång utgjordes av aktiekapitalet. Av detta hade bolaget satt in 20 000 kr i kommanditbolaget som egentlig insats. Kvarvarande kapital, 40 000 kr, hade tillförts kommanditbolaget såsom lån.

Kommanditbolaget inledde sin verksamhet 1974 och redovisade varje år förlust. Verksamhetsåren 1980 och 1981 översteg förlusterna en miljon kr. Kommanditbolaget, och sedermera även aktiebolaget, försattes i konkurs. I kommanditbolagets konkurs uppgick skulderna enbart till enskilda till omkring fyra miljoner kr.

Under handläggningen av konkurserna i de båda bolagen väcktes fråga om inte A, B och C i sin egenskap av ägare till AB X skulle kunna åläggas personligt betalningsansvar för aktiebolagets – och i så fall indirekt även för kommanditbolagets – skulder. Med anledning härav inhämtades ett utlåtande av prof. emeritus Håkan Nial. Utlåtandet hade i nedan återgiven del följande lydelse:

Ett aktiebolag med endast 60 000 kr i tillgångar framstår som en otillräcklig kreditbas för en rörelse, som dragit på sig miljonförluster. Men framför allt är det ytterst anmärkningsvärt att komplementärens betalningsförmåga är helt beroende av kommanditbolagets. Om detta blir insolvent, blir även komplementären, aktiebolaget, automatiskt insolvent just när dess betalningsskyldighet skulle aktualiseras. En konstruktion med sådan verkan måste anses vara stridande mot lagens förutsättningar och illojal mot kommanditbolagets borgenärer och anställda. Lyckligtvis står rättsliga reaktioner till buds i sådana fall. När ett moderföretag låter ett helägt dotterföretag med otillräckliga ekonomiska resurser driva en rörelse och dotterföretaget inte kan betala i rörelsen uppkomna skulder, kan detta bedömas som ett missbruk, medförande ett s.k. ansvarsgenombrott, så att moderföretaget blir ansvarigt för skulderna, Nial: Svensk associationsrätt i huvuddrag, 2 uppl. s. 199 ff med hänvisningar till prejudikat och doktrin, samt senare Kedner-Roos: Aktiebolagslagen, 2 uppl. 1:1.04. Denna viktiga princip är inte begränsad till fall av moder- och dotterföretagsförhållanden utan måste gälla i andra fall där den som i realiteten står bakom en rörelse och har nytta av den försöker på ett illojalt sätt flytta över ansvaret för upp-

kommande skulder genom att som den formellt juridiskt ansvarige ställa ett rättssubjekt med otillräckliga resurser. Så även Grönfors: Avtalslagen, 1984, s. 27, som talar om ansvarsgenombrott "om en underkapitaliserad juridisk person skjuts mellan motparten och den verkliga kapitalgrundvalen i det illojala syftet att åstadkomma en minskning av det ansvar som eljest skulle drabba". I det nu föreliggande ärendet har de personer som står bakom kommanditbolagskonstruktionen och i vilkas intresse rörelsen drivits skjutit framför sig som ansvarig för bolagsskulderna en komplementär med gravt underhållig eller helt obefintlig förmåga att vid behov svara för skulderna i rörelsen. Ansvars-genombrott är här i hög grad motiverat.

Någon rättslig prövning av frågan om personligt ansvar kan göras gällande har ej skett.

(En tillkommande omständighet i förevarande fall var att A, B och C genom bolagsavtal iklätt sig betalningsansvar för kommanditbolagets skulder samt att de i sina självdeklarationer yrkat avdrag i förvärvskällan tjänst för de i förvärvskällans rörelse uppkomna underskotten. Frågan om A, B och C redan på grund av detta avtal skulle kunna hållas betalningsansvariga har Nial i sitt utlåtande bedömt som oviss.)

2.

I en stor koncern försattes ett dotterbolag i konkurs. Moderbolaget bevakade i konkursen fordringar avseende lån till dotterbolaget. Förvaltaren gjorde i jävsprocess anmärkning mot bevakningen under påståande att kreditgivningen skett under onormala betingelser och under tid då dotterbolaget befunnit sig i kris. Förvaltaren var väl medveten om att den åberopade rättsgrunden saknade egentligt lagstöd men han kunde konstatera att den togs på största allvar av moderbolagets ombud. Saken blev aldrig föremål för rättslig prövning eftersom en förlikning uppnåddes.

3.

I ett aktiebolag uppgick aktiekapitalet till 50 000 kr. Hälften ägdes av en privatperson och hälften av ett enmansaktiebolag. Verksamheten gick i realiteten med förlust men genom att aktivera så kallade organisationskostnader, i detta fall kostnader för investeringar som man hoppades skulle ge utdelning i framtiden, på sammanlagt sex miljoner kr, var det möjligt att hålla bolaget vid liv under avsevärd tid. Utvecklingsfonden stödde verksamheten ekonomiskt genom lån och bidrag. Då bolaget slutligen tvingades i konkurs uppgick, i runda tal, tillgångarna till 100 000 kr och skulderna till tio miljoner kr. Om man betänker att aktiekapitalet uppgick till blott 50 000 kr kan man med fog hävda att verksamheten fortgick på fordringsägarnas risk och inte på aktieägarnas. Hade det funnits regler om ansvars-genombrott skulle ägarna sannolikt inte ha vågat låta verksamheten fortsätta så länge som nu skedde. Konkursen upplöstes genom att ett dotterbolag till utvecklingsfonden köpte anläggningen, som nu åter är i full drift.

4.

Ett aktiebolag har ett aktiekapital på en miljon kr. Årsomsättningen uppgår till 170 miljoner kr. Aktiekapitalet kan utan vidare komma att förbrukas på

en enda månad. Borde en så uppenbar underkapitalisering föranleda ansvarsgenombrott i händelse av att bolaget kommer på obestånd?

5.

Ett 5 000 kr-bolag aktiverade i sin årsredovisning patentkostnader på en miljon kr, varigenom bolaget sökte undvika tvångslikvidation. Revisorn vägrade tillstyrka ansvarsfrihet. Relativt kort tid därefter såldes bolaget för tre miljoner kr! I detta fall gjorde revisorn en missbedömning. Från principiell synpunkt kan man emellertid fråga sig vilka konsekvenser med avseende på ansvarsgenombrott det borde få om orealistiska organisationskostnadsvärden begagnas som medel för att rädda ett företag som eljest skulle nödgats träda i likvidation.

6.

I en koncern försattes alla bolagen i konkurs. Förvaltaren behandlade koncernen som om den utgjort ett bolag. Något lagstöd för detta fanns givetvis inte men ingen av borgenärerna i de olika bolagen gjorde någon invändning mot förfarandet. Från rent praktisk synpunkt framstod förvaltarens initiativ som ett genialt drag.

7.

Ett aktiebolag, som bedrev försäljning av traktorer, ägdes av en utländsk stat genom två utrikeshandelsbolag. Verksamheten gick under en följd av år med förlust. Hela tiden lugnade bolaget sina fordringsägare med försäkringar om att den utländska staten aldrig skulle låta sitt eget bolag gå i konkurs. När bolaget 1979 likväl försattes i konkurs uppgick bristen i boet till 106 miljoner kr. Aktiekapitalet hade uppgått till 500 000 kr. Polisutredning med anledning av misstänkta brottsliga förfaranden i bolaget pågick i flera år men måste till sist läggas ner sedan myndigheterna i den utländska staten ej velat medverka till att ge svenska myndigheter tillfälle att förhöra de utländska figuranterna. I förevarande fall kan man fråga sig om det var rätt att ägaren gick helt fri från ansvar för exempelvis bolagets leverantörsskulder.

8.

Två personer bedrev rörelse i restaurangbranschen. Verksamheten var så organiserad, att fem restauranger drevs av lika många aktiebolag. Hyreskontrakten till lokalerna innehades av ett sjätte bolag. Samtliga bolag ägdes direkt av de två fysiska personerna. Det var alltså inte fråga om en koncern i lagens mening utan om ett så kallat sidoordnat koncernförhållande. Lokalerna moderniserades och förseddes med specialtillverkad inredning, allt för miljonbelopp. De fem bolagen försattes sedan i konkurs. Den dyrbara inredningen visade sig omöjlig att sälja; den skulle inbringat mindre än vad som skulle åtgått för att återställa lokalerna i ursprungligt skick. Det bolag, som innehade hyreskontrakten, kunde därför köpa inredningen billigt. Resultatet av konkurserna blev att de två ägarna ökade sin förmögenhet avsevärt på bekostnad av bland andra leverantörerna av inredningen. I realiteten hade de fem bolagen investerat i annans egendom. Om i detta fall ansvarsgenombrott hade kunnat ifrågakomma så hade ägarna i vart fall inte

saknat betalningsförmåga. De hade ju tillgångar i form av aktier i det rika kontraktbolaget.

D. Diskussion angående förändringar av annat slag än ansvarsgenombrott

1.

Åtskilliga av de inbjudna deltagarna menade att reglerna i 13 kap. 2-4 §§ ABL om *tvångslikvidation* var bristfälliga och inte tillräckligt effektivt hindrade förlustbringande företag att fortsätta sin verksamhet till skada för borgenärerna.

När ett aktiebolags styrelse finner skäl att anta att aktiekapitalet är till mer än hälften förbrukat skall den till bolagsstämma hänskjuta frågan om bolaget skall träda i likvidation. Om stämman inom åtta månader godkänner en enligt särskilda beräkningsgrunder upprättad så kallad kontrollbalansräkning, som visar att täckning finns för aktiekapitalet, kan bolaget fortleva samt undgår styrelseledamöter och aktieägare personligt ansvar för bolagets därefter uppkommande förbindelser. Något krav på att kontrollbalansräkningen skall granskas av revisorer eller underkastas offentlighet finns inte.

De inbjudna konkursförvaltarna menade att tvångslikvidationsreglerna var ineffektiva framför allt vad gällde de mindre bolagens benägenhet att i tid upphöra med sin verksamhet. Erfarenheten visade att om ett bolag kunde förete en kontrollbalansräkning, enligt vilken aktiekapitalet fanns i behåll, så klarade sig styrelseledamöterna och ägarna från personligt ansvar enligt 13 kap. 2 § fjärde stycket ABL hur undermålig och bristfällig denna balansräkning än var. Ofta kunde kontrollbalansräkningen misstänkas vara upprättad i efterhand.

Flera deltagare ansåg att ett sätt att försvåra fusket med kontrollbalansräkningarna var att i lag föreskriva att dessa balansräkningar skulle beaktas endast om de hade *underställts revisorerna för granskning*.

En deltagare ifrågasatte om man inte borde kräva att *kontrollbalansräkningen gjordes offentlig* men fick mothåll av andra, som framhöll att detta skulle vara omöjligt av affärsmässiga skäl.

En förvaltare gjorde gällande att den lagstadgade tiden av åtta månader var en alltför generös respit när aktiekapitalet var *till fullo förbrukat* och att det i sådana fall borde krävas *omedelbara åtgärder*. En annan förvaltare instämde häri, såvitt avsåg enmansbolag.

För att en aktieägare skall kunna åläggas personligt ansvar på grund av försummade likvidationsåtgärder fordras att han haft vetskap om att bolaget var likvidationspliktigt. I en process ankommer det på borgenären att visa att sådan vetskap förefunnits. En förvaltare anförde, att det aktuella stadgandet borde förses med en *bevisbörderegeln* av innehåll att aktieägaren skulle presumeras ha haft vetskap om likvidationsplikten och undgå ansvar blott om han förmådde visa att så inte varit fallet.

Enligt nuvarande ordning får talan mot styrelseledamot och aktieägare

föras av den som fått en fordran mot bolaget efter det att bolaget rätteligen borde anmälts för likvidation. Flera förvaltare och kronofogdar menade att det fanns ett påtagligt behov av att *talerätten utvidgades* till att även omfatta konkursförvaltaren. Vad denne i en sådan process lyckades dra in skulle i så fall utdelas till de berörda fordringsägarna. En kronofogde hade dock motsatt uppfattning och hävdade att vad förvaltaren lyckades tillvinna boet borde fördelas enligt den allmänna förmånsrättsordningen.

2.

I flera inlägg framfördes klagomål över Patent- och registreringsverkets långsamma *handläggning av registerärenden*. Vad särskilt gällde verkets skyldighet att anmäla bolag som ej givit in årsredovisning ansågs förhållandena helt oeffterrättliga. En kronofogde upplyste att verket för närvarande hade en balans på cirka 4 000 sådana bolag, av vilka många rätteligen redan skulle ha varit likviderade. På några håll hade eftersläpningen med införandet i aktiebolagsregistret av uppgifter om utbyte av styrelseledamöter och VD upplevts som ett stort problem. Verkets senfärdighet hade lett till att kreditgivare som försökte bilda sig en uppfattning om bolagets pålitlighet ej alltid kunde lita på de uppgifter som tillhandahölls.

3.

En förvaltare föreslog en regel av innebörd att om ett bolag dröjde längre än exempelvis ett halvår med att insända *årsredovisning* så skulle *personligt ansvar* automatiskt inträda för därefter uppkommande förpliktelser. En sådan ordning skulle, till skillnad från den nu gällande, vara ett verkligt effektivt påtryckningsmedel mot försumliga bolag.

4.

Möjligheterna att *byta namn* på aktiebolag och att *överta avförda bolags namn* borde, enligt en förvaltares åsikt, på något sätt inskränkas. Leverantörerna måste kunna lita på att namnet är riktigt. Det kan inte gärna begäras av dem att de skall kontrollera organisationsnumret varje gång de har med ett visst bolag att göra.

5.

En konkursförvaltare framhöll att det i vissa situationer vore önskvärt att lagstiftningen gav utrymme att behandla konkurser i olika bolag inom *samma koncern som en enda konkurs*. I fall då koncerndelarna utåt uppträtt som en enhet kunde det nämligen finnas anledning att behandla alla fordringsägarna lika. Fall har förekommit då utdelningen i koncernbolagens konkurser på ett till synes slumpartat sätt varierat mellan noll och 90 procent, vilket upplevts som orättvist.

6.

Förbudet för aktiebolag att låna ut pengar till ägarna gäller inte i koncernförhållanden. En förvaltare efterlyste ett generellt *låneförbud beträffande aktiekapitalet*. Nuvarande regler gör det möjligt att bilda hundratals dotterbolag genom upprepade insättningar och uttag av samma kapital om 50 000

kr. Att bolagen blir likvidationspliktiga då aktiekapitalet försvinner bekymrar inte dem som vill missbruka systemet.

7.

Några deltagare tyckte att aktiebolagslagens bestämmelser om *minsta tillåtna aktiekapital* (f.n. 50 000 kr) borde stå i något så när rimlig proportion till omsättning och risker. Med nuvarande lagstiftning är det inte ovanligt att aktiekapitalet utgör ett rent illusoriskt skydd för borgenärerna.

8.

Flera deltagare beklagade att *åtal för vårdslöshet mot borgenärer* praktiskt taget aldrig förekommer och ville avskaffa regeln i 11 kap. 8 § brottsbalken, vari stadgas att brottet må åtalas endast om detta finnes påkallat ur allmän synpunkt. Som det nu är beivras vanligen endast bokföringsbrottet, vilket medför att den mera substantiella delen av brottsligheten kommer i skymundan. Om åtal för vårdslöshet mot borgenärer anställdes i större omfattning skulle det vara borgenärerna till stor hjälp, eftersom deras anspråk såsom målsägande då kunde framställas i brottsmålsprocessen. (En kronofogde argumenterade för att även konkursboet borde tillerkännas ställning såsom målsägande i en sådan process.) Somliga deltagare påpekade emellertid att åtalsprövningsregeln tillkommit efter noggranna överväganden och att det inte var säkert att ett borttagande skulle vara till någon vinning. Det påtalades att utredningen ofta var förenad med stora bevissvårigheter, att den kunde dra så ut på tiden att den inte blev målsäganden till stor nytta samt att det med avseende till resultatet ofta innebar ett resursslöseri för polis och åklagare att ägna tid och kraft åt gäldenärsbrotten. En åklagare menade dock att det, med hänsyn till att leverantörerna på senare tid blivit allt hårdare drabbade, kanske fanns anledning att ta åtalspraxis beträffande oredlighet mot borgenärer under övervägande.

9.

Några deltagare menade att en associationsrättslig reglering beträffande *koncernbidrag*, där det klart angavs vad som var tillåtet respektive förbjudet, vore önskvärd. Visserligen har lagens regler om tillåten vinstutdelning etc. i princip tillämpning även på koncernbidrag men i praktiken tillåts ett ganska fritt överförande av medel mellan bolag inom samma koncern. Det krävs inte heller att beslut om koncernbidrag tillkommit i formell ordning. Här finns en diskrepans mellan teori och verklighet som borde undanröjas. En särskild svårighet kan de rättstillämpande myndigheterna ställas inför om, såsom har inträffat, moderbolaget i dotterbolagets konkurs bevakar fordringar på grund av koncernbidrag som beslutats men ej verkställts.

Bilaga 2

Betalningsansvarskommittén

Ju 1984:09

Remissyttrande

1987-01-30

Dnr 3930/86

Till statsrådet och chefen för
finansdepartementet

*Remissyttrande över företagsskattekommitténs delbetänkande Staketmetod
för beskattning av handelsbolag (SOU 1986:44)*

Det remitterade förslaget avser införandet av en helt ny beskattningsmetod för näringsverksamhet som bedrivs i handelsbolagsform och omfattar både sådana bolag, som helt ägs av fysiska personer, och bolag, i vilka en eller flera juridiska personer ingår. Betalningsansvarskommittén saknar anledning att närmare ingå på den mångfald frågor av beskattningsmässig karaktär som därvid förtjänar uppmärksamhet, ej minst vad gäller förhållandet till övriga delar av företagsbeskattningen. Från de utgångspunkter betalningsansvarskommittén har att beakta vill kommittén emellertid anföra följande.

1. Företagsskattekommitténs förslag innebär bland annat att förlust som uppkommer hos ett handelsbolag får beaktas vid bolagsmannens taxering endast om och i den mån bolagsmannen gjort ett direkt tillskott av medel till handelsbolaget för täckning av förlusten. Den möjlighet som i dag föreligger att utnyttja ett handelsbolag (kommanditbolag) för att uppnå obehöriga skatteförmåner torde därmed, enligt vad företagsskattekommittén själv konstaterar (s. 120), bortfalla. Om det i ett handelsbolag förutom fysiska personer ingår en eller flera juridiska personer skall enligt förslaget bolagets inkomstskatt uppgå till 52 procent, dvs. samma skattesats som för aktiebolag. Vidare skall enligt förslaget lån från bolaget till en bolagsman som huvudregel beskattas hos denne såsom om lånet utgjort uttag av vinst.

Redan nu beskrivna innebörd av det remitterade förslaget torde få till följd ej endast att möjligheterna för aktiebolag och andra juridiska personer att missbruka handelsbolagsformen i skatteflyktsyfte avsevärt minskar utan även att intresset för juridiska personer att över huvud taget ingå som bolagsmän i handelsbolag till stor del bortfaller. Betalningsansvarskommittén kan därför konstatera att förslaget, om det genomföres, på ett radikalt

sätt löser de problem som är förknippade med juridiska personers delägarskap i handelsbolag.

Betalningsansvarskommittén, som jämte annat har i uppgift att överväga i vilken utsträckning juridiska personer bör tillåtas som delägare i handelsbolag, har kommit till den uppfattningen, att de nämnda problemen nästan uteslutande är av skattemässig natur. Kommittén finner det därför naturligt och ändamålsenligt att i första hand skatterättsliga lösningar provas för att komma till rätta med dessa problem. Utifrån denna bedömning finner kommittén det nu framlagda förslaget tillfredsställande. Därmed är inte sagt att förslaget i dess nuvarande utformning är invändningsfritt. Det kan exempelvis vara tveksamt om skattereglerna för handelsbolag, i vilka ingår såväl fysiska som juridiska personer, behöver konstrueras på sådant sätt att dylika bolagsupbyggnader i praktiken merendels omöjliggöres.

Om företagsskattekommitténs förslag inte – ej ens i modifierat skick – skulle komma att genomföras är det betalningsansvarskommitténs uppfattning att de kvarblivande problemen med juridiska personers delägarskap i handelsbolag bör få sin lösning genom andra åtgärder av skatterättslig natur. Vad som därvid i främsta rummet torde ifrågakomma är att – på sätt angivits redan i företagsskattekommitténs direktiv – behålla de nuvarande huvudprinciperna men införa begränsningar i rätten att göra avdrag för underskott i handelsbolagets verksamhet.

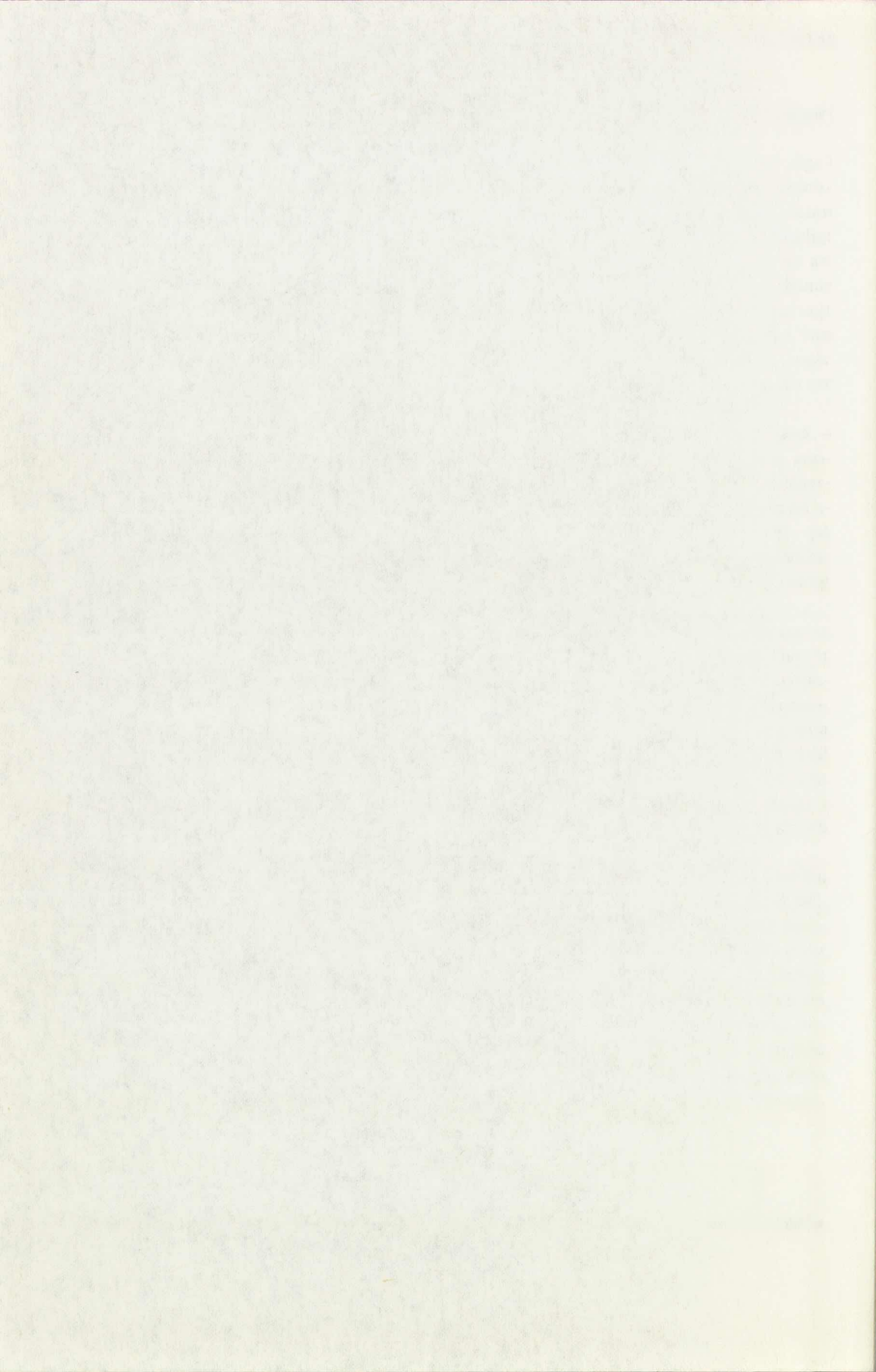
2. I det remitterade betänkandet ingår ett förslag till ny utformning av det i 1980 års bolagslag intagna handelsbolagsbegreppet, av innebörd att ett handelsbolag skall anses föreligga först sedan bolaget har förts in i handelsbolagsregistret. Företagsskattekommittén anför i anslutning härtill sammanfattningsvis följande (s. 10): "För en sådan ordning kan enligt kommittén starka skäl anföras både från civilrättslig och skatterättslig synpunkt. Full klarhet kommer härigenom att råda om när ett handelsbolag föreligger. Det blir också möjligt att med en sådan ordning driva näringsverksamhet i enkelt bolag. Detta anses vara av särskild betydelse vid jordbruksdrift och fiske samt vid uthyrning av lägenhet i samägda fastigheter."

Betalningsansvarskommittén finner det angeläget att understryka vikten av vad företagsskattekommittén sålunda anför. Frågan fordrar en skyndsam lösning eftersom övergångsbestämmelserna för bedömningen av huruvida handelsbolag eller enkelt bolag föreligger upphör vid utgången av år 1987. Det torde inte kunna förväntas att företagsskattekommitténs förslag dessförinnan hinner bli slutbehandlat i dess helhet. Lagstiftaren ställs då inför frågan om en ytterligare förlängning av övergångstiden. Enligt betalningsansvarskommitténs uppfattning bör det i den situationen övervägas om inte frågan om en revidering av handelsbolagsbegreppet borde lösas separat i enlighet med vad företagsskattekommittén i den delen föreslagit.

På betalningsansvarskommitténs vägnar

Hans Stark

/Olle Abrahamsson

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Ottillbörlig efterbildning. [1]
Dödsboäggande och samägande av jordbruksfastighet m. m. [2]
Folkstyrelsens villkor. [6]
Barnets rätt. [7]
Skydd för det väntade barnet. [11]
Översyn av rättegångsbalken 3. [13]
Mordet på Olof Palme. [14]
Franchising. [17]
Internationella familjerättsfrågor. [18]
Fel i fastighet [30]
Integritetsskyddet i informationssamhället 4. [31]
Översyn av rättegångsbalken 4. [46]
Ansvarsgenombrott m.m. [59]

Utrikesdepartementet

Svenska försvarsindustrins utlandsverksamhet. [8]
Bistånd för bättre miljö i u-land. [28]
Sverigeinformationen och vissa publikationer. [49]
Sverigebilder—17 svenskar ser på Sverige. [57]

Försvarsdepartementet

Det svenska totalförsvaret inför 90-talet. [9]

Socialdepartementet

Legitimation för vissa kiropraktorer. [12]
Läkemedel och hälsa. [20]
Äldreomsorg i utveckling. [21]
Missbrukarna, Socialtjänsten, Tvånget. [22]
Medicinteknisk säkerhet. [23]
Kompetensutvecklingen efter läkarexamen. [53]
Kompetensutvecklingen efter läkarexamen.
Huvudbilaga – Målbeskrivningar. [54]
Efterlevandepension. [55]

Kommunikationsdepartementet

Ökat kommunalt väghållningsansvar. [25]
Enskilda vägar. [26]
Skeppsleja till utlänning. Tillstånd, dispenser, flaggskifte. [27]
Fasta Öresundsförbindelser. [41]
Miljökonsekvenser av fasta Öresundsförbindelser. [42]
Snabbare körkortsingripanden m.m. [43]

Finansdepartementet

Långtidsutredningen '87. [3]
Indrivningslag m. m. [10]
Produktsäkerhetslag. [24]
Stöd till näringslivet. [29]
Datorisering av tullens export- och importrutiner. [40]
Översyn av mervärdesskatten. Del XI. [45]
Försäkringsväsendet i framtiden. [58]

Utbildningsdepartementet

Arkiv för individ och miljö. [38]
Studiemedel. [39]
Högskolans journalistutbildning. [50]
Ljud och bild för eftervärlden. [51]

Jordbruksdepartementet

Livsmedelspriser och livsmedelskvalitet. [44]
Folkrorelsernas lotterier och spel. [52]

Arbetsmarknadsdepartementet

Varannan damernas. [19]
Ekonomiskt stöd till arbetslösa. [56]

Bostadsdepartementet

Skäliga lokalhyror och trygghet i besittningen. [47]
Ett nytt plan- och bostadsverk. [48]

Civildepartementet

En ny kyrkolag m.m. Del 1. [4]
En ny kyrkolag m.m. Del 2. [5]
Begravningslag. [16]
Ju mer vi är tillsammans. Del 1. [33]
Ju mer vi är tillsammans, Exempelsamling. Del 2. [34]
Ju mer vi är tillsammans, Underlag för reformer samt förslag. Del 3. [35]
Stödet till barn- och ungdomsföreningar. [37]

Miljö- och Energidepartementet

Miljöskadefond. [15]
För en bättre miljö. [32]
För en bättre miljö, Miljövårdsfamiljen. Myndigheter och författningar. [36]

Kronologisk förteckning

1. Otillbörlig efterbildning. Ju.
2. Dödsboärande och samägande av jordbruksfastighet m. m. Ju.
3. Långtidsutredningen '87. Fi.
4. En ny kyrkolag m. m. Del 1. C.
5. En ny kyrkolag m. m. Del 2. C.
6. Folkstyrelsens villkor. Ju.
7. Barnets rätt. Ju.
8. Svenska försvarsindustrins utlandsverksamhet. Ud.
9. Det svenska totalförsvaret inför 90-talet. Fö.
10. Indrivningslag m. m. Fi.
11. Skydd för det väntade barnet. Ju.
12. Legitimation för vissa kiropraktorer. S.
13. Översyn av rättegångsbalken 3. Ju.
14. Mordet på Olof Palme. Ju.
15. Miljöskadefond. ME.
16. Begravningslag. C.
17. Franchising. Ju.
18. Internationella familjerättsfrågor. Ju.
19. Varannan damernas. A.
20. Läkemedel och hälsa. S.
21. Äldreomsorg i utveckling. S.
22. Missbrukarna, Socialtjänsten, Tvånget. S.
23. Medicinteknisk säkerhet. S.
24. Produktsäkerhetslag. Fi.
25. Ökat kommunalt våghållningsansvar. K.
26. Enskilda vägar. K.
27. Skeppslega till utlänning. Tillstånd, dispenser, flaggskifte. K.
28. Bistånd för bättre miljö i u-land. Ud.
29. Stöd till näringslivet. Fi.
30. Fel i fastighet. Ju.
31. Integritetsskyddet i informationssamhället 4. Ju.
32. För en bättre miljö. ME.
33. Ju mer vi är tillsammans. Del 1. C.
34. Ju mer vi är tillsammans, Exempelsamling. Del 2. C.
35. Ju mer vi är tillsammans, Underlag för reformer samt förslag. Del 3. C.
36. För en bättre miljö. Miljövårdsfamiljen. Myndigheter och författningar. ME.
37. Stödet till barn- och ungdomsföreningar. C.
38. Arkiv för individ och miljö. U.
39. Studiemedel. U.
40. Datorisering av tullens export- och importrutiner. Fi.
41. Fasta Öresundsförbindelser. K.
42. Miljökonsekvenser av fasta Öresundsförbindelser. K.
43. Snabbare körkortsingripanden m. m. K.
44. Livsmedelspriser och livsmedelskvalitet. Jo.
45. Översyn av mervärdesskatten. Del XI. Fi.
46. Översyn av rättegångsbalken 4. Ju.
47. Skåliga lokalhyror och trygghet i besittningen. Bo.
48. Ett nytt plan- och bostadsverk. Bo.
49. Sverigeinformationen och vissa publikationer. UD.
50. Högskolans journalistutbildning. U.
51. Ljud och bild för eftervärlden. U.
52. Folkrorelsernas lotterier och spel. Jo.
53. Kompetensutvecklingen efter läkarexamen. S.
54. Kompetensutvecklingen efter läkarexamen. Huvudbilaga – Målbeskrivningar. S.
55. Efterlevandepension. S.
56. Ekonomiskt stöd till arbetslösa. A.
57. Sverigebilder-17 svenskar ser på Sverige. UD.
58. Försäkringsväsendet i framtiden. Fi.
59. Ansvarsgenombrott m. m. Ju.

ALLMÄNNA FÖRLAGET

ISBN 91-38-1006-9-X
ISSN 0375-250X